TEMEL HADÎS KAVRAMLARI

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

İÇİNDEKİLER

- Hadîs, Sünnet, Haber, Eser
- Hadîsin Unsurları
- Hadîs İle İlgili BazıTeknik Kavramlar
- Hadîslerin Rivâyet Şekilleri

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
- Hadîs ve Sünnet kavramlarının anlamları öğrenilecek,
- Bir hadîsin kısımları ve hadîs ile ilgili en çok kullanılan teknik kavramlar hakkında bilgi sahibi olunacak,
- Hadîs ilminin sonraki safhaları için bilimsel ve kavramsal zemin elde edinilecektir.

ÜNİTE

1

GİRİŞ

İslam Dininin Kur'an'dan sonraki temel kaynağı Hz. Muhammed'in (bu eserde Hz. Muhammed anlamında çoğunlukla Hz. Peygamber ifadesi kullanılacaktır) söz, fiil (eylem) ve takrîrleri (onayları) olmuştur. Hz. Peygamber hayattayken; gerek Kur'ân'ın anlaşılması, gerek Allah'ın emirlerinin yaşanması ve gerekse yeni meselelerin çözümünde doğrudan ona müracaat edilmiştir. Vefatından sonra ise, ona ait olan söz, fiil ve takrîrler nakledilmiş, incelenmiş, araştırılmış ve bu çerçevede Müslümanlara has "Hadîs İlmi" teşekkül etmiştir. Bilindiği üzere ilimler, kavramlar üzerine kurulur, ilim adamları o alanın kavramlarıyla düşünür, konuşur ve yazar. Bu gerçeğe göre, bir bakıma ilim demek, kavramlaştırma demektir. Hadîs âlimleri de başta 'Hadîs' ve 'Sünnet' olmak üzere, bu çerçevede sayısız kavram üretmişlerdir. Hadîs ve sünnete dair kavramları bilmek, şüphesiz ki Hadîs İlminin temel anahtarıdır.

HADÎS, SÜNNET, HABER, ESER

Hadîs ve Sünnet kavramları hadîsçiler tarafından nasıl tanımlanmıştır?

1.Hadîs (الحديث): Hz. Muhammed'in söz (القول), fiil (الفعل) ve takrirlerine (التقرير) hadîs denir.

Hadîsin tanımı içinde yer alan bu unsurlara bazen "Hz. Muhammed'in sıfatı' da eklenmektedir.

a.Hz. Peygamber'in sözleri, onun dini ya da gayr-ı dini anlamda söyledikleri/ifade ettikleridir.

b. Hz. Peygamber'in Fiilleri dini ya da gayr-ı dini anlamdaki davranışları/amelleridir.

c. Hz. Peygamber'in Takrîrleri (التقرير) ise, onun huzurunda yapılan veya söylenen bir söze onay ya da itiraz sadedinde bir tepki vermediği, vâkıf olduğu halde sükût ile karşıladığı ve aslen başkalarına ait davranışlardır. Takrîre konu olan fiil Peygamberimizden değil sahâbîlerden sâdır olmuş (ortaya çıkmış), fakat Peygamberimiz bu davranışları menetmemiştir. Peygamberimizin dine aykırı olduğunu gördüğü davranışı menetmesi O'nun peygamberlik görevinin bir gereği olduğundan, menetmemesi söz konusu davranışın dine ters düşmediği anlamına gelecektir. Bu nedenle, bizzat Peygamberimize ait olmayan bu gibi takrirler, dolaylı açıdan, Sünnet veya Hadîs adı altında toplanmıştır.

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrlerine hadîs denir.

Hz. Peygamber'in bütün ahvâlini (hallerini) O'nun fiilleri içerisinde telâkki eden ulemâ, hadîs ilmini "Hz. Peygamber'in söz, fiil ve ahvâli'dir" şeklinde

tanımlamışlardır. Bu açıdan bakıldığında hadîs, Peygamberimizin Sîretini de içine alacak kadar geniş bir hüviyete bürünmektedir.

2.Sünnet (السنة): Sünnet kavramı genellikle söz, fiil ve takrir nev'inden olmak üzere Hz. Peygamber'e izâfe (nispet) edilen şeylere denir.

Yukarıda hadîs kavramının tanımında da görüldüğü gibi, sünnet kavramı hadîs kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Bununla beraber, bazı âlimler hadîs kavramını sadece Hz. Peygamber'in sözlü açıklamalarına hasretmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, bu kimselere göre, sünnet kavramı hadîs kavramından daha genel bir kullanıma sahiptir.

Hadîs âlimlerinin hadîs ve sünnet kavramlarını eş anlamlı kullanmaları hadîs ilminin doğal bir tesbitidir. Fakat her iki kavramı ayırarak sünneti sadece amele tahsis etmek -tamamen yanlış sayılmasa da- ilmî çevrelerin değil, daha çok halkın tercih ettiği bir kullanım biçimidir. Halk sünnet denildiğinde Hz. Peygamber'in fiilini hatırlar. Buna karşılık hadîs ilmi çerçevesinde bu iki kavramın kesin olarak ayrılması mümkün görünmemektedir.

Hadîs ve sünnet kavramlarıyla beraber, hattâ onlar kadar sıklıkla kullanılan 'Haber' ve 'Eser' kavramlarına da rastlamaktayız.

3.**Haber** (الخبر): Hadîs kavramı merkeze alındığında, 'Haber'in üç farklı konumu ortaya çıkmaktadır:

a-Haber ile hadîs eş anlamlıdır,

b-Hadîs Peygamber'den gelenler, haber başkalarından gelenlerdir (bu manada hadîs ile haber kavramları birbirinden farklıdır),

c-Hadîs sadece Hz. Peygamber'den gelen, haber ise hem O'ndan hem de başkalarından gelenleri içine almaktadır. Bu tanımda da haber kavramı hadîs kavramından daha geniş anlama sahiptir.

Günümüzde haber kavramı hadîs kavramından oldukça geniş bir çerçevede kullanılmaktadır. Hadîs denilince "sadece Peygamber'e has olanlar" kastedilir ve anlaşılır; hattâ hadîs kaynaklarında sıklıkla geçen sahâbeye ve tâbiûna ait olanlar bile hadîs olarak düşünülmez. Bugün için haber kavramı Hz. Peygamber'den gelenleri de içine alacak kadar geniş bir kullanıma kavuşmuştur; bununla beraber haber ile kast olunan; dinî olmayan ve ekseriyetle tarihî nakillerdir.

4.**Eser** (الأثر): Bu kavram; dar anlamdaki hadîs ile eş anlamlı kullanılabildiği gibi, geniş anlamda sahâbe ve tabiûnun söz ve fiilleri için de kullanılmaktadır. 'Eser'

kavramı, Hz. Peygamber'den yapılan rivâyetler için kullanılmakla beraber, zamanla daha çok ikinci anlamda sahâbe ve tabiûnun söz ve fiilleri için kullanılır olmuştur.

Şimdi örnekler vermek suretiyle hadîsin bazı temel unsurlarını ve kavramlarını görmeye çalışalım:

HADÎSİN UNSURLARI

Hadîs, temelde iki kısımdan meydana gelmektedir:

1-Hadîsi kaynağından alarak bize kadar ulaştıran şahıslardan oluşan **SENED** (السند),

2-O şahısların bize ulaştırdığı ve hükme kaynak olan **METİN** (المتن).

Şu örneğe bakâlim:

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ أَنَّهُ سَمِعَ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ اللَّيْثِيَّ يَقُولُ سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الْمِنْبَرِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ :

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ. (Buhârî, Bed'u'l-Vahy,1)

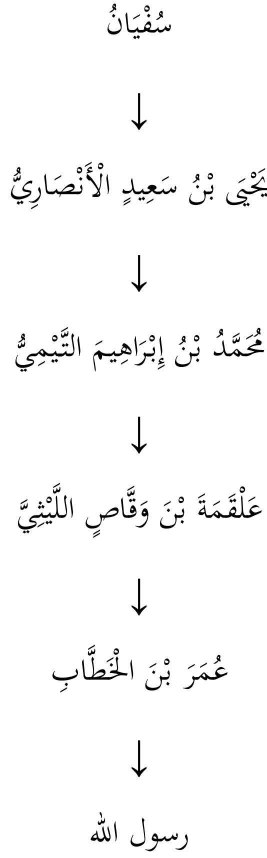
Şekil: 1

البخاري

الْحُمَيْدِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ

Buhârî şöyle rivâyet etmiştir:

“Bize Abdullah b. ez-Zubeyr el-Humeydî anlattı ve dedi ki: Bize Sufyan anlattı, dedi ki: Bize Yahya b. Said el-Ensârî anlattı ve dedi ki: Muhammed b. İbrahim et-Teymî, Alkame b. Vakkas el-Leysî’den şöyle işittiğini haber verdi: Ömer b. El-Hattab’tan şöyle dediğini işittim: Rasulullah’ın şöyle dediğini duydum:

“Muhakkak ki ameller niyetlere göre değerlendirilir. Muhakkak ki, her insana niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti, elde etmek istediği bir dünya menfaati ya da nikâhlamak istediği bir kadın için olursa, onun hicreti, niyet ettiği şeye olur”.

Arapça metni ile beraber tercümesini verdiğimiz bu örnekte bir hadîsin iki temel unsuru açıkça görülmektedir. Buna göre; hadîsin baş kısmında yer alan ve sırasıyla *el-Humeydî, Sufyân, Yahya b. Saîd, Muhammed b. İbrahim, Alkame ve Abdullah b. Ömer* isimli şahısların bulunduğu bölüme **İSNÂD** (الإسناد) veya **SENED**(السند) adı verilir.

Sened kelimesi sözlükte "dağın eteğinden yukarı olan kısmı, bir kimsenin güvendiği biri, sığınak ve dayanak manalarına gelir."

Sened kelimesi kavram olarak kullanıldığında, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin yer aldığı metni bize kadar ulaştıran şahısların/râvilerin meydana getirdiği zincire denir.

Sened kavramıyla eş anlamlı kullanılan **İSNÂD** kelimesi "if'al" babında masdar olup, "bir hadîs metnini kaynağına kadar iletmek, dayamak, yaslamak" anlamlarına gelir. İsnâd kelimesi masdar olmakla beraber, hem Sened kavramı hem de İsnâd kavramı hadîsi ulaştıran râvilerden oluşan kısmın ismi olarak kullanılmıştır.

Sened kavramına **TARÎK** (الطريق) ve **VECH** (الوجه) adı da verilmektedir. Bu kavramların daha çok bir hadîsin birden fazla isnâdı söz konusu olduğunda kullanıldığı görülür. Meselâ bir hadîsin birden fazla isnâdı varsa, hadîs âlimleri "bu hadîs falan tarîk ile sahihtir" veya "bu hadîs falan vecihten zayıftır" gibi ifadeler kullanmaktadırlar.

Buna göre Sened, İsnâd, Tarîk ve Vech kavramları aynı manaya delâlet etmektedirler.

METİN ise, bir isnâd ile rivâyet edilmiş olan ve Peygamberimize ait söz, fiil ve takrîrlerin yer aldığı kısma denmektedir. Yukarıda verilen örneğe göre, Hz. Peygamber'in sözlerinden oluşan kısım 'metin' olmaktadır. Aşağıdaki tabloda, yukarıda verilen hadisin sened ve metin kısmı ayrılarak verilmiş ve konu daha netleştirilmiştir.

Tablo:1

HADÎS	
Sened, İsnâd, Tarîk, Vecih	حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ أَنَّهُ سَمِعَ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ اللَّيْثِيَّ يَقُولُ سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الْمِنْبَرِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ "Bize Abdullah b. ez-Zubeyr el-Humeydî anlattı ve dedi ki: Bize

	Sufyan anlattı, dedi ki: Bize Yahya b. Said el-Ensârî anlattı ve dedi ki: Muhammed b. İbrahim et-Teymî, Alkame b. Vakkas el-Leysî'den şöyle işittiğini haber verdi: Ömer b. el-Hattab'tan şöyle dediğini işittim: Rasulullah'ın şöyle dediğini duydum:
Metin	إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ. "Muhakkak ki ameller niyetlere göre değerlendirilir. Muhakkak ki, her insana niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti, elde etmek istediği bir dünya menfaati ya da nikâhlamak istediği bir kadın için olursa, onun hicreti, niyet ettiği şeye olur".

HADÎS ile İLGİLİ BAZI TEKNİK KAVRAMLAR

Hadîs ile ilgili birçok kavram bulunmaktadır. Bu kavramların önemli görülen bazılarının örnek bir hadîs üzerinde gösterilmesinde fayda vardır:

حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي السَّفَرِ وَإِسْمَاعِيلَ عَنْ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ:

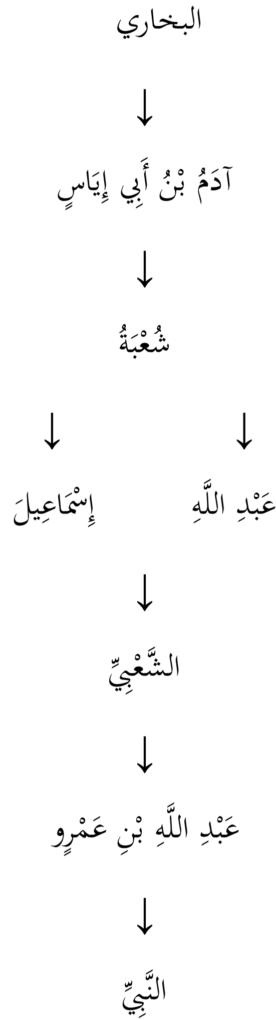
الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ (Buhârî, Îmân, 11)

Hadîsin Tercümesi:

"Bize *Âdem b. Ebi İyâs* anlattı (حدثنا), dedi ki: Bize *Şu'be*, *Abdullah b. Ebi's-Sefer* ve *İsmâil*'den(عن), onlar *Şa'bî*'den (عن), *Şa'bî* de *Abdullah b. Amr*'dan (عن) anlattı (حدثنا), Abdullah b. Amr Rasûlullah'dan şöyle dediğini (قال) söyledi:

'Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Muhâcir ise, Allah'ın yasakladığından kaçan kimsedir'."

Şekil 2:

Yukarıda verilen bilgilerin ışığından değerlendirecek olursak, bu hadîsin isnâdı (senedi, tarîki) *Âdem, Şu'be, Abdullah ve İsmâil, Şa'bî, Abdullah b. Amr* ismindeki şahıslardan oluşmaktadır. Hadîsin metni ise onların bize ulaştırdığı ve Peygamberimize ait "*Müslüman, Müslümanların dilinden ve elinden emin olduğu kimsedir. Muhâcir, Allah'ın yasakladığından kaçan kimsedir*" ifadesinin yer aldığı kısımdır. İnsanlar hadîsin metin kısmı ile ilgilenirler ve âlimler metne bakarak hüküm çıkarırlar. Hadîsin isnâdı, hadîsin sıhhatinin tesbitinde faydalanılan kısmıdır.

Râvî (الراوي): Hadîsin isnâdında yer alan ve metni bize ileten şahısların her birine RÂVÎ denir. 'Râvî' kelimesi 'rivâyet eden' anlamındadır ve Arapça "ra-vâ" (روي: rivâyet etti, aktardı) fiilinin ism-i fâilidir. Çoğulu "ruvât" (الرواة) şeklindedir. Bu hadîsin isnâdında yer alan *Âdem, Şu'be, Abdullah, İsmâil, Şa'bî, Abdullah b. Amr*'dan her biri bir râvidir.

Ricâl (الرجال): Sözlükte "adamlar, kişiler, şahıslar" anlamına gelir; "racul"(الرجل) kelimesinin çoğuludur. Hadîs ilminde genellikle "râviler" anlamında "ricâl" şeklinde kullanılmaktadır. Tek tek her bir râvi söz konusu olduğunda bu kelimenin tekili olan "racul" kelimesi kullanılmaz. Yani bu hadîsin ricâli, " *Âdem, Şu'be, Abdullah, İsmâil, Şa'bî, Abdullah b. Amr*'dan ibarettir".

Müellif (المألف): Genel anlamda –günümüz Türkçesi'nde olduğu gibi- "kitap yazarı" demek olan 'müellif' kelimesi, özel anlamda hadîs kitaplarının yazarları için kullanılmaktadır. 'Müellif' kelimesi daha çok tasnif dönemi hadîs eserlerinden bahsedilirken bu eserlerin yazarlarını belirtmek için başvurulan bir kelimedir. Aynı anlamda olmak üzere "**MUSANNIF**" (المصنف) kelimesi de kullanılır. Mesela söz konusu hadîsimizin yer aldığı kaynak İmâm Buhâri'nin *el-Câmiu's-Sahîh* (الجامع الصحيح) isimli eseridir. *el-Câmiu's-Sahîh* isimli bu eseri te'lîf eden Buhâri'ye bu eserin Müellifi ya da Musannıfı denir.

Hadîs ilmi bir bakıma isnâd ilmi olduğu için Hadîs Usûlü'nde kullanılan kavramların büyük bir çoğunluğu isnâdla ilgili kavramlarıdır.

Bir hadîsin isnâd ve metin olmak üzere iki kısımdan meydana geldiğini yukarıda söylemiştik. Dikkat edilecek olursa isnadın bir Müellif tarafı, bir de Peygamber/Sahâbi tarafı vardır. Bu açıdan bakıldığında aşağıdaki bazı kavramlar ortaya çıkmıştır:

Evvelu's-Sened (اول السند): Senedin "baş tarafı, başlangıcı" anlamında kullanılan bir tabirdir. Bununla senedin Müellif tarafı kastedilmektedir. Buna göre yukarıdaki hadîste senedin baş tarafı yani EVVELU'S-SENED, Buhâri'ye en yakın

olan *Âdem b. Ebî İyâs*'ın olduğu taraftır. Buna İBTİDÂU'S-SENED (إبتداء السند: senedin başlangıcı) de denir.

Âhiru's-Sened (آخر السند): Senedin "son tarafı, sonu" anlamındadır. İsnâdın Sahâbî ve Tâbiî tarafına denir. MUNTEHÂ'S-SENED (منتهي السند:senedin son tarafı), İNTİHÂU'S-SENED (إنتهاء السند)adı da verilmektedir.

Esna's-Sened (اثناء السند): "Senedin ortası" anlamında kullanılan bir tabirdir. Senedin başını oluşturan Müellif tarafındaki iki râvi ile senedin sonunu oluşturan Sahâbî ve Tâbiî râviler çıktıktan sonra kalan kısım ESNÂU'S-SENED'dir.

Bu üç kavram ile bakıldığında, yukarıdaki isnâdın Müellif (İmâm Buhâri) tarafında yer alan *Âdem* ve *Şu'be* **Evvelu's-Sened**'i, Hz. Peygamber'e yakın olan Sahâbî *Abdullah b. Amr* ile tâbiî *Şa'bî* **Âhiru's-Sened'i** oluşturmaktadırlar. Bunlar dışında kalan ortadaki kısım **Esna's-Sened** adını almaktadır.

Hz. Peygamber'in kendisi hadîsin kaynağıdır. Yani bir rivâyette yer alan söz, fiil ve takrirlerin sahibi O'dur. O'nun söz ve fiillerini bize ileten ilk halkayı Sahâbe nesli oluşturmaktadır. Sahâbe neslinden sonraki nesil ikinci halkayı meydana getirmektedir.

Hadîsin bu şekilde nesilden nesile aktarılması keyfiyeti **Tabaka** (الطبقة) ve **Nesil** kavramlarını doğurmuştur. Aslında aynı çağda yaşayan her nesil, birbirlerine mülâki olsun veya olmasınlar aynı Tabaka'yı oluştururlar. Bu yüzden Ehl-i Hadîs "Sahâbe Tabakası", "Tâbiûn Tabakası", "Tebeu't-Tâbiîn Tabakası", "Etbâu't-Tâbiîn Tabakası" gibi kavramlar kullanmaktadır. Buna göre,

Sahâbî (الصحابي-çoğulu sahâbe: الصحابة): Müslüman olarak Hz. Peygamber'e mülâki olan (onunla karşılaşan) ve –araya irtidâd girmiş olsa bile- Müslüman olarak vefat eden kimseye **Sahâbî** denmektedir. 'Sahâbî' kelimesinin çoğulu olan 'Sahâbe' için '**Ashâb'** (اصحاب), "Ashâbu'n-Nebî" deyimleri de kullanılmaktadır. Bu kelime de "sahâbe" ile aynı anlamda olup, "Sâhib"(صاحب) kelimesinin çoğuludur.

Tâbi'î (التابعي) çoğulu (Tâbiûn:التابعون): Sözlükte "takip eden", "peşinden gelen", "bir kimseye tâbi olan" gibi manalara gelmektedir. Hadîs kavramı olarak Sahâbe'yi gören, Sahâbe'ye tâbi olan, Sahâbe'den sonra gelen kimselere denir.

Etbâu't-Tâbi'în (أتباع التابعين): Tâbiûn'u gören, onlara tâbi olan ve onların ardından gelen nesle denmektedir.

Buna göre yukarıdaki hadîsin isnâdında yer alan *Abdullah b. Amr* Sahâbi'dir. Abdullah'tan hadîsi işiten *Şa'bî* Tâbiî'dir. Hadîsi Şa'bî'den alan *Abdullah b. Ebi's-Sefer* ile *İsmâil*, her ikisi de Etbâu't-Tâbiî'dir.

Bu üç nesil/tabaka İslam'ın ve özellikle konumuz açısından Hadîs ve Sünnet'in gelecek nesillere ulaştırılmasındaki ilk halkaları oluşturmaktadır. Bu bakımdan bu nesillerin dindeki konumu son derece önemli görülmüştür.

Hadîs âlimleri Sahâbe neslini adâletleri bakımından tenkid dışı kabul etmişlerdir. Çünkü onların Hz. Peygamber'e kasten yalan isnâd etmeyecekleri ve hadîs uydurmayacakları kabul edilmiştir. Ancak hafızaları yönünden onlar da diğer insanlardan farklı görülmemişlerdir.

Tâbiûn ve Etbâu't-Tâbiîn nesilleri de "kurucu" nesil şeklinde tanınmış olmakla beraber, Adâlet ve Hıfz bakımlarından tenkide tâbi tutulmuşlardır.

Şeyh (الشيخ): Bir râvinin rivâyet etmek üzere kendisinden hadîs işittiği/aldığı kimseye o râvinin **Şeyhi** denir. Yani hadîsi rivâyet eden kimse Râvi ise, o râvinin hadîsi işittiği kimse **Şeyh**'dir.

Buna göre yukarıdaki örnekte müellif/musannıf olan Buhâri'nin şeyhi *Âdem b. Ebi İyâs*'tır. Çünkü Buhâri, Âdem ile karşılaşmış, bu hadîsi ondan almıştır.

Âdem b. Ebi İyâs'ın şeyhi Şu'be'dir. Şu'be'nin iki tane şeyhi vardır: *Abdullah b. Ebi's-Sefer* ve *İsmâil*. Yani Şu'be bu hadîsi iki şeyh'ten işitmiştir. Abdullah ile İsmâil'in şeyhi *Şa'bî*; Şa'bî'nin şeyhi *Abdullah b. Amr*'dır.

Dikkat edilirse hemen hemen her şahıs bir **Şeyh** konumundadır. Önemli olan bir nokta da şudur ki, burada şeyh sadedinde zikrettiğimiz ricâlin her biri aynı zamanda bir RÂVÎ'dir.

Tehammulu'l-Hadîs veya Ahzu'l-Hadîs (Hadîsin rivâyet edilmek üzere Şeyh'ten alınması) denilen durum söz konusu olduğu zaman, Şeyh'ten hadîsi alan Râvi'ye "öğrenci" manasında **Tâlib** adı verilmektedir.

Tehammulu'l-Hadîs (تحمل الحديث): Tahammul kelimesi sözlükte "bir şeyi yüklenmek" anlamına gelir. Hadîs ilminde, Hadîsin rivâyet edilmek maksadıyla Şeyh'ten alınmasına, yüklenilmesine **Tehammulu'l-Hadîs** adı verilir.

Buna göre hadîs tâlibi bir şeyhe giderek ondan hadîsi alır. Bu ana kadar o bir **Tâlib'**tir (**الطالب**). Fakat hadîsi aldıktan sonra artık onu rivâyet edecek olan bir **Râvî** olur. Bir başkasına rivâyet ettiğinde ise **Şeyh** olur.

Hadîs râvileri hadîsleri rastgele almazlar; bir hadîsi almanın usûl ve adâbı olduğu gibi, onu rivâyet etmenin de kuralları vardır. Bu işlerin hiç birisi gelişi güzel yapılmaz.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir kavram da **Edâ Lafızları** (ألفاظ الأداء) kavramıdır. Çünkü bu kavramlar hadîsin nakledilmesi esnasında kullanılan kavramlar olsalar da, aslında o hadîsin hangi yöntem ile alındığını gösteren kavramlardır.

Tahammulu'l-Hadîs konusunda ele alınması gereken kavram ve lâfızları anlayabilmek için şu örnek üzerinde durâlim:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِىِّ عَنْ أَبِى سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِىِّ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ : لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِى لأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلاَةٍ

Bize İbrahim b. Musa **anlattı** ve dedi ki: Bize İsa b. Yûnus **haber verdi** ve dedi ki: Bize Muhammed b. İshak; Muhammed b. İbrahim et-Teymi'**den**: O da Ebu Seleme b. Abdirrahman'**dan:** O da Ebu Seleme Zeyd b. Halid el-Cüheni'**den,** onun şöyle dediğini **anlattı:** Rasûlullah**dan (SAS)** şöyle dediğini **duydum:**

"Ümmetime zor gelmeyeceğini bilsem, her namaza kalkıldığında misvak kullanmayı emrederdim".

Ebû Dâvud Şöyle rivâyet etmiştir:

Örnek hadîsin isnâdındaki rivâyet lâfızları:

BİZE ANLATTI (حدثنا)

BİZE HABER VERDİ (أَخْبَرَنَا)

DEN (عن)

DUYDUM (سَمِعْتُ) lâfızlarıdır.

Bu lâfızlar bu üçünden ibaret olmayıp, daha fazladır. İşte bir Tâlibin hadîsi Şeyhinden alıp (Tahammul) rivâyet ederken kullandığı ve her biri özel bir anlama gelen bu lâfızlara **Edâ lafızları** adı verilmektedir. "**EDÂ**" (أداء)kelimesi, Türkçemizde kullandığımız gibi "edâ etmek", "bir görevi yerine getirmek", "görevi ifâ etmek" anlamlarına gelmektedir. Bu hadîste üç Edâ Lâfzı geçmiştir.

Önemli lâfızlardan bazıları da şunlardır: **SEMİ'TU** (سمعت: işittim), **SEMİ'NÂ** (سمعنا: işittik), **AHBERENÂ** (أخبرنا: bize haber verdi), **AHBERENÎ** (أخبرني bana haber verdi), **ENBE'ENÂ**-**ENBE'ENÎ** (أنبأنا- أنبأني Bize haber verdi-Bana haber verdi).

Bunların özel anlamlarını ve diğer Edâ Lâfızlarını sonraki ünitelerde ayrıntılarıyla göreceksiniz.

RİVÂYET TÜRÜ HADİS ESERLERİ

Rivâyet türü hadîs eserlerini iki ana grupta toplamak mümkündür:

1-Râviler esas alınarak tertib ve tasnif edilmiş eserler. Bunlara **Ale'r-ricâl** (**علي الرجال**) eserler denilmektedir. Bu eserlerde Müellif, kitabına aldığı hadîsleri ilk veya son râvîyi esas alarak tertib ve tasnif eder. Hadîsin ilk râvisi, isnâdın son kısmında bulunan sahabîdir. Sahâbi râviyi esas alan eserlerde her sahâbinin hadîsi belli bir kısımda toplanmıştır. Mesela, Ahmed b. Hanbel (v.h.241) el-Müsned isimli altı ciltlik eserinde "sahâbi Ebû Bekir'den gelen rivâyetleri" bir arada, sahâbi Ebû Hureyre'den gelen hadîsleri" bir arada, "Hz. Ayşe'den gelenleri" bir arada zikretmiştir. Bu şekilde isnadı öne çıkararak tasnif edilen eserlere **Ale'r-ricâl** eserler denmektedir. Bu tür kitapların değişik türlerine ayrıca temas edilecektir.

2-Hadîsin ihtiva ettiği konular dikkate alınıp, metnin bize ilettiği mevzular esas alınmak suretiyle yapılan tasnif şekline de konularına göre tasnif anlamına gelen **"Ale'l-ebvâb** (علي الابواب)" kitaplar adı verilmektedir. Meselâ İmâm Buhâri'nin (v.h.256) **el-Câmiu's-Sahîh** isimli eseri konulara göre tasnif edilmiş bir eserdir.

Bu iki tarz yazılmış eserlerde ortak özellikler ve şeklen benzerlikler olmakla beraber – mesela her iki türde de hadîsin isnâdı ve metni yer alır-, birbirlerinden ayrıldıkları esaslı noktalar da bulunmaktadır. İşte bu tip kitaplar dikkate alındığı zaman, hem isnâd hem de metin cihetinden bilinmesi zaruri olan bir takım

kavramlar ile karşılaşmaktayız. Söz konusu kavramların önemlilerini şu şekilde izah etmek mümkündür:

KİTÂB (الكتاب): Âla'l-Ebvâb tasnif edilmiş eserler birçok ana bölümden oluşmaktadır. Her ana bölümde o konuyla alakalı hadîsler yerleştirilmiştir. Bir hadîs eserini meydana getiren her ana bölüme ayrı ayrı "**KİTÂB**" denilmiştir. Mesela "KİTÂBU'l-İMÂN" kısmı, iman ile ilgili rivâyetlerin toplandığı ana bölümün adıdır.

BÂB(الباب): Konularına göre yazılmış eserlerde, her KİTÂB'ın altında BÂB'lar yer alır. Bâb için *alt başlık* ifadesini kullanabiliriz. Her bâb, TERCEME (ترجمة, çoğulu: TERÂCİM: تراجم) adı verilen Bâb Başlıklarından müteşekkildir. Tercemeler, o bâb başlığı altında toplanan rivâyetlerin konusunu veya hükümlerini ifade etmektedir.

MAKSAD (المقصد) veya **ASL** (**الأصل**): Tercemenin altında yer alan kısmın, bâb başlığına uygun olmak üzere rivâyetleri ihtiva ettiğini belirtmiştik. Bizler esasen bu kısımda yer alan hadîslerden yararlanırız. Başka bir deyişle, hadîslerin alındığı esas kısım bu bâb başlıklarının altındadır. Bu nedenle bu kısma el-MAKSAD (çoğulu MAKÂSID: **المقاصد**) veya el-ASL adı verilmiştir.

Bu kavramları şu örnek üzerinde görmek mümkündür:

Tablo:2

كِتَاب الْجُمُعَةِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بَاب فَرْضِ الْجُمُعَةِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى{إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ}

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ هُرْمُزَ الْأَعْرَجَ مَوْلَى رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْدَ أَنَّهُمْ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا ثُمَّ هَذَا يَوْمُهُمْ الَّذِي فُرِضَ عَلَيْهِمْ فَاخْتَلَفُوا فِيهِ فَهَدَانَا اللَّهُ فَالنَّاسُ لَنَا فِيهِ تَبَعٌ الْيَهُودُ غَدًا وَالنَّصَارَى بَعْدَ غَدٍ

KİTÂBU'L-CUM'A

Bismillahirrahmanirrahim

BÂB: Cuma Namazının Farz Olması. Bu Konuda Yüce Allah Şöyle Buyurmuştur: Cuma günü Namaz için ezân okunduğunda hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır.

Bize Ebu'l-Yemân rivâyet etti ve dedi ki: Bize Şuayb haber verdi ve dedi ki: Bize Ebu'z-Zinâd'ın haber verdiğine göre, Abdurrahman b. Hurmuz, Ebu Hureyre'nin Peygamber'i şöyle derken işittiğini rivâyet etti: Biz son ümmetiz, ama âhirette ilk olacağız. Onlara bizden önce kitab verilmiştir. Bu (Cuma) öyle bir gündür ki onlara farz kılınmış, onlar bunda ihtilafa düşmüşlerdi. Sonra Allah o günü bize nasib etti. Bizim için Cuma mübarek gündür. Yarın (Cumartesi) Yahudilerin, Öbür gün (Pazar) Hıristiyanlarındır.

Tablo 2'de **Kitâb**, **Bâb** ve **Terceme** örneklerini görmekteyiz. İmâm Buhâri'nin el-Câmiu's-Sahîh'inden alınan bu örneğe göre, ana bölüm (**KİTÂB**) KİTÂBU'L-CUMU'A'dır. Bu ana bölüm isminden hemen sonra **BÂB** denilmiştir. Ardından **TERCEME** (bâb ismi, başlığı) olarak "Allah'ın Şu Ayetine Göre Cuma Namazının Farz Oluşu…" ifadesini kullanmıştır. Bundan sonra o konuyla ilgili elinde mevcut hadîsin isnadını ve metnini vermiştir. Bu isnad ve metin **MAKSAD** veya **ASL** (asıl) denilen kısımda yer almaktadır.

Hadîs kaynaklarında yer alan rivâyetlerin isnâd ve metin halinde bulunduklarını söylemiştik. Özellikle isnâd yönünden bakıldığında, rivâyetlerin tamamının Hz. Peygamber'e kadar ulaşmadıkları, bazen bir sahâbide, bazen bir tâbiîde sona erdikleri görülebilir. Başka bir deyişle, hadîs kitaplarında sadece Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri bulunmaz, aynı zamanda sahâbe ve tâbiûn âlimlerinin söz ve fiilleri de yer alabilir. Hadîs âlimleri kendilerine ulaşan haberlerin isnâdlarının nerede kesildiğini dikkate alarak, her bir rivâyet için değişik kavramlar kullanmışlardır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

MÜSNED (**المسند**): Kopuksuz olarak Hz. Peygamber'e ulaşan isnâda MÜSNED/MUTTASIL denir. (Müsned teriminin sekiz farklı anlamı vardır. Bunlardan biri 'muttasıl' anlamıdır. Burada sadece muttasıl anlamından bahsedilecektir).

Burada isnâdın kopuk olmaması önemlidir. Müsned'i, Merfû' isnâddan ayıran en önemli fark budur.

MERFÛ' (**المرفوع**): Kopukluk olsun veya olmasın Hz. Peygamber'e kadar ulaşan isnâda MERFÛ' denir.

Merfû' ve Müsned kavramları bir hadîs türünü göstermekten çok, İsnâdın durumunu tanımlayan kavramlardır. Biz hadîs kitaplarında geçen bir hadîse baktığımızda onun bir isnâda sahip olduğunu görürüz. Fakat bu isnâdın merfû' veya Müsned olup olmaması önemlidir.

İsnâddaki kopukluk ile kastedilen, râvi düşmesidir. Yukarıdaki hadîsi (şekil 2) ele alırsak, bu hadîsin *" Şu'be, Abdullah ve İsmâil, Şa'bî, Abdullah b. Amr"* şeklinde bir isnâdının olduğunu görürüz. Bu isnâda göre hadîsi Buhâri Şu'be'den, Şu'be Abdullah ve İsmâil'den, onlar Şa'bî'den ve Şa'bî de Abdullah'tan almıştır.

Fakat durum gerçekten öyle midir? Bu râvilerden herhangi birinin diğerinden doğrudan işitmemiş olması, aralarından bir râvinin düşmüş olması her zaman imkan dahilindedir. Eğer iki râvî arasından bir râvî düşmüş ise, bu durumda rivâyet **MUNKATI'** (kopuk) olur. Herhangi bir yerinde kopukluk bulunan bir isnâd, eğer Hz. Peygamber'e kadar ulaştırılmış ise, Müsned değil Merfû' adını alır. Hadîsin râvileri arasından bir başka râvinin düşmesi gibi bir durum söz konusu değilse, yani râviler gerçekten birbirinden işitmişlerse o hadîse Müsned/muttasıl denmektedir. Burada isnâd ile ilgili yeni bir kavram görüyoruz: MUNKATI'.

MUNKATI' (**المنقطع**): Munkatı', isnâdda yer alan açık veya gizli râvi düşmesine denir. Her durumda isnâddan râvi düşmesi, isnâdın değerini ve sıhhatini azaltan bir durumdur. Bu nedenle bir hadîsin sahih olabilmesi için gerekli şartlardan biri, isnâdın Munkatı' değil **MUTTASIL** (bitişik) olması zorunluluğudur.

MEVKÛF (**الموقوف**): İsnâdın sahâbide sona ermesi durumudur. Böyle bir durumda nakledilen söz veya fiil doğrudan Hz. Peygamber'e değil sahâbiye ait olmuş olur. Başka bir deyişle Mevkûf hadîs aslında sahâbinin söz ve fiilleridir.

Sahâbenin söz ve fiillerinin hadîs kavramı altında ele alınmasının nedeni, sahâbeye ait olarak nakledilen şeylerin Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalinden dolayıdır. Çünkü sahâbiler bazen bir söz veya fiili Hz. Peygamber'den işittikleri ya da gördükleri halde açıkça O'na atfetmezler. Bu durumda hadîs sahâbeye aitmiş gibi bir görüntü arz eder.

MAKTÛ' (**المقطوع**):İsnâdın tâbiîde sona ermesi durumudur. Demek ki Maktû'da söz ve fiilin tâbiîye ait olması söz konusudur.

MERVÎ (**المروي**)veya çoğulu olan **MERVİYYÂT** (**المرويات**): Bu kavram, "rivâyet edilen hadîs ya da haberler" anlamına gelmektedir. Daha ziyade herhangi

bir muhaddisin şeyhlerinden rivâyetlerini ifade eden bir tâbir olarak kullanılmaktadır.

CERH ve TA'DÎL (الجرح و التعديل):"Cerh" kelimesi yaralamak anlamına gelir. Türkçemizde kullanılan "cerahat" kelimesi buradan gelir. **Hadîs ilminde, cerh, bir râvînin güvenilirliğini zedeleyen sıfatlar atfedilerek gözden düşürülmesidir**. Râvîler ya adâletleri/doğrulukları nedeniyle ya da hafızaları bakımından ele alınıp değerlendirilirler. Râvînin âdil kabul edilebilmesi için "günlük hayatında ve hadîs rivâyetinde yalan söylememesi", "ehl-i bid'attan olmaması", "büyük günah işlememesi", "meçhul olmaması" gibi olumsuz sıfatlardan kurtulmuş olmalıdır. Bu olumsuz sıfatlar râvîleri gözden düşürür ve hadîslerinin reddedilmesine sebep olur.

Bazen râvîlerde bu gibi ağır olumsuzluklar bulunmaz; fakat hafızalarındaki **/ Zabt sıfatlarındaki** zayıflıklar onların rivâyetlerinin yara almasına yol açar. Mesela "kötü hafıza", "vehim", "çok hata yapmak", "gaflet" gibi nedenler ile râvîler eleştirilir. Hafıza yönünden eleştirilmek, adâlet yönünden eleştirilmek kadar ağır değilse de, sonuçta hadîs zayıflamış olmaktadır.

Bir râvînin rivâyetlerini yaralayan sıfatlar olduğu gibi, onları muteber kılan sıfatlar da söz konusudur. Râvîlerde bulunan "yalan söylememek", "güçlü hafıza", "mürüvvet sahibi olmak", "fakih olmak", "güvenilir olmak" gibi sıfatlar râvîleri temize çıkarır ve rivâyetlerini muteber kılar. Bir râvînin iyi sıfatlar ile tesbit ve tebcil edilmesine **TA'DÎL** denilmektedir. Başka bir deyişle, **TA'DÎL,** râvînin âdil kılınmasıdır. Hadîs âlimleri bu niteliklere sahip râvîlerin rivâyetlerini alır, cerhe uğramış olanların rivâyetlerini terk ederler.

ADÂLET (العدالة): Yukarıda belirtildiği gibi, râvîlerin güvenilir olduklarını ifade eden sıfatlardır. Bu vasıflara sahip olan bir râvî için "âdil" (**عادل**), "sadûk"(**صدوق**), "sika"(**ثقة**) gibi isimlendirmeler yapılmaktadır. Râvînin adâlet vasfını kaybettiği durumlar için "kâzib", "sâhibu'l-hata"(**صاحب الخطأ**), "vaddâ"(**وضاع**), "hadîsuhu münker"(**حديثه منكر**) gibi sıfatlar ile anılmaktadır.

ZABT (الضبط):Râvînin hafızasına tekabül eden bir kavramdır. Daha açık ifade edilecek olursa, **zabt sıfatı, râvînin bir hadîsi işittiği andan rivâyet ettiği ana kadar hafızasında koruyabilme yeteneğidir**. Râvîler zabt güçleri bakımından farklıdırlar. Hadîs rivâyetinde râvînin zabt kuvveti hadîsin sıhhatini pekiştiren önemli bir niteliktir.

KÜTÜBÜ SİTTE (الكتب الستة): "Altı Hadîs Kitabı" anlamına gelir. Hadîsleri bize nakleden birinci derece kaynaklardır. Hadîs tarihinin altın çağı adı verilen hicri 3. yüzyılda yazılmışlardır. Bu eserlerin müellifleri, kendilerinden önceki sözlü ve yazılı kaynakları "hadîs metodolojisi" kaideleri altında gözden geçirmişler, eleştiriye

tabi tutmuşlar ve sahih olduklarına kanaat getirdikleri hadîsler arasından seçmeler yaparak eserlerini oluşturmuşlardır. Bu altı hadîs kitabı ve yazarları şunlardır:

Buhârî (v.h.256), el-Câmiu's-Sahih

Müslim (v.h.261), el-Câmiu's-Sahih

Ebû Dâvud (v.h.275), es-Sünen

et-Tirmizî (v.h.279), es-Sünen

En-Nesâî (v.h.303), es-Sünen

İbn Mâce (v.h.273), es-Sünen

SAHİHAN/SAHİHAYN (**الصحيحين/الصحيحان**): Yukarıda adı geçen altı eserden ilk ikisi "iki sahih kitap" anlamında "**sahihân**" şeklinde isimlendirilmişlerdir. Bunun nedeni, hem bu iki eserin isimlerinin "Sahih" olması, hem de İslam âlimlerinin bu eserleri en sağlam iki kaynak olarak kabul etmeleridir.

Kütübü Sitte, hadîs kaynaklarının başında gelir. Buhârî ve Müslim'in yazdıkları **Sahihân** da Kütübü Sitte'nin zirvesinde yer almaktadır.

HADÎSLERİN RİVÂYET ŞEKİLLERİ

Sahâbe hadîslerin rivâyeti noktasında büyük bir titizlik göstermişler, Peygamberimizden işittiklerini ya da gördüklerini mümkün mertebe olduğu gibi nakletmeye gayret göstermişlerdir. Hatta bazı sahâbîler hata yaparız korkusuyla fazla hadîs rivâyetinden kaçınmışlardır. Bunun en güzel örneklerini ilk halifelerin uygulamalarında görmekteyiz. İlk halife Hz. Ebû Bekr kendisine ulaşan bir rivâyet ile amel etmeden önce şahit arardı. Hz. Ömer hilafeti döneminde işittiği rivâyetlerin râvîlerinden yemin etmelerini isterdi. Bu ve benzeri uygulamalara sahâbenin **TESEBBÜT** gayreti denmektedir.

Sahâbîler âdil kabul edilmelerine rağmen, beşeri zayıflıklar yönünden diğer insanlar gibidirler. Hata etme, unutma, karıştırma gibi bir takım insani zayıflıkların onlarda da bulunması söz konusudur.

Bu nedenle, sahâbîlerin bazen hadîsleri Hz. Peygamberin ifadelerine riayetle ya da en yakın şekilde korumalarına rağmen, çoğu zaman mânâ ile rivâyet ettiklerini görüyoruz.

Bu durum hadîs tarihinin ilerleyen dönemlerinde rivâyetlerin **LAFZEN** ya da **MÂNÂ** ile rivâyet edilmeleri şeklinde iki kısımda ele alınmalarına sebep olmuştur:

RİVÂYET Bi'l-LAFZ (الرواية باللفظ)

Yukarıda belirtildiği gibi, hadîsin özellikle sahâbe râvîsi başta olmak üzere, râvîler tarafından işitildiği şekline sadık kalınarak rivâyet edilmesidir. Buna göre, sahâbî râvî, hadîsi peygamberden işittiği gibi, tabiî râvî sahâbîden işittiği gibi, bu şekilde tüm râvîler rivâyetin aslına sadık bir şekilde rivâyet ederlerse buna hadîsin lafzen rivâyet edilmesi denir. Bu tanımdan elde edilen ilk mânâ, hadîsin olduğu gibi korunduğudur.

Bununla beraber şu hususun altını çizmekte fayda vardır ki, bir hadîsteki lafız değişmesi, hatta lafızlardaki değişmeler, eğer mânâyı bozmuyor ve hadîsten elde edilecek hükmü değiştirmiyorsa, meydana gelen değişiklikler hadîsin lafzen rivâyet edildiği durumunu bozmaz. Çünkü bazen yapılacak lafız değişiklikleri hadîsin anlamını pekiştireceği gibi, elde edilecek hükmü açık ve net bir hale getirebilir.

Demek oluyor ki, Lafzen Rivâyet, hadîsin kelime kelime korunmasını ifade etmekten ibaret olmayıp, bir veya birkaç kelimenin değişmiş olması da lafzî rivâyet ilkesini zedeleyen bir husus değildir.

Rivâyet Bi'l-Mâ'nâ (الرواية بالمعني)

Mânâ ile rivâyet, hadîsi işiten râvînin hadîsi kendisine rivâyet edildiği andaki lafızlara sadık kalmaksızın, kendi kelimeleriyle nakletmesidir. Burada lafızlar değil anlamlar öne çıkmakta, râvî, işittiği şekilde değil, anladığı şekilde rivâyette bulunmaktadır. Başka bir deyişle, mânevi rivâyet, râvînin müdahalelerine açık bir naklediş şekli olmaktadır.

Bu nedenledir ki, ulema mânâ ile rivâyetin caiz olup olmadığı noktasında ihtilaf etmişlerdir. İbn Sirin ve Ebû Bekr er-Razi gibi bazı âlimler mânâ ile rivâyete karşı çıkmışlardır. Fakat çoğunluk mânâ ile rivâyete cevaz vermişlerdir.

Mânâ ile rivâyetin caiz olduğunu kabul edenler, râvî ile ilgili iki şart ileri sürmüşlerdir:

1-Râvînin âlim olması ve hadîsin maksadlarına vakıf bulunması,

2-Mânâyı muhal hale getiren –olmadık şekilde değişime uğratan- tağyir ve tahriften uzak durması.

Esasen hadîslerin çoğu lafzen değil mânâ ile rivâyet edilmiştir. Bugün bize hadîsleri ulaştıran kıymetli eserlerdeki rivâyetlerin çoğu böyledir. Ulemâ, bu eserlerde yer alan mânevi rivâyetlerin tahrif ve tağyirden uzak oldukları noktasında fikir birliği etmiştir.

Özet

- Hadis ilminde sık sık kullanılan bazı kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramlar ileride yeri geldikçe daha detaylı bir şekilde tanıtılacaktır. Bununla beraber, yeri gelmeden de bu ifadeler kullanılmak zorunda kalınmış ve bu terimlerle bazı konular anlatılmıştır. Söz konusu konuları anlayabilmek için bu terimleri daha baştan özetlemeyi uygun bulduk. Hakkında bilgi verilen terimler şunlardır:

- Hadis, sünnet, haber, eser
- Sened,metin, tarîk, vech
- Râvî, ricâl, mervî, rivâyet
- Müellif, musannıf
- Sahâbe, tabiûn, etbe'u't-tâbiîn
- Şeyh, tehammul, edâ, tehammul ve edâ lafızları
- Kitâb, bâb, terceme, asl, maksad
- Müsned, merfû', munkatı', mevkûf, maktû'
- Adâlet, zabt, cerh ve ta'dîl
- Kütübü Sitte, sahîheyn,
- Lafzen rivâyet, manen rivâyet

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan “bölüm sonu testi” bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. **Aşağıdakilerden hangisi “söz, fiil ve takrir” kavramlarının yanı sıra hadîs’in tanımına dahil edilmektedir?**

   a) Merfû’

   b) Peygamberin sıfatı

   c) Müellif

   d) Sahihân

   e) İsnâd

2. **İsnâddaki râvîler esas alınarak yapılan tasniflemeye**

   a) Ale’l-Ebvâb denir.

   b) Munkatı’ denir.

   c) Ta’dîl denir.

   d) Ale’r-Ricâl denir.

   e) Zabt denir.

3. **Hadîsi işiten râvînin, hadîsi kendisine rivâyet edildiği andaki lafızlara sadık kalmaksızın, kendi kelimeleriyle nakletmesine aşağıdakilerden hangi isim verilir?**

   a) Hadîsin lafzen rivâyeti

   b) Hadîsin mânâ ile rivâyeti

   c) Râvînin cerh ve tadile tabi tutulması

   d) Hadîsin Sahihân tarafından rivâyeti

   e) Hadîsin değişik vecihlerden nakli

4. **“Hadîsuhu münker” ne ifade eder?**
   a) Hadîsin merfû’ olduğunu
   b) Hadîste takrîrî bir unsurun bulunduğunu
   c) Râvînin âdil olduğunu
   d) Râvînin cerhe uğradığını
   e) İsnadda râvî düşmesi olduğunu

5. **İsnadın sahâbîde sona ermesi durumunda ortaya çıkan isnâd türüne aşağıdakilerden hangi isim verilir?**
   a) Munkatı’
   b) Maktu
   c) Merfû’
   d) Adâlet
   e) Mevkûf

6. **Hz. Peygamber’in huzurunda yapıldığı halde reddetmediği susarak onayladığı davranışlara ne ad verilir?**
   a) İkrârî sünnet
   b) Takrîrî sünnet
   c) Mukarrerî sünnet
   d) Karârî sünnet
   e) Makrûrî sünnet

7. **Aşağıdakilerden hangisi "hadîs" için <u>söylenemez</u>?**

   a) Hadîs, haber ile eş anlamlıdır.

   b) Hadîs Peygamberden gelenler, haber başkalarından gelenlerdir.

   c) Hadîs sadece Hz. Peygamber'den gelen, haber ise hem ondan hem başkasından gelen

   d) Hadîs, sünnetle aynı anlamda da kullanılır

   e) Hadîs Hz. Peygamber'den sonraki nesillere ait haberlerdir.

8. **Aşağıdakilerden hangisi hadiste râvî isimlerinin zikredildiği kısım için <u>kullanılmaz</u>?**

   a) Sened

   b) İsnâd

   c) Tarîk

   d) Vecih

   e) Râvî

9. **Hadîsin isnadında yer alan ve metni bize ileten şahısların her birine ne ad verilir?**

   a) Râvî

   b) Ricâl

   c) Ruvât

   d) Müellif

   e) Sika

10. "Sened" için aşağıdakilerden hangisi <u>söylenemez</u>?

a) Senedin başına "evvelu's-sened" denilir.

b) Sened râvilerden oluşur.

c) Senedin sonuna "âhiru's-sened denilir

d) Hadis usulünde kullanılan kavramların az bir kısmı senedle ilgilidir.

e) Senedin ortasına "esnâ's-sened" denilir.

Cevap Anahtarı

1-b, 2-d, 3-b, 4-d, 5-e, 6-b, 7-e, 8-e, 9-a, 10-d

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aydınlı, Abdullah. (2006). Hadîs Istılahları Sözlüğü, Hadîsevi: İst.

El-Hakim en-Neysaburi. (1424/2003). Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs, Daru İbn Hazm: Beyrut

Es-Suyuti, Celaluddin. (1425/2003). Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takribi'n-Nevâvi, Tahkik: Muhammed Eymen, Daru'l-Hadîs: Kahire

İbnu's-Salâh. (1998). Ebû Amr Osman b. Abdurrahman, Ulûmu'l-Hadîs, Tahkik: Nuruddin Itr, Daru'l-Fikr Dımaşk-Daru'l-Fikri'l-Muasır: Beyrut.

Koçyiğit, Talat (1985). Hadîs Istılahları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları : Ankara

Koçyiğit, Talat. (1997). Hadîs Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara

Koçyiğit, Talat. (1997). Hadîs Usulü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.

Salih, Subhi (1981). Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları, Çeviren: M. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: Ankara.

Uğur, Mücteba.(1992). Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara

Uğur, Mücteba (1996). Hadîs İlimleri Edebiyatı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: Ankara.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

İLK ASIRDAKİ RÂVÎLER

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI

ÜNİTE 2

İÇİNDEKİLER

HEDEFLER

- Bu ünite çalışıldıktan sonra;
  - Hadîs râvîlerini ve vasıflarını anlayacak
  - Râvîlerin tabakalarını tanıyacak
  - Sahâbenin önemini ve hadîs rivâyetindeki yerini görecek
  - Tâbiîler tabakası ve onların hadîs rivâyetindeki yeri ile
  - Etbâu't-tâbiîn tabakası ve hadîs rivâyetindeki yerini anlayabileceksiniz.

RÂVÎ

GİRİŞ

Yazılı kaynakların yaygın olmadığı ilk dönemlerde hadîsler insanlar aracılığıyla nesilden nesile aktarılmaktaydı. Bunu gerekli kılan sebepler arasında yazı malzemelerinin yaygın ve kolay temin edilir nitelikte olmaması yanında, o dönemde yazılı malzemeye duyulan güvensiz sayılabilir. Zira yazılı malzemelere bazı eklemeler yapılabileceği gibi onların kaybolma riski de oldukça fazlaydı. Bu yüzden ilk dönemlerde hâfıza gücüne daha çok güven duyulmuştur. İster hâfızadan, ister sahip olduğu yazılı bir metinden olsun hadîsleri nakleden kişilere **râvî** adı verilmiştir.

RÂVÎNİN TANIMI

Yukarıda da bahsedildiği gibi, **Râvî** (الرَّاوِي) kelimesi sözlükte nakleden, ileten, rivâyet eden anlamına gelir. Çoğulu **ruvât**'tır.

Terim anlamı ise; "**hadîsi edâ lafızlarından biriyle başkalarına nakleden kişi**" demektir.

Hadîsi belli usullere göre hocasından almaya **tahammül** (التَّحَمُّلُ), aynı usullere uygun rivâyet lafızları kullanarak başkasına nakletmeye **edâ** (الأَدَاءُ) denir.

Râvî, rivâyet esnasında *ahberenâ*, *haddesenâ, semi'tu* vb. tahammül ve edâ lafızlarını kullanmak zorundadır. Bu krite, dürüstlük ve bilimsel ciddiyet gereği olduğu kadar, hadîsin sıhhatini belirlemede de önemlidir.

RÂVÎNİN VASIFLARI

Şüphesiz rivâyette asıl amaç hadîsin metni, yani Hz. Peygamber'in sözüdür. Metnin kabul edilecek nitelikte olup olmadığını gösteren en önemli unsur da râvînin niteliğidir. Güvenilir nitelikte râvîler zinciriyle nakledilen hadîsler genelde sahîh kabul edilir. Böyle olan râvîye de **sika** râvî denir. Sika (**ثِقَةٌ**) , sağlam ve güvenilir râvî demektir.

Sika bir râvîde bulunması gereken iki temel vasıf vardır:

Râvînin söz ve davranışlarında doğru olmasına **adâlet**, hadîsi hatasız ezberlemesine **zapt** denir.

1-**Adâlet**: Râvînin sözlerinde ve davranışlarında haktan ve doğrudan ayrılmaması, her türlü günahtan kaçınması demektir.

Adâlet vasfının içerisinde; Müslüman olmak, bülûğ çağına ulaşmış olmak, takvâ sahibi olmak, söyleneni doğru anlayabilecek bir temyiz gücüne sahip olmak ve üstün insanî meziyetlere sahip olmak da bulunur.

Bir kısım muhaddisler**,** râvînin adâletini tespit konusunda son derece sıkı davranır; râvînin en küçük kusurunu cerh sebebi sayarlar. Meselâ; çarşı-pazarda tur atan, sokakta yemek yiyen, şakacı olan râvîlerin rivâyetini kabulden kaçınırlar. Buna mukabil bazıları da son derece gevşek ve müsamahakâr davranırlar. Râvînin ufak-tefek hatalarını görmezden gelirler. Bazıları ise mûtedil bir çizgide yer alırlar. Böylece râvîyi değerlendirmek konusunda muhaddisler, **müteşeddit, mütesâhil** ve **mutedil** olmak üzere üç guruba ayrılırlar.

2- Zapt: Râvînin işittiği hadîsi çok iyi anlaması, hatasız bir şekilde ezberlemesi ve bu vasıflara hadîsi işittiği andan başkasına naklettiği ana kadar (semâ anından edâ anına kadar) sahip olmasıdır. Görüldüğü üzere burada hâfıza kudreti öne çıkmaktadır.

Bir râvînin zâbıt olduğunu anlamanın yolu, rivâyet ettiği hadîsleri sika râvîlerin rivâyetleriyle karşılaştırmaktır. Zabt vasfına sahip olduğu bilinen râvîlerin rivâyetleriyle genelde uyumlu olursa, onun da zabt vasfına sahip olduğu kanâatine varılır ve rivâyeti delil kabul edilir.

Zabt vasfına sahip bir râvînin gafil ve dalgın olmayıp uyanık ve dikkatli olması, hadîsi ezberden rivâyet ediyorsa iyi ezberlemiş olması, kitabından rivâyet ediyorsa kitabını iyi korumuş olması, mana ile rivâyet ediyorsa manayı bozacak unsurları bilmesi gerekir.

Bir râvîde adâlet ve zabt vasıfları birleşirse ona sika denir ve rivâyeti delil kabul edilir.

Râvîleri adâlet ve zabt yönünden inceleyip değerlendiren bilim dalına *Cerh ve Ta'dîl İlmi* denir.

RÂVÎLERİN TABAKALARI

Tabaka (الطَّبَقَةُ) kelimesi hadîs ıstılahında, belli bir vasıfta ortak olan râvîler demektir. Çoğulu tabakât' tır. Bu vasıflar; yaş itibariyle akran olmaları, aynı asırda yaşamış olmaları, aynı şehirde yaşamış olmaları, aynı hocadan ders almış olmaları, birbirine yakın tarihlerde vefat etmiş olmaları, belli bir vasfa ortaklaşa sahip olmaları, sikalık veya zayıflıkta benzer durumda olmaları gibi hususlardır. Buna

göre bir râvî bir açıdan belli bir tabakaya dahil olabileceği gibi, başka bir kritere göre diğer bir tabakaya girebilir. Bazen iki râvî bir açıdan aynı tabakadan sayıldıkları halde, başka bir kritere göre ayrı tabakalara dahil olabilirler. Tabakat türü eserlerde mutlak anlamda sınırlayıcı bir ölçü yoktur, asıl ölçüyü ve sınırı müellifin kendisi koyar. Esas olan, belli bir vasıfta birbirine denk olan kişileri aynı tabakaya koymaktır.

Temel hadîs kitapları olan kütüb-ü sitte döneminin sonuna kadar olan sürede genel olarak beş tabaka vardır. Yaklaşık bir tarih sınırı olarak sahâbe tabakası 110/728 tarihinde, tâbiûn tabakası 180/796 tarihinde, etbâu't-tâbiîn tabakası 220/835'de, dördüncü nesil olan etbâu etbâi't-tâbiîn tabakası 260/874'te ve beşinci nesil etbâu etbâi etbâi't-tâbiîn tabakası da 300/912 yılında biter.

İlk Asırdaki Râvî Tabakaları

Hadîs rivâyeti açısından râvîler tabakasına bakıldığında özellikle ilk üç tabaka önem arz eder. Bunlar sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn tabakasıdır. Hadîsleri sonraki nesillere aktaran bu üç nesildir. Hadîsin altın çağı denilen hicrî üçüncü asırda yazılan hadîs kitaplarına bu üç nesil vücut vermiştir. Bu üç tabakaya mensup râvîlerin birbirlerinden rivâyet ettikleri hadîsler, tasnif çağı denilen hicrî üçüncü asırda çeşitli telif sistemleriyle kaleme alınan eserlerde toplanmıştır.

Bir râvîde adâlet ve zabt vasıfları birleşirse ona sika denir ve rivâyeti delil kabul edilir.

Bu üç nesil, genelde üç tabaka olarak kabul edilmekle birlikte, her biri kendi içinde farklı kriterlere göre farklı tabakalara ayrılırlar. İbn Hacer (ö. 852/1448) sahâbeden üçüncü asrın sonuna kadar olan râvîlerin bazı ortak noktalarını esas alarak onları on iki tabakaya ayırır; ashâbı bir tabakada toplar, tâbiîleri dört tabakaya, etbâu't-tâbiîn'i dört, etbâu etbâi't-tâbiîn'i de üç tabakaya ayırır.

Bu üç nesil hakkında Allah'ın Rasûlü (as.) şöyle buyurmuşlardır:

خَيْرُ أُمَّتِي قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ

"Ümmetimin en hayırlısı çağdaşlarımdır. Sonra onları takip edenler, sonra onlardan sonra gelenlerdir." (**Buhârî**, Şehâdât, 9; Fedâilu'l-Ashâb, 1; Rikâk, 7; Eymân, 10, 27; **Müslim**, Fedâilu's-Sahâbe, 210-212, 214-215; **Tirmizî**, Fiten, 45; Şehâdât, 4; Menâkıb, 56; **Ebû Davud**, Sünnet, 9; **İbn Mâce**, Ahkâm, 27.)

Bu hadîs, hem bu üç neslin bütün Müslümanlar içersindeki önemine, hem de güven açısından konumlarına işaret etmektedir.

Özellikle sahâbîler hakkında da;

طُوبَى لِمَنْ رَآنِي وَ آمَنَ بِي

“Beni görüp iman edenlere ne mutlu!” (**Ahmed b. Hanbel**, *Müsned*, III, 71, 155; V, 248, 257, 264; **İbn Hibbân**, *es-Sahîh*, XVI, 213, hadîs, 7230, 7232-33; *el-Müstedrek*, IV, 96, hadîs, 6994.) buyurmuşlardır.

Bu hadîsin farklı rivâyetlerinde **“beni göreni görene de ne mutlu!”** ifâdesi de yer almakta, böylece tâbiîler de dahil edilmektedir.

SAHÂBE

Sahâbe (الصَّحَابَةُ) kelimesi sözlükte; beraber olmak, arkadaş olmak, sohbet etmek anlamına gelen bir mastardır. Aynı kökten gelen **Sâhib** (الصَّاحِبُ) kelimesi, arkadaş demektir. **Sahabî** (الصَّحَابِي) ise, sahâbeye mensup olan, onlardan biri anlamına gelir. **Ashâb** (الأَصْحَاب) da sâhib kelimesinin çoğuludur.

Sahâbî’nin ıstılah anlamı; Müslüman olarak Hz. Peygamber’i gören ve Müslüman olarak ölen insandır. Hz. Peygamber’i görme olayı, risâletin ilanından itibaren vefatına kadar geçen süre ile sınırlıdır.

Hz. Peygamber’i mü’min olarak gören kişiye sahabî denir.

Buna göre Müslüman iken Hz. Peygamber’i gördüğü halde sonra irtidat edip İslâm’dan çıkan biri sahâbî değildir. İbn Hatal diye bilinen kişinin durumu böyledir.

Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber’i gördüğü halde bilâhare Müslüman olduktan sonra bir daha O’nu göremeyenler de sahâbî sayılmaz.

Rasûlullah’ı (as.) risâletin ilanından önce gören, daha sonra göremeyen kişiler de sahâbî değildirler. Varaka b. Nevfel’in durumu böyledir.

Körlük gibi tabiî bir arıza sebebiyle Rasûlullah’ı (as.) göremeyenler ise sahâbî sayılır. İbn Ümmi Mektûm böyledir.

Bir çocuğun sahâbî sayılması için bülûğa ermesi şart değildir, ama söylenen sözü anlayıp cevap verebilecek derecede temyiz çağına girmesi şarttır.

Sahâbe Tabakası

İslâm davetini neşretmek, Rasûlullah’ın (as.) bıraktığı kültür mirasını yaymak ve gelecek nesillere aktarmak açısından ilk halkayı, şüphesiz ki sahâbe teşkil eder. Bu itibarla sahâbe, ricâl ilminin temelidir.

Ashâb, sahabî vasfına sahip olmaları itibariyle genelde tek bir tabakadır. Ancak onlar da kendi içlerinde farklı kriterlere göre farklı tabakalara ayrılırlar. Meselâ el-Hâkim en-Nisabûrî (ö. 405/1014), sahabîleri on iki tabakaya ayırır; onları ilk Müslüman olanlar, Dâru’n-Nedve azaları, Akabe ehli, Bedir ehli, Uhud ehli ve

benzeri niteliklere göre gruplandırır. Böyle olmakla birlikte hadîsçiler arasında büyük sahabîler, orta yaşlı sahabîler ve küçük sahabîler şeklinde üç tabakada toplanması daha yaygındır.

Sahabînin Bilinme Yolları

Bir insanın sahabî olduğu şu yollarla bilinebilir:

1- **Tevâtür yolu**: Tevâtür, yalan üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalık tarafından yapılan rivâyete denir. Ashâbın bir kısmı bu yolla tanınır. Meselâ ilk dört halifenin sahabîliği tevâtür yoluyla sabittir. Hz. Peygamber tarafından sağlıklarında cennetle müjdelenen ve kendilerine aşere-i mübeşşere denilen kişilerin sahabîliği de tevâtür yoluyla bilinmektedir.

2- **Şöhret yolu**: Tevâtür derecesine ulaşmamış olmakla birlikte yine sahabî olduğu yaygın olarak bilinen, sahabî diye meşhur olan kişilerdir. Dımâm b. Sa'lebe ve Ukkâşe b. Mıhsan gibi sahabîler böyledir.

3- **Şâhitlik yolu**: Bir sahabînin, başka birinin sahabî olduğunu söylemesi, buna şâhitlik etmesidir. Ebû Musa'l-Eş'arî'nin (ö. 44/664), Hümeme b. Ebî Hümeme'nin sahabî olduğuna şâhitlik etmesi gibi.

Sahabîler dinin pratik yanını ve Hz. Peygamber'in hayat tarzını sonraki nesillere aktarmışlardır.

4-**İkrâr yolu**: Güvenilir bir kişinin, kendisinin sahabî olduğunu söylemesidir. Yalnız bu beyanın kabul edilebilmesi için o kişinin adâleti sabit olmalı ve tarih bakımından da mümkün olan bir zaman dilimi içinde yaşamış olmalıdır.

Bu zaman dilimin nihaî sınırı hicrî 110 yılıdır. Zira bu tarihte sahabî asrı sona ermektedir. Son vefat eden sahabî de hicrî 100 veya 110 yılında vefat ettiği bilinen Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî'dir. Herhangi bir kişinin bu tarihten sonra sahabîlik iddiasına kalkışması kabul edilmez. Zira Hz. Peygamber ömrünün sonlarında; **"bugün hayatta olanlardan hiç kimse, yüz sene sonra sağ kalmayacaktır"** (**Müslim**, Fedâilu's-Sahâbe, 217, 218, 220.) buyurmuştur.

Sahâbeleri tanımanın iki önemli faydası vardır:

1- Onlar, dinin tatbikî şeklini ve Rasûlullah'ın (as.) hayat tarzını aksettirirler. Çünkü onlar vahyin nuzûlüne şâhid olmuş, Hz. Peygamber'in elinde yetişmiş, O'nunla oturup kalkmış, İslâm'ı aracısız olarak doğrudan Hz. Peygamber'den almışlardır. Ayrıca onlar, Hz. Peygamber'den öğrendiklerini aynen yaşamak ve diğer insanlara da bunları öğretmek konusunda tarifi imkânsız bir heyecan duymuşlar ve hayatlarını bu yolda harcamışlardır.

2- Ashâbı tanımakla hadîsin mürsel olup olmadığı anlaşılır. Bu da bize, mevsûl/muttasıl ve munkatı rivâyetleri birbirinden ayırma imkânını verir.

İslâm davetini neşretmek, Rasûlullah'ın (as.) bıraktığı kültür mirasını yaymak ve gelecek nesillere aktarmak açısından ilk halkayı teşkil eden sahâbe, hem ricâl ilminin, hem de her türlü rivâyetin temelini teşkil eder.

Sahâbîlerin Sayısı ve İlgili Literatür

Ashâbın sayısı konusunda kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Zira hicretin ikinci yılında yapılan bir sayımdan başka nüfus sayımı yapıldığına dair elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Değişik kaynaklarda 40,000 ile 120,000 arasında farklı rakamlar zikredilmektedir. Sahâbenin biyografisini toplayan kaynaklarda ise 12,000 civarında ashâbın biyografisi verilmektedir. Bununla birlikte hadîs rivâyeti ile uğraşan ashâbın sayısı son derece sınırlıdır.

Sahâbe ve diğer râvîlerin biyografilerini toplayan umumî mahiyette kitapların yanında sadece sahâbe neslini tanıtmayı amaçlayan, onlara mahsus eserlerin sayısı da bir hayli fazladır. Bu eserlerin büyük çoğunluğu alfabetik tarzda, bir bölümü kabilelerine göre, bazıları da sahabelerin faziletlerine göre tertip edilmişlerdir. Bunların en meşhurlarından üç tanesi şunlardır:

1-**El-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb**; (Thk., Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, 1992, I-IV.) İbn Abdülberr el-Kurtubî (ö. 463/1071). Bugün elimizde bulunan ilk döneme ait en önemli müracaat kaynaklarımızdan biridir. İsimlerin baş harflerine göre alfabetik olarak tertip edilen eser, 4227 sahâbîyi içine almaktadır. Kitapta hem ashâbın sayısı ve hem de tanıtılan kişiler hakkında verilen bilgiler açısından hayli eksiklik bulunmaktadır.

2-**Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe**; (Thk., Halil Me'mûn, Beyrut, 1418/1997, I-V.) İbnu'l-Esîr el-Cezerî (ö. 630/1233). Daha önce bu konuda yazılan birçok eseri içine alan ve bu eserlerdeki bazı yanlışlıkları da düzelten bu kitapta 7703 sahabînin biyografisi yer almakta ve onların rivâyetlerinden örnekler verilmektedir. Kitap, alfabetik olarak düzenlenmiştir.

3-**El-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe**; (Thk., Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut, 1415/1995, I-VIII.) İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448). Bu sahada yazılan eserlerin en kapsamlısıdır. 12279 sahabînin biyografisi verilmektedir. Daha önceki eserleri kapsamış olması yanında onlardaki hataları düzeltmekte, bilgi eksikliklerini de tamamlamaktadır. Alfabetik tarzda düzenlenen eserde yer alan kişiler dört ayrı grup halinde tasnife tabi tutulmuştur. Bu dörtlü tasnif türü, her harfte geçen isimlere ayrı ayrı uygulanmıştır:

a) Birinci grupta herhangi bir hadîste sahabî olduğu belirtilen kişiler zikredilmiştir.

b) İkinci grupta sahabîlerin çocukları toplanmıştır. Bunlar Hz. Peygamber'in vefatı sırasında temyîz çağına gelmiş olan kişilerdir.

c) Üçüncü grupta hem İslâm'dan önce, hem İslâm döneminde yaşadıkları halde Hz. Peygamber'le görüşmemiş olan ve kendilerine Muhadram adı verilen kişiler yer almaktadır.

d) Dördüncü grupta da daha önce yazılan sahâbe biyografisine dair eserlerde yanlışlıkla sahabî olarak zikredilen kişiler toplanmıştır.

Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti

Hz. Peygamber'i mü'min olarak görmek bahtiyarlığına eren ashâb, hadîs rivâyeti açısından en önemli halkayı teşkil eder. Farklı görüşler olmakla birlikte genel kanâat olarak sahâbenin tamamı âdil kabul edilmiştir. Yani onların hepsi güven ve itimada lâyık görülmüştür. Yalnız onların "**âdil**" kabul edilmesi, şüphesiz ki hiç yanılmadıkları, hiç hata yapmadıkları anlamında değildir. Çünkü onlar da insandırlar ve insanî niteliklere sahiptirler. Bu itibarla onlar da unutur ve hata ederler. Onların "**âdil**" kabul edilmelerinden maksat, asla Hz. Peygamber'e yalan isnâd etmemeleridir. Unutma ve yanılma gibi tabiî-beşerî haller dışında onlar, Rasûlullah'a (as.) yalan isnâdı gibi bir cinâyetten uzaktırlar.

Ashâb-ı kirâm her ne kadar adâlet yönünden cerhe tâbi tutulmazlar ise de, zabt açısından tenkide tabi tutulabilirler.

Hz. Muhammed'in ashâb-ı kirâm hakkında bir vasiyet niteliğinde söyledikleri dışında Kur'ân-ı Kerîm'de de onların güvenilir olduklarını ifâde eden pek çok âyet yer almaktadır.

Haşr sûresi âyet 8-9'da şöyle buyrulmaktadır:

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ و أَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللهِ و رِضْوَانًا و يَنْصُرُونَ اللهَ ورَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ. وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُ الدَّرَ وَ الإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِم...

"Vatanlarından sürülen ve mallarından uzaklaştırılan muhâcirler Allah'ın rızasını aramışlar, Allah'a ve Rasûlü'ne yardım etmişlerdir. İşte gerçek doğru kişiler onlardır. Daha önce Medîne'yi yurt ve iman ocağı edinen (ensâr da) o muhâcirleri severler…"

Fetih sûresi âyet 18'de de şöyle buyurulur:

لَقَدْ رَضِيَ اللهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ...

"O ağacın altında sana bîat eden mü'minlerden Allah razı olmuştur. Allah onların kalplerindekini bilmiştir…"

Âl-i İmrân sûresi âyet 110'da;

كُنْتُمْ خَيْرَ اُمَّةٍ اُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ

"Siz insanlar için yeryüzüne çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz…"

Ve Bakara sûresi âyet 143'de;

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ...

"Biz sizi, insanlara karşı hakkın şahitleri olmanız için âdil bir ümmet yaptık…"

Bunlara benzer pek çok âyette ashâbın konumuna ve faziletine işaret edilmektedir.

Yüce Allah, Tevbe sûresi âyet 100'de Ensâr ve Muhacirlerden ve onlara güzel bir şekilde tâbi olan kişilerden, yani tâbiîlerden sitayişle söz etmekte ve âyetin sonunda da onlardan razı olduğunu söylemektedir:

والسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنْصَارِ والَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ ورَضُوا عَنْهُ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيها اَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيم.

"Muhacirlerin ve Ensâr'ın ilk öncüleri ile onlara iyi amellerle tâbi olanlar... onlardan Allah razı oldu, onlar da Allah'dan razı oldular. Allah onlara altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır; onlar orada ebedî kalacaklardır. İşte büyük kurtuluş budur."

Ashâb-ı kirâmın hemen hepsi kâmil bir îmanla Allah'a ve Rasûlü'ne (as.) bağlanmış insanlardı. Onlardaki ihlâs ve samimiyet, Allah ve Peygamber sevgisi, Allah yolunda vatanlarını ve mallarını göz ardı edecek, kendi canlarını ve evlatlarını fedâ etmeyi göze alacak derecede gösterdikleri ferâgat, her türlü takdirin üstündedir. İnsan olmaları hasebiyle işledikleri bazı günahlara karşı sergiledikleri sâdıkane tevbeleri ve ilahî cezaya kendi rızalarıyla boyun eğmeleri de nasıl samimi ve güçlü bir imana sahip olduklarını gösterir. Böyle bir kişilik yapısına sahip olan insanların Allah'a ve Peygamber'e karşı son derece dürüst ve güvenilir bir hassasiyet sergileyeceklerini akıl da kabul eder.

Ehl-i sünnet âlimlerinin genel kanâati ashâb-ı kirâmın hepsinin âdil, yani güvenilir oldukları şeklindedir. Daha önce söylediğimiz gibi sahâbenin âdil kabul edilmesi, Hz. Peygamber'e asla yalan isnadında bulunmadıkları anlamındadır. Dolayısıyla hata ve unutma buna dahil değildir. Şîa ise sadece ehl-i beyte mensup olan ashâbı âdil sayar.

Mu'tezile mezhebine mensup âlimler de Hz. Ali'ye karşı savaşanlar hariç bütün sahâbeyi âdil saymalarına mukabil, dört halife dahil pek çok sahabînin rivâyet ettiği hadîslere itiraz ederler. Hatta Nazzâm, bazı sahâbeyi yalancılıkla ithâm eder.

Muksirûn (المُكْثِرُون)

Şüphesiz ki her sahâbî Hz. Peygamber'den aynı sayıda hadîs rivâyet etmemiştir. Binlerce hadîs rivâyet edenler yanında bir tek hadîs rivâyet edenler de vardır. Bakî b. Mahled (ö. 276/889) *Kitabu'l-A'dâd* (nşr., Ekrem Ziya Ömerî, 1404/1984, Beyrut) adlı eserinde hadîs rivâyet eden 1013 sahabînin ismini vermektedir. İbn Hazm el-Endülüsî (ö. 456/1064) de, 1000 sahâbînin ismini tek tek zikrederek her birinin rivâyet ettiği hadîs sayısını *Esmau's-Sahâbe ve mâ li külli Vâhidin minhum mine'l-Aded* (Thk., Mes'ad Abdülhamîd es-Sa'danî, Kahire, 1411/1990) adlı eserinde toplamıştır. Bu eserlerde zikredilen sahâbeden sadece 38

Sahabîlerden 1000'den çok hadîs rivâyet denlere *muksirûn*, daha az rivâyet edenlere *mukıllûn* denir.

kişisi 100'den çok hadîs rivâyet etmiş, onların da sadece 7'si 1000'den çok hadîs rivâyet etmiştir.

Binden çok hadîs rivâyet eden sahâbelere *Muksirûn*, daha az rivâyet edenlere de *Mukıllûn* (المُقِلُّون) denir. Muksirûn yedi kişidir.

1- **Ebû Hureyre** (ö. 59/679): 5374 hadîsi bulunmaktadır. Ebû Hureyre Müslüman olduktan sonra bütün gayretini ve mesaisini Hz. Peygamber'in hadîslerini ezberlemeye hasreden biridir. Bütün zamanını Hz. Peygamber'in yanında geçirmeye azmetmişti, O'nun hücresinin eşiğinden ayrılmazdı. Hz. Muhammed'in vefatından sonra da yarım asır gibi uzun bir zaman yaşamış ve bu zamanı da Mescid-i Nebî'de hadîs rivâyet etmekle geçirmişti. Hadîs rivâyetini meslek edinmişti. Bu itibarla en çok hadîs rivâyet eden sahabî olması anlaşılır bir durumdur. Medîne hadîs ekolünün kurucusudur.

2- **Abdullah b. Ömer** (ö. 73/693): Hz. Peygamber'den 2630 hadîs rivâyet etmiştir. Hz. Ömer'in oğlu olan ve bütün hayatını Peygamber gibi yaşamaya hasretmiş olan ideal bir mü'min örneğidir. Medîne hadîs ekolünün kurucularındandır.

3- **Enes b. Mâlik** (ö. 93/711): Onun 2286 hadîsi bilinmektedir. On yaşında Rasûlullah'ın (as.) hizmetine giren ve on yıl boyunca O'nun yanında kalan bir sahabîdir. Hz. Peygamber'den sonra da seksen yıl gibi uzun bir zaman yaşamıştır. Basra hadîs ekolünün kurucusudur.

Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenen on sahabîye *Aşere-i mübeşşere* denir.

4- **Hz. Âişe** (ö. 58/678): Rivâyetlerinin sayısı 2210'dur. Hz. Peygamber'in eşi olması münasebetiyle O'nun bütün özel hayatını en iyi bilen kişidir. Son derece zeki ve dikkatli biriydi. Rasûlullah'ın (as.) vefatından sonra da uzun müddet yaşamış, bu sayede Hz. Peygamber'den gördüklerini ve duyduklarını rivâyet etme imkânına sahip olmuştur.

5- **Abdullah b. Abbas** (ö. 68/687): Hadîslerinin sayısı 1660'dır. Rasûlullah'ın (as.) yanından ayırmadığı kuzenidir, amcazâdesidir. Özellikle Tefsir ilminin babası kabul edilir. *Tercümanu'l-Kur'ân* ve *Hibru'l-ümmet* ünvanıyla meşhurdur. Mekke ekolünün temsilcilerindendir.

6- **Câbir b. Abdullah** (ö. 74/693): Medînelidir, kendisi ve babası Akabe ehlindedir. Hz. Peygamber'den 1540 hadîs rivâyet etmiştir. Hz. Peygamber'le birlikte 19 gazâya gittiğini söyler. Medîne hadîs ekolünün temsilcilerindendir.

7- **Ebû Saîd el-Hudrî** (ö. 74/693): Rivâyetlerinin sayısı 1170'dir. Meşhur sahabîlerdendir.

Aşere-i Mübeşşere

Sağlıklarında Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenen on sahâbîye *Aşere-i Mübeşşere* denir. Bunlar fazilet açısından bütün ashâbın en önde gelenleridir. Aşere-i mübeşşere'ye yetişen tâbiûn zümresi de, ayrı bir tabaka olarak önem kazanmıştır.

Bu on kişi şunlardır:

1- Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634),
2- Hz. Ömer (ö. 23/644),
3- Hz. Osman (ö. 35/656),
4- Hz. Ali (ö. 40/661),
5- Talha b. Ubeydullah (ö. 36/)657),
6- Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/657),
7- Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652),
8- Sa'd b. Ebî Vakkas (ö. 55/675),
9- Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (ö. 18/639),
10-Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (ö. 55/675).

Abâdile (الْعَبَادِلَةُ)

Sahâbîler arasında **Abdullah** adıyla bilinen dört kişi vardır ki, bunlar hem hadîs rivâyeti ve hem de ilmî ehliyetleri açısından son derece önemlidirler. Bunların herhangi bir konunun hükmünde ittifak etmeleri **Kavlu'l-Abâdile** (قَوْلُ الْعَبَادِلَة), yani *'Abdullahların sözü'* diye şöhret bulmuştur.

Abâdile diye bilinen dört kişi şunlardır;

Abdullah b. Abbas (ö. 68/687),

Abdullah b. Ömer (ö. 73/693),

Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 73/693) ve

Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684).

En Son Vefat Eden Sahâbîler

Çeşitli şehirlerde sahâbîlerin en son vefat edenlerini bilmek, bu tarihten sonra sahâbîlik iddiasına kalkışanları reddetmek açısından önem arz etmektedir.

Bütün ashâbın en son vefat edeni, Mekke'de hicrî 100 ile 110 tarihleri arasında vefat ettiği rivâyet edilen Ebû't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî (ö. 110/728)'dir. Diğer şehirlerde son vefat eden ashâb da şunlardır:

Medîne'de; Mahmud b. er-Rabî (ö. 99/715)),

Tâif'te; Abdullah b. Abbas (ö. 68/687),

Kûfe'de; Abdullah b. Ebî Evfâ (ö. 87/706),

Basra'da; Enes b. Mâlik (ö. 93/713),

Şam'da; Vâsile b. el-Eska' (ö. 86/705)),

Humus'da; Abdullah b. Büsr (ö. 96/716),

Mısır'da; Abdullah b. el-Hâris (ö. 89/708),

Afrika'da; Ruveyfe' b. Sâbit (ö. 56/676),

Horasan'da; Bureyde b. el-Husayb (ö. 73/692),

Semerkant'ta; Fadl b. Abbas (ö. 68/687).

Sahabî ile görüşen kişiye tâbiî denir.

Yüce Allah **"Ensâr ve muhâcirlere güzelce tâbi olanlardan Allah razı olmuştur"** buyurur.

Ashâb-ı kirâmın vefat ettiği yerler hakkında Radıyyuddîn es-Sâğânî'nin (ö. 650/1252) *Derru's-Sahâbe fî Beyâni Mevâdii Vefeyâti's-Sahâbe* (Thk., Tarık Tantavî, Kahire, 1992) adlı bir eseri vardır. Alfabetik olan eserde 763 sahabînin isimleri ve öldükleri yerler belirtilir.

TÂBİÎLER TABAKASI

Sözlükte tâbi olan, uyan, arkadan gelen anlamına gelen **tâbiî** kelimesi terim olarak, sahâbe ile görüşen kişi demektir. Çoğulu **tâbiûn** gelir. Bir kişinin tâbiî sayılabilmesi için bir sahabî ile sadece görüşmesi yetmeyip ondan ilim alması gerektiği ileri sürülmüştür.

Tâbiîler, hadîs râvîlerinin ikinci tabakasıdır. Ashâb-ı kirâmdan sonra İslâm ümmetinin en hayırlı neslidir. Onlar hem Yüce Allah tarafından, hem de Hz. Peygamber tarafından övgüye değer görülmüş nesildir. Yüce Allah; **"…Ensâr ve muhâcirleri güzellikle takip edenlerden Allah razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır"** âyetinde (Tevbe, 100) tâbiîleri kastetmektedir. Hz. Peygamber de yukarıda geçen **"Ümmetimin en hayırlısı çağdaşlarımdır, sonra onların arkasından gelenlerdir…"** hadîsinde ve **"beni göreni görene müjdeler olsun"** hadîsinde tâbiûn nesline işaret etmektedir.

"Tâbiîlerin en hayırlısı Üveys denilen adamdır."

Nasıl ki sahâbe sayılmak için Hz. Peygamber'i mü'min olarak görmek şart ise, tâbiî sayılmak için de sahâbeyi mü'min olarak görmek şarttır. Tâbiîler dönemi

Hz. Peygamber'in vefatından, yani hicrî 11. yıldan 180 yılına kadar devam eder. Tâbiîlerden ilk vefat edeni Ma'mer b. Yezîd (ö. 30/651), en son vefat edeni de Halef b. Halîfe (ö. 180/796)'dır.

Tâbiîlerin en büyüğünün ve en faziletlisinin kim olduğu konusunda şehirler arasında farklı görüşler vardır. Medînelilere göre Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Mekkelilere göre Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/732), Basralılara göre Hasan el-Basrî (ö. 110/728)'dir. Kûfelilere göre ise Üveys el-Karanî (ö. 37/658)'dir. Hz. Ömer'in rivâyet ettiği **"tâbiîlerin en hayırlısı Üveys denilen adamdır**" (**Müslim**, hadis, 2542; **Müsned**, I, 38, III, 480) hadîsi, en hayırlısının Üveys el-Karanî olduğunu teyit etmektedir. Hanımlar arasında en hayırlısının Hafsa bint Sîrîn (ö. 101/719) ve Amra bint Abdurrahman olduğu kabul edilir.

Hadîs ilmi açısından tâbiîlerin en meşhurları şunlardır:

Mekke'de; Atâ b. Ebî Rebâh (ö.114/732) ve İbn Abbas'ın âzâdlısı İkrime (ö. 105/723),

Medîne'de; Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), ez-Zührî (ö. 124/742), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713) ve İbn Ömer'in âzâdlısı Nâfi (ö. 117/735),

Kûfe'de; eş-Şa'bî (ö. 104/722), Alkame (ö. 64/684) ve İbrahim en-Nehaî (ö, 96/715),

Basra'da; Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/728) ve Katâde b. Diâme (ö. 117/735),

Şam'da; Mekhûl eş-Şâmî (ö. 118/736) ve Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719),

Yemen'de; Tavus b. Keysân (ö. 106/724) ve Vehb b. Münebbih (ö. 110/728).

Tâbiîler kendi aralarında farklı tabakalara ayrılırlar. Müslim (ö. 261/875) onları üç, İbn Sa'd (ö. 230/845) dört, Hâkim en-Nisabûrî (ö. 405/1014) ise onbeş tabakaya ayırır. Bununla birlikte genelde;

a- Büyük tâbiîler,

b- Orta yaşlı tâbiîler ve

c- Küçük tâbiîler şeklinde üç tabakaya taksim daha yaygındır.

İslâm bilim tarihinde tâbiîlerin çok büyük ve önemli bir görev ifa ettikleri inkâr edilemez bir hakikattir. Başta hadîs olmak üzere bütün İslamî ilimlerin cem'i, tedvîni ve tasnifi onlar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tâbiîlerin sayısı hakkında sağlıklı bir rakam vermenin imkânı yoktur. Sadece hadîs rivâyet eden tâbiîlerin isimleri biyografik kaynaklarda yer almaktadır. Bütün tâbiîlerin bunlardan ibaret olduğunu söylemek elbette ki mümkün değildir.

Muhadramûn

Hem câhiliye ve hem de Hz. Peygamber döneminde yaşamış olmalarına ve Müslüman da olmuş olmalarına rağmen Rasûlullah'ı (as.) göremeyen kişilere de **Muhadramûn** adı verilir. Bunlar Hz. Peygamber'i mü'min olarak göremedikleri için sahâbe sayılmazlar. Rasûlullah'dan (as.) sonra sahâbelerle görüştükleri için tâbiûn tabakasından kabul edilirler. Bunların en meşhurları; Üveys el-Karanî (ö. 37/658), Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100/718), Ebû Müslim el-Havlânî (ö. 62/682) ve Ebû Recâ el-Utâridî (ö. 107/726)'dır.

Fukaha-i Seb'a

Tâbiîler tabakasından Medîne'de ilimde temayüz etmiş yedi kişi vardır ki, bunlar ilmî ehliyetleri ve yaygın şöhretleri itibariyle **fukaha-i seb'a** diye tanınırlar. Yedi fakih anlamına gelen bu deyimle kastedilen kişiler şunlardır:

1- Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713),
2- Kasım b. Muhammed (ö. 107/725),
3- Urve b. Zübeyr (ö. 94/713),
4- Hârice b. Zeyd (ö. 63/683),
5- Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/713),
6- Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe (ö. 98/716) ve
7- Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725)'dır.

Eserler

Sahâbe tabakatı hakkında çok sayıda müstakil eserler bulunmasına rağmen sadece tâbiîlerin biyografilerine tahsis edilen eserlerin sayısı fazla değildir. Kütübü sitte ricâline dair yazılan eserlerde tâbiîler de geniş şekilde yer almaktadır. Böyle olmakla birlikte **ed-Dârekutnî**'nin (ö. 385/995) *Zikru esmâi't-tâbiîn* (Thk. Boran ed-Danâvî-Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, 1406/1985, I-II) adlı eseri, ilk kaynak olması itibariyle zikre değer.

Tâbiûn tabakasına dahil olmakla birlikte ayrı bir kategoride kabul edilen Muhadramûn hakkında da **Sibt b. el-Acemî**'nin (ö. 841/1437) *Tezkireti't-Tâlibi'l-Muallem bi men Yukalu innehu Muhadram* (Riyad, 1414/1994; Delhi, 1406/1985, ***Selâsü resâil fî usûli'l-hadîs*** içinde) adlı bir eseri vardır.

ETBÂU'T-TÂBİÎN TABAKASI

Etbâu't-tâbiîn de, mü'min olarak tâbiîlerle görüşen, onlardan rivâyette bulunan ve mü'min olarak vefat eden insanlardır. Rasûlullah'ın (as.) en hayırlı olduğunu haber verdiği üç neslin üçüncüsüdür. Hz. Peygamber **"…sonra tâbiîleri takip eden nesildir" (Müslim**, Fedâil, 210-212, 214-215; **Ebû Davud**, Sünnet, 9) hadîsinde onları Müslümanların en hayırlı üçüncü nesli saymaktadır.

Etbâu't-tâbiîn dönemi 110/728 tarihinden 220/835 tarihine kadar devam eder. Hadîs râvîlerinin üçüncü tabakasını teşkil ederler.

Etbâu't-tâbiîn nesli içerisinde İmâm Mâlik (ö. 179/795), Evzâî (ö. 157/774), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Abdullah b. el-Mübarek (ö. 181/797) gibi büyük imamlar bulunmaktadır. Etbâu't-tâbiîn hakkında biyografik malumat, kütübü sitte ricâline dair yazılan eserlerde (Meselâ İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbu't-Tehzîb* adlı eseri) bulunabilir.

Gerek tâbiîler ve gerek etbâu't-tâbiîn neslinde hadîs rivâyeti bakımından hata, unutmak, vehim ve yanılma görülür. Hatta üçüncü nesilde az da olsa yalan da görülmüştür. Bu yüzden ikinci ve üçüncü nesil cerh-ta'dîl ilminin konusuna girerler.

Özet

- Hz. Peygamber'in hadîsleri insanlar vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılmıştır. Bu rivâyeti gerçekleştiren ve râvî adı verilen bu kişilerin rivâyetlerinin kabul edilebilmesi için başta adâlet ve zapt olmak üzere belli bazı vasıflara sahip olmaları gerekir. Bu vasıflara sahip olan kişilere **sika râvî** denir ve rivâyetleri kabul edilir.
- Çeşitli tabakalar halinde gruplandırılan râvîlerin ilk ve en önemli tabakası sahâbîlerdir. Hz. Peygamber'i Müslüman olarak gören kişi anlamına gelen sahâbeyi İslâm âlimleri, çeşitli âyet ve hadîslerin delâletlerinden hareketle âdil kabul ederler. Ashâbın âdil kabul edilmesinden maksat, onların Hz. Peygamber'e asla yalan isnad etmemeleridir. Unutma ve yanılma gibi insanî haller gayet tabii onlar için de söz konusudur.
- İkinci halkayı teşkil eden nesle tâbiûn tabakası adı verilir. Bunlar, Hz. Peygamber'in hadîslerini ashâb-ı kiramdan alıp sonraki nesillere aktaran aracı görevini ifa etmişlerdir.
- Râvîler tabakasının en önemlileri kabul edilen ilk üç tabakanın üçüncüsü etbâu't-tâbiîn tabakasıdır. Bunlar, tâbiîlerin sahâbelerden öğrendikleri hadîsleri alarak kendilerinden sonraki nesle intikal ettirmişler ve böylece üçüncü asırda yazılan temel hadîs kaynaklarına vücut vermişlerdir.
- İkinci ve üçüncü halkayı teşkil eden tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn tabakası, sahâbîlerden farklı olarak hem adâlet, hem de zapt açısından tenkide tabidirler.

Etkileşimli Alıştırmalar

Alıştırmalar

- Kütüb-ü sitte râvîlerinin biyografilerinin toplandığı kaynaklarda sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn tabakasına mensup kişileri ve râvî olarak vasıflarını görüp bilgilerinizi pekiştirebilirsiniz..

Ödev gönderimi

Ödev

- Sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn râvîlerinden üçer kişiyi, râvîlere ait vasıflarla birlikte 300 kelimeyi geçmeyecek şekilde tanıtınız.

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan "bölüm sonu testi" bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. **Hadîs ilmi açısından sahâbeyi tanımanın faydaları konusunda aşağıdaki şıklardan en uygun olanını işaret ediniz.**
   a) Sahâbe vasıtasıyla Hz. Peygamber'i tanırız.
   b) Onlar İslâmın dünyaya yayılmasını sağlamışlardır.
   c) Ashâbı tanımakla hadîsin mürsel olup olmadığını anlarız.
   d) Ashâbı tanımakla hadîsin sahîh olup olmadığını anlarız.
   e) Ashâbı tanımakla zayıf ve uydurma rivâyetleri ayırt etmek imkânını buluruz.

2. **Bir râvînin âdil sayılabilmesi için aşağıdakilerden hangisi şart <u>değildir</u>?**
   a) Müslüman olması
   b) Doğru sözlü olması
   c) Takva sahibi olması
   d) Hiç günah işlememesi
   e) Âkıl-bâliğ olması

3. **En çok hadîs rivâyet eden sahâbîlerin ilk beşi sırasıyla şöyledir:**
   a) Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Cabir b. Abdullah
   b) Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe, Ebû Saîd el-Hudrî
   c) Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbas
   d) Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Hz. Âişe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas
   e) Ebû Hureyre, Abdullah b. Abbas, Hz. Âişe, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer

4. Tabaka kelimesi genel olarak şöyle tanımlanır:

a) Aynı yaşta veya akran olan râvîler

b) Aynı şehirde yaşamış olanlar

c) Aynı hocadan ders almış olanlar

d) Sikalık veya zayıflıkta benzer olanlar

e) Belli bir vasıfta ortak olanlar

5. "Abdullahların sözü" terimi içinde yer almayan Abdullah, aşağıdakilerden hangisidir?

a) Abdullah b. Mübarek

b) Abdullah b. Abbas

c) Abdullah b. Ömer

d) Abdullah b. Zübeyr

e) Abdullah b. Amr b. el-Âs

6. Sahâbeye dair eser ve müellifi olarak aşağıdakilerden hangisi <u>yanlıştır</u>?

a) İbnu'l-Esîr, el-İstîâb

b) İbn Hacer, el-İsâbe

c) İbn Abdülber, el-İstîâb

d) İbnu'l-Esîr, Üsdü'l-ğâbe

e) Radıyyuddin Sağânî, Derru's-sahâbe

7. Aşağıdakilerden hangisi etbâu't-tâbiîn râvîlerinden <u>değildir</u>?

a) İmam Mâlik

b) Şu'be b. Haccâc

c) Süfyan Sevrî

d) el-Evzâî

e) Hasan el-Basrî

8. Aşağıdakilerden hangisi tâbiîlerden <u>değildir</u>?

a) Zührî

b) Abdullah b. Mübarek

c) Mekhûl

d) Muhammed b. Sîrîn

e) Tavus b. Keysân

9. Aşağıdakilerden hangisi aşere-i mübeşşereden <u>değildir</u>?

a) Zübeyr b. Avvâm

b) Sa'd b. Ebî Vakkas

c) Zeyd b. Sâbit

d) Saîd b. Zeyd

e) Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh

10. Aşağıdakilerden hangisi son vefat eden sahabîlerden <u>değildir</u>?

a) Abdullah b. Abbas, Abdullah b. el-Hâris

b) Cabir b. Abdullah, Fadl b. Abbas

c) Bureyde b. el-Husayb, Ruveyfe b. Sâbit

d) Vâsile b. el-Eska, Abdullah b. Ebî Evfâ

e) Mahmud b. er-Rabî, Abdullah b. Büsr

Cevap Anahtarı

1-c,2-d,3-c,4-e,5-a,6-a,7-e,8-b,9-c,10-b

YARARLANILAN KAYNAKLAR

el-Buharî, Muhammed b. İsmail. (1313). *el-Câmiu's-sahîh*. Bulak.

el-Hâkim en-Nisabûrî. (1977). *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*. Thk. S. Muazzam Hüseyin. Haydarabad.

el-Hatîb el-Bağdadî. (1357). *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Haydarabad.

el-Irakî, Zeynuddin. (1988). *Fethu'l-muğîs şerhu Elfiyeti'l-hadîs*. Kahire.

İbn Abdülberr. (1992). *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. Thk., Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut.

İbnü'l-Esîr el-Cezerî, (1997), *Usdu'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Thk. Halil Me'mûn, Beyrut.

İbnu'l-Esîr. (1973). *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Thk., Mahmud Abdülvehhâb Fâyid-Muhammed Ahmed Aşûr-Muhammed İbrahim el-Bennâ. Kahire.

İbn Hacer. (1995). *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Thk., Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut.

İbn Hacer. (1968). *Tehzîbu't-Tehzîb*. Beyrut.

İbn Sa'd. (1968). *et-Tabakatu'l-kübrâ.* Beyrut. Daru Sâdır.

İbn Salah. (1972). *Ulûmu'l-hadîs.* Thk., Nureddin Itır. Medine.

Müslim. (1956). *el-Câmiu's-sahîh.* Thk., Muhammed Fuad Abdülbakî. Mısır.

en-Nesâî; (1930). *es-Sünen.* Kahire.

Suyutî. (1966). *Tedrîbu'r-râvî.* Thk., Abdülvehhab Abdüllatif. Mısır.

et-Tirmizî; *es-Sünen*. Thk., Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdülbakî-İ. Atve Ivâd ,Kahire, 1357-81/1938-62, I-V.

Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadîs Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih*, (1967). Trc. Ali Kuşçu. İstanbul: Bahar Yayınevi.

Yücel, Ahmet. (2011). *Hadîs Usulü.* İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

Yücel, Ahmet. (2011). *Hadîs Tarihi.* İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

Babanzâde, Ahmed Naim. (1987). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. Ankara: DİB Yayınları.

Zübeyr Sıddîkî. (1966). Hadis Edebiyatı Tarihi. Trc. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: İrfan Yayınevi.

TESBÎT VE TEDVÎN ÇALIŞMALARI

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Prof. Dr. Adem DÖLEK

İÇİNDEKİLER

- Hadîslerin tesbîti
- Hadîslerin tedvîni
- Hadîslerin tesbît ve tedvîni için yapılan faaliyetler
- Hadîsleri toplamak için yapılan seyahatler (er-Rıhle fî Talebi'l Hadîs)

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Hz. Peygamber döneminde hadîslerin nasıl muhâfaza edildiğini,
  - Ashab döneminde hadîslerin nasıl muhâfaza edildiğini,
  - Tâbiûn döneminde hadîslerin nasıl muhâfaza edildiğini ve resmî olarak hadîslerin toplanmasını,
  - Hadîslerin toplanması için yapılan yolculukları öğreneceksiniz.

ÜNİTE

3

GİRİŞ

Birinci ünitede belirtildiği gibi kelime olarak "söz" ve "haber" mânâsına gelen "hadîs" kelimesi, terim olarak İslâm'ın ilk dönemlerinde "Hz. Peygamber'in sözleri" için kullanılırken zamanla "Kavlî, fiilî, vasfî, hulkî ve takrîrî olarak Hz. Peygamber'e izâfe edilen her şey için kullanılmıştır. Diğer bir ifade ile Hz. Peygamber'in sünnetinin yazıya geçirilmiş şekline hadîs denilmiştir. Hadîsler, en güzel örnek olan Hz. Peygamber'in örnek yaşayışının gerek kendi dönemindeki insanlara gerekse kendinden sonra gelen insanlara Kur'ân'ın, hayatın bütün yönlerine uygulanışının gösterilmesinin yazılı ifadesidir.

Hadîsler, Kur'ân-ı Kerim'den sonra İslâm'ın ikinci temel kaynağıdır. Hadîsler, Kur'ân'ın birinci tefsiri olarak, mücmel âyetleri tafsil, mutlak âyetleri takyid, umum ifade eden âyetleri tahsis etmesi ve müşkilini açıklaması bakımından çok önemlidir. Bu bakımlardan hadîs, Kur'ân'ın şerhi ve açıklayıcısıdır.

Böylesine büyük önem arz eden hadîslerin nasıl ve ne şekilde tesbît ve muhâfaza edildiği ve günümüze kadar nasıl nakledildiği üzerinde durmaya çalışalım.

HADÎSLERİN TESBÎTİ

Kelime olarak sağlamlaştırmak, istikrarlı duruma getirmek, kuvvetlendirmek mânâsına gelen "tesbît" kelimesi, "hadîslerin tesbîti" şeklinde hadîs ıstılahı olarak; hadîsleri kaybolmaktan kurtarmak için sözlü ya da yazılı olarak korunmayı ifade etmektedir. Hadîslerin tesbîti ve muhâfaza edilmesi, Hz. Peygamber zamanında, ashâb zamanında ve sonraki dönemlerde olmak üzere üç durumda ele alınabilir.

Hz. Muhammed Döneminde Hadîslerin Tesbîti

Hadîs tarihinin birinci merhalesini, hadîslerin ve sünnetin, sözlü ve yazılı olarak tesbît ve muhâfaza edilmesi faaliyeti oluşturmaktadır. Bu, hicrî birinci asrın sonuna kadar devam eden bir faaliyettir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) evinin dışında olduğunda ashâbının içerisinde, evinin içinde olduğunda da eşlerinin yanında hayatını geçiriyordu. Her iki durumda da ashâb, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile aralarında herhangi bir engel olmaksızın her zaman görüşme imkânı bulabiliyorlardı. Herhangi bir problemle karşılaştıklarında veya açıklanması gereken bir mesele olduğunda onları Hz. Peygamber'e soruyorlardı.

Allah'ın, Hz. Peygamber ve Kur'ân vasıtasıyla, ashâbı hidâyete erdirmesi, onları mânevî karanlıklardan aydınlığa çıkarması sebebiyle ve ashâb da

kendilerinin hidâyete erdirilmesi karşılığında Hz. Peygamber'in sözlerini ve yaşayışını mescidde, çarşıda, evde, pazarda, yolculukta ve yolculuğa çıkmadığı zamanlarda her nerede olursa olsun, son derecede bir arzu ile takip ediyorlardı. Hatta işlerinden dolayı her gün Hz. Peygamber'e gidemeyen bazı sahâbîler, kendi aralarında anlaşarak nöbetleşe Hz. Peygamber'e gidiyorlardı. O gün Hz. Peygamberden gördüklerini ve öğrendiklerini veya Hz. Peygamber'e gelen vahyi, gelip arkadaşlarına bildiriyorlardı. Medine'nin merkezinden uzak olan kabileler de dinin emirlerini öğrenmek maksadıyla zaman zaman Hz. Peygamber'e bazı kişileri gönderiyorlardı. Bunlar, dînin emirlerini öğrendikten sonra kabilelerine dönüyorlar ve onları irşad ediyorlardı (es-Sibâî, 1978: 56-57).

Yine ashâb, ailevî konularda zihinlerine takılan bazı soruları Hz. Peygamber'in eşlerine soruyorlardı. Kadın sahâbîler de Hz. Peygamber'in eşlerine gelerek kendi durumları ile ilgili bilgiler soruyorlar ve cevabını da Hz. Peygamber'den istiyorlardı (es-Sibâî, 1978: 58). Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.), zaman zaman hem erkeklere hem de kadınlara nasihatte bulunuyordu. Böylece ashâb, hadîsleri Hz. Peygamberden ya bizzat işitiyorlar, ya bizzat Hz. Peygamber'in fiillerini görüyorlar ya da Hz. Peygamberden işitenden ve O'nu görenden alıyorlardı. Bu sebeple de Hz. Peygamber'in gerek sözleri, gerekse fiilleri, her zaman ve zeminde ashâb tarafından müşahede ediliyor ve uygulamaya konuluyordu.

Hadîslerin Ezber Yolu ile Tesbîti ve Muhâfaza Edilmesi

Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında hadîsler çoğunlukla ezberleme yoluyla muhâfaza ediliyordu. Sahâbîler, Hz. Peygamber'in sözlerini ezberliyorlar, aynı zamanda O'nun yaşayışını da iyice gözetleyerek hem kendi hayatlarına, hem de kendileri dışındaki insanlara ve sonraki nesillere aktarıyorlardı. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.)'in resmî ya da özel olarak bazı şahıslar için yazdırdığı hadîsler yanında bazı sahabîler de Hz. Peygamber'in bazı sözlerini yazıyorlardı (es-Sibâî, 1978: 60).

Hz. Peygamber zamanında hadîslerinin tümü resmî olarak tedvîn edilmemiştir. Dolayısıyla ilk dönemde, hadîslerin ve sünnetin büyük çoğunluğu ezber yoluyla nakledilmekle birlikte Hz. Peygamber'in yaşayış tarzı, sözleri, emir ve tavsiyeleri sahabîler tarafından hayatın her alanında uygulanıyordu. Bu bakımdan sahâbîler, Hz. Peygamber'in sünnetini bilfiil yaşamış ve hayatın her safhasına uygulamışlardır.

Hadîslerin gerek ezber gerek uygulama ve gerekse yazılı tesbîtine sebep olan bazı etkili âmiller bulunmaktadır. Bunlar:

Kur'ânî Âmiller

Ashâb tarafından Hz. Peygamber'in sözlerinin ve fiillerinin ihtimamla öğrenilmesinde ve muhafaza edilmesinde Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tebliğ etmesini, tebliğ ettiği Kur'ân'ı açıklamasını ve Hz. Peygamber'e itaat edilmesini emreden birçok âyetin bulunmasının önemi büyüktür. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللّهَ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

"Ey Rasûlüm! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğuna rehberlik etmez." (Mâide, 5/67).

وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için Sana bu Kur'ân'ı indirdik, ta ki iyice düşünüp anlasınlar." (Nahl, 16/44).

وَمَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلاَّ لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

"Biz bu Kitab'ı, sırf hakkında ihtilafa düştükleri şeyi insanlara açıklayasın ve iman eden bir topluma da hidayet ve rahmet olsun diye Sana indirdik." (Nahl, 16/64)

Kur'ân'ı insanlara açıklaması için gönderilen Hz. Peygamber (s.a.s.), açıklamasını bazen fiilen, bazen kavlen, bazen de fiilen ve kavlen yapıyordu. Mesela, namazın kılınışını bizzat kendisi kılarak ve kıldırarak, hac ibadetini yaparak bilfiil gösterdiği gibi kavlî olarak da:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي

"Benim kıldığımı gördüğünüz gibi namaz kılın". (Buhârî, 1992: Ezan, 18; Edeb, 27) ve خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ "Hac ibadetinizi benden alınız." (Nesâî, Menâsik, 220; Ahmed b. Hanbel, III, 318).

buyurmuştur.

لَقَدْ مَنَّ اللّهُ عَلَى الْمُؤمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِن كَانُواْ مِن قَبْلُ لَفِي ضَلالٍ مُّبِينٍ

"And olsun ki Allah, içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, kendilerini temizleyen, kendilerine Kitabı ve hikmeti öğreten bir elçi göndermekle müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar apaçık bir sapıklık içinde idiler." (Âl-i İmrân, 3/164).

Âlimler, âyette geçen "kitabı öğretmesi"nden maksadın Kur'ân, "hikmeti öğretmesi"nden maksadın da sünnet olduğunu söylemişlerdir.

يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَآئِثَ

"O Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. ..." (A'raf, 7/157).

Âyette yer alan "Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar." ifadesiyle Hz. Peygamber'in Kur'ân'da bulunmayan bazı hükümleri koyacağı bildirilmektedir.

وَأَطِيعُواْ اللّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

"Allah'a ve Rasûl'üne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız." (Âl-i İmrân, 3/132).

مَّنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّهَ وَمَن تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظاً

"Kim Rasûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiştir. Kim de yüz çevirirse, Seni onlara bekçi göndermedik!" (Nisa, 4/80).

وَمَا أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلاَّ لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللّهِ

"Biz her peygamberi, Allah'ın izniyle, kendisine ancak itaat edilmesi için gönderdik". (Nisâ, 4/64-65).

قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

"De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir." (Âl-i İmrân, 3/31).

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ "Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir". (Haşr, 59/7).

فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"O'nun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar." (Nûr, 24/63)

Bütün bu ve buna benzer âyetler, Hz. Peygamber'in sözlerinin ve davranışlarının en güzel şekilde dinlenip fiiliyata geçirilmesi hususunda çok etkili olmuştur.

Nebevî Âmiller

Hadîslerin tesbîtinde Kur'ân'da bulunan emirlerin büyük etkisinin olduğu kadar Hz. Peygamber'in yaşayış tarzının, öğrenmeye ve soru sormaya teşviklerinin, konuşma tarzının, ilim öğrenmeye teşviklerinin ve Mescid-i Nebevî'nin içinde ilim öğrenme merkezi ve yatılı okul hüviyetinde olan Suffe'nin tesis edilmesi gibi durumların da hadîslerin ve sünnetin hem yaşama tarzı olarak, hem hâfızalarda, hem de yazılı olarak tesbît edilmesinde çok büyük rolleri olmuştur (Canan, 1988; I, 9 vd.) .

Rasûlullah'ın Yaşayışı

Hz. Peygamber'in hâne-i saadetlerinin, Müslümanların beş vakit namazlarını edâ ettikleri Mescid'in yanında olması sebebiyle Müslümanlar onu her zaman görebilmekteydiler. Rasûlullah da genellikle ashâbın içerisinde bulunurdu. Mescid âdeta bir kültür merkezi hüviyetinde birçok hizmetlerin yapıldığı mekândı. Bu sebeple de müslümanlar her vesile ile Mescid'e gelir, Rasûlullah ile görüşme imkânı bulabilirlerdi. Bütün bunlardan dolayıdır ki ashâb, Hz. Peygamber'in sünnetini öğrenme imkânı buluyorlardı.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلاَ مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْراً أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلاَلاً مُبِيناً

"Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah'a ve Rasûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüştür." (Ahzab, 33/36).

Sünnetin Nakledilmesine Teşvikleri

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, kendisinden duyulan şeylerin sonraki nesillere aktarılmasını isteyen birçok hadîsi bulunmaktadır. Bu da hadîslerin nakledilmesindeki önemli âmillerden biridir. Nitekim hadîste şöyle buyrulmuştur:

نَضَّرَ اللهُ إِمْرَءًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَبَلَّغَهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَه مِنْه

"Sözümü işitip de başkalarına ulaştıranın Allah yüzünü ak etsin. Zira nice fıkıh sahibi vardır ki, nakledenden daha iyi kavrayış sahibidir." (Ebû Dâvud, İlim, 10; Tirmizî, İlim, 8).

Soru Sormaya Teşvikleri

Hz. Peygamber (s.a.s.), dinin emir ve yasaklarının öğrenilmesi hususunda ve karşılaşılan problemlerin çözüme kavuşturulmasında kendisine soru sorulmasına teşvik edici bir tavır sergilemiş, neticede kadın, erkek herkes çekinmeden soru sorabilmişlerdir.

Konuşma Şekli

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in konuşmaları, hitabeleri genellikle kısadır. Nadiren uzun hitabeleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in sözlerinin kısa, vecîz ve cevâmiu'l-kelim olması, hadîslerin ezberlenmesini ve zihinde kalıcılığını sağlamıştır. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.) konuştuklarında sözlerinin harfleri sayılabilecek kadar yavaş ve tane tane konuşur, zaman zaman da sözünü üç kere tekrarlardı. Bütün bunlar, hadîslerin hâfızalarda iyice yerleşmesini sağlamıştır (Canan, 1988: 14).

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَال: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعِيدُ الْكَلِمَةَ ثَلاَثًا لِتُعْقَلَ مِنْهُ

"Rasûlüllah (s.a.s.), akılda tutulması için sözünü üç kere tekrar ederdi." (Tirmizî, ts.: I, 2)

عن عائشة قالت: ما كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْرُدُ سَرْدَكُمْ هَذَا وَلَكِنَّهُ كَانَ يَتَكَلَّمُ بِكَلاَمٍ بَيِّنٍ فَصْلٍ يَحْفَظُهُ مَنْ جَلَسَ إِلَيْهِ

"Rasûlüllah (s.a.s.), sizin şu konuştuğunuz gibi konuşmazdı, fakat O, öylesine açık seçik konuşurdu ki, yanında oturan onu ezberlerdi." (Tirmizî, ts.: I,1)

İlme Teşvik Etmesi

Hz. Peygamber'in ilmi yaymak için aldığı tedbirler çerçevesinde hadîslerin öğrenilmesi ve öğretilmesinde en etkili âmillerden bir diğeri de ilim öğrenmeye ve öğretmeye yaptığı teşvikleri olmuştur.

عن أبي ذرّ قال، قال رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لأَنْ تَغْدُوَ فَتَتَعَلَّمَ بَابًا مِنَ الْعِلْمِ خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ تُصَلِّيَ مِائَةَ رَكْعَةٍ

"Rasûlüllah (s.a.s.), "İlimden bir konu öğrenmek için sabahleyin yola çıkman yüz rekât namaz kılmandan daha hayırlıdır." Buyurmuştur. (İbnu Abdilberr, 1975: 25)

عَن انسِ بْنِ مَالكٍ قال ، قال رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّين، فَإِنَّ طَلَبَ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ

"Rasûlüllah (s.a.s.), "Çin'de bile olsa İlim öğrenin, zira ilim öğrenmek her müslümana farzdır." Buyurmuştur. (İbnu Abdilberr,1975: 2).

Suffe Okulunun Tesisi

Mescid-i Nebevî'nin içinde yer alan ve bir mânâda yatılı okul hüviyetini taşıyan Suffe'de bekâr, kimsesiz ve fakir sahâbîler yatılı olarak kalıyorlardı. Bunlar genellikle Kur'ân öğrenmekle ve öğretmekle, ilim müzâkeresinde bulunmakla vakitlerini geçiyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu öğrencileri ile çok yakından ilgileniyordu ve çoğu zaman bunlarla meşgul oluyordu. Bu da Hz. Peygamber'in sünnetinin yakından takip edilmesi ve öğrenilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu okulda yetişenlerden ve en çok hadîs rivâyet edenlerden biri, Ebû Hureyre'dir.

Sahâbe ile İlgili Âmiller

Hz. Peygamber'e itaat edilmesini ve O'nun Kur'ân'ı açıklama görevinin olduğunu Kur'ân'dan öğrenen ashâb, Hz. Peygamber'in sözlerine, yaşayışına ve Kur'ân'ı açıklamalarına büyük önem vermişlerdir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in sünnetinin dindeki yerini daha iyi anlayan ashâbdan başka bir nesil yoktur. Sünnetin kıymetini iyi bilen ashâb, Hz. Peygamber'in kavlî, fiilî ve takrîrî olarak bütün davranışlarına büyük ehemmiyet vermişlerdir. Sadece davranışlarına değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'e ait olan her şeye değer vermişlerdir. Kur'ân'ın fiilî olarak yaşayanı Hz. Peygamber olduğu gibi ashâb da Hz. Peygamberin sünnetinin fiilî olarak yaşayanları olmuştur. İşte bu yaşayış, sünnetin uygulamalı olarak

tesbîtinin ve muhâfazasının neticesi olmuştur. Zira Rasûlullah en güzel örnektir. Nitekim âyette:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيراً

"And olsun ki, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için Rasûlüllahta güzel örnek vardır." (Ahzab, 33/21).

buyrulmuştur.

Yine Hz. Peygamber'in aile hayatı ile ilgili davranışları, eşleriyle olan özel ilişkileri ve bir mânâda Hz. Peygamber'in özel hayatı ve herkesin görmesi mümkün olmayan durumları, müminlerin anneleri tarafından nakledilmiştir. Bununla birlikte kadınlarla ilgili hâller, aile hayatı ile ilgili birçok bilgiler, onlar vasıtasıyla nakledilmiştir. Aynı zamanda müminlerin anneleri, diğer kadınlar arasında elçilik görevleri de yaparlardı. Yani diğer müslüman kadınlar, doğrudan Hz. Peygamber'e soramadıkları mahrem meselelerini annelerimize sorarlar ve bu vasıta ile sorularına cevap alırlardı. Nitekim büyük sahabîler bile her hangi bir meselede şüpheye düşseler Hz. Aişe'ye sorarlar ve o konuda muhakkak bir ilim bulurlardı.

Mahmud b. Lebid; Peygamber'in hanımlarının, Hz. Peygamber'in birçok hadîslerini ezberlediklerini söyler. Başta Hz. Ömer ve Hz. Osman olmak üzere birçok büyük sahabî, sünnet konusunda Hz. Aişe'ye soru sorarlardı.

Savaşlar

Hz. Peygamber zamanında birçok savaş yapılmıştır. Bu savaşlara sayı bakımından birçok insan iştirak etmiştir. Savaşlara iştirak eden bu insanlar, Hz. Peygamber'in hem davranışlarını müşahede ediyorlar, hem de Ensâr ve Muhâcirînle kaynaşıyorlardı. Bu savaşlarda ve yolculuklar esnasında cereyan eden olayları ve sünnetleri, savaş ahkâmını görerek öğreniyorlardı. Herhangi bir problemle karşılaştıklarında bunların çözümlerini Hz. Peygamber'den öğrenme imkânını buluyorlardı. Esirlerle ilgili yapılacak muâmeleler, mut'a nikâhının yasaklanması, bazı hayvanların etlerinin haram kılınması, ganimet mallarının taksimi ve ganimetler dağıtılmadan önce herhangi bir malın kullanılmasının haram olması, Mekke'nin haram oluşu, cahiliye âdetleri ile tefahür edilmesi, hata ile öldürmenin hükmü gibi birçok ahkâm savaş yolculuklarında teşrî kılınmıştır. Bu bakımdan savaşlar, savaşa katılan Müslümanlar tarafından bu sünnetlerin öğrenilmesinde ve tesbîtinde önemli rol oynamıştır (Canan, 1988:I, 20).

Vedâ Haccı

Hz. Peygamber (s.a.s.), Vedâ haccında kırk bini aşkın insana, İslâm'ın en önemli ibadetlerinden biri olan hac ibadetinin nasıl yapıldığını bilfiil öğrettiği gibi, hac esnasında irat ettiği Vedâ hutbesiyle de aile hukuku, kan davalarının kaldırılması, faizin yasaklanması, kamerî takvimin olduğu gibi kullanılması gibi birçok içtimâî ve hukûkî hükümleri de öğretmiştir.

İhtidâ Heyetleri

Hadîslerin öğrenilmesi ve öğretilmesi bakımından en önemli hareketlerden biri de Hz. Peygamber'e gelen ihtidâ heyetleridir. Mekke'nin fethedilmesinden sonra Müslüman olmak ve Hz. Peygamber'le anlaşmak üzere birçok kabile, Hz. Peygamber'e heyetler göndermişlerdir. Hatta hicretin dokuzuncu senesi "elçiler senesi" olarak isimlendirilmiştir. Hz. Peygamber bu heyetlere gerekli ihtimamı göstermiş, onların memnun kalmaları için en güzel şekilde onları ağırlamıştır. Gelen bu heyetler, İslâm'ın yaşanışını Medine'de bizzat görüyorlar, zamanları elverdiği ölçüde Kur'ân'ı ve sünneti öğreniyorlardı. Hz. Peygamber de kendilerine geri döndüklerinde İslâm'ı kabilelerine öğretmelerini tavsiye ediyordu. Nitekim birçok hadîs de bize bu heyetler tarafından nakledilmiştir.

Zikredilen âmillerin ve burada zikredilmeyen daha birçok hareketlerin, hadîslerin tesbîtinde önemli rolleri olmuştur. Bütün bunlar, hadîslerin hem hayata uygulanışı hem de hâfızalarda muhâfaza edilmesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

Beldelere Görevlilerin Gönderilmesi

Hz. Peygamber (s.a.s.)'e heyetler geldiği gibi, Hz. Peygamber de Yemen, Bahreyn, Yemâme, Hadramût, Amman ve benzeri Arap beldelerine dini ve sünneti öğretecek görevliler göndermiştir. Bu görevliler gittikleri memleketlerde Kur'ân'ı ve sünneti öğretmişlerdir.

Hadîslerin Yazılı Olarak Tesbît ve Muhâfaza Edilmesi

Yukarıda da atıfta bulunulduğu üzere Hz. Peygamber zamanında hadîsler ezber ve uygulamalı olarak tesbît ve muhafaza edildiği gibi yazılı olarak da tesbît edilmiştir. Hadîslerin yazılı olarak tesbîtini üç kısımda ele alabiliriz. Bunlar:

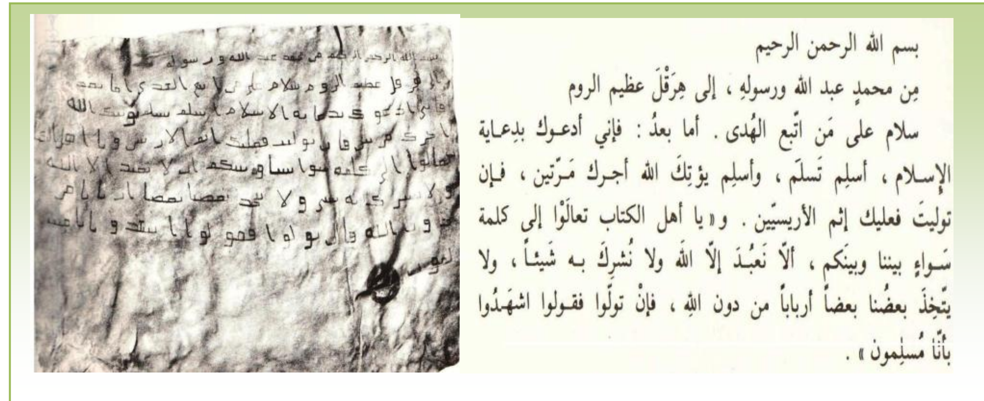
- Hz. Peygamber'in emriyle yazılan resmî vesîkalar,
- Hz. Peygamberin emriyle yazılan gayr-ı resmî vesîkalar,
- Hz. Peygamber zamanında bazı sahâbîlerin yazdıkları hadîsler (Hamidullah, 1957: 1-3; Yardım, 2000: II, 18).

Hz. Muhammed'in emriyle yazılan resmî vesikalardan bazıları şunlardır:

- Hz. Peygamber (s.a.s.) henüz Mekke'de iken ilk müslümanlar Habeşistan'a hicret ettiklerinde Habeş kralına hitaben, gelen Müslümanlara sahip çıkması için bir mektup yazmıştır.
- Hicretten önce Müslüman olan Temim ed-Dârî'ye, talebi üzerine bir mektup yazmıştır.
- Hz. Peygamber, hicret esnasında kendilerini yakalamak için arkalarından gelen Sürâka için bir emân yazmıştır.
- Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye geldiğinde devlet reisi ile tebaa arasındaki hakları ihtivâ eden oradaki Müslim ve gayr-i müslim vatandaşlar için Medîne anayasasını yazmıştır.
- Hz. Peygamber (s.a.s.), Medine'ye geldikten kısa bir zaman sonra oradaki müslümanların nüfus sayımını yaptırmıştır.
- Hz. Peygamber (s.a.s.), hicretin ilk senesinde Cüheyne, Gifar, Damra, Müdlic ve başka kabilelere giderek onlarla yazılı anlaşmalar yapmıştır.
- Daha sonraları emân mektupları yazmıştır.
- Hz. Peygamber (s.a.s.) askerî ve sivil memurlarına emirler yazmış ve onların sorularına yazılı cevaplar vermiştir.
- Habeş kralı Necâşî, Mısır hükümdarı Mukavkıs, Rum imparatoru Herakliyus, İran Kisra'sı Hüsrev Perviz, Yemen Meliki Münzir b. Sâvâ gibi bazı krallara davet mektupları yazmış ve onları İslâm'a davet etmiştir (Hamidullah, 1957: 2).

Herakliyus'a yazılan mektubu görmek için tıklayınız.

بسم الله الرحمن الرحيم
مِن محمدٍ عبد الله ورسولِهِ ، إلى هِرَقْلَ عظيم الروم
سلام على مَن اتّبع الهُدى . أما بعدُ : فإني أدعوك بدِعاية
الإسلام ، أسلِم تَسلَم ، وأسلِم يؤتِكَ الله أجرك مَرّتين ، فإن
تولّيتَ فعليك إثم الأريسيّين . و « يا أهل الكتاب تعالَوْا إلى كلمة
سَواءٍ بيننا وبينكم ، ألاّ نَعبُدَ إلاّ الله ولا نُشرِكَ به شيئاً ، ولا
يتّخِذَ بعضُنا بعضاً أرباباً من دون الله ، فإنْ تولّوا فقولوا اشهَدُوا
بأنّا مُسلِمون » .

- Valilerine zekâtın kaynakları ile ilgili yazılar yazmıştır.
- Yaralama neticesinde organların diyeti hususunda listeler yazmıştır.
- Muaz b. Cebel'e taziye mektubu yazmıştır.

Taziye mektubunu görmek için tıklayınız.

بسم الله الرحمن الرحيم .
من محمد رسول الله إلى معاذ بن جبل :
سلام عليك، فإني أحمد إليك الله الذي لا إله إلا هو، أما بعد :
فعظّم الله لك الأجر ، وألهمك الصبر ، ورزقنا الله وإياك الشكر . إنّ
أنفسنا وأهلينا وأموالنا وأولادنا من مواهب الله الهنيئة ، وعواريه
المستودعة ، يُمتّع بها إلى أجل معلوم ، ويقبض لوقت محدود . ثم
افترض علينا الشكرَ إذا أعطى ، والصبرَ إذا ابتلى . وكان ابنك من
مواهب الله الهنيئة وعواريه المستودعة ، متّعك به في غبطة وسرور ،
وقبضه منك بأجر كبير . الصلاة والرحمة والهدى إن صبرت واحتسبت .
فلا تجمعن عليك يا معاذ خصلتين ، فيحبط لك أجرك فتندم على ما
فاتك . فلو قدمت على ثواب مصيبتك علمتَ أن المصيبة قد قصرت في
جنب الثواب ، فتنجز من الله تعالى موعوده ، وليذهب أسفك ما هو
نازل بك فكأن قد . والسلام .

Muhammed Hamidullah’ın tesbîtine ve ifadesine göre Hz. Peygamber zamanında bu şekilde yazılan vesîkaların sayısı üç yüzden fazladır ve bunlar “*Mecmuatu’l-Vesâikı’s-Siyasiyye*” isimli eserinde yayınlanmıştır.

Hz. Peygamber’in emriyle yazılan gayri resmî yazılan vesikalar ise:

- Hz. Peygamber (s.a.s.) Mekke’yi fethettiğinde Kâbe’de bir hutbe îrat etmişti. Orada bulunan Yemenli Ebû Şah ismindeki bir kişinin bu hutbenin kendisi için yazılmasını istemesi üzerine Hz. Peygamber de yazılıp verilmesini emretmiş ve hutbe yazılarak Ebû Şah’ın isteği yerine getirilmiştir (Hamidullah, 1957: 2).

“ فقَامَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ يُقَالُ لَهُ أبُو شَاه، فقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ أُكْتُبْ لِي فقَالَ رَسُولُ اللهِ صلَّي الله عليه و سلم: أُكْتُبُوا لِأَبِي شَاه

“ Ebû Şah denilen Yemenli bir adam kalktı ve ‘Ey Allah’ın Rasûlü! Benim için yaz’ dedi. Rasûlullah (s.a.s.) da ‘Ebû Şah için yazın’ buyurdu.” (Ebû Davud, 1992; Diyât, 4).

Birçok sahabî de Hz. Peygamber’den işittiklerini yazmışlardır. Bununla ilgili olarak kaynaklarımızda birçok bilgi bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını zikretmeye çalışalım.

- Ensâr’dan biri Hz. Peygamber’e gelerek Peygamberimizin söylediklerini ve anlattıklarını aklında tutamadığını söylemesi üzerine Peygamberimiz ona:

إِسْتَعِنْ بِيَمِينِكَ

“Sağ elinle yardım iste.” (Tirmizî, 1992: İlim, 12)

buyurarak yazmasını istemiştir.

- Hz. Peygamber döneminde hadîs yazanlardan biri de Abdullah b. Amr İbni'l-Âs (v.65/684)'tır. Abdullah, Hz. Peygamber'den duyduklarını yazardı. Kureyşliler kendisine, Rasûlullah'ın bazen hoşnut bazen de öfkeli hâlinin olduğunu bu sebeple de O'ndan her şeyin yazılmasının doğru olmayacağı düşüncesiyle yazma konusunda engel olmak istemişlerdir. Bunun üzerine Abdullah, Hz. Peygamber'e gelip durumu arz etmiş, Hz. Peygamber de eliyle ağzına işaret ederek:

> أُكْتُبْ عَنِّي فَوَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا خَرَجَ مِنْ فَمِي إِلاَّ الْحَقُّ
>
> "Yaz, nefsin kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, ağzımdan hakkın dışında bir şey çıkmaz." (Ahmed b. Hanbel, 1992: II, 162).

buyurmuştur. Abdullah da yazmaya devam etmiş ve yazdığı hadîsleri ihtivâ eden sayfaya da "Sahife-i Sâdıka" demiştir. Böyle denmesinin sebebi, Abdullah'ın bu hadîsleri doğrudan Rasûlullahtan işitmiş olmasıdır. Nitekim Abdullah, "Hz. Peygamberden işittiklerimi yazmak için izin istedim, O da izin verdi, ben de yazdım" der ve sahifedeki hadîslerin işitilmesi hususunda kendisi ile Hz. Peygamber arasında hiç kimsenin olmadığını yani doğrudan Hz. Peygamberden işittiğini söyler. "Sahife-i Sâdıka"da bin kadar hadîsin olduğu nakledilmektedir. Sahife-i Sâdıka, Abdullah'ın vefatından sonra torunlarına intikal etmiş ve torunları vasıtasıyla rivâyet edilmiştir.

Hz. Peygamber zamanında hadîs yazan Abdullah b. Amr'dan başka sahabîler de vardır:

Bunlar:

- Hz. Ali (v.63?/682) ve Sahifesi: Hz. Ali'nin bu sahifesinde diyet, esirleri serbest bırakma, bir kâfire mukâbil bir müslümanın öldürülemeyeceği gibi meseleler bulunmaktadır.
- Câbir b. Abdillah (v.78/697) ve Sahifesi: Hz. Câbir'in Sahifesinde hac ibadetleri ile ilgili hükümlerin olduğu belirtilmiştir.
- Enes İbnu Mâlik (v.91/709) ve Sahifesi: Halktan bazılarının Enes'e hadîs sorması üzerine Enes de bir kısım mecmualar getirerek bunları Hz. Peygamberden yazdığını ve yine Rasûlullah'a okuyup arz ettiğini beyan etmiştir.
- Semure İbnu Cündeb (v.60/679) ve Sahifesi: Bazı rivâyetler, Semure'nin, Hz. Peygamberden işittiği bazı hadîsleri kitap halinde topladığını belirtir. Bu sahife Semure'den oğlu Süleyman'a intikal etmiştir ve hadîsler ondan rivâyet edilmiştir.

- Abdullah İbnu Abbas (v.69/688) ve Sahifesi: Abdullah b. Abbas'ın, Peygamber (s.a.s.) vefat ettiğinde küçük olmasına rağmen hadîse olan merakıyla elinde levhalarla ilim meclislerini ve hadîs alabileceği âlimleri dolaşarak hadîs yazdığı nakledilmektedir.

- Ebû Hureyre (v.58/677) ve Sahifesi: Ebû Hureyre'nin sahifesine "Sahife-i Sahiha" denilmektedir. Hemmâm b. Münebbih'in rivâyeti ile bize kadar ulaşmıştır. Bu eserde 138 hadîs bulunmaktadır. Bu Sahifedeki hadîslerin, Rifat Fevzi Abdulmuttalib tarafından "*Sahifetu Hemmâm b. Münebbih an Ebî Hureyre*" ismiyle tahkiki, tahrici ve şerhi yapılmıştır.

- Abdullah b. Ömer (v.74/693) ve Sahifesi: Abdullah, Hz. Peygamberden işittiği bir hadîsten bir şeyler ne eksiltirdi, ne bir şeyler ilave ederdi, bu konuda çok dikkatli idi.

- Amr b. Hazm'dan nakledilen Sadakât (sünnet, ferâiz, zekât ve diyet konularını ihtivâ eden ve Yemen'e gönderilen kitap).

- Sa'd b. Ubade (v.11?/632) ve Sahifesi: Sa'd'ın, bu sahifesinde Hz. Peygamber'den yazdığı bazı hadîsler ve sünnetler bulunmaktadır ve bu hadîsler, oğlu tarafından nakledilmiştir.

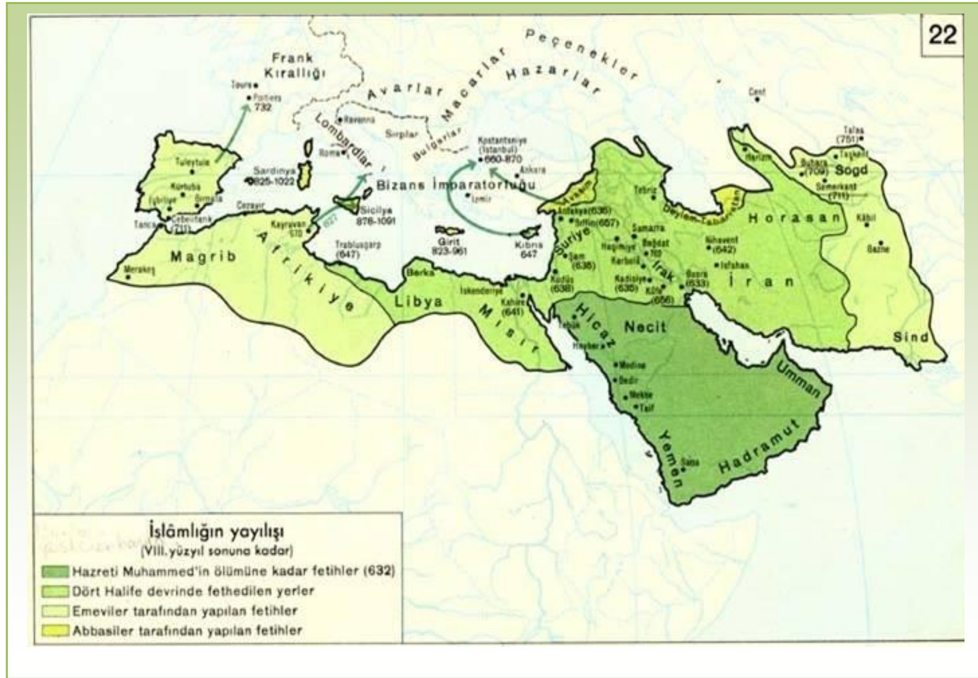
Hz. Peygamber zamanında hadîslerin yazılması ile ilgili makale kaleme alan Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber asrında yazılan hadîslere ve belgelere örnekler verir ve yazılan hadîslerin sayısının yirmi bini geçtiğinin söylenebileceğini ifade eder. Subhi es-Salih de; kitaplarımızın, haberlerimizin ve tarihî vesikalarımızın şüpheye yer bırakmayacak şekilde hadîslerin daha Hz. Peygamber zamanında yazıya geçtiğini gösterdiğini söyler.

Hadîslerin Hz. Muhammed'in Vefatından Sonra Tesbîti ve Muhâfaza Edilmesi

Yirmi üç yıllık peygamberlik dönemini, ashâbının içinde geçiren Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadîsleri, ekseriyetle ezber yoluyla ve yaşam şekli olarak muhâfaza edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.), îratta bulunduğu zaman hadîslerinin, yanlarında olmayanlara ulaştırılmasını tavsiye emiştir. Bu sebeple ashâb, Hz. Peygamberden aldıkları bu emâneti bütün müslümanlara tebliğ etmişlerdir. Bu gaye ile de fethedilen bütün memleketlere dağılmışlar ve bildikleri sünnetleri ve hadîsleri oralara nakletmişlerdir. Tâbiûn neslinden birçok kişi de bu sahâbîlerden hadîsleri öğrenmenin yanında diğer beldelerde bulunan ashâbdan hadîs toplamak için bu ashâbın bulunduğu yerlere giderek hadîs almışlardır.

Hicrî I. Asırdaki İslâm coğrafyasının haritasını görmek için tıklayınız.

HADÎSLERİN TEDVÎNİ

Tedvîn, kelime olarak cem edip kitap haline getirmek mânâsına gelmektedir. Istılah olarak, gerek dillerde gerekse değişik yazı malzemeleri üzerinde dağınık halde olan hadîslerin herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutmadan resmen yazılması ve yazılı olanların toplanarak bir araya getirilmesine denilmektedir.

Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra fitne olaylarının zuhur etmesi neticesinde birçok fırka ortaya çıkmıştır. Bu fırkalar, kendi görüşlerini destekleme gayesiyle hadîs uydurmaları yanında kendi fikirlerine muhalif olan hadîsleri de reddetme yoluna gitmişlerdir. Bununla birlikte İslâm coğrafyasının genişlemesi ve zamanın ilerlemesi ve birçok sahabînin hayatını kaybetmesi sebebiyle hadîslerin ve sünnetin birinci derecedeki muhataplarının azalmasıyla, hicrî birinci asrın sonunda iktidara gelen halife Ömer b. Abdilazîz (60-101), Medine valisi Ebû Bekir İbnu Hazm'a, diğer valilere ve hadîs bilginlerine bir genelge yayınlayarak, yaşanmakta olan sünnetin ve hadîslerin kaybolmasından endişe ettiğini, kendisinin ve etrafındaki hadîs bilen âlimlerden ve Hz. Ömer'den nakledilen hadîsleri, özellikle de Amra bintu Abdirrahman'ın rivâyetlerinin alınmasını ister. Ömer b. Abdilazîz, "Rasûllahın hadîslerini araştırın ve onları toplayın" şeklindeki bu tamimini bütün beldelere gönderir (Ebû Zehv, 1378 h.:244).

Ömer b. Abdilazîz, sadece tamim yayınlamakla kalmamış, aynı zamanda merkezde tedvîn işlerini titizlikle takip etmiştir. Bu maksatla da tedvîn işinde

çalışacak kâtipler tayin etmiştir. Mesela, Zührî'nin emrine iki kâtip verilmiş ve bunlar tam bir yıl boyunca Zührî'nin hadîslerini yazmışlardır.

Şunu hemen ifade edelim ki, tedvîn sırasında Hz. Peygamber'e ait hadîslerle birlikte sahâbe ve tabiûna ait de eserler yazılmıştır. Ömer b. Abdilazîz döneminde âlimlerin gayretleri ile bir araya getirilen hadîsler, merkeze gönderilerek âlimlerin kontrolünden geçirilmiş ve bunlar çoğaltılarak Ömer b. Abdilazîz'in hâkimiyeti altında bulunan beldelere birer defter gönderilmiştir.

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in hadîslerini nakletmekte büyük bir dikkat ve titizlik göstermişlerdir. Bunu yaparken de tedvînin iki vasıtası olan ezbere ve yazıya aynı anda önem vermişlerdir. Bununla birlikte sadece lafza değil aynı zamanda mânâya ve hadîslerin hayata uygulanmasına da önem göstermişlerdir.

Hadîslerin tedvîninde emeği geçen âlimlerden bazıları şunlardır:

Zührî (v.124/742)

Hadîsleri tedvîn edenlerin en meşhuru Zührî'dir. Zührî'nin ismi, Muhammed b. Müslim'dir. Hicrî 50 yılında Medîne'de dünyaya gelmiştir. Zamanında hayatta olan sahâbîleri dolaşarak onlardan hadîs almıştır. Bununla birlikte yetiştiği sahâbîlerin çocuklarından da hadîs almıştır. Ebu'z-Zenâd, Zührî ile ilgili "Biz Zührî ile birlikte âlimleri dolaşırdık, onun yanında sayfalar ve levhalar olurdu, işittiği her şeyi yazardı." der.

Zührî, gündüzleri yazdıklarını ezberlemek için gecelerce uyumazdı. Zührî, ilim meclislerine gider, toplantılara katılır, o toplantılarda olan genç-ihtiyar herkese hadîs ve fıkıh sorardı. Ensar ve Muhâcirînin bulunduğu mekânlara gider oralarda karşılaştığı erkek-kadın herkese yine hadîs sorardı. Devamlı olarak hadîs hocalarını dolaşır, elindeki sayfa ve levhalara hocalarından duyduklarını yazardı. Böylece Zührî, kendisinden önce hiç kimsenin yazmadığı ve toplamadığı kadar hadîsleri toplamış ve netice olarak yaşadığı dönemde, hadîsleri en iyi bilen konumuna gelmiştir. Bu sebeple olmalıdır ki, Ömer b. Abdilazîz "Yaşanmakta olan sünneti şu an Zührî'den daha fazla bilen başka bir kişi kalmamıştır." demiştir. Zührî'nin hanımının, kocasının etrafındaki kitap yığınlarını görünce, eve getirilecek üç kumadan daha tahammül edilemez bir durum olduğunu söylemesi, Zührî'nin ilmi yazmasını belirtmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Zührî hicrî 124 yılında Şam'da vefat etmiştir.

Said İbnu'l-Müseyyeb (v. 94/712)

Halife Ömer b. Abdilazîz'den daha önce hadîsleri yazmaya başlayanlardan biri de Said İbnu'l-Müseyyeb'dir. Said, büyük tâbiûnlardan ve Medine'nin en büyük yedi fakihinden biridir. Said, birçok meşhur sahâbî ile görüşmüş ve

onlardan hadîs almıştır. Hadîs rivâyetindeki titizliği ile bütün muhaddislerin dikkatini çekmiştir. Said, Ebû Hureyre'nin damadıdır. Bu sebeple de Ebû Hureyre'nin rivâyetlerini en iyi bilenlerden biridir. Bununla birlikte hadîs ilmi için birçok yolculuğa çıkmıştır. Kendisi şöyle der: "Bir tek hadîs elde edebilmek için günlerce seyahat ederdim" (el-Hatib, 1975: 127).

Said İbnu Cübeyr (v.95/713)

Hadîs yazmasıyla meşhur olanlardan biri de Said İbnu Cübeyr'dir. Said; Abdullah İbnu Abbas, Abdullah b. Muğaffel, İbnu Ömer gibi bazı büyük sahabîlerden ders almıştır. Talebelik döneminde Abdullah İbnu Abbas'ı takip etmiş ve onun rivâyetlerini yazmıştır. Öyle zamanlar olmuştur ki, beraberindeki kâğıtları dolduğunda hadîsleri elbisesine, eline ayakkabısına veya bineğinin semerine yazar, eve gelince de temize çekerdi.

Amra Bintu Abdirrahman (v.106?/724)

Amra, Hz. Aişe'nin terbiyesinde yetişmiş bir kadındır. Hz. Aişe'nin rivâyetlerini en iyi bilenlerden biridir. Amra, başta Hz. Aişe olmak üzere birçok sahabîden hadîs rivâyet etmiştir. Cerh ve ta'dîl âlimleri, Amra'nın sika olduğunda ittifak hâlindedirler. Ömer b. Abdilazîz ona çok güvenir ve zaman zaman kendisine müracaat ederdi. Bu sebeple Zührî'den, Amra'nın rivâyetlerini almasını istemiştir. Zührî de, onun hakkında "Ben onu bitmeyen bir ilim denizi buldum." demiştir.

Hicrî birinci asrın sonunda başlayan hadîslerin tedvîni, Ömer b. Abdilazîz'in yayınladığı genelge ile resmiyet kazanmış ve İslâm beldelerindeki âlimler, Ömer b. Abdilazîz'in isteğine icabet etmişlerdir. Hicrî ikinci asırda her bölgede özellikle de hadîsleri toplama işi ile meşgul olan âlimler yetişmiş ve hadîsleri ihtivâ eden büyük eserler telif etmişlerdir. Nitekim Medine'de İmam Mâlik (v.179/795), Mekke'de Abdulmelik Abdülazîz b. Cüreyc (v.150/767), Şam'da el-Evzâî (v.156/772), Yemen'de Ma'mer b. Raşid (v.153/770), Basra'da Said b. Ebî Arûbe (v.156/772) ile Hammad b. Seleme (v.176/792), Kûfe'de Süfyan es-Sevrî (v.161/777), Horasan'da Abdullah b. Mübarek (v.181/797), Vasıt'ta Hüşeym b. Beşîr (v.188/803), Rey'de Cerir b. Abdilhamid (v188/803) gibi birçok hadîs bilgini yetişmiştir (Ebû Zehv, 1378 h., 244). Bu asırdaki âlimler, hem Hz. Peygamber'in hadîslerini, hem sahâbenin sözlerini hem de tâbiûnun fetvalarını karışık olarak toplamışlardır.

HADÎS UĞRUNA YOLCULUK YAPMAK (الرحلة في طلب الحديث)

İlk asırlarda hadîs almak için yapılan yolculuklara hadîs yolculuğu, orijinal adıyla "er-rıhle fî talebi'l-hadîs /اَلرِّحْلَةُ فِي طَلَبِ الْحَدِيثِ" denilmektedir.

Hz. Peygamber zamanında başlayan hadîs yolculuğu ashâb zamanında da devam etmiştir. Birçok sahabî bu maksatla Hz. Peygamber zamanında O'na, O'nun vefatından sonra da diğer sahâbilere seyahat yapmıştır.

Hz. Peygamber zamanında başlayan hadîs yolculuğuna şu örnek verilebilir. Nakledildiğine göre Sa'doğullarından Dımam b. Sa'lebe, kabilesinin elçisi olarak Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Muhammed! Bize elçin geldi ve Allah'ın, Seni Peygamber olarak gönderdiğini söyledi, (bu doğru mu?)" der. Rasûlullah da "Doğru söyledi" der. Dımam: "Semâyı kim yarattı?" der. Rasûlullah: "Allah" der. Dımam: "Arzı kim yarattı? "der. Rasûlullah: "Allah" der. Dımam: "Bu dağları kim dikti ve dağlardakileri kim yarattı?" der. Rasûlullah "Allah" der. Bunun üzerine Dımam: "Semâyı yaratan, arzı yaratan ve arza dağları diken ve dağlardakileri yaratana yemin olsun ki, Allah Seni elçi olarak gönderdi mi?" der. Rasûlullah: "Evet" der. Dımam: "Elçin günde bize beş vakit namazın farz olduğunu söyledi" der. Rasûlullah "Doğru söyledi" der. Dımam: "Seni elçi olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki, bunu Allah sana emretti mi?" der. Rasûlullah: "Evet" der. Dımam: "Elçin bize Ramazan ayı orucunu tutmamız gerektiğini söyledi" der. Rasûlullah: "Doğru söyledi" der. Dımam: "Seni elçi olarak gönderen Allah'a yemin olsun ki, bunu sana Allah emretti mi?" der. Rasûlullah "Evet" der. Dımam: "Elçin bize imkânı olanın hac yapması gerektiğini söyledi" der. Rasûlullah: "Doğru söyledi" der. Bunun üzerine Dımam: "Seni hak ile gönderene yemin olsun ki, bunların üzerine ne artırırım ne de bunları eksiltirim." diyerek geri dönüp gider. Rasûlullah (s.a.s.) de: "Eğer doğru söylediyse kesinlikle Cennet'e girer." buyurur (Müslim, 1992: İman, 10).

Ashâb zamanında Ebû Eyyub el-Ensârî, Câbir b. Abdillah, Enes b. Mâlik gibi sahâbîler de diğer sahâbîlerden hadîs almak için yolculuk yapanlardan bazılarıdır.

Ebû Eyyûb el-Ensârî, Mısır'da bulunan Ukbe b. Âmir'in Hz. Peygamberden duyduğu bir hadîsi almak için Mısır'a gitmiştir.

Câbir b. Abdillah anlatıyor: Bir kişinin, Rasûlullah (s.a.s.)'den bir hadîs işittiğini duydum. Bir deve satın aldım ve yola koyuldum, bir ay gittim ve nihayet Şam'a geldim. O kişi, Abdullah b. Üneys'tir. Evinin kapısına vardım. Kapıcıya, "Ona kapıda Câbir var" de, dedim. O da Abdullah b. Üneys'e haber verince "Abdullah'ın oğlu Câbir mi? dedi. O da "evet" deyince evden çıktı ve beni kucakladı. Ben de ona "Senin, Rasûlullah'tan bir hadîs duyduğun bana ulaştı, ben onu işitmeden

ölürüm diye korktum" dedim. O da: Rasûlullah (s.a.s.): "İnsanlar kıyamet gününde çıplak olarak diriltilecekler." buyurdu, dedi. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

İslâm coğrafyasının genişlemesiyle ashâb, her tarafa dağıldılar. Gittikleri yerlerde ilim halkaları oluşturdular. Bu halkalar birbirlerinden bağımsız olduğu gibi birbirlerinden de habersizdiler. Mesela, Abdullah b. Mesud Irak'ta, Ebu'd-Derdâ Şam'da bulunmaktaydı (es-Sibâî, 1978: 65).

Tâbiûn ve etbeu't-tâbiîn zamanına gelince hadîs ve ilim için seyahat yapmak her muhaddis için âdeta zarurî bir vasıf hâlini almıştır Bu maksatla da tâbiûndan ve etbeu't-tâbiînden birçok kişi hadîs yolculuğu yapmıştır. Mesela, Ebu'l-Âliye şöyle der:

كُنَّا نَسْمَعُ بِالرِّوَايَةِ عَنْ أَصْحَابِ رَسُول ِاللهِ صلّى الله عليه وسلّم وَنَحْنُ بِالبَصْرَةِ فَمَا نَرْضَى نَرْكَب الى المدينةِ فَنَسْمَعُهَا مِنْ أَفْوَاهِهِمْ

"Biz, Basra'da olduğumuz halde Rasûlullah (s.a.s.)'ın ashâbından rivâyetleri işitirdik, bu hadîsleri almak için bineklere binip Medine'ye varıp onların ağızlarından dinlemedikçe razı olmazdık." (el-Hatib, 1975: 21).

Said İbnu'l-Müseyyeb de "Bir tek hadîs için günlerce yolculuk yapardım." demiştir (el-Hatib, 1975: 93).

Hadîs Yolculuğunun Sebepleri

Hadîs yolculuğunun önemli sebepleri vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Uluvvü İsnâd İçin:

Ulüvvü isnâd; bir rivâyetin ilk kaynağına yakınlığı demektir. Rivâyet edilen bir hadîsin senedindeki râvî zinciri ne kadar az olursa rivâyet esnasında hata ihtimali de o kadar az olacaktır. Bu bakımdan Ahmed b. Hanbel: "Âl-i İsnad aramak dindendir." demiştir. Bütün hadîsçiler tarafından benimsenen bu kaide, hadîsle uğraşanların "Hadîs almak için seyahat yapma"sını ortaya çıkarmıştır. Bu maksatla da birçok hadîsçi bir tek hadîs için seyahatler yapmıştır.

Râvîyi Tanımak İçin:

Hadîs yolculuğunun gayelerinden biri de hadîsi rivâyet edeni, diğer bir ifade ile kendisinden hadîs alınan râvîyi iyice tanımaktır. Onun güvenilir olup olmadığını, adâlet ve zapt sahibi olup olmadığını öğrenmek ve hadîsin râvîsini yakından tanımak için seyahatler yapılmıştır. Onun için ilgili âlimler hadîsleri rivâyet etme yanında hadîs aldıkları râvîlerin durumları hakkında da araştırmalar

yaparak telifât ortaya koymuşlar ve bunun neticesinde de cerh ve ta'dîl ilmi ortaya çıkmıştır.

Hadîs Bilgilerini Artırmak İçin:

Hadîslerin ilk hameleleri sahabîlerdir ve hadîslerin yoğunlukla yaşandığı ve tedris edildiği ilk yer Medine'dir. Ancak İslâm beldelerinin çoğalmasıyla ashâb, sünneti ve hadîsi neşretmek için her tarafa dağılmıştı. Hadîsler tedvîn edilmeye başlayınca ashâbla birlikte dağılan hadîsleri toplamak için hadîs talipleri her tarafa seyahatler yapmışlar, hadîslerin tedris edildiği merkezlere gitmişlerdir. Bir hadîsin bulunduğunu duydukları her yere gittikleri gibi birçok hadîs için de yolculuk yapmışlardır. Bir tek hadîs alabilmek için günlerce, haftalarca ve aylarca yolculuk yapanlar olmuştur.

Tahkik İçin:

Hadîs âlimleri bazen bir hadîs, bir âyet, bir kelime veya râvînin durumunu öğrenmek ve aradaki işkâl ve ihtilafı ortadan kaldırmak için seyahat etmişlerdir (el-Hatib, 1975: 18-24).

Hadîs Yolcuğunun Sonuçları

- Hadîs almak için yapılan yolculuklar sayesinde irtibatsızlık ortadan kalkarak ilim meclislerinden haberdar olunduğu gibi ashâbla birlikte her tarafa dağılan hadîsler de bir araya toplanmaya başlamış oldu.
- Hadîslerin farklı tarîkleri tesbît edilmiş oldu.
- Râvîlerle ilgili bilgiler elde edilmiş oldu. Bunun neticesinde de cerh ve ta'dîl ilmi ortaya çıkmıştır.
- Arap dilinin zenginliği icabı her bölgede farklı şekillerde tezahür eden İslâmî ve ilmî ıstılahlarda birlik sağlanmış oldu.
- Farklı kültürler de bu sayede birbirleri ile tanışmış oldu.
- Her çiçekten bal toplayan arı gibi hadîs yolculuğuna çıkan âlimler de İslâm medeniyet peteğini meydana getirmiş oldular.

Kısaca ifade etmek gerekirse hadîsçilerin başlattığı bu ilmî seyahatler, sadece hadîs ilminin genişlemesinde değil, aynı zamanda bütün İslâmî ilimlerin genişlemesinde de rol oynamış ve kısa zamanda İslâm medeniyetinin parlamasında etkili olmuştur (Canan, 1988: 144; Yardım, 2000: 159-160).

Tartışma

- Hadislerin uygulamalı olarak tesbiti konusunda tartışabilirsiniz.

Özet

•Kavlî, fiilî, takrîrî, halkî ve hulkî olarak Hz. Peygamber'e nisbet edilen her şeye hadis denilmektedir. Hadîsler, Hz. Peygamber'in yaşayış tarzının ifadesidir. Hadîsler, Kur'ân'da bulunan mücmel ifadeleri tafsil, âmm ifadeleri takyid, mutlak ifadeleri tahsis, müşkül ifadeleri açıklaması bakımından Kur'ân'ın tefsiridir. Hadîsler, aynı zamanda Kur'ân'da mevcut olmayan bazı hükümler de koymaktadır.

•Sahabeler Hz. Peygamberin yaşayışını örnek alarak sünnetin bilfiil yaşayanları olmuştur. Böylece hadisler, aynı zamanda sahabeler tarafından yaşanarak korunmuştur. Bununla birlikte hadislerin bir kısmı, Hz. Peygamber döneminde gerek resmî gerekse gayr-ı resmî olarak yazılmıştır.

•Hicrî birinci asrın sonunda Ömer b. Abdilazîz'in vâlilere ve hadîs âlimlerine gönderdiği emirle resmî olarak toplanmış, toplanan hadisler istinsah edilerek diğer beldelere gönderilmiştir. Hicrî ikinci asırda da yine hadîs sahasında birçok hadîs âlimi yetişmiş ve müstakil olarak eserler telif edilmiştir.

•Hadislerin toplanması için birçok çaba ve yoğun gayret gösterilmiş, İslâm coğrafyasında bulunan beldelere dağılan sahabilerden hadisleri almak ve toplamak için çok uzun ve meşakkatli yolculuklar yapılmış, hadîslerin toplanmasında son derece titiz davranılmış, hadîslerin ve sünnetin gelecek nesle sağlam şekilde aktarılması için her türlü fedakârlık gösterilmiştir.

•Hz. Peygamber ve sahabe dönemlerinde hem sözlü ve yazılı hem de yaşayış biçimi olarak muhafaza edilen hadîsler, tâbiûn ve etbeu't-tâbiîn dönemlerinde son derece bir titizlik içerisinde toplanarak kitaplaştırılmıştır. Böylece bütün bu gayretlerle hadîsler ve yaşanılan sünnet, o günden bugüne kadar sağlam bir şekilde bize ulaşmıştır.

Etkileşimli Alıştırmalar

Alıştırmalar

- Öğrendiklerinizi etkileşimli alıştırmalarla pekiştirebilirsiniz.

Ödev gönderimi

Ödev

- Hadîs tarihi kitaplarından istifade ederek Hz. Peygamber zamanında yazılan resmî vesikalardan beş tanesini tesbit edip yazınz ve hazırladığınız ödevi göndermek için yandaki ödev gönderme linkini kullanınız.

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan “bölüm sonu testi” bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

a) Hadîsler, sünnetin yazılı ifadesidir.

b) Hadîsler, Hz. Peygamber’in sözleridir.

c) Hadîsler, Kur’ân’ın birinci tefsiridir.

d) Hadîsler, İslâm’ın ikinci temel kaynağıdır.

e) Hadîsler, İslâm’ın birinci kaynağıdır.

2. Aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a) Hadîsler, sadece yazıyla muhafaza edilmiştir.

b) Hadîsler, sadece ezberlemek suretiyle muhafaza edilmiştir.

c) Hadîsler sadece yaşamak suretiyle muhafaza edilmiştir.

d) Hadîsler, yazmak, ezberlemek ve bütünüyle yaşanmak suretiyle muhafaza edilmiştir.

e) Hepsi yanlıştır.

3. “Yaz, nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki, ağzımdan hakkın dışında bir şey çıkmaz.” hadîsi, hadîslerin tesbîti açısından neyi ifade eder?

a) Hz. Peygamber’in sadece hakikati konuştuğunu,

b) Hz. Peygamber’in bazılarına hadîsleri yazma izni verdiğini,

c) Hz. Peygamber’in Sünnetini,

d) Hz. Peygamber’in sözü olduğunu,

e) Hiçbirini.

4. Aşağıdakilerden hangisi hadîslerin tesbîti açısından nebevî âmillere <u>girmez</u>?

a) Hz. Peygamber'in yaşayış tarzı,

b) Hz. Peygamber'in İlme teşviki,

c) Hz. Peygamber'in konuşma tarzı,

d) Hz. Peygamber'in soru sormaya teşviki,

e) Hz. Peygamber' in son derece zeki olması.

5. Aşağıdakilerden hangisi hadîslerin tesbîti açısından etkili âmillere <u>girmez</u>?

a) Hz. Ömer'in Müslüman olması,

b) Kur'ân'da Hz. Peygamber'e itaat emrinin bulunması,

c) Kur'ân'da Hz. Peygamber'e tebyin emrinin bulunması,

d) Hz. Peygamber'in savaşları,

e) Suffe okulunun tesisi.

6. Aşağıdakilerden hangisi Hz. Peygamber zamanında yazılan vesikalardan <u>değildir</u>?

a) Habeş kralı Necâşi'ye yazılan mektup,

b) Muaz b. Cebel'e yazılan taziye mektubu,

c) Hadîslerin toplanması için Ömer b. Abdilazîz'in yayınladığı tamim,

d) İlk nüfus sayımı,

e) Medine anayasası.

7. Tedvîn nedir?

a) Hadîslerin ezberlenmesidir.

b) Hadîslerin muhâfazasıdır.

c) Hadîslerin çoğaltılmasıdır.

d) Hadîslerin okunmasıdır.

e) Gerek dillerde gerekse yazı malzemelerinde bulunan hadîslerin tasnif edilmeksizin resmî olarak yazılıp toplanmasıdır.

8. Aşağıdakilerden hangisi hadîslerin tedvîninde emeği geçenlerdendir?

a) Said İbnu Cübeyr

b) Hz. Ali

c) Hz. Osman

d) Hz. Ebu Bekir

e) Hz. Ömer

9. Aşağılardakilerden hangisi hadîs yolculuğunun sebeplerinden <u>değildir</u>?

a) Ulüvvü isnâd

b) Tarihi yerleri ziyaret

c) Râvîyi tanımak

d) Hadîs bilgisini geliştirmek

e) Hadîsleri tahkik etmek

10.Aşağıdakilerden hangisi hadîs yolculuğunun sonuçlarından <u>değildir</u>?

a) Farklı beldelerdeki hadîslerin toplanması

b) Hadîslerin farklı tarîklerinin tesbît edilmesi

c) Râvîlerle ilgili bilgilerin elde edilmesi

d) Farklı kültürlerin tanınmış olması

e) İslâm coğrafyasının genişlemiş olması

Cevap Anahtarı

1-e,2-d,3-b,4-e,5-a,6-c,7-e,8-a,9-b,10-e

YARARLANILAN VE BAŞVURULABİLECEK DİĞER KAYNAKLAR

Ahmed b. Hanbel. (1992). *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1992). *Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Canan, İbrahim. (1988). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* (I. Cilt), Akçağ Yayınları, Ankara.

Ebû Dâvud, Süleyman b. El-Eş'as. (1992). *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Ebû Zehv, Muhammed. (1378 h). Muhammed *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Mısır.

el-Hatib, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî. (1975). *er-Rıhle fî Talebi'l-Hadîs*, Beyrut.

es-Sibâî, Mustafa. (1978). *es-Sünnetu ve Mekânetuhâ fi't-Teşrîı'l-İslâmiyyi*, Beyrut.

Faik Reşit Unat, (ts.). Tarihi Atlas, İstanbul.

Hamidullah, Muhammed. (1985). *Mecmuatu'l-Vesâikı's-Siyâsiyye lil-Ahdi'n-Nebiyyi ve'l-Hilâfet'r-Râşideti*, Beyrut.

Hamidullah, (1957). "*Hz. Peygamber Zamanında Hadîsin Tedvîni*", (Terc. Nafiz Danışman), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi, Sayı, IV, Ankara.

İbnu Abdilberr, Yusuf. (1975). *Câmiu Beyâni'l-İlim ve Fadlihî*, Kahire.

İbnu Sa'd, Muhammed. (2001). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (tahk: Ali Muhammed Ömer), Kahire.

Koçyiğit, Talat. (1981). *Hadîs Tarihi*, Ankara.

Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *Difâun ani's-Sünne*, Kahire, 1988.

Rifat Fevzi Abdulmuttalib. (1985). *Sahifetu Hemmâm b. Münebbih an Ebî Hureyre*, Kahire.

Subhi es-Salih. (1959). *Ulûmü'l-Hadîs*, Dımaşk.

Tirmizî, Muhammed b. İsa. (1992). *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Tirmizî, (ts.). eş-*Şemâilü'l-Muhammediyye el-Hasâilu'l-Mustafaviyye,* İhyâu Türasi'l-İslâmiyye.

Özek, Ali (heyet). 1993. *Kurân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

Yardım, Ali. (2000). *Hadîs I-II*, Damla Yayınevi, İstanbul.

TASNÎF ÇALIŞMALARI (HİCRÎ II. ASIR)

ATA-AÖF

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN

ÜNİTE 4

İÇİNDEKİLER

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Tasnifin ortaya çıkışını kavrayabilecek
  - Tasnif sistemleri hakkında bilgi sahibi olabilecek
  - Bu sistemlerle telif edilen hadîs edebiyatını tanıyabilecek
  - Farklı sistemlerle tasnif edilen hadîs edebiyatını ayırt edebileceksiniz

GİRİŞ

Hz. Peygamber ve ashâb döneminde hadîsler henüz tedvîn edilmemişti. İslam toplumunda meydana gelen çeşitli siyasi ve sosyal olaylar nedeniyle hadîslerin tedvînine ihtiyaç hâsıl oldu. Hicrî ikinci asrın başında Halife Ömer b. Abdülaziz (Halifeliği h. 99-101), hadîslerin kaybolabileceği endişesiyle valilere mektup yazdı ve bölgelerindeki hadîslerin yazılıp gönderilmesini istedi. Bunun üzerine hadîsler pek çok âlim tarafından yazılıp hilafet merkezine gönderildi. Konularına ve râvîlerine bakılmaksızın toplanan hadîsler, kolayca istifade edilebilmesi için daha sonra belli sistemlere göre tasnîf edildi.

TASNÎF ÇALIŞMALARI

Tasnîfin (التصنيف) sözlük anlamı; sınıflandırmak, aynı cinsten olan şeyleri bir araya getirip diğer cinslerden ayırmak demektir. Hadîs terimi olarak; *hadîsleri konularına veya râvîlerine göre ayırıp, aynı konudakileri veya aynı râvîden gelenleri bir bâb içinde toplamak ve bir kitap içinde bir araya getirmek* demektir.

Hadîs kitaplarının tasnîfi faaliyetleri, hicrî II. asrın ortalarından IV. asrın ortalarına kadar devam eder.

Hadîslerin tasnîfinde, bazı marjinal grupların hadîse yönelik tenkitleri, hadîs akımı olan ehl-i hadîsle, fıkıh akımı olan ehl-i re'y arasındaki tartışmalar ve Abbasî yönetiminin resmi bir hukuk tedvînine ihtiyaç hissetmesi gibi sebepler etkili olmuştur.

Tasnîf dönemi, tedvîn döneminin devamı olup ilk hadîs eserlerinin ortaya çıkışını hazırlayan son aşamadır. Bu safhada tedvîn edilen ve yazılı metinler haline getirilen hadîsler, râvîlerine veya konularına göre kısımlara ayrılarak kitaplar meydana getirilmiştir.

Hadîs kitaplarının gerek hüküm çıkarma açısından, gerekse aranılan bir hadîsin daha kolay bulunması yönünden başvurulabilir birer kaynak haline gelmesi, ancak hadîslerin tasnîf edilmesinden sonra mümkün olmuştur. Hadîsler tasnîf edilmemiş olsaydı, aranılan bir hadîsi bulmak çok zor olurdu.

İlk tasnîfin ne zaman ve kiminle başladığı konusunda farklı görüşler vardır. Bazı âlimler hicrî 120'li yıllarda ilk tasnîfin yapıldığını ve İmam Zeyd (ö.120/737) ve Yahyâ b. Ebû Kesîr'in (ö.129/746) ilk musannif olduklarını söylerken, çoğunluk ilk kitap tasnîf edenin İbn Cüreyc (ö.150/767) olduğu görüşünü benimsemiştir. *Kitâbu's-Sünen, Kitâbu'l-Menâsik* ve *Kitâbu't-Tefsîr* gibi eserleri bulunan İbn Cüreyc, Mekke'de hadîsleri ilk defa sistematik tasnîfe tabi tutan muhaddis olarak

tanınır. Bunun yanında ilk musannif olarak Saîd b. Ebû Arûbe (ö.156/772) ve Rabî‘ b. Sabîh'in (ö.160/776) adları da zikredilmektedir.

Görüldüğü üzere ilk musannifin kim olduğu konusundaki ihtilafların ortaya koyduğu bir gerçek var: O da tasnîfin hicrî ikinci asrın ortalarına doğru başlamış olması.

Hicrî ikinci asırda İslam coğrafyasının değişik bölgelerinde yoğun bir tasnîf faaliyeti başlamış ve pek çok âlim çeşitli konulara dair eserler telif etmişlerdir.

Tasnîfin başladığı ilk dönemlerde *Kitâbu'l-Ferâiz, Kitâbu'l-Cihâd*, *Kitâbu't-Tahâre* gibi daha çok tek konulu eserler telif edilmiştir. Daha sonraki devrede ise birçok konuyu içine alan kitaplar telif edilmeye başlanmıştır.

Hicrî ikinci asır, yoğun tasnîf faaliyetlerine sahne olmuş ve bu dönemde siyer ve meğazî kitapları, sünenler, câmi‘ler, musannefler, müsnedler ve belirli bir konuya tahsis edilen kitaplar olmak üzere, çoğu günümüze ulaşmayan pek çok eser telif edilmiştir.

Hicrî ikinci asırda telif edilip günümüze ulaşan eserler de vardır. Ma‘mer b. Râşid'in *el-Câmi‘i*, Rabî‘ b. Habîb'in *el-Müsned'i*, İmâm Mâlik'in *el-Muvatta'ı*, İmâm Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Âsâr'ı*, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *el-Müsned'i* ve Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef*'i, hicrî ikinci asırdan günümüze intikal eden hadîs çalışmalarından bazılarıdır.

Tasnîf faaliyeti üçüncü asırda olgunluk dönemine ulaşmış ve en meşhur hadîs kitapları olan Kütüb-i Sitte, yani altı kitap bu dönemde telif edilmiştir. Bu eserler bir sonraki ünitede tanıtılacaktır.

Dördüncü asırda, az da olsa özgün hadîs kitapları tasnîf edilmeye devam etmiştir. *Hadîs tarihinde hicrî ilk dört asır, öncekiler dönemi anlamında Mütekaddimun Dönemi olarak anılır.* Bu dönemde tasnîf edilen kitaplarda hadîsler senedli olarak kaydedilmiş, bu dönem eserlerine dayalı meydana getirilen sonraki dönem hadîs eserlerinde ise senedler çıkarılmıştır.

İlk dönemlerdeki tasnîf faaliyetlerinin genel görünümünden bahsettikten sonra tasnîf sistemleri hakkında bilgi vermeye geçebiliriz.

TASNÎF SİSTEMLERİ

Gerek ikinci asırda ve gerekse sonraki dönemlerde tasnîf edilen eserler, değişik amaçlar doğrultusunda farklı sistemlerle kaleme alınmıştır.

Hadîslerin tasnîf edildiği dönemlerde iki ana sistem ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, hadîslerin, onu rivâyet eden râvîlerine göre sıralanması (ale'r-ricâl), diğeri ise hadîslerin, ihtiva ettiği konularına göre (ale'l-ebvâb) tasnîf

Hadis kitapları genel olarak ale'l-ebvâb ve ale'r-ricâl sistemle kaleme alınmıştır

edilmesidir. Sonraki dönemlerde bu ikili tasnîf sistemi yanında farklı tasnîf sistemleri de geliştirilmiştir.

Ale'r-ricâl sistemle meydana getirilen eserler müsnedler ve mu'cemler, ale'l-ebvâb sistemle meydana getirilen eserler ise genellikle musannefler, câmi'ler ve sünenler şeklinde tasnîf edilmiştir. Sonraki dönemlerde meydana getirilen eserler de genellikle ale'l-ebvâb sisteme göre tertip edilmiştir.

Ale'r-Ricâl Tasnîf Sistemi (على الرجال)

Bu sistemin temel özelliği hadîslerin, konularına bakılmaksızın ya ilk râvîlerine ya da son râvîlerine göre tasnîf edilmesidir.

Senedin sonundaki râvîlere (sahâbîlere) göre tasnîf edilen sistemde sahâbî râvîler, farklı kriterlere göre sıralanır ve her birinden rivâyet edilen hadîsler, konularına bakılmaksızın isimleri altına kaydedilir. Kriter olarak da sahâbîlerin Müslüman olmadaki önceliği, Hz. Peygamber'e yakınlık derecesi vb. özellikleri dikkate alınır. Müsned diye isimlendirilen bu türün en meşhur örnekleri Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204/819) ile Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) el-Müsned adlı eserleridir.

Senedin başındaki râvîlere (müellifin hocasına) göre tasnîf edilen sistemde ise müellif, kendi hocalarını alfabetik sıraya koyar ve her birinden rivâyet edilen bazı hadîsleri isimleri altına kaydeder. Bu şekilde tasnîf edilen eserlere mu'cem denir. Bu türün en meşhur örneği Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-evsat ile el-Mu'cemu's-sağîr adlı eserleridir.

Ale'r-ricâl sistem, hadîs metinlerini olduğu gibi korumak ve râvîlere ait rivâyetleri bir yerde toplamak maksadından kaynaklanmaktadır.

Bu sistem, belli râvîlerden ne kadar hadîs geldiğini ve hangi hadîslerin rivâyet edilmiş olduğunu tespitte kolaylık sağlamakla birlikte bu eserlerden konu merkezli istifade neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Yani konusu belli olan bir hadîsi bu tür eserlerde bulmak mümkün olmamaktadır. Nitekim bu mahzuru ortadan kaldırmak için sonraki dönemlerde bazı müsnedler, ale'l-ebvâb sisteme göre yeniden tertip ve tasnîf edilmiştir.

ALE'R-RİCÂL SİSTEMLE TASNÎF EDİLEN HADÎS ESERLERİ

Ale'r-ricâl tasnîf edilen hadîs edebiyatı müsnedler ve mu'cemlerdir. Bu başlıkta hicrî ikinci asırda telif edilen müsnedlerden iki tanesini tanıtacak, mu'cemlere ise kısaca değineceğiz.

Müsnedler (المسند)

Kelime olarak bir yere veya birine dayandırılan şey anlamına gelen müsned, birden fazla tanımı olan bir kavramdır. Hadîs usulü kavramı olarak müsned, ilk râvîsinden son râvîsine kadar muttasıl olarak rivâyet edilen hadis anlamına geldiği gibi, muttasıl-merfu hadîs anlamına da gelir. Bununla birlikte eğer müsned eserden bahsediliyorsa bu, hadîslerin; sahih olup olmamasına veya konularına bakılmaksızın sahâbî râvîlerine göre (ale'r-ricâl) tasnîf edildiği eserler demektir. Yine hadîsleri senedleriyle birlikte ihtiva eden kitaplara da müsned denmiştir.

Sahâbî râvîlere göre tasnîf edilen müsnedler hicri ikinci asrın sonlarında ortaya çıkmış ve müsned tasnîfi üçüncü asır boyunca da devam etmiştir.

Bu türde telif edilen ilk müsned, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin Müsned'i, en meşhuru ise Ahmed b. Hanbel'in Müsned'idir. Erken dönemde tasnîf edilen sahâbe müsnedi türündeki diğer önemli eserler Ali b. Ca'd, Züheyr b. Harb, Ebû Bekr b. Ebû Şeybe, İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Menî' ve Ebû Bekr el-Bezzâr'ın *Müsned*'leridir.

Müsnedler; sahâbî isimlerine göre alfabetik olarak, İslam'a giriş sıralamasına göre, kabilelere göre veya nesep yönünden Hz. Peygamber'e yakınlığa göre olmak üzere farklı şekillerde tasnîf edilmiştir.

Günümüze ulaşan ilk müsned, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'idir.

Birden fazla sahâbînin veya belli ortak özellikleri olan sahâbîlerin rivâyetlerini toplayan müsnedler olduğu gibi, sadece bir sahâbînin rivâyetlerini toplayan müsnedler de vardır. Müsnedlerde sadece Hz. Peygamber'in hadîsleri bulunur. Sahâbe ve tâbiun sözleri yer almaz.

Bu arada bazı âlimlere nispet edilen ve bu âlimler tarafından rivâyet edilen hadîsleri toplayan eserlere de müsned denmiştir. Müsnedu Ebî Hanîfe, *Müsnedu'ş-Şâfiî* gibi. Ancak bu eserler, daha sonra gelen kimseler tarafından derlenmek suretiyle oluşturulmuştur. Mesela *Müsnedu Ebî Hanîfe*, Ebu'l-Müeyyed b. Mahmud el-Harizmî (v.665/1267) tarafından, *Müsnedu'ş-Şâfiî* ise Muhammed b. Yakûb el-Esamm (v.246/860) tarafından derlenmiştir.

Sahâbî râvîsi bilinmeyen hadîsleri müsnedlerde bulmak neredeyse imkânsızdır. Bununla birlikte müsnedler, bir hadîsin farklı tariklerini ihtiva etmesi, sadece merfu hadîslere yer vermesi, hadîsleri herhangi bir yorum katmadan nakletmesi, bir sahâbîden kaç rivâyetin geldiğini tespit etmede kolaylık sağlaması, sahâbîlerin rivâyet ettikleri metinler arasında mukayese yapılmasına imkân tanıması, kendilerinden önce tasnîf edilmiş hadîs mecmualarındaki hadîsleri ilk râvîlerine göre tertip etmesi ve kendilerinden sonra tasnîf edilen büyük çaptaki hadîs mecmualarına kaynaklık etmesi bakımından önemli eserlerdir.

Şimdi hicrî II. asırda telif edilen müsned türü eserlerden meşhur iki tanesini tanıtacağız.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve *el-Müsned*'i

Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, aslen İranlı olup hicrî 133/750 yılında Basra'da doğdu. Sarığının üzerine "taylese" denilen atkıyı sardığından et-Tayâlisî nisbesini aldı.

Erken yaşlarda ilim tahsiline başlayan Ebû Dâvûd; Bağdâd, Kûfe ve Medîne'ye seyahatler yaptı. İbn Avn, Hişâm ed-Destüvâî, Şu'be b. Haccâc, Hammâd b. Seleme, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes ve daha pek çok meşhur şahsiyetten hadîs tahsil etti. O, kendi ifadesiyle "bin hocadan" hadîs yazdı. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medînî, Yûnus b. Habîb, Muhammed b. Beşşâr, Mahmûd b. Ğaylân gibi dönemin meşhur hadîsçileri rivâyette bulundu.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, geniş hadîs kültürü, hafızasının sağlamlığı ve uzun hadîsleri iyi ezberlemesiyle meşhurdur. Bununla birlikte hafızasına fazla güvendiği için rivâyetlerinde çok hatalar yaptığı söylenir.

Ömrünün sonuna doğru cüzzam hastalığına yakalanan Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, 204/219 yılında Basra'da vefat etti.

Tayâlisî'nin en meşhur kitabı *el-Müsned*'dir. Bu eser, sahâbîlere göre tasnîf edilmiş müsned türünün ilki kabul edilir. Onun *Fadâilu'l-ensâr* ve *Ma'rifetu'l-evkât* adlı eserleri de vardır.

el-Müsned'i Tayâlisî değil, onu imla meclislerinde dinleyen talebesi Yûnus b. Habîb tasnîf etmiş, Yûnus'un öğrencisi Ebû Mes'ud er-Râzî'nin bunu hocası adına tasnîf ettiği de ileri sürülmüştür.

281 (veya 292) sahâbî tarafından rivâyet edilen ve ilk dört halife, diğer ehl-i Bedr, muhacirler, ensar, kadınlar ve genç sahâbîler sırasına göre tertip edilen eserde 2890 hadîs kaydedilmiştir. Tayâlisî'nin *Müsned*'i, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivâyetleri bulunmayan bazı sahâbîlerin hadîslerini de ihtiva etmektedir.

el-Müsned, hicrî 1321 yılında Haydarâbâd'da Dâiretu'l-ma'ârif tarafından tek cilt olarak yayınlanmıştır.

Ahmed b. Abdurrahmân es-Sâ'âtî, el-Müsned'i *"Minhâtu'l-Ma'bûd fî tertîbi Müsnedi't-Tayâlisî Ebî Dâvûd"* adıyla ale'l-ebvâb sisteme çevirmiş ve fıkıh bâblarına göre tanzim etmiş, *el-Müsned*'in basılı nüshasında yer almayan sekiz sahâbînin rivâyetlerini de Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inden tamamlamıştır.

Hadîslerinin çoğu sahih olan *el-Müsned*’de hasen ve zayıf rivâyetler de mevcuttur. İçerisindeki hadîslerin çoğu merfu olan *el-Müsned*’de 8 tane mevkuf ve 15 tane de mürsel rivâyet vardır. Tekrar edilen hadîs sayısı ise 26’dır.

Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri, et-Tayâlisî tarikiyle gelen rivâyetleri eserlerine almışlardır.

Ahmed b. Ebû Bekr el-Bûsırî (v.840/1436), aralarında Tayâlisî’nin de bulunduğu 10 ayrı müsnedin Kütüb-i Sitte’ye zevâidini (yani el-Müsned’de geçip de Kütüb-i Sitte’de yer almayan hadîsleri) *İthâfu’l-hıyere bi zevâidi’l-mesânîdi’l-‘aşere* adlı eserinde bir araya getirmiştir.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (v.1176/1762), hadîs kitaplarını sıhhat yönünden derecelendirdiği beşli tasnîfinde Tayâlisî’nin *Müsned*’ini hadîs kitaplarının üçüncü tabakasına dâhil eserler arasında saymıştır.

Humeydî ve *el-Müsned*’i

Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Humeydî el-Mekkî’nin soyu, Kusay’da Hz. Peygamber’in soyu ile birleşir. Mekke’de dünyaya gelen Humeydî’nin doğum tarihi bilinmemektedir. Hicrî 150 yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir.

Devrinde Mekke’nin en önde gelen âlimi idi. Süfyân b. Uyeyne’den 20 yıl ders alan Humeydî, onun hadîslerini en iyi bilen biriydi. Fudayl b. ‘İyâd, ed-Derâverdî, Velîd b. Müslim ve Vekî‘ b. el-Cerrâh, önemli hocaları arasındadır. Kendisinden de Buhârî, ez-Zühlî ve Ebû Zür‘a er-Râzî gibi meşhur hadîsçiler rivâyette bulunmuştur.

Fıkıh ve hadîs alanlarında Humeydî’den çokça etkilenen Buhârî, *Sahîh*’inde ondan 75 hadîs rivâyet etmiştir. Humeydî’nin rivâyetleri, İbn Mâce’nin *Sünen*’i dışında diğer Kütüb-i Sitte kitaplarında da yer almıştır.

Mekke’de İmâm Şâfiî’ye (v.204/820) talebelik yapan Humeydî, onunla beraber Mısır’a gitmiş, hocası ölünceye kadar yanında kalmış, sonra Mekke’ye dönmüş ve burada 219/834 yılında vefat etmiştir.

Müsned türü kitapların ilk örneklerinden olan *el-Müsned*, Humeydî’nin en önemli eseridir. Onun *Usûlü’s-sünne, Kitâbu’d-delâil* ve *Kitâbu’n-nevâdir* adlı eserleri de vardır.

Sahâbenin faziletine ve Müslüman oluş sırasına göre tanzim edilen Müsned’de sırasıyla ilk dört halife, Talha b. Ubeydullah hariç diğer aşere-i mübeşşere (cennetle müjdelenen on sahâbî), Hz. Peygamber’in eşleri, diğer hanım sahâbîler, ensardan olan erkek sahâbîler ve diğer erkek sahâbîlerin rivâyetleri kaydedilmiştir. 180 sahâbîye ait, tekrarlarla birlikte (Müsned’de 98 tekrar hadîs

vardır) 1309 rivâyetin yer aldığı Müsned, Ebû Ali Bişr b. Mûsa'nın (v.288/901) rivâyeti olarak bize ulaşmıştır. Müsned'deki rivâyetlerin çoğu merfu, bir kısmı ise mevkuf ve maktudur.

Mu'cemler (المعجم)

Mu'cem terimi, bilgilerin alfabetik düzenlendiği çalışmaların genel adıdır. Hadîs ilminde ise mu'cem, bir telif türü olup ale'r-ricâl sistemle yazılmış eserleri ifade eder. *Mu'cemler, ya ilk veya son râvîlere (müellifin hocaları) yahut beldelere göre alfabetik olarak kaleme alınır.* Kitaba esas teşkil eden râvîler alfabetik sıraya konulur, ardından her râvînin ismi altında ya bütün hadîsleri ya da seçilen bazı hadîsleri sıralanır. *Bu türün en meşhur örneği, et-Taberânî'ye (v.360/970) aittir. Onun bu eserleri III. asır işlenirken ele alınacaktır.*

Mu'cem, alfabetik sistemle kaleme alınan eserler için kullanılan bir terimdir.

Ale'l-Ebvâb Tasnîf Sistemi (على الأبواب)

Bu sistemde hadîsler, kimin tarafından rivâyet edildiğine bakılmaksızın ihtiva ettiği konulara göre tasnîfe tabi tutulur ve aynı konudaki hadîsler alt başlıklarıyla birlikte bir araya getirilir. Bu sistem, herhangi bir konu hakkındaki hadîsi/hadîsleri bulmada kolaylık sağlamaktadır.

Ale'l-ebvâb sistemle meydana getirilen eserlere genel olarak, konulara göre tasnîf edilmiş anlamında musannef denir. Bununla birlikte musannef, daha özel bir anlamda da kullanılır. Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (v.211/827) el-Musannef'i buna örnek verilebilir.

Hadîs edebiyatı içinde tasnîf edilen musannef, câmi' ve sünenler ile bunlara bağlı olarak oluşturulan müstedrek, müstahrec ve zevâid türü eserler de ale'l-ebvâb sistemle meydana getirilmişlerdir.

ALE'L-EBVÂB SİSTEMLE TASNÎF EDİLEN ESERLER

Herhangi bir konuyla ilgili hadîsleri bir arada bulma açısından kolaylık sağlayan ale'l-ebvâb sistem, çoğu âlimlerin başvurduğu bir telif metodudur. Bu sebeple ilk dönemlerden itibaren musannifler, telif etmiş oldukları kitapları genellikle ale'l-ebvâb sistemle kaleme almışlardır.

Hicrî ikinci asırda ale'l-ebvâb sistemle tasnîf edilen hadîs edebiyatı genellikle câmi'ler, musannefler ve sünenlerdir. Bu eserler, temel ve tali derecedeki konular esasına göre tasnîf edilmişlerdir. Ana konular, ale'l-ebvâb sistemle yazılan hadîs mecmualarının çeşitli bölümlerini teşkil ederler ve "Kitâb" ünvanını alırlar. Kitâbu'l-îmân (îmân bölümü), Kitâbu'l-'ilm (ilim bölümü) gibi. Bu ana bölümlerin alt başlıklarına da "Bâb" denir. "Bâbu'l-îmâni billâhi" gibi. Bâbların

içerisinde de hadîsler kaydedilir. Buna göre hadîslerin toplamı Bâb'ları, Bâb'ların toplamı Kitâb'ları, Kitâb'ların toplamı ise o eserin bütününü meydana getirmiş olur.

Şimdi hicrî II. asırda telif edilen meşhur câmi' ve musanneflerden bazılarını tanıtacak, sünenlere ise kısaca değineceğiz.

Câmi'ler (الجامع)

Kelime olarak toplamak, bir araya getirmek anlamına gelen *câmi', hadîs ilminde dinin hemen her alanıyla ilgili hadîsleri konularına göre bir araya toplayan eser türüne denir.*

Bir hadîs mecmuasının câmi' kabul edilebilmesi için asgari olarak sekiz ana bölümü (kitabı) ihtiva etmesi gerekir. Başka bölümleri olsa bile bu sekiz bölümden biri eksik olan kitaba câmi' denmez.

Câmi'ler, dinin hemen her konusuyla ilgili hadisleri ihtiva ederler.

Câmi'lerde işlenen sekiz konu şöyledir: Îmân ve akâid; ibadet ve muâmelat (ahkâm); ahlak ve nefis terbiyesi (rikâk); yeme, içme ve sefer âdâbı; oturup kalkma âdâbı; tefsîr, târih ve siyer; peygamberlerin ve ashâbın menâkıbı (hayat hikâyeleri); fiten ve melâhim (gelecekle ilgili konular).

Câmi'ler, bu konular dışındaki bazı meselelere de yer vermiştir. Kitâbu't-tıb, Kitâbu'd-da'avât, Kitâbu'r-rü'yâ bunlardan birkaçıdır. Kısaca hakkında hadîs bulunan her konu, bu eserlerde Kitâb adı verilen ana başlıklar ve Bâb adı verilen alt başlıklar halinde yer almaktadır.

Câmi'lerde yer alan konular, ilk devirlerde müstakil kitaplarda ele alınmaktaydı. Mesela zühd ve takvayla ilgili hadîsleri toplayan Abdullah b. Mübârek'in Kitâbu'z-zühd'ü, tefsirle ilgili rivâyetleri derleyen Mücâhid'in Kitâbu't-tefsîr'i ve ileride meydana gelecek karışıklıklara dair rivâyetleri ihtiva eden Nu'aym b. Hammâd'ın Kitâbu'l-fiten'i, müstakil olarak kaleme alınmış çalışmalardan bazılarıdır. Buna göre câmi'ler; ilk dönemlerde müstakil kitaplarda işlenen konular ile musannef ve sünen türü kitapların işlediği konuları da ihtiva ederler.

Câmi'ler hicrî ikinci asırdan itibaren tasnîf edilmeye başlanmış olup bu türün ilk örneği Ma'mer b. Râşid'in (v.153/770) el-Câmi' adlı eseridir. el-Câmi'u'l-kebîr ve el-Câmi'u's-sağîr adlı iki eseriyle Süfyân es-Sevrî (*v.*161/777), Rabî' b. Habîb el-Basrî (*v.*170/786), Süfyân b. Uyeyne (*v.*198/813) ve Abdullah b. Vehb (*v.*197/812) de o dönemde câmi' yazan müelliflerdir.

Câmi' türü eser yazma çalışmaları hicrî III. asırda da devam etmiş ve Kütüb-i Sitte'nin önde gelen müellifleri olan Buhârî (*v.*256/869), Müslim (*v.*261/874) ve

Tirmizî (*v.*279/892), el-Câmi‘u’s-sahîh adlı eserleriyle bu türün en meşhur örneklerini meydana getirmişlerdir.

Şimdi câmi‘ türünün ilk musannifi Ma‘mer b. Râşid’i ve onun el-Câmi‘ adlı eserini tanıtacağız.

Ma‘mer b. Râşid ve *el-Câmi‘i*

Künyesi Ebû ‘Urve olan Ma‘mer b. Râşid el-Ezdî el-Basrî es-San‘ânî, 95/714 veya 96/715 yılında Basra’da doğdu. Daha sonra Yemen’in başkenti San‘a’ya yerleşti ve orada uzun süre kaldı. İlim tahsili için Basra, Medine, Dımaşk, Humus, Horasan, Yemâme, Kûfe ve Yemen'e yolculuklar yaptı.

14 yaşında iken Basra’da Katâde b. Di‘âme’den (*v.*117/738) ilim öğrenmeye başladı. Hemmâm b. Münebbih, İbn Şihâb ez-Zührî, Abdullah b. Tâvûs ve Eyyûb es-Sahtiyânî onun önemli hocalarından bazılarıdır.

Ma‘mer b. Râşid, hadîs tarihinin günümüze ulaşan en önemli belgelerinden olan Hemmâm b. Münebbih’in *es-Sahîfetu’s-Sahîha*’sını ondan rivâyet etmiştir.

Günümüze ulaşan ilk musannef eser, Ma‘mer b. Râşid’in *el-Câmi‘*idir.

Kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Yahyâ b. Ebû Kesîr, Ebû İshâk es-Sebî‘î, Eyyûb es-Sahtiyânî, Amr b. Dînâr gibi bazı hocaları, ayrıca Saîd b. Ebû Arûbe, Ebân b. Yezîd, İbn Cüreyc, Hişâm ed-Destüvâî, Şu‘be b. Haccâc ve Süfyân b. Uyeyne gibi meşhur muhaddisler rivâyette bulundu. Ma‘mer’in en yakın talebeleri, kendisinden on bin hadîs yazdığı rivâyet edilen Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî ile San‘a kadısı Hişâm b. Yûsuf’tur.

Takva ehli, güvenilir, samimi, gerçeği söylemekten çekinmeyen bir kimse olduğu belirtilen Ma‘mer b. Râşid, 153/770 yılında Yemen'de vefat etti.

Hadîs hafızı olan Ma‘mer, yaşadığı devrin en âlimi, Zührî'den rivâyette bulunanların en güveniliri kabul edilmiştir. İmâm Mâlik kendisini takdir etmekle birlikte Katâde'den yaptığı tefsire dair bazı rivâyetler sebebiyle onu eleştirmiştir.

Ma‘mer, Yemen'de hadîsleri ilk tedvîn eden ve ilk eser tasnîf eden kişi kabul edilmektedir. Onun *el-Câmi‘* dışında *Kitâbu’l-meğâzî* adlı eseri de vardır.

Günümüze ulaşan hadîs kitaplarının en eskisi olan *el-Câmi‘*, alanında ilk olması dolayısıyla *Kütüb-i Sitte*'ye malzeme temininde ve bâbların belirlenmesinde kaynaklık etmiştir.

282 bâbdan oluşan el-Câmi‘de 1614 hadîs mevcuttur. “İzin istemenin vücûbu” bâbıyla başlayan eser, “Birru’l-vâlideyn” bâbıyla son bulmaktadır.

Muhteva olarak câmi‘ türünde bulunması gereken konulara yer veren *el-Câmi‘*; musannef, sünen ve câmi‘ türü eserlerin tasnîf sisteminden farklı olarak ana bölümlere (kitab) ayrılmamış, bâblar şeklinde düzenlenmiştir.

Hicrî II. asrın hadîs tasnîf anlayışına uygun olarak çoğunlukla mürsel ve munkatı rivâyetlerden oluşan el-Câmi‘de muttasıl rivâyetler azdır.

Abdürrezzâk es-San‘ânî, *el-Musannef* adlı eserinde Ma‘mer'den sıkça rivâyette bulunmasına rağmen hocasına olan bağlılığı sebebiyle onun *el-Câmi‘*ini eserinin sonuna eklemiştir. *el-Câmi‘*, Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inin sonunda (X. cilt 379-468 ve XI. cilt 3-471 sayfaları arasında) yayınlanmıştır.

Musannefler (المصنف)

Kelime olarak sınıflandırılmış, düzenlenmiş anlamına gelen *musannef, hadîsleri konularına göre tertip eden eser türüne denir.* Musannef tabiri, genel çerçevede ale’l-ebvâb sistemle tasnîf edilen bütün eserleri kapsamaktadır. Bu anlamda câmi‘, sünen, müstedrek, müstahrec gibi eserler de musanneftir.

Musannefler, sünenlerden farklı olarak mevkuf ve maktu haberlere de yer verirler.

Musannef, kitap ve bâb başlığı esasına göre hazırlanmış telif türünü ifade etmekle birlikte hadîs edebiyatının bir telif çeşidi olarak daha çok; merfu, mevkûf ve maktu rivâyetlerin fıkıh konularına göre tertip edildiği kitap anlamında kullanılmıştır. Sünenlerden farklı olarak bu tür eserlerde sahâbe ve tâbiînin sözleri ve fiilleriyle ilgili haberlere çokça yer verilmiştir. Ayrıca yalnız hukukî içerikli hadîsler değil biyografi, tarih, zühd ve ahlaka dair rivâyetler de musanneflerin bölümlerini teşkil eder. Bu bakımdan musannefleri, ihtiva ettikleri konular yönünden sünenler ile câmi‘ler arasında mütalaa etmek gerekir.

Adı musannef olmamakla birlikte muhtevası musannef tanımına uyan eserler de vardır. Mâlik b. Enes’in (*v.*179/795) *el-Muvatta* adlı kitabı buna örnek verilebilir.

Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın (*v.*211/827) ve Ebû Bekr b. Ebû Şeybe’nin (*v.*235/849) *el-Musannef* adlı eserleri bu türün en meşhur örnekleridir. Bunların dışında İbn Ebû Zi’b (*v.*159/776), İbrahim el-Eslemî (*v.*184/800) ve İbn Vehb’in (*v.*197/812) *el-Muvatta* adlı eserleriyle Şu‘be b. Haccâc (*v.*160/776), Hammâd b. Seleme (*v.*167/784), Leys b. Sa‘d (*v.*175/791), Vekî‘ b. el-Cerrâh (*v.*197/812), Süfyân b. Uyeyne (*v.*198/813), Nâfi‘ b. Abdullah (*v.*211/826) ve Süleyman b. Dâvûd el-‘Atekî’nin (*v.*234/849) *el-Musannef* adlı eserleri bu türün diğer örnekleridir.

Şimdi musannef türünün en meşhurları olan İmâm Mâlik’in *el-Muvatta*’ı ile Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İbn Ebû Şeybe’nin *el-Musannef* adlı eserlerini tanıtacağız.

Mâlik b. Enes ve *el-Muvatta*’ı

Mâlikî mezhebinin imamı Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebû ‘Âmir el-Asbahî el-Yemenî, 93/712 yılında Medine’de dünyaya geldi. Künyesi Ebû Abdullah olan

Mâlik b. Enes, Hz. Peygamber'le birlikte birçok gazvelere iştirak etmiş olan sahâbî Ebû 'Âmir'in torunudur.

İmâm Mâlik, devrin önemli ilim merkezlerinden olan Medine'de yetişti. Küçük yaşta ilim tahsiline başladı ve ilk olarak Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec'ten hadîs dersi aldı. Bu arada İbn Ömer'in kölesi Nâfi', İbn Şihâb ez-Zührî, Ebu'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Hişâm b. Urve gibi âlimlerin ilim meclislerine devam etti. 300'ü tâbiî, 600'ü tebe-i tâbiî olmak üzere 900 kişiden hadîs rivâyet etti.

Hadîs aldığı kimseler üzerinde titizlikle durur; onların güvenilir, zühd ve takva sahibi olmaları yanında hadîs ehlinden olmalarını da şart koşardı. Mâlik, bu işe ehil olmadıkları için nice güvenilir kimselerden hadîs almadığını söylemiştir.

İmâm Mâlik 20 yaşlarında ders ve fetva vermeye başladı. Mescid-i Nebevî'deki ders halkasıyla kısa sürede üne kavuştu. Kendisinden ders alan talebelerinin sayısı binleri buldu. Hocaları Rabî'aturre'y, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, İbn Şihâb ez-Zührî, Hişâm b. Urve ve Yezîd b. Abdullah, ayrıca Abdullah b. Mübârek, İmâm Şâfiî, Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe'nin talebelerinden İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve daha pek çok kimse ondan rivâyette bulundu. Mâlikî mezhebinin Kuzey Afrika ve Endülüs'te yayılmasına öğrencilerinin önemli katkıları oldu.

Mâlik b. Enes, hadîs ilminde, râvî tenkidinde (cerh ve tadil), Kitap ve Sünnet'ten hüküm çıkarmada büyük şöhret kazanmış ve onun bu sahalardaki üstünlüğü, akranları ve asrının ileri gelen imamları tarafından da teslim edilmiştir.

Hadîs rivâyetine başlamadan önce abdest alır, yeni elbiseler giyer, güzel kokular sürünür, döşeğine vakar ve heybetle oturur, sonra rivâyet ederdi.

Hac veya umre için Mekke'ye gidişleri dışında Medine'den ayrılmayan Mâlik b. Enes, Hz. Peygamber'e olan sevgisi ve hürmetinden dolayı Medine'de herhangi bir hayvana binmez, "Burada Allah'ın Resûlü medfun bulunurken binmem" derdi.

Son derece muttaki ve âbid bir zat olan İmâm Mâlik, geçirdiği kısa süreli bir rahatsızlıktan sonra 14 Rebîulevvel 179 (7 Haziran 795) tarihinde Medine'de vefat etti.

Hadîs konusunda telif ettiği *el-Muvatta*'ı ile ilk tasnîf çalışması yapanlar arasında önemli bir yere sahip olan İmâm Mâlik, bütün hadîs otoritelerince bu ilmin zirvelerinden biri kabul edilmiş, "hâfız, hüccet, imâm, emîru'l-mümінîn fi'l-hadîs" gibi vasıf ve unvanlarla anılmıştır.

İmâm Mâlik büyük bir muhaddis olması yanında fıkıh alanındaki bilgisi, fetva ve ictihad dirayetiyle de otorite kabul edilmiştir.

Gözden geçirilip ayıklanan, kolayca anlaşılan, üzerinde fikir birliği edilen kitap anlamına gelen el-Muvatta (الموطأ), hicrî II. asırdaki tasnîf çalışmalarından günümüze ulaşan en önemli eserdir. İmâm Mâlik bu eserini, Hz. Peygamber'in hadîsleriyle birlikte Medine halkının uygulamasını yansıtan sahâbe görüşlerini ve tâbiînin fetvalarını toplamak üzere kaleme almıştır. Eser fıkıh konularına göre tasnîf edildiğinden fıkıh açısından önem taşır ve genel olarak hadîs ve fıkha dair yazılan ilk eser kabul edilir.

Dönemin halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un ve daha sonra gelen halifelerin *el-Muvatta*'ı hukukî uygulamalarda tek kitap kabul etme isteklerini İmâm Mâlik, sahâbenin Hz. Peygamber'den öğrendikleri farklı uygulamaları rivâyet ettiklerini ve bulundukları bölgelerde bunların esas alındığını söyleyerek kabul etmemiştir.

Ebû Ca'fer el-Mansûr'un teklifiyle yazılmasına başlanıp 159/776 yılında tamamlanan *el-Muvatta*, kitâb (bölüm) ve bâb tertibinde yazılan ilk eser kabul edilmiştir.

İmam Mâlik'in el-Muvatta'ı, en sahih hadis kitaplarından biridir.

Hadîslerin kabulünde gösterdiği ihtiyat ve hadîs râvîleri hakkında giriştiği şiddetli cerh (tenkit) sebebiyle Muvatta, en sahih hadîs kitapları arasında yer almıştır. *Nitekim İmâm Şâfiî, "Yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra Mâlik'in kitabından daha sahihi yoktur." diyerek bu gerçeği ifade etmiştir.* Bazı âlimler, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri telif edildikten sonra bile *Muvatta*'ın en sahih kitap olduğu görüşünü benimsemişlerdir. *Ancak genel kabule göre Muvatta, sıhhat yönünden Sahîhân'dan sonra gelmektedir.*

Kuzey Afrikalı bazı âlimler, Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı sayılan İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine *el-Muvatta*'ı kabul etmiştir.

Mâlik, 100 bin hadîs arasından seçerek 40 yılda tamamladığı kitabına önceleri 10.000 hadîs kaydetmiş, ancak daha sonra bu sayıyı Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînden gelenler olmak üzere toplam 1720 hadîse indirmiştir. Bunların 600'ü müsned (merfu), 613'ü mevkuf, 285'i maktu, 222'si de mürseldir.

Bir bâbdaki rivâyetleri sıralarken önce Hz. Peygamber'den gelen hadîsleri, sonra da sahâbe ve tâbiînden gelen haberleri kaydeden İmam Mâlik, Medine dışına çıkmadığı için sahâbe ve tâbiînden görüşlerini tercih ettiği kimselerin hemen hepsi Medinelidir.

İbn Abdülber en-Nemerî (463/1071), *el-Muvatta*'daki mürsel, munkatı ve mu'dal hadîslerin muttasıl senedleri bulunduğunu *et-Temhîd* adlı kitabında göstermiş, orada "beleğanî" veya "ani's-sika" şeklinde rivâyet edilen 61 hadîsten sadece dördünün senedlerini bulamamış, İbnu's-Salâh (643/1245) ise onların da muttasıl olduğunu *Risâle fî vasli'l-belâğati'l-erba'a fi'l-Muvatta*' adlı eserinde ortaya koymuştur.

Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye, *el-Muvatta*'ın en sahih senedlerinin Zührî – Sâlim – İbn Ömer tarikiyle rivâyet edilenler olduğunu söylemiş, Buhârî ise Mâlik – Nâfi' – İbn Ömer tarikiyle gelen rivâyetlerin hepsinden güvenilir kabul edildiğini belirterek bu isnada "silsiletu'z-zeheb" adını vermiştir.

İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'ını 1000'den fazla kişi rivâyet etmiş, ancak bilindiği kadarıyla bunlardan sekizi günümüze kadar gelmiştir: İbn Ziyâd el-'Absî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, İbnu'l-Kâsım, Ka'nebî, Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî, Süveyd b. Saîd el-Hadesânî ve Ebû Mus'ab rivâyeti. Bunlar içerisinde en yaygın olanı, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivâyetidir.

Muvatta üzerine İbn Abdülber en-Nemerî, Ebu'l-Velîd el-Bâcî, Ebû Bekr İbnu'l-Arabî, Suyûtî, Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî ve daha başka âlimler şerh yazmıştır.

Muvatta, Ahmet Muhtar Büyükçınar, Yaşar Erol, Ahmet Arpa, Durak Pusmaz ve Abdullah Yücel'den oluşan heyet tarafından Türkçeye çevrilmiştir (I-IV, İstanbul 1984).

Abdürrezzâk b. Hemmâm ve *el-Musannef*'i

Abdürrezzâk'ın Musannef'inde çok sayıda mevkuf ve maktu haber yer almaktadır.

Yemen'in önde gelen âlimlerinden olan Abdürrezzâk, 126/743 yılında San'a'da doğdu. 20 yaşında hadîs tahsili için seyahatlere başladı. Hicaz, Şam ve Irak gibi önemli ilim merkezlerini dolaştı. Ma'mer b. Râşid, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne ve Mâlik b. Enes gibi tanınmış âlimlerden hadîs aldı. Onun tahsil hayatında, yaklaşık 8 yıl öğrencilik yaptığı ve kendisinden 10 bin hadîs yazdığı Ma'mer b. Râşid'in ayrı bir yeri vardır. İbn Cüreyc ve Ma'mer'in hadîslerinde insanların en güvenileni Abdürrezzâk b. Hemmâm idi.

Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, Ali b. el-Medînî, İshâk b. Râhûye, Züheyr b. Harb gibi pek çok meşhur şahsiyet ondan hadîs rivâyet etti. Buhârî, *Abdürrezzâk'ın rivâyet ettiği 110, Müslim ise 409 hadîsini es-Sahîh adlı eserine almıştır.*

Abdürrezzâk'ın hadîs ilmindeki üstünlüğü ve râvî olarak güvenilirliği pek çok âlim tarafından dile getirilmiştir. Hz. Ali'yi sevmesi ve Ehl-i Beyt'in faziletine dair hadîsler rivâyet etmesi sebebiyle onu Şîîlikle itham edenler olmuşsa da bu ithamı doğrulayacak bir tutumu tespit edilmemiştir. *Yahyâ b. Ma'în, Şîîlikle itham edilmesi sebebiyle Abdürrezzâk'ın hadîsleri hakkındaki kanaatini soran birine verdiği cevapta, "Eğer Abdürrezzâk irtidat etmiş olsaydı, biz yine onun hadîslerini terk etmezdik." diyerek ona olan güvenini ifade etmiştir.*

Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybeden Abdürrezzâk, 211/827 yılında Yemen'de vefat etmiştir.

Ale'l-ebvâb sistemle meydana getirilen *el-Musannef*, fıkıh bâblarına göre tanzim edilmiş olup Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'* adlı eserini de ihtiva etmektedir. *Toplam 19.418 (el-Câmi' ile birlikte 21.033) rivâyetin yer aldığı eserde dört bin kadarı merfu olmak üzere mevkuf, maktu, müsned, mürsel ve munkatı rivâyetler de vardır.* *el-Musannef*'te münekkitlerin mevzu olarak nitelendirdikleri hadîs çok azdır. Eser, özellikle sahâbî ve tâbiî fetvaları yönünden zengin bir kaynaktır.

Sülâsî (üç râvîden oluşan senedle rivâyet edilen hadîs) nitelikli hadîslerin bolca yer aldığı eser 31 bölüm (kitâb), 2.133 bâbdan meydana gelmektedir. Bâblarda hadîslerin tertibi konusunda özellikle takip edilen bir metot görülmemekte, merfu, mevkuf ve maktu rivâyetler her bâbın başında, ortasında ve sonunda bulunabilmektedir.

el-Musannef'in muhtevasının büyük bir kısmını (yaklaşık 16.000 rivâyet) Abdürrezzâk'ın hadîs tahsilinde önemli yeri olan hocası Ma'mer b. Râşid ile diğer üç önemli hocası İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne'den alınan rivâyetler oluşturmaktadır. Eserde rivâyetleri bulunan diğer hocalarının çoğu da güvenilir hadîs âlimleridir.

Başta Kütüb-i Sitte olmak üzere hadîse dair pek çok eserde *el-Musannef*'ten alınan rivâyetler mevcuttur.

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (v.1176/1762), hadîs kitaplarını sıhhat yönünden derecelendirdiği beşli tasnîfinde *el-Musannef*'i üçüncü tabaka kitaplar arasında saymıştır.

el-Musannef, Habîburrahman el-A'zamî tarafından yayına hazırlanmış ve 1971-75 yılları arasında Beyrut'ta 11 cilt olarak basılmıştır. Bu baskının X. cildinin 379-468 ve XI. cildin 3-471. sayfaları arasında Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'*'i yer almaktadır.

Abdürrezzâk'ın *el-Musannef* dışında *Tefsîru'l-Kur'ân*, *Kitâbu'l-meğâzî* ve *Kitâbu's-salât* gibi eserleri de vardır.

İbn Ebû Şeybe ve *el-Musannef*'i

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef*'i, en çok hadis ihtiva eden kitaplardan biridir.

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe İbrahim el-'Absî el-Vâsıtî el-Kûfî, 159/775 yılında Kûfe'de doğdu. Aslen Vâsıtlı olup Kûfe'ye yerleşmiş ve oralı kabul edilmiştir. Çok sayıda hadîsçi çıkaran bir aileye mensuptur. Müslim'in hocalarındandır. Hadîsçi, tefsirci ve tarihçi olarak meşhurdur.

İbn Ebû Şeybe, erken yaşta hadîs tahsiline başladı ve 14 yaşında iken Kâdı Şerîk b. Abdullah'tan hadîs dersi aldı. Kûfe, Basra, Rey ve Bağdâd ile Hicâz bölgesindeki ilim merkezlerinde tahsilini sürdürdü.

Cerîr b. Abdülhamîd, Abdullah b. Mübârek, Vekî‘ b. el-Cerrâh, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Süfyân b. Uyeyne gibi muhaddislerden hadîs okudu. Kendisinden de Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, İbn Mâce, İbn Sa‘d, Ebû Zür‘a er-Râzî ve Bakî b. Mahled gibi meşhur şahsiyetler rivâyette bulundu.

Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Ma‘în onu sadûk diye nitelendirmiş, Ebu'l-Hasen el-‘İclî ve Ebû Hâtim er-Râzî de sika olduğunu söylemişlerdir. Ebû Zür‘a er-Râzî ve Sâlih Cezere gibi kendisini yakından tanıyan hadîs münekkitleri de hafızasının çok güçlü olduğunu belirtmişlerdir.

Abbasî halifesi Mütevekkil Alellah, daha önce Me'mûn'un başlattığı ve sonraki halifelerin devam ettirdiği Mutezile politikasının izlerini silmek üzere İbn Ebû Şeybe ile ağabeyi Osman'ın yardımlarına başvurmuştu. Halife bu âlimlerden Mutezile ve Cehmiyye'ye ait görüşleri reddeder mahiyetteki hadîsleri halka anlatmasını istemesi üzerine İbn Ebû Şeybe, Bağdâd'daki Rusâfe Mescidi'nde 30.000'i aşkın kalabalığa ders verdi.

Yazdığı eserlerle hadîs ve fıkıh ilmine önemli katkılarda bulunan İbn Ebû Şeybe 235/849 yılında Kûfe'de vefat etti.

Ale'l-ebvâb sistemle yazılan *el-Musannef*, İbn Ebû Şeybe'nin en önemli eseridir. Kitabın ismi kaynaklarda *es-Sünen fi'l-fıkh* ve *el-Musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr* şeklinde geçmektedir. İbn Kesîr'in "Benzerini kimsenin yazamadığı bir kitap" diye övdüğü *el-Musannef*, Kütüb-i Sitte öncesi dönemde telif edilmiş eserler arasında önemli bir yere sahiptir.

el-Musannef, fıkıh kitapları tertibine göre "Kitâbu't-tahâre" ile başlayıp "Kitâbu'l-ezân ve'l-ikâme", "Kitâbu's-salavât", "Kitâbu'z-zekât" şeklinde devam etmekte ve "Kitâbu'l-fiten" ile "Kitâbu'l-Cemel" bölümleriyle son bulmaktadır. Bu tertibiyle sünen kitaplarına benzeyen *el-Musannef*, özellikle son kısımlarda yer alan "Kitâbu't-târîh", "Kitâbu'z-zühd", "Kitâbu'r-red ‘alâ Ebî Hanîfe" gibi bölümlerle Câmi‘ türü hadîs kitaplarını andırmaktadır.

İbn Ebû Şeybe'ye nispet edilen *Kitâbu'l-îmân* ve *Kitâbu'l-edeb* gibi müstakil eserlerin, *el-Musannef*'teki aynı adı taşıyan bölümlerden seçmeler olduğu veya bazı tertip farklarıyla bu bölümlerin ayrı rivâyetinden meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu durum, ona nispet edilen *Kitâbu'l-evâil*, *Kitâbu'l-fiten* vb. eserlerinin de *el-Musannef*'teki aynı bölümlerin ayrı istinsahı veya rivâyeti olabileceği sonucuna götürmektedir.

el-Musannef'te 41 kitâb (bölüm), 5434 bâb ve yaklaşık 38.000 rivâyet yer almaktadır. Rivâyetlerin dizilişinde belli bir metot gözetilmemiş, merfu, mevkuf ve maktu hadîslere yerine göre bâbların başında, ortasında ve sonunda yer verilmiş, zaman zaman mürsel, munkatı ve mu‘dal rivâyetler de kaydedilmiş, ancak eserde

mevzu rivâyet bulunduğuna dair kaynaklarda herhangi bir iddiaya rastlanmamıştır.

Rivâyetlerinin büyük bir kısmı güvenilir râvîlerden nakledilmiş olan *el-Musannef*, Buhârî ve Müslim başta olmak üzere hadîs âlimlerinin başvuru kaynağı olmuştur. *Buhârî'nin İbn Ebû Şeybe'den 30, Müslim'in ise 1540 hadîs naklettiği belirtilmektedir.*

Ebû Hanîfe'nin mezhep metoduna karşı olan İbn Ebû Şeybe, bu konudaki muhalefetini eserinin sonlarında yer alan "Kitâbu'r-red 'alâ Ebî Hanîfe" başlığı altında ortaya koymuş ve burada Ebû Hanîfe'nin 124 meselede Hz. Peygamber'den gelen hadîslere muhalefet ettiğini ispat amacıyla 485 rivâyet nakletmiştir. Onun tespit ve iddiaları, sonraki dönemlerde Hanefî âlimlerin yazdığı kitaplarla reddedilmeye çalışılmıştır.

el-Musannef ilk defa Abdülhâlik el-Efgânî ve Muhtar Ahmed ed-Nedvî tarafından tahkik edilerek *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr* adıyla 1386-1403 yılları arasında Bombay'da yayınlanmıştır.

Sünenler (السنن)

Sünnet kelimesinin çoğulu olan ve sünnetler anlamına gelen *es-sünen, fıkıh bâblarına göre tanzim edilen ve daha çok ahkâm hadîslerinden oluşan eser türüne denir.* Sünenler, hicrî II. asrın ortalarından itibaren ortaya çıkmaya başlamış ve sonraki dönemlerde pek çok sünen tasnîf edilmiştir

Mekhûl b. Ebû Müslim'in (v.112/730) *Kitâbu's-sünen fi'l-fıkh*'ı ile Saîd b. Ebû 'Arûbe'nin (v.156/772) *es-Sünen*'i bu türün ilk örnekleridir. Kaynaklarda hicrî ikinci asırda sünen telif edenler arasında İbn Ebû Zi'b (v.159/776), İbrahim b. Tahmân (v.163/780), Hammâd b. Seleme (v.167/784), Abdullah b. Mübârek (v.181/797) ve Hüşeym b. Beşîr'in (183/799) isimleri zikredilmektedir. Ancak bu sünenlerden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

Hicrî III. asırda kaleme alınan ve Kütüb-i Sitte diye anılan altı hadîs kitabının dördü; İbn Mâce (v.273/886), Ebû Dâvûd (v.275/888), Tirmizî (v.279/892) ve Nesâî'nin (v.303/915) *Sünen*'leri bu türün en meşhur örnekleridir. Tirmizî'nin kitabı câmi' olarak da kabul edilmektedir. Bu eserler bir sonraki derste tanıtılacaktır.

Sünenler genellikle iman, ibadetler, muâmelat (bireysel ve toplumsal ilişkiler) ve ukûbâta (cezalara) dair hadîsleri ihtiva eder. Bu eserlerde çoğunlukla Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri, kısmen de sahâbe ve tâbiînin fetvaları yer alır.

Hadîs âlimleri sünenleri, Ehl-i Re'y denen fıkıh akımına karşı sünneti öne çıkarmak maksadıyla kaleme aldıkları için sünenlerin işlediği konularla fıkıh kitaplarının konuları birbirine çok yakındır. Bundan dolayıdır ki sünenler, hadîslerle yazılmış fıkıh kitabı olarak kabul edilir.

Hadîslerin konularına göre tertip edildiği bir başka eser türü de el-Âsâr adıyla anılan kitaplardır. Bu eserlerde hadîsler, fıkıh konularına göre bir araya getirilmiştir. Bu yönüyle el-Âsâr'lar, musannef ve sünenlere benzerler. Ancak el-Âsârlar, muhteva olarak tartışmalı bir fıkıh kitabı görünümü arz ederler. İmâm Ebû Hanîfe'nin talebeleri İmâm Ebû Yûsuf (v.182/798) ve İmâm Muhammed eş-Şeybânî'nin (v.189/804) *el-Âsâr*'ları bu türe örnek verilebilir.

Özet

- Hadislerin konularına veya ravilerine göre sınıflandırılması anlamına gelen tasnif, hicrî ikinci asrın ortalarına doğru başlamış ve bu dönemde ilk musannef eserler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, günümüze ulaşan/ulaşmayan pek çok eser tasnif edilmiştir.
- Kitapların tasnifinde iki ana metot; ale'r-ricâl ve ale'l-ebvâb tasnif sistemi esas alınmıştır. Hadislerin ravilere göre tasnif edildiği ale'r-ricâl sistemle müsnedler ve mu'cemler, hadislerin konularına göre tasnif edildiği ale'l-ebvâb sistemle de câmi'ler, musannefler ve sünenler telif edilmiştir.
- Günümüze ulaşan ilk musannef kitap, İmam Zeyd'in Müsned'i ve Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'* adlı eseridir. Hicrî ikinci asırda telif edilen Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Humeydî'nin *el-Müsned*'leri ale'r-ricâl'in, İmâm Mâlik'in *el-Muvatta* ve Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Musannef* adlı eserleri de ale'l-ebvâb sistemin günümüze ulaşan ilk örnekleridir. Sonraki dönemlerde daha farklı sistemler geliştirilmiştir.

Etkileşimli Alıştırmalar

Alıştırmalar

- Öğrendiklerinizi etkileşimli alıştırmalarla pekiştirebiirsiniz

Ödev gönderimi

Ödev

- Hicrî ikinci asırda telif edilen eserlerden birini araştırarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde bir ödev yazınız ve hazırladığınız belgeyi göndermek için yandaki ödev gönderme linkini kullanınız.

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan “bölüm sonu testi” bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Tasnîf faaliyeti ilk olarak ne zaman başlamıştır?

a) Hicri birinci asrın ilk yarısında

b) Hicri ikinci asrın ikinci yarısına doğru

c) Hicri birinci asrın ikinci yarısına doğru

d) Hicri üçüncü asrın ilk yarısında

e) Hicri üçüncü asrın ikinci yarısına doğru

2. Aşağıdakilerden hangisi bir tasnîf sistemi <u>olamaz</u>?

a) Ale’l-ebvâb

b) Ale’r-ricâl

c) Ale’l-ahruf

d) Ale’r-ruvat

e) Ale’l-müellif

3. Aşağıdakilerden hangisi çoğu âlimlere göre ilk musannıf kabul edilmektedir?

a) İbn Cüreyc

b) Süfyân b. Uyeyne

c) Süfyân es-Sevrî

d) Hammâd b. Seleme

e) İbrahim b. Tahmân

4. Aşağıdakilerden hangisi ale’r-ricâl sistemle ilgili <u>söylenemez</u>?

a) İlk râvîler esas alınır.

b) Son râvîler esas alınır.

c) Râvîler Müslüman olmadaki önceliğe göre sıralanır.

d) Hadîsler ilk harfine göre sıralanır.

e) Râvîler alfabetik olarak sıralanır.

5. Aşağıdakilerden hangisi ale'r-ricâl sistemle yazılmış eserlerden <u>değildir</u>?

a) Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-kebîr'i

b) Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i

c) İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ı

d) Humeydî'nin el-Müsned'i

e) Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin el-Müsned'i

6. Aşağıdakilerden hangisi ale'l-ebvâb sistem için <u>söylenemez</u>?

a) Hadîs kitaplarının çoğu ale'l-ebvâb sistemle yazılmıştır.

b) Bu sistemle yazılan eserlerde hadîsleri bulmak ale'r-ricâl'e göre daha zordur.

c) Alel'l-ebvâb sistemle tasnîf edilen eserlere genel olarak musannef denir.

d) Bu sistemde hadîsler ihtiva ettiği konulara göre tasnîf edilir.

e) Bu sistemle yazılan eserler kendi içinde kitab ve bâblara ayrılır.

7. İlk tasnîf edilen müsned aşağıdakilerden hangisidir?

a) Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin Müsned'i

b) Humeydî'nin Müsned'i

c) Ebû Hanîfe'nin Müsned'i

d) Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i

e) İmâm Şâfiî'nin Müsned'i

8. Günümüze ulaşan ale'l-ebvâb sistemle tasnîf edilen ilk eser aşağıdakilerden hangisidir?

a) Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın el-Musannef'i

b) İbn Ebû Şeybe'nin el-Musannef'i

c) Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i

d) İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ı

e) Buhârî'nin Sahîh'i

9. Fıkıh bâblarına göre tanzim edilen ve daha çok ahkâm hadîslerinden oluşan eser türüne ne denir?

a) Câmi‘

b) Müsned

c) Musannef

d) Sünen

e) Mu‘cem

10. İmâm Mâlik'in hicrî vefat tarihi aşağıdakilerden hangisidir?

a) 211

b) 153

c) 198

d) 219

e) 179

Cevap Anahtarı

1-b,2-e,3-a,4-d,5-c,6-b,7-a,8-c,9-d,10-e

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Akyüz, Ali. (1998).“Abdürrezzâk es-San‘ânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul: I, 298-99.

Aydınlı, Abdullah. (1987). *Hadîs Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları.

A‘zamî, Muhammed Mustafa. (1993). *İlk Devir Hadîs Edebiyatı*. Çev. Hulusi Yavuz. İstanbul: İz Yayıncılık.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. (1992). *el-Câmi‘u's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Çakan, İsmail Lütfi. (2011). *Hadîs Edebiyatı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dehlevî, Abdülaziz b. Şah Veliyyullah. (1986). *Büstânu’l-muhaddisîn*. Çev. Ali Osman Koçkuzu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını.

Efendioğlu, Mehmet. (2006). “el-Musannef”, *DİA*, İstanbul: XXXI, 237-38.

Hamidullah, Muhammed. (1967). *Muhtasar Hadîs Tarihi ve Sahife-i Hemmâm b. Münebbih*. Çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Bahar Yayınları.

Hatiboğlu, İbrahim. (2003). “Ma‘mer b. Râşid”, *DİA*, İstanbul: XXVII, 552-54.

Hatiboğlu, İbrahim. (2005). “Mu‘cem”, *DİA*, İstanbul: XXX, 345-46.

Hatiboğlu, İbrahim. (2006). “Musannef”, DİA, İstanbul: XXXI, 235-36.

Hatiboğlu, İbrahim. (2006). “Müsned”, *DİA*, İstanbul: XXXII, 99-101.

İzmirli, İsmail Hakkı. (2002). *Hadîs Tarihi*. Tenkitli Neşir: İbrahim Hatiboğlu. İstanbul: Darulhadîs Yayınları.

Kandemir, Yaşar. (1993). “Câmi‘”, *DİA*, İstanbul: VII, 94.

Kandemir, Yaşar. (2006). “el-Muvatta’”, *DİA*, İstanbul: XXXI, 416-18.

Kandemir, Yaşar. (2006). “el-Müsned”, *DİA*, İstanbul: XXXII, 103.

Kandemir, Yaşar. (2010). “Sünen”, *DİA*, İstanbul: XXXVIII, 141-42.

Kettânî, Muhammed b. Ca‘fer. (1994). *Hadîs Literatürü*. Çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık.

Koçkuzu, Ali Osman. (1983). *Hadîs İlimleri ve Hadîs Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1988). *Hadîs Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1985). *Hadîs Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Özel, Ahmed. (2003). “Mâlik b. Enes”, *DİA*, İstanbul: XXVII, 506-513.

Özpınar, Ömer. (2005). *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Sandıkçı, S. Kemal. (1991). *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadîs*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Sezgin, M. Fuad. (2000). *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Kitabiyat Yayınları.

Sıddikî, Mumammed Zübeyr. (1966). *Hadîs Edebiyatı Tarihi*. Çev. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: İrfan Yayınevi.

Tirmizî, Ebû ʿÎsâ Muhammed b. ʿÎsâ. (1992). *el-Câmiʿu's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tokpınar, Mirza. (2006). “el-Musannef”, *DİA*, İstanbul: XXXI, 236-37.

Uğur, Mücteba. (1992). *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uğur, Mücteba. (1996). *Hadîs İlimleri Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Umerî, Ekrem Ziya. (1990). *Hadîs Tarihi*. Çev. İsmail Kaya. Konya: Esra Yayınları.

Yardım, Ali. (1984). *Hadîs II*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Yardım, Ali. (1999). “İbn Ebû Şeybe, Ebu Bekir”, *DİA*, İstanbul: XIX, 442-43.

Yücel, Ahmet. (1998). “Humeydî”, *DİA*, İstanbul: XVIII, 357.

TASNÎF ÇALIŞMALARI (HİCRÎ III-IV. ASIR)

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

İÇİNDEKİLER

- Tasnîf Çalışmaları
- Tasnîf Sistemleri
  - Hadîsleri Râvîlerine Göre Tasnîf Eden Eserler
    - Müsnedler
    - Mucemler
  - Hadîsleri Konularına Göre Tasnîf Eden Eserler
    - Musannefler
    - Câmi'ler
    - Sünenler

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Yrd. Doç. Dr. Tevhit BAKAN

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
- Hadîs tarihi açısından hicrî III. asrın önemi
- Temel hadîs kaynaklarının oluşma dönemi
- Kaynakların tasnîf sistemi
- Temel hadîs kaynakları ve yazarlarının tanınması
- Bu kaynakların yazılış amacı ve içerisinde yer alan hadislerin genel olarak güvenirlik dereceleri
- Kaynakların özellikleri

ÜNİTE

5

TASNÎF ÇALIŞMALARI

III. ve IV ASIR

GİRİŞ

Daha önce hicrî II. asırdaki tasnîf çalışmalarından bahsedilmişti. Burada ise hicrî III. ve IV. asırdaki tasnîf faaliyetlerinden bahsedilecektir.

Hicrî III. asır, hadîs tarihinin altın çağı olarak kabul edilmektedir. Zira bu dönemde yazılan eserler, tertip, düzen ve muhteva zenginliği bakımından bir önceki dönemde yazılan eserlerden daha mükemmeldir. En geniş hadîs kitaplarından İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'i ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserleri; Buhârî ile Müslim'in *el-Câmu's-Sahîh* adlı eserleri; Ebû Davûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce ve Darimî'nin *es-Sünen* adlı eserleri bu dönemde yazılmıştır. Bu eserler, hadîs ilminin temel kaynaklarını meydana getirmektedir.

Sahâbî râvîlere göre yazılan eserlere "Müsned" denir.

Kendilerinden önce derlenmiş olan hadîs metinlerinden de yararlanılarak meydana getirilmişlerdir. Hz. Peygamber'in hayatı, sözleri ve uygulamalarıyla ilgili bilgilerin kaynağını da, çoğunlukla bu eserler oluşturmaktadır.

Bu eserlerden yararlanabilmek için onların sistemlerini ve güvenirlik derecelerini, kısacası bu eserleri ve müelliflerini tanımak gerekmektedir. Ancak, önce bu dönemde oluşan tasnîf sistemlerini ana hatlarıyla görmekte fayda var.

Daha önce de belirtildiği gibi hadîs tarihinde hadîs kitapları, ya hadîsleri rivâyet eden râvîlere (ale'r-ricâl) göre veya hadîslerin konularına (ale'l-ebvâb) göre yazılmışlardır.

Râvîlerine göre tasnîf edilen eserlere "müsned" ve "mu'cem"; konularına göre tasnîf edilenler de "câmi", "sünen" ve "musannef" deniliyordu.

III. ve IV ASIRDA YAZILAN MÜSNEDLER

Sahâbî râvîlere göre yazılan eserlere "*Müsned*" denir. Bu tür eserlerde sahâbîler ekseriya fazilet sırasına göre sıralanır. Her sahâbînin rivâyet etmiş olduğu hadîs, konularına bakılmaksızın o sahâbînin adı altında ard arda sıralanır.

Müsned türü eserler, h. II. asırından itibaren telif edilmeye başlanmış ve h. IV. asra kadar devam etmiştir. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö.204/819) ve Ahmed b.

Hanbel'in (ö.241/855) *Müsned*'leri, bu türün en önde gelen örneklerini teşkil etmektedir.

Hizcrî ikinci asırda yaşamış olan Ebû Dâvûd et- Tayalîsî'nin eseri bir önceki ünitede tanıtılmıştı. Şimdi III. Asırda yaşamış olan Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini tanıyacağız.

Ahmed b. Hanbel ve Müsned'i

Asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Hanbel olmasına rağmen dedesine nisbetle Ahmed b. Hanbel ismiyle meşhur olmuştur. Hanbelî mezhebinin İmâmı, muhaddis ve fakihtir.

Hicrî 164'de Bağdat'da doğdu. Henüz beşikte iken babasını kaybetti. Annesi Safiyye bint Meymûne'nin himayesinde büyüdü. Babasından kalma mütevazi bir kira ile geçinirdi.

Ahmed b. Hanbel, önce Kur'ân okumayı öğrendi ve onu ezberledi. Bir müddet Arapça gramer okudu. Okumaya çok hevesli idi. Derse çok erken giderdi. Annesi derse erken gitmemesi için bazen onun elbiselerini saklardı. 14 yaşında iken Bağdat'ta divan kâtipliği yaparak kalemini güçlendirdi. Hayatını ilme adadı.

Halife Me'mun döneminde Mu'tezile'nin ileri sürdüğü "Kur'ân mahlûktur" görüşünü tasvip etmedi. Çünkü bu görüşün, Kur'ân ve Sünnetten dayanağı yoktu. Fakat ne yazık ki, devrin halifesi Memum bu görüşü benimsemiş herkese bunu kabul ettirmek istiyordu. Ahmed b. Hanbel, halifenin bu görüşün kabulü yönündeki emirlerini kabul etmedi. "Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı" olduğunu söyledi. Bu tavrından dolayı 18 ay hapis yattı. 150 görevli tarafından kırbaçlandı. Bileği kırıldı. Ağır şekilde yaralandı. Fakat Ahmed b. Hanbel asla mücadelesinden vaz geçmedi, onurlu bir tavır sergiledi ve sonunda başarılı oldu. Hicrî 241 yılında 77 yaşında Bağdat'da vefat etti.

Hocaları

Ahmed b. Hanbel, değişik hocalardan ders aldı, ilim için yolculuklar yaptı, çok sayıda talebesi oldu.

Ahmed b. Hanbel, önce Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerinden İmâm Ebu Yusuf'tan ders aldı, fıkıh öğrendi ve ilk olarak bu hocadan bazı hadîsler yazdı. İslami yaşama arzusu, onu hadîs tahsil etmeye sevk etti. Hadîs tahsiline 16 yaşında iken hicrî 179 senesinde başladı. İlk hadîs hocası, tanınmış muhaddis Hüşeym b. Beşîr (v.183/799) oldu.

Diğer hocaları arasında Süfyan b. Uyeyne, Yahya b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdi, İmâm Şafiî ve Abdürrezzâk b. Hemmam gibi âlimler bulunmaktadır. En çok hadîs yazdığı hocası Vekî’ b. el-Cerrâh’tır. Müsned’indeki rivâyetlere göre hocalarının sayısı 280 kadardır. Öğrendiği hadîsleri hem yazar hem de ezberlerdi.

İlmî Yolculukları

Ahmed b. Hanbel Bağdatlı muhaddislerden yeterince faydalandıktan sonra hadîs tahsilini tamamlamak üzere dönemin ilim merkezi sayılan Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Dımeşk, Vâsıt, Halep, Cezîre ve Yemen gibi şehirlere ilim yolculukları yapmış ve buralarda bulunan âlimlerden hadîs ve ilim öğrenmiştir. Beş defa hacca gitmiş ve bu seferlerinin her birinde Hicaz âlimlerinin ilminden faydalanmayı da hedeflemiştir. Yemen yolculuğunda ise yol harçlığını kazanmak için deve bakıcılığı bile yapmıştır. Talebelik hayatı kırk yaşına kadar devam etti, hadîs dersi vermeye başladığı zaman da çevresinde beş bin öğrenci toplanmıştır.

Müsnedler, sahâbî râvîler esas alınarak yazılan eserlerdir.

Talebeleri

Kendisine talebe olan meşhur âlimler ise şunlardır: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî, Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî, Ebû Zur’a er-Râzî, Ebû Hatim er-Râzî ve iki oğlu Abdullah ile Salih.

Kendisinden hadîs alanlar arasında bizzat kendi hocaları da yer almaktadır: İmâm Şâfiî, Abdürrezzâk b. Hemmâm ve İmâm Mâlik'in talebesi Abdurrahman b. Mehdî ve Kuteybe b. Saîd bunlardan bazılarıdır.

Vefatı

Ahmed b. Hanbel, hicrî 241 tarihinde Cuma günü Bağdat’ta vefât etti. Cenâze merasimine yüz binlerce insan iştirak etti. Bağdat’ta Dicle kıyısında bir yere defnedildi.

Müsned

Müsned, Ahmed b. Hanbel’in baş eseri olduğu kadar müsned türünün de en meşhurudur. Ahmed b.Hanbel’in 700 bin hadîs arasından seçerek meydana getirdiği eser, 904 kadar sahâbînin rivâyetlerini ihtiva etmektedir. Ancak Ahmed b. Hanbel, Müsned’ine rivâyeti olan her sahabînin hadîsini de almayı gerekli görmedi. Nitekim Sahîhayn’da hadîsleri bulunan 200 kadar sahâbînin rivâyetlerine Müsned’de yer vermedi. (Koçyiğit, 1981: 241)

Müsned'deki hadîs sayısı eski kaynaklara göre 30 bini Ahmed b. Hanbel'e, 10 bini de oğlu Abdullah ile talebesi Ebu Bekir el-Katıî'ye ait olmak üzere yaklaşık 40 bin olarak zikredilmektedir. Ancak hadîsleri numaralanarak yapılan tahkikli baskılarda hadîs sayısının 40 bin değil, 28 bine yakın olduğu görülmektedir. Mesela Ahmed Muhammed Şakir'in tahkikine başlayıp, Hamza Ahmed ez-Zeyn'in tamamladığı *Müsned* baskısında hadîs sayısı 27.519 dur.

Tertibi

Yukarıda da işaret edildiği gibi *Müsnedler, sahâbî râvîler esas alınarak yazılan eserlerdir. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer alan sahâbîler İslam'a giriş önceliklerine göre sıralanmıştır. Önce aşere-i mübeşşereden, ilk halife Ebû Bekir'in hadîsleri ilk sırayı almaktadır. Sonra diğer halifelerin yani Hz. Ömer, Hz.Osman ve Hz. Ali'nin rivâyetleri kendi isimlerinin altında kaydedilmiş ve daha sonra, diğer sahâbîlerin hadîsleri sıralanmıştır.* Böylece 904 sahâbenin Hz. Peygamber'den (s.a.s) işittiği hadîsler bir yerde toplanmıştır.

Müsned'in Yazılış Amacı ve İçerisindeki Hadîslerin Sıhhati

Ahmed b. Hanbel, eserini, rehber olsun ve insanlar Hz. Peygamber'in hadîslerinde ihtilaf edince ona müracaat etsinler diye yazdığını söylemektedir. Kitapta 300 kadar sülâsî hadîs vardır. Yani bu hadîslerde Hz. Peygamber ile Ahmed b. Hanbel arasında sadece üç râvî vardır. Bu oldukça önemlidir.

Müsned'de sahih hadislerin yanı sıra hasen ve zayıf hadislerin de vardır.

Ahmed b. Hanbel *Müsned*'ine aldığı hadîslerin hepsinin sahîh olduğunu iddia etmemiştir. Eserine sahîh rivâyetleri ve sahîh rivâyetlere ters düşmediği için sahîh olması muhtemel rivâyetleri de almıştır. Bu bakımdan *Müsned*'de sahîh hadîslerin yanı sıra hasen ve zayıf (za'îf) hadîsler de vardır. Nitekim Ahmed b. Hanbel oğluna hitâben *"Hadîs usûlümü bilirsin: aynı konuda zıddına sahîh bir hadîs bulunmadıkça, zayıf (za'îf) hadîslere karşı çıkmamışımdır,"* demiştir.

Mevzû' Hadîs İddiası

İbn Teymiyye, *Müsned*´deki bazı hadîslerin zayıf (za'îf) olduğunu kabul eder. Ancak İbn Hanbel' in rivâyetiyle onda mevzû´ hadîs bulunduğunu kabul etmez. Mevzû´ olduğu ileri sürülen hadîslerin, oğlu Abdullah´tan *Müsned*'i rivâyet eden Ebu Bekir el-Katiî´nin ziyadeleri, ilaveleri olduğunu söyler.

İbnu'l-Cevzî ise el-*Müsned*'de otuz sekiz kadar mevzu hadîs bulunduğunu söylemiştir.

Ancak İbn Hacer, bu iddianın doğru olmadığını göstermek üzere *el- Kavlü'l-Müsedded fi'z-Zebbi an Müsnedi Ahmed* adlı eserini yazmıştır

İbn Hanbel, yalancı olduğu bilinen kimselerden hadîs rivâyet etmemeyi prensip edindiğinden, eserde mevzû' hadîslerin bulunmaması tabiidir. Bazı zayıf (za'îf) hadîslerin bulunması *Müsned*'in kıymetini düşürmez. Nitekim hadîs kitaplarının sıhhat derecesini tespit etmeye çalışan ed-Dihlevî, *Müsned*'i Ebu Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'nin yer aldığı ikinci tabakada zikretmiştir.

Elimizdeki *Müsned,* oğlu Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in rivâyet ettiği nüshanın, Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î(ö.368/979) tarafından yapılan rivâyetidir. Gerek oğlu Abdullah gerekse Abdullah'ın talebesi el-Katî'î *Müsned*'e bazı ilâveler yapmışlardır. Katî'î'nin ilâveleri azdır. Müsned'deki hadîslere bakıldığında bu hadîslerin senedlerinin başlangıç kısımları hadîslerin kimler tarafından Müsned'e alındığını şu ifadelerden anlarız.

1. Ahmed b. Hanbel'in rivâyetleri şu ifadelerle başlar:

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ حَدَّثَنِي أَبِي : Ebû Bekr el- Katıî " Bana Abdullah rivâyet etti." Abdullah da "Bana babam (Ahmed b.Hanbel) anlattı."

2. Abdullah'ın ilaveleri şu ifadelerle başlar:

حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ حَدَّثَنِي فُلاَنٌ : Ebû Bekr el- Katıî, "Bana Abdullah anlattı ve dedi ki, bana falan anlattı."

3. Ebû Bekr el-Katıî'nin ilaveleri şu ifadelerle başlar:

حَدَّثَنِي فُلاَنٌ : Ebû Bekr el- Katıî, "Bana falan anlattı."

Yukarıdaki ifadelerden *Müsned'*de yer alan hadîslerin kime ait olduğunu kolayca belirleyebiliriz.

Müsned ilk defa h.I313 yılında 6 cilt olarak Mısır'da basılmıştır.

Bir hadîsin doğrudan *Müsned'*deki yerini bulmak için o hadîsin sahâbî râvîsini bilmek gerekir. Bu bilinmiyorsa hadîsi, hadîsin içerisinde geçen kelimelerinden bulmak gerekir. Bunun için de mutlaka çağımızda yazılan Concordance gibi modern fihristlerden veya eş-Şâmile gibi cd'lerden yaralanmak gerekmektedir.

Müsned Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Bennâ **es-Sâatî**, hadîslerin kolayca bulunabilmesi için *Müsned*'deki hadîsleri konularına göre düzenlemiş ve bu eserin adını "*el-Fethu'r-Rabbânî li Tertibi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî"*

Müsnedlerde sahâbî râvîler fazilet sırasına göre sıralanırken, mu'cemlerde bu sıralama harf sırasına göre yapılır.

koymuştur. Sonra adı geçen eseri *"Bulûğu'l-Emânî min Esrâri'l-Fethı'r-Rabbânî "* adıyla şerh etmiştir.

Ahmed Muhammed Şâkir ise *Müsned*'in tahkik ve tahricini yapmış, yer yer hadîslerini şerh etmiş ve modern fihristlerle 20 cüz olarak neşre hazırlamıştır. Fakat çalışmasını tamamlayamadan vefat etmiştir. Kalan cüzlerin tamamlanması ise Hamza Ahmed ez-Zeyn'e nasip olmuştur. Bu kıymetli çalışma sayesinde *Müsned*'deki hadîslerin hangisinin sahîh; hangisinin hasen ve hangisinin zayıf (za'îf) olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da ilim adamlarının bu eserdeki hadîslerden faydalanmasını kolaylaştırmış ve kitaba olan güveni artırmıştır.

III. ve VI. ASIRDA YAZILAN MU'CEMLER

İçerisinde hadîslerin ilk (Sahâbî) râvîleri veya son râvîleri (müellifin hocaları) yahut râvîlerin memleketleri harf sırasına konularak, her râvînin ismi altında rivâyet etmiş olduğu hadîslerin toplandığı kitaba Mu'cem denir.

Mu'cemlerde ya hadîslerin sahâbî râvîleri veya kitabın yazarı olan müellifin hocaları olan râvîleri harf sırasına konulur, her bir ismin altında rivâyet ettiği hadîslerin tamamı zikredilir. Müsnedlerde sahâbî râvîler fazilet sırasına göre sıralanırken mu'cemlerde bu sıralama harf sırasına göre yapılır.

Taberânî'nin (ö.360/971) el-Mu'cemü'l-Kebîr, el-Mu'cemü'l-Evsat ve el-Mu'cemu's-Sağîr'i bu türün en meşhûr örneklerini oluşturur. Bunlara kısaca Meâcimu't-Taberânî de denir. **Mutlak olarak Mu'cem denilince Taberânî'nin el-Mu'cemü'l-Kebîr'i kastedilir.**

1. el-Mu'cemü'l-Kebîr: Taberânî' bu eserini harf sırasına göre sıraladığı sahâbî isimlerine göre tertib etmiştir. Her sahâbînin hadîsini onun ismi altında zikretmiştir. İçerisinde 25.000 hadîs bulunmaktadır.

2. el-Mu'cemü'l-Evsat: Bu eserde ise 2.000 civarındaki hocalarının isimlerini harf sırasına göre sıralamış her hocasından gelen rivâyeti onun ismi altında kaydetmiştir. Bu eserde 12.000 kadar hadîs bulunmaktadır.

3. el-Mu'cemu's-Sağîr: Eserde Taberânî 1161 hocasının adını alfabetik olarak sıralamış, bunların her birinden bir veya iki hadîsi senedleri ile zikretmiştir.

III. ve VI. ASIRDA KONULARINA GÖRE TASNİF EDİLEN ESERLER

Hadîslerin konularına göre tasnîf edildiği eserlere genel olarak *musannef* adı verilmektedir. Bu genellemeden sonra Musannef eserler de kendi aralarında ayrıca *Musannefler*, *Câmi*’ler ve *Sünenler* olmak üzere üç gruba ayrılır. Yukarıda bunların tanımından bahsetmiştik.

I. Musannefler

Musannef adıyla anılan eserlerde hadîsler, konularına göre tertip edilirler. Bu eserler Merfû, mevkûf ve maktû’ haberleri içerirler. *Sünenlerden farkı musannef türü eserlerin içerisinde bol miktarda mevkuf ve maktu’ hadîslerin bulunmasıdır.* Abdürrezzak’ın (ö. 211/826) ile İbn Ebî Şeybe’nin (ö.235/849) *Musannefleri* bu türün meşhur örneklerini oluşturmaktadır. Bu eserleri bir önceki ünitede tanıtmıştık. Zira Abdurrezzak 211 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla ömrünün büyük kısmını II. Asırda geçirmiştir. İbn Ebî Şeybe ise 235 yılında vefat etmiştir. O da ömrünün yarıdan fazlasını II. Asırda geçirmiştir. Bu sebeple her iki müellifi ve eserini II. Asır tasnif faaliyetleri içerisinde verdik.

II.Câmi’ler

Konularına göre tasnîf edilmiş hadîs edebiyatının ikinci büyük grubunu, cami’ adıyla anılan eserler teşkil etmektedir.

Câmi’, sözlükte “toplayan, bir araya getiren” anlamında ism-i fâildir. Çoğulu “cevâmi’”dir.

Dinî konuların hemen tamamını kapsayan sekiz ana bölümle ilgili hadîsleri içine alan hadîs kitaplarına câmi’ denir.

Bu sekiz anabölüm şunlardır:

1. Îmân: İnanç ve itikat konuları ile ilgili hadîsler bu bölümde yer alır.

2. Ahkâm veya Sünen: İbadât ve muamelât konuları ile ilgili hadîsler bu bölümde yer alır.

3. Rikâk veya Zühd: Ahlâk ve nefis terbiyesi ile ilgili hadîsler bu bölümde bulunur.

4. Et’ime - Eşribe veya Adâb: Yeme-içme ve beşerî ilişkilerle ilgili hadîsler bölümde bulunur.

5. Tefsir: Ayetlerin hadîslerle tefsir edildiği bölümdür.

Hadislerin konularına göre tasnîf edildiği eserlere genel olarak musannef adı verilmektedir.

6.Tarih-Siyer-Cihad: Devletler arası ilişkiler, savaş-barış ve benzeri konularla ilgili hadîsler bu bölümde bulunur.

7. **Menâkıb:** Hz. Peygamber, diğer peygamberler ve sahâbîlerin yaşayış ve davranışları, üstünlükleri ile ilgili hadîsler bu bölümde bulunur.

8. **Fiten ve Melâhim:** Geleceğe ve gelecekte olacak bir takım olaylara, kıyâmet alametlerine dair hadîsler bu bölüme dahil edilmiştir.

Bu sekiz konudan herhangi biri ile ilgili hadîsleri içerisinde bulundurmayan veya eksik bulunduran hadîs kitabı "câmi'" olma özelliğini kaybeder.

En Meşhur Câmi'ler ise şunlardır:

1- Buhârî'nin (ö.256/869) "el- *Câmi'u's-Sahîh*"i;

2- Müslim'in (ö.261/869) "el- *Câmi'u's-Sahîh*"i;

3-Tirmizî'nin "el- *Câmi'u's-Sahîh*"i (Tirmizî'nin bu eseri hem Câmi' hem de Sünen grubuna girdiğinden biz onu Sünenler arasında zikretmeyi uygun gördük.)

Buhârî ve el-*Câmi'u's-Sahîh'*i

Buhârî, 194/810 yılında Buhârâ'da doğdu. Doğduğu şehre nisbetle kendisine Buhârî dendi. Asıl adı Muhammed, künyesi Ebû Abdullah, babasının adı İsmail, nisbesi el-Buhârî'dir. Böylece tam adı Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî olmaktadır.

Çok küçükken bir hadîs âlimi olan babası İsmail'i kaybetti. Annesinin terbiyesi altında büyüdü. Babasından kalan büyük serveti 40, yıl sürecek olan ilim yolculuklarında harcadı.

Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerim'i ezberleyip Arapça öğrendi. On yaşlarında iken Buhâralı muhaddislerden hadîs öğrenmeye başladı. 16 yaşında iken ilk hadîsçilere ait birçok hadîs kitabını ezberledi. 18 yaşında Sahâbe ve Tâbiûn'dan pek çok kimsenin rivâyet ve fetvalarını tasnîf etti.

Kuvvetli hafızaya sahip olan Buhârî aynı zamanda çok gayretli idi. Yüz bini sahîh olmak üzere toplam üç yüz bin hadis ezberlemişti.

Hadîs tahsili için başta Suriye, Mısır, Cezîre, Basra, Kûfe, Belh olmak üzere pek çok ilim merkezine yolculuklar yaptı. 6 yıl Hicaz'da kaldı, sekiz defa Bağdat'a gitti. Ahmed b. Hanbel ile görüşüp ondan faydalandı. Adem b. İyas'ın yanına gitmek üzere çıktığı seyahatlerinden birinde yolda parası bitti. Bir müddet yabanî bitki yaprakları üzerinde yattı, ama yılmadı. Bini aşkın hocadan ders aldı. Bütün ömrünü ve her şeyini hadîse adadı.

Hocaları arasında Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medinî, Yahya b. Maîn, İsmail b. idris el-Medînî, İshak b. Râhûye, Mekkî b. İbrahim el-Belhî ve Adem b. İyâs gibi meşhur muhaddisler bulunmaktadır.

Öğrencileri arasında Ebu Îsa et-Tirmîzî, Muhammed b. Nasru'l- Mervezî, İbni Ebî Dâvud, Müslim b. Haccac ve en-Nesâî gibi meşhur hadîsçiler sayılabilir.

Müthiş bir hafızaya sahipti. Onun hafızası hususunda Muhammed b. Ebi Hatim şunu anlatır: "Buhârî çocuktu, beraber hadîs derslerine devam ediyorduk. Biz dinlediğimiz hadîsleri muntazaman yazıyorduk, fakat o yazmıyor, sadece dinliyordu. Biz bir ara: 'Sen niye yazmıyor, vaktini aylak geçiriyorsun?' diye çıkışmaya başladık. Israr edince 'çıkarın yazdıklarınızı' dedi. O hepsini ezberden okuyuverdi. Biz defterden takip ettik, hiç eksiği yoktu."

Kuvvetli hafızaya sahip olan Buhârî aynı zamanda çok gayretli idi. Yüz bini sahîh olmak üzere toplam üç yüz bin hadîs ezberlemişti.

Buhârî, Bağdad'a geldiğinde devrin bilginlerince insaf hudutlarını aşacak tarzda imtihan edildi. Yüz kadar hadîsin sened ve metinleri karıştırıldıktan sonra Buhârî'ye okundu ve bu hadîsler hakkında ne düşündüğü soruldu. Buhârî bu hadîslerin senedlerinin hepsini ezberden düzeltti ve soranların hayranlıklarını kazandı.

İbn Hacer, onun hakkında, "Gök kubbenin altında, Resûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hadîslerini Buhârî'den daha iyi bilen birini görmedim." demektedir.

Buhârî'nin bu eserini yazmasının iki amacı vardı. Bunlarda birisi sahih hadisleri toplamak; diğeri de hadislerden fıkhî bilgi elde etmekti.

Bir ara Buhârâ Valisi, İmâm Buhârî'ye elçi göndererek "kitaplarını alıp saraya gelmesini, kendisine ve çocuklarına özel ders vermesini" istedi. Buhârî "ilmin kimsenin ayağına gitmeyeceği, ilmi talep edenin kendisinin gelmesi gerektiği" cevabını verdi. Vali elçisini ikinci sefer gönderip "çocuklarına, hiç olmazsa başkasının katılmadığı dersler vermesini" talep etti. İmâm Buhârî "Ben dersime bazılarını alıp, bazılarını almamazlık edemem." dedi. Bunun sonucunda Vali Buhârî'ye husumet duydu ve Buhârâ'dan çıkmaya zorladı. Buhârî orayı terk ederek Semerkant yakınlarındaki Hartenk'e taşındı. Hicrî 256 yılında Hartenk'te Cumartesi günü, Ramazan Bayramı gecesi 62 yaşında iken vefat etti. Arkasında pek çok talebe ve çok kıymetli eserler bıraktı.

En önemli eserleri arasında et-Târîhu'l-Kebîr, et-Târîhu's-Sâğîr, el-Edebü'l-Müfred ve el-Câmi'u's-Sahîh adlı eserleri sayılabilir.

el-*Câmi'u's-Sahîh* 'i

Buhârî'nin en meşhur ve ismiyle özdeşleşen eseri *el-Câmi'u's-Sahîh'*idir.

Kısaca *Sahîh-i Buhârî* veya sadece *Buhârî* diye de bilinen bu eserin tam adı şöyledir*: el-Câmi'u'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasaru min Umûri Resûlillâhi -sallellahu aleyhi ve sellem- ve Sünenihi ve Eyyâmih.*

Buhârî, bu eserini hocası İshâk b. Râhûye (ö.238/852)'nin, " Rasûlullah'ın "sahîh" hadîslerini muhtasar bir kitapta toplasanız" diye temennide bulunması üzerine tasnîf etti. Bu nedenle bir ilki gerçekleştirdi ve sahîh hadîsleri ilk defa toplayıp tasnîf eden muhaddis ünvanını aldı. Buhârî'yi talebesi Müslim takip etti.

Buhârî, hadîs toplamak için 40 yıl dolaştı. Yalnız Sahîh'ini tasnîf edebilmek için 16 yılını feda etti. O bu eserini Buhâra'da yazmaya başladı. Çalışmasına Mekke, Medine ve Basra'da devam etti.

*Sahîh-i Buhârî'*deki Hadîs Sayısı

Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserini 600.000 hadîs arasından seçti. Bu eser *Concordance*'a göre 97 kitab ve 3730 bâbtan/konudan oluşmaktadır. Mükerrerler dahil 7275 hadîs ihtivâ etmektedir. İbn Hacer bu sayıyı 9082 olarak vermektedir. Mükerrerler dışında dört bine yakın hadîs vardır. İbn Hacer bu sayıyı da 2761 olarak vermektedir.

Hadîslerinin Sıhhati

Buhârî'nin bu eseri yazmasının iki amacı vardı. Bunlardan birisi sahîh hadîsleri toplamak; diğeri de hadîslerden fıkhî bilgi elde etmekti. Bu nedenle *Buhârî'de herhangi bir bölümün istinâd ettiği, ona delil ve dayanak olan müsned hadîsler sahîhtir.* Bu tür hadîslere "asl" denir.(Aydınlı, 1987: 38). Bunların içerisinde zayıf (za'îf) hadîs yoktur.

Buhârî ve Müslim'in müştereken kitaplarına aldıkları hadislere "müttefakun aleyh" denir.

Bununla beraber Buhârî, bazen bâb yani konu başlıklarında zayıf (za'îf) hadîs zikreder. Yalnız bunları, öteki hadîsleri zikrettiği gibi tahdîs sığasıyla vermez. Onları muallak olarak verir. Bu hadîslerin zayıf (za'îf)lıkları da azdır. *Senedinin baş tarafından bir veya birkaç râvîsi veya râvîlerinin tamamı zikredilmeyen hadîslere "muallak" hadîs denir.* Yapılan bu işleme de "talîk" denir. Sahîh'de 1341 'muallak' hadîs vardır. Bunlar kitabın beşte birini meydana getirir. Ancak bu muallakların büyük bir kısmı kitabın başka bir yerinde muttasıl olarak da rivâyet edilmiştir. *Kitabın hiçbir yerinde senedli olarak geçmeyenlerin sayısı ise sadece 159'dur.*Kitapta ayrıca mevkûf ve maktû' muallaklar da vardır. Bu tür hadîsleri ilk olarak ciddi bir şekilde inceleyip onlara muallak adını veren ed-Dârekutnî (ö.385/995) olmuştur.

Bâb Başlıkları (Konu Başlıkları/Tercemeler)

Buhârî, bâb başlıklarını, çoğu zaman Kur'ân âyetlerinden, bazen de hadîslerden iktibaslarla ve bazen de serbest şekilde ve fakat fıkhî bir anlam taşıyacak tarzda seçtiği ibarelerle tanzim etmiştir. Bu yüzden pek haklı olarak,

“Buhârî’nin fıkhî görüşleri bâb başlıklarındadır”,(فِقْهُ الْبُخَارِيِّ فِي تَرَاجِمِهِ)sözü meşhur olmuştur. Bâb başlıklarına “terceme”denir.

Buhârî’nin *Sahîh*’i, hadîs kitaplarının birinci tabakasına dahildir. Müslümanların çoğu tarafından en güvenilir hadîs kitabı kabul edilmektedir. Hadîs tarihinin üzerine en fazla çalışma yapılan eseridir.

Buhârî’nin Şerhleri

Sahîh üzerine yüzlerce şerh yazılmıştır. Bunların en meşhurları şunlardır:

1-İbn Hacer (ö.852/1488) tarafından yazılan *Fethu’l-Bârî,*

2-Bedruddîn el- Aynî (ö. 855/1451) tarafından yazılan *Umdetü’l-Kârî,*

3-Kastallânî (ö.923/1517) tarafından yazılan *İrsâdü’s-Sârî.*

Zeynüddîn ez-Zebîdî(ö.8921488) Sahîh-i Buhârî’nin ihtisarını yapmış ve ona *et-Tecrîdü’s-Sarîh* adını vermiştir. Bu eser, Bâbanzâde Ahmet Nâim ve Kâmil Miras tarafından *“Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi*” adıyla Türkçeye tercüme edilerek şerh edilmiştir.

el-Câmi’u’s-Sahîh, ülkemizin yetiştirmiş olduğu çok değerli bilim adamı Mehmet Sofuoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilerek şerh edilmiş olan bu eser, 1987 yılında Ötüken yayınevi tarafından basılmıştır.

Buhârî ve Müslim'in müştereken kitaplarına aldıkları hadîslere "müttefakun aleyh" denir. Muhammed Fuad Abdülbâkî bu hadîsleri toplayarak bir eser yazmış ve "*el- Lü'lü vel-Mercân fima't-Tefaka aleyhiş-Şeyhân*" adını vermiştir. Bu çalışma Türkçeye de tercüme edilmiştir. Bu araştırmaya göre “müttefekun aleyh” niteliğinde ve birinci derecede sahîh hadîs miktarı 1906'dır.

Müslim ve el-Câmi’u’s Sahîh’i

Tam adı Ebu’l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî’dır. Künyesi Ebu’l-Hüseyin, ismi, Müslim, babasının adı el Haccâc, nisbesi el-Kuşeyrî’dir. Meşhur Arap kabilesi Kuşeyr’e mensuptur.

Müslim bu eserini hocası Buhârî gibi sahih hadisleri toplamak amacı ile yazmıştır.

Hicrî 206’da Nişabur’da doğdu. Bir eğitimci olan bâbasından ve çevredeki âlimlerden ilim öğrendiği söylenmektedir. Müslim de hocası Buhârî gibi bütün hayatını hadîse adadı. Hicrî 218 yılında henüz 12 yaşında iken hadîs öğrenmeye başladı. 14 yaşından itibaren Horasan, Rey, Hicaz, Irak, Mısır, İran, Suriye, Mezopotamya ve Türkistan’a seyahatler yaptı. Bağdad’a bir kaç kez gitti, geldi. Bu seyahatleri sırasında Buhârî’nin hocalarından ve daha başkalarından hadîs tahsil etme fırsatı buldu.

Müslim'in hocaları arasında Yahya b.Yahya el-Minkârî, İshak b. Râhûye, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zur'a er-Râzî ve daha pek çok muhaddis bulunmaktadır.

Müslim'in önde gelen öğrencileri arasında Ebû Îsa et-Tirmizî, Ebû Hatim er-Râzî, İbn Huzeyme, gibi hadîsçiler bulunmaktadır. Müslim bir hâdisi araştırmakla meşgulken 261/874'de vefat etti. Arkasında kıymetli eserler bıraktı. Hadîs ve hadîs ilimlerinin diğer dallarına ait pek çok eser yazdı. Bunların en meşhuru *el- Câmi'u's-Sahîh* adlı eseridir.

el- Câmi'u's-Sahîh'i

"*Sahîh-i Müslim*" diye şöhret bulmuş olan bu eser *Kütüb-i Sitte* diye bilinen altı temel hadîs kitabının ikinci kitabıdır. Müslim onu, 300.000 hadîs içinden seçerek meydana getirmiştir. Hcrî 235 yılında kaleme almaya başladığı eserini 15 yıl emek harcayarak 250 yılında tamamlamıştır. Müslim bu eserini hocası Buhârî gibi sahîh hadîsleri toplamak amacı ile yazmıştır. O, kitabına aldığı hadîsler hakkında şöyle der: "*Ben, bana göre sahîh olan her hadîsi bu kitaba almış değilim. Ben, bu kitaba sadece sıhhati konusunda ulemânın icma ettiği hadîsleri aldım.*"

Buhârî ile Müslim'in sahîhlerinin ikisine birden iki sahîh anlamında "sahîhan" veya "sahîhayn"denilir.

Müslim'in *Sahîh*'i "kitab" adını taşıyan 54 bölümden oluşmaktadır. Bâblarının sayısı ise, 1322'dir. Tekrarlarla birlikte 7582; tekrarsız 3033 hadîs ihtiva etmektedir. Kitab isimleri, Buhârî'deki kitab isimleriyle büyük ölçüde paralellik arz eder.

Müslim'in *Sahîh*'i diğer hadîs kitaplarından farklı bazı özelliklere sahiptir.

1-En önemli özelliği bir hadîsin güvenilir rivâyetlerinin tamamını çeşitli senedlerle bir araya getirmesi ve lafız farklılıklarına dikkat çekmesidir.

2-Müslim'in kitabına aldığı hadîsler, genellikle, Buhârî'deki merfu' hadîslerdir. O, Buhârî'de bulunmayan 820 merfû' hadîsi de kitabına almıştır. Müslim'in *Sahîh*'inde mevkûf ve maktu' hadîsler çok azdır.

3-Müslim Nebevî lafızlara çok önem verir. Bu nedenle bir hadîsi hem Buhârî, hem de Müslim kitaplarına almışlar ise Müslim'in kitabına almış olduğu hadîsin metni tercih edilir.

4-Müslim kitabına bâb başlıkları koymamıştır. Onun kitabında görülen bâb başlıkları daha sonra Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö.676/1277) tarafından konulmuştur.

5-Buhârî gibi hüküm elde etmek amacıyla hadîsleri çok tekrar etmez. Yine de bazı hadîsleri birden fazla yerde tekrarladığı olmuştur. Tekrar ettiği hadîslerin sayısı 137'dir.

6-*Müslim eserinin başına bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddime kısmı ilk hadîs usulü çalışmalarından biridir. (Buna daha sonra değinilecektir.)*

7-Aynı konudaki hadîsleri bir arada verir. Bu nedenle bir hadîsi Müslim'de bulmak kolaydır.

Müslim'in Şerhleri

Müslim'in *Sahîhi*'ne 30'a yakın şerh yazılmıştır.

Bunların en meşhur ve yaygın olanları arasında:

1-Kadı Îyad (ö.544/1149)*'ın İkmâlü'l-Mu'lim bi fevâid Müslim* adlı şerh

2- el-Mâzerî (536/1141)'nin *el-Mu'lim bi fevâidi Müslim*'ine yazdığı tekmile niteliğindeki şerhi

Sünenlerde mevkûf ve maktû' olan, yani sahâbe ve tâbiûnun kendilerine ait olan söz ve fiillerine çok fazla rastlanmaz.

3 Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö.676/1277)'nin *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc* isimli şerhi yer almaktadır.

Bilhassa Nevevî'nin Müslim şerhi oldukça yaygındır. Hatta Müslim Şerhi deyince akla Nevevî şerhi'nden başkası gelmez.

Müslim'in *Sahîh'*i ülkemizin yetiştirmiş olduğu iki değerli ilim adamı tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Bunlardan Mehmet Sofuoğlu, 1965 yılında Müslim'in Sahîh'ini Türkçeye tercüme etmiştir. Ahmed Dâvûdoğlu ise 1968 yılında aynı eseri tercüme ve şerh yapmıştır. Buhârî ile Müslim'in sahîhlerinin ikisine birden iki sahîh anlamında "sahîhan" veya "sahîhayn" denilir.

Sahîhayn'ın Mukayeyesi

Sıhhat yönünden

Sıhhat açısından Buhârî'nin üstünlüğü kabul edilmiştir. *Buhârî, bir hadîsin muttasıl olması için "lika"yı (لقاء) -yani râvî ile hadîs aldığı hocasının karşılıklı görüşmesini- şart koştuğu halde; Müslim "muâsara"'yı (معاصرة) yani râvî ile hadîs aldığı hocasının çağdaş olmasını yeterli bulur. Buhârî'nin en önemli üstünlüğü budur.*

Tertip yönünden

Bu açıdan Müslim'in üstünlüğü kabul edilir. Buhârî, kitabında hadîsleri, hadîste var olan fıkıh hükmü adedince, bölerek tekrar ederken; Müslim, hadîsleri kitabının en uygun yerinde kaydeder ve nadiren tekrara yer verir. Çünkü Müslim'in

esas gayesi fıkıh yapmak değil; hadîslerin senedlerini bir araya getirmektir. Nebevî lafızlara önem vermesi açısından Müslim üstündür.

Fıkıh yönünden

Bu hususta Buhârî üstündür. Buhârî, daha önce de belirttiğimiz gibi, bâbları fıkhî açıdan düzenlemiş, terceme denilen bâb başlıklarında özellikle fıkıh beyanına gayret göstermiş; bâblar arasında mantıkî bir irtibat gözetmiştir.

Müslim ise yukarıda da işaret edildiği gibi kitabını fıkhî maksatla yazmamıştır. Hatta bundan uzak durmuştur. Nitekim kendisi kitabına bâb başlıkları bile koymamıştır. Müslim'in şu anda elimizdeki mevut baskıdaki bâb başlıkları, daha sonra kitabı şerh eden İmâm Nevevî tarafından konulmuştur. Müslim'in bundan maksadı, kitabına "Mukaddime"den sonra hadîsten başka bir şey koymamaktır. Buhârî'de ise fıkıh öylesine üstünlük gösterir ki, bazı âlimler onun müstakil bir müctehid olduğu kanaatine varırlar.

III.Sünenler

Taharetten vasiyyete kadar bütün fıkhî konulara dair hadîsleri ihtiva eden eserlere sünen denir. Sünenler, sadece ahkâm hadîslerini ihtiva eder, tarih ve diğer konularla ilgili hadîslere yer vermezler. Sünenlerde yer alan hadîsler, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olan ve merfu' sayılan haberlerdir. Bu bakımdan sünenlerde mevkûf ve maktû' olan, yani sahâbe ve tâbiûnun kendilerine ait olan söz ve fiillerine çok fazla rastlanmaz.

Sünen denilince, öncelikle Kütüb-i Sitte'ye dahil olan sünenler akla gelir. Bunlar da Ebû Dâvûd, Tirmîzî (bu aynı zamanda Câmi' dir), Nesâî ve İbn Mâce'nin sünenleridir. Bu dört sünene "Sünen-i Erbe'a" denir.

Ebû Dâvûd (ö.275/888) ve Sünen'i

Ebû Dâvud'un Sünen'i, sünenlerin en önemlilerinden biridir. Hadis kitapları içerisinde kendisine ilk şerh yazılan bir Sünen'idir.

Tam adı, Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî'dir. Bu ifadeyi açarsak şöyle deriz: Ebû Dâvûd'un adı Süleyman, künyesi Ebû Dâvûd, baba adı, el-Eş'as; dedesi, İshak, nisbesi el-Ezdî es-Sicistânî'dir.

Hicrî 202'de Sicistan'da doğdu, 275'de Basra'da vefat etti. Hadîs öğrenimine memleketinde başladı. İlk tahsilden sonra on sekiz yaşlarında Nişabur, Horasan, Kûfe, Arabistan Mezopotamya, İran, Suriye ve Mısır'a ilim yolculukları yaptı. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Kuteybe b. Saîd gibi devrin meşhur muhaddislerinden hadîs tahsil etti. Ulemanın takdirini kazandı. Hocası Ahmed b. Hanbel kendisinden bir hadîs almıştır. Ebû Dâvûd bununla iftihar eder. *Risâle ila*

ehli Mekke, *el-Merâsil*, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed* gibi eserleri vardır. Onun en önemli eseri *es-Sünen* adlı eseridir.

Sünen'i

Sünenlerin en önemlilerinden biridir. Hadîs kitapları içerisinde kendisine ilk şerh yazılan Sünen'dir. **Altı ana hadîs kitabının Buhârî ve Müslim'den sonra** üçüncü sırasında yer alır. İmâm Gazâlî'nin Sünen hakkında: "Bir müctehide ahkâm hadîsleri hususunda kifayet eder" dediği rivâyet olunur. Ebû Dâvud Süneni yazdıktan sonra hocası Ahmed b. Hanbel'e arz eder, hocası kitabı beğenerek takdirlerini belirtir.

Sünen, Mısır, Mezopotamya, Mağrib ve dünyanın birçok bölgesindeki muhtelif mezheb âlimlerince standart bir hadîs kitabı olarak hüsnü kabul görmüş ve çokça okunmuştur.

Ebû Dâvud'un Sünen'i, Concordance'a göre 40 kitab ve 1889 bâbtan meydana gelmektedir. Toplam olarak müellifin kendi ifadesiyle 4800 hadîs ihtiva etmektedir.

Bâb Başlıkları

Sünen'de bâb başlıkları (tercemeler) kısadır. Pek sık olmamakla beraber, hadîsleri, ilgileri dolayısıyla bir kaç bâbta zikrettiği olur. Fakat bu halde asla takti' yoluna gitmez. Sadece hadîs uzun ise, o takdirde ilgili kısmın vermekle yetinir. Gerekli gördüğü yerde şahıs tanıtması yapar. Bazen bir râvî hakkında ileri sürülen iki ayrı isimle ilgili açıklama yapar.

Sünen'deki bazı kitapların bâb'ları bulunmamaktadır. Genellikle, bâb başlıkları altında oldukça az hadîse yer verir. Nadiren de olsa, bu genel durumun dışına çıkıldığı bir kaç sayfalık hadîslerin yer aldığı bâblar görülebilmektedir

Hadîslerin Sıhhati

Ebû Dâvûd'un Sünen'i hadis kitaplarının ikinci tabakasına dâhildir.

Ebû Dâvûd, fakihlerin delil olarak kullandıkları ahkâm hadîslerini bir araya toplamak gayesi gözetmiştir. Bu nedenle kitabına Sahîh, Hasen, Leyyin ve amel edilebilir zayıf (za'îf) hadîsleri almıştır. Çünkü ona göre, aşırı derecede zayıf (za'îf) olmayan hadîs, rey ve kıyas'tan önde gelir. Nitekim Mekkelilere yazdığı mektupta, Ebû Dâvûd, Sünen'inde; sahîh, sahîhe benzer, sahîhe yakın ve kendisinde aşırı vehn/zayıf (za'îf)lık bulunup durumlarını açıkladığı hadîsler zikrettiğini, hakkında hiçbir şey söylemediklerinin salih olup bir kısmının diğer bir kısmından daha sahîh olduklarını belirtir.

Ebû Dâvûd, terkinde icma edilmemiş herkesten hadîs almayı prensip edindiği için sahîh bir hadîs bulamadığı konularda zayıf (za'îf) hadîs zikreder ve zayıf (za'îf) olduğunu açıklar. Bu tür hadîslerin zayıf (za'îf)lık derecesi aşırı değildir.

Başka bir rivâyeti desteklemek amacıyla isnadı zayıf (za'îf) hadîsler naklettiği gibi terğîb ve terhîb içerikli zayıf (za'îf) hadîsler de nakleder. Fakat zayıf (za'îf) olduğunu belirtir. Bâb içinde sahîh bir senedi desteklemek amacıyla zayıf (za'îf) hadîs zikrettiği de olur. Ebû Dâvûd, prensip olarak her hadîs hakkında ayrı ayrı değil, gerekli gördükçe değerlendirme yapar.

Ebû Dâvûd'un Sünen'indeki hadîsler, Zehebî'ye göre şöyledir:

1) Şeyhân'ın birlikte tahrîc ettikleri hadîsler (bunlar kitabın yarısını teşkil eder).

2) Şeyhân'dan sadece birinin kitabına aldığı hadîsler.

3) Sahîhân'da olmamasına rağmen, senedi ceyyid olan ve aynı zamanda şaz ve illetli olmayan hadîsler.

4) İsnadı sâlih olan iki ya da daha fazla leyyin tarikten geldiği için ulemânın kabul ettiği hadîsler.

5) Râvîdeki hâfıza noksanlığı sebebiyle isnâdı zayıf (za'îf) kabul edilen hadîsler (ki, bu tür hadîsler hakkında Ebû Dâvûd çoğu kere sükût eder).

6) Râvisinin za'fı çok açık olan hadîsler (Bu tür hadîslerin za'fını Ebû Dâvud genellikle açıklar)

Bu durum, Ebû Dâvud'un, "fakihlerin delil olarak kullandıkları ahkâm hadîslerini bir araya toplamak" gayesinin tabiî bir sonucudur. Böyle bir maksatla yola çıktığı için Ebû Dâvûd, kitabına sahîh, hasen, leyyin ve amel edilebilir hadîsleri almıştır.

Sonuç olarak Ebû Dâvûd'un Sünen'inde sahîh, hasen amel edilebilir zayıf (za'îf) hadîsler bulunmaktadır. Onun hadîslerini değerlendirirken her hadîs için ayrı ayrı hüküm vermek, müellifin tavrını dikkate almak daha isabetli ve ilmî bir tutum olacaktır. Bu haliyle Ebû Dâvûd'un Sünen'i hadîs kitaplarının ikinci tabakasına dâhildir.

Tirmizî (ö.279/892) ve *Sünen'i*

Tam adı, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî'dir. Bunu daha açık söylemek istersek şöyle deriz: Tirmizî'nin adı Muhammed b. İsâ, künyesi Ebû İsâ, nisbesi et-Tirmizî'dir.

Hicrî 209 yılında bugün Özbekistan toprakları içerisinde yer alan Tirmiz'de doğdu. Yirmi yaşlarında Arabistan, Mezopotamya, İran ve Horasan gibi çeşitli ilim merkezlerine hadîs öğrenmek için seyahatler yaptı. O, Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi öteki *Kütüb-i sitte* müellifleriyle görüştü. Onlardan ilim öğrendi.

Kendisinden pek çok kişi hadîs aldı. Onun hakkında Hocası Buhârî ve devrin ulemâsının gerçekten gıpta edilecek değerlendirmeleri ve övgüleri vardır. Ömrünün sonuna doğru gözlerini kaybetti. Hicrî 279'da Tirmiz'de vefat etti.

Tirmizî, pek çok eser bıraktı. Onun eserleri arasında başta *el-Câmius-Sahîh* diğer bir adıyla *Sünenü't- Tirmizî,* eş-Şemâilü'n-Nebî, Esmau's-sahâbe, *Kitâbu'l-İlel*, ve *Kitâbu'z-Zühd* gibi eserleri sayabiliriz.

Sünen'i

Tirmizî'nin en meşhur eseri *Sünenü't-Tirmizî*, *Kütüb-i sitte*'nin dördüncü kitabı olarak kabul edenler olduğu gibi üçüncü olarak kabul edenler de vardır. Sadece ahkâm hadîslerini değil câmi' türü eserlerde bulunan diğer konulara dair hadîsleri ihtiva ettiği için bu eser için el-Câmi'u's-Sahîh ismi de kullanılmaktadır. *Tirmizî'nin eserine es-Sahîh denmesinin sebebi, ihtiva ettiği hadîslerin hepsinin değil büyük bir kısmının sahîh nitelikli olmasıdır.* Yoksa Tirmizî'de bulunan hadîslerin hepsini sahîh kabul etmek mümkün değildir.

Tirmizî'nin hadis kabulündeki ölçüsü hadisin ma'mûlun bih olmasıdır.

Tirmizî'nin hadîs kabulündeki ölçüsü hadîsin *ma'mûlun bih olmasıdır.* Yani Tirmizîye göre bir hadîsle amel edilmiş olması o hadîsin *Sünen'*e alınması için yeterli bir sebeptir. Nitekim Tirmizî, "fukahadan herhangi birinin amel etmiş olması"nı dikkate alarak zayıf (za'îf) hadîsleri de kitabına almıştır. Yine o, "iki hadîs dışında" kitabındaki bütün hadîslerin *ma'mûlun bih* olduğunu da söylemektedir.

Tirmizî, eserini Hicaz, Irak ve Horasan âlimlerine sunmuş, hepsi de beğenmişlerdir. O, kitabını *"Kimin evinde bu kitap bulunursa orada konuşmakta olan Peygamber var demektir"* diye takdim etmektedir.

Sünen ale'l-ebvâb bir tertibe sahiptir. Diğer sünenler olduğu gibi "Kitâbu't-tahâre" ile başlar. Ancak Tirmizî, ilk bölümde bölüm adı verirken "Kitâb" yerine "Ebvâb" kelimesini kullanır. (Ebvâbu't- Tahâre, Ebvâbu's-Salât gibi.)

Tirmizî, her hadîsin güvenirlik derecesini belirtir. Hangi sebepten dolayı zayıf (za'îf) olduğunu da açıklar. Bu Tirmizî'nin en önemli özelliğidir. Sünenin tertibi mükemmel, tekrarı azdır. Üslûbu da açık ve kolaydır.

Hadîs Sayısı

Tahâret (الطهارة) bölümünden *İlel* (العلل) bölümüne kadar uzanan 46 kitabı ihtiva etmektedir. *Concordance*'a göre *Sünen*; 46 kitab içinde 2496 bâb ve A. M. Şakir'in tahkiki ile yapılan baskıya göre de 3956 hadîsden meydana gelmektedir. *Tuhfetu'l-ahvezî* şerhi ile birlikte olan baskıda hadîs sayısı 4051'dir.

Mevkûf ve *maktu' hadîsler* Tirmizî'de merfu' hadîslerin değerlendirilmesi sadedinde sevk edilmişlerdir. Buhârî bu iki çeşit hadîsi bâb başlıklarında muallak olarak verir. Müslim ise bu iki çeşit hadîse çok az yer verir.

Tirmizî, bâb başlığı altında bir veya bir kaç hadîsi verdikten sonra, sırasıyla şu işlemleri yapar:

a. *Hadîsin sıhhat durumunu (hasen, sahîh, zayıf (za'îf), garîb olduğunu) mutlaka açıklar.*

b. Râvilerin durumunu, varsa, senetteki illeti beyan eder.

c. Hadîsin -varsa- diğer tariklerini verir.

d. *Konuyla ilgili, diğer sahâbîlerden yapılmış rivâyetler varsa, onlara da "ve fi'l-bâbi an fülânin ve fülân…" diyerek, sahâbî isimlerini vermek suretiyle işaret eder.*

e. O konuyla ilgili olarak fukahanın görüşlerini, hadîsle nasıl ihticac ettiklerini, ulemâ arasında ittifak mı, ihtilâf mı bulunduğunu anlatır. *İcma'* varsa, mutlaka işaret eder. Bazen de uygulamanın hangi yönde olduğunu gösterir.

Tirmizî'nin *Sünen*'i, usûle ait kaidelerin tek tek hadîslere uygulanması, bir başka ifade ile *usûl* ile *furûun birleştirilmesi açısından fevkalâde önem ve değere sahiptir.*

Tirmizî, hadîslerin sıhhat durumunu tespit için çoğu kere mürekkeb terimler kullanır. Bu terimleri şöyle sıralamak mükündür:

1.Sahîhun Ğarîbun: Hadîs tek senedi olmasına rağmen sıhhat derecesine ulaşmış demektir.

2.Hasenun Ğarîbun: Hadîs sahîh de değil, zayıf (za'îf) da değildir.(Hasen li zâtihi)

3.Hasenun Sahîhun: Hadîsin birkaç senedi vardır ve hadîs sahîh derecesine ulaşmıştır. Hadîs bir senedine göre sahîh, başka senedine göre hasendir.

4. Hasenun Sahîhun Ğarîbun: Hadîs hasen ve sahîh olmakla beraber bazı senedlerinde ğarâbet var demektir.

Tirmizî'nin *Sünen*'i, hadîs kitaplarının ikinci tabakasına dahildir.

Sahîhayn ile Mukayesesi

Buhârî ile Müslim'in *sahîhleri* ile Tirmizî'nin *es-Sünen'ini* mukayese edecek olursak şöyle diyebiliriz:

Tirmizî, hadîsçilik nokta-i nazarında Müslim'e; fıkhu'l-hadîs noktasından da Buhârî'ye ait özellikleri, onlara yakın ölçüde kendisinde toplamış; böylece her ikisinin maksat ve gayelerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Onun eseri "Hasen" hadîs terimini belli bir muhtevaya kavuşturması açısından *Sahîhayn*'dan farklı ve üstün bir nitelik arz etmektedir.

Tirmizî, hadîs kabulündeki şartlar açısından Buhârî ve Müslim'den daha mütesâhil bir tutum içindedir. Hadîslerin sıhhati bakımından Sahîhayn çok üstündür. Zira *Sünen* içerisinde sahîh ve hasen hadîslerin yanı sıra çok sayıda zayıf (za'îf) hadîs de bulunmaktadır. Fakat bu hadîslerin durumunu Tirmizî, açıklıkla ortaya koymaktan çekinmez. Bu bakımdan Sünen'de zayıf (za'îf) hadîslerin bulunması bir problem teşkil etmez. Zira bu hadîslerin zayıf (za'îf) oldukları zaten açıkça belirtilmiştir.

Şerhleri

Tirmizî üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu şerhlerden en meşhur olanları şunlardır**.**

1-*Ârizâtü'l-Ahvezî bi- şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Ebû Bekir İbnü'l- Arabî el-Mâlikî (ö.543/1148) tarafından kaleme alınan bu eser kitabın tamamını kapsayan ilk şerhtir. Malikî mezhebinin görüşleri esas alınmış, diğer mezheplerin görüşleri de tartışılmıştır. 13 cilt halinde basılmıştır.

2-*Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. Hindistanlı hadîs âlimi el-Mübarekfûrî (ö.1353/1934) tarafından kaleme alınmıştır.

Tirmizî'nin *Sünen*'i "*Sünen-i Tirmizî*" adıyla Osman Zeki Mollamehmetoğlu tarafından sened kısımları atılarak Türkçeye tercüme edilmiş, 6 cilt halinde basılmıştır.

Nesâî, "terkinde hadiscilerin ittifak etmemiş oldukları olması" esasına dayanarak bazı zayıf hadisleri rivâyet etmiştir.

Nesâî (ö.303/915) ve Sünen'i (el-Müctebâ)

Tam adı; Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî 'dir. Künyesi Ebû Abdirrahman; ismi, Ahmed; nesebi, b. Şuayb; nisbesi en-Nesâî'dir.

Nesâî, 214/829 yılında Horasan'ın Nesâ kasabasında doğdu. Küçük yaşta hadîs öğrenimine başladı. İshak b. Rahûye, Ebû Davûd es-Sicistânî, Mahmud b.

Gaylân gibi büyük hadîsçilerden hadîs tahsil etti. Başta Belh olmak üzere Horasan bölgesine, Hicaz, Irak, Suriye ve Mısır'a seyahatler yaptı. Buralardaki muhaddislerden hadîs öğrendi.

Uzun süre Mısır'da kalıp ilim neşreden Nesâî, hicrî 302 yılında Şam'a geldi. Kendisine Muaviye hakkında sorular soruldu. Onun faziletleri ve Hz. Ali'ye olan üstünlüğü hakkında rivâyette bulunması istendi. O da bu konuda "Allah onun karnını doyurmasın" anlamındaki hadîsten başka bir şey bilmediğini söyledi. Bunun üzerine Muaviye taraftarları İmâm Nesâî'yi mescitte dövmeye başladılar. Olaydan sonra Mekke'ye gitmek üzere yol açıktı. Remle'de veya Mekke'ye varır varmaz 303/915 yılında vefat etti.

Nesâî, zamanının en meşhur hadîs âlimlerinden biridir. Daha ziyâde fıkhî hadîsleri derlediği *Kitabu's-Süneni'l-Kebîr*'i, sahîh ve illetli hadîsleri de ihtivâ etmekteydi. Sonra istek üzerine Nesâî bu kitabını sadece sahîh hadîsleri almak üzere ihtisar etti ve bu yeni eserine *el-Müctenâ* veya meşhur olduğu şekliyle *el-Müctebâ* adını verdi. Ne var ki, *Nesâî, "terkinde hadîscilerin ittifak etmemiş oldukları olması" esasına dayanarak bazı zayıf (za'îf) hadîsleri rivâyet etmiştir.*

Bununla beraber *el-Müctebâ, sünenler içinde en az zayıf (za'îf) hadîs ve cerh edilmiş râvîsi bulunan bir kitab olarak bilinir.* Bunun için de *Sahîhayn*'dan sonra üçüncü sırada sayılması gerektiğini savunanlar olmuştur. Hattâ Nesâî'nin, rical tenkidinde Müslim'den daha sıkı davrandığı bildirilmektedir.

Nesâî, hadîsler arasındaki çok küçük rivâyet farklarını bile, hadîsi baştan aşağı tekrar etmek suretiyle gösterir. Gariptir ki, onun bu hassasiyeti, Musevî asıllı müsteşrik Goldziher tarafından "küçük işlerle uğraşma" olarak tenkid edilmiştir.

Nesâî, Tirmizî'de olduğu gibi, her hadîs için ayrı bir değerlendirme yapmaz. Onun değerlendirmesi, hadîsi kitabına almış olmasıdır.

Sünen, 51 kitâb (كتاب) ve 2400'e yakın bâb (باب) içinde yer yer nev' (نوع) kelimeleri ile açılmış alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu tür başlıkları daha çok ihtilaf edilen konularda kullanmaktadır. *Sünen*'de tekrarlı 5662, tekrarsız 2515 hadîs vardır.

"*Sünen-i Nesâî*" denilince *el-Müctebâ* anlaşılır. *el-Müctebâ* hadîs kitaplarının ikinci tabakasına dâhildir.

Sünen Üzerine Yapılan Çalışmalar

1-Suyûtî'nin (ö.911/1505) *Zehru'r-Ruba ale'l- Muctebâ* adlı Şerhi

2-Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdullah es-Sindî'nin (ö.1138/1726) *Haşiye*'si.

Sünen üç kişilik bir heyet tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

İbn Mâce (ö.273/887) ve *Sünen*'i

"İbn Mâce" künyesiyle meşhur olan Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, hicrî 209'da Kazvin'de doğdu. Geleneğe uyarak on beş yirmi yaşlarında Kazvinde hadîs öğrenmeye başladı. Kazvinli hadîs hafızlarından istifade etti.

Daha sonra hadîs talebi için Arabistan, İran, Mezopotamya, Suriye ve Mısır gibi ilim merkezlerine yolculuklar yaptı. Hicrî 273/886 yılında, Ramazan ayında vefat etti.

Hadîs, Tefsir ve tarih sahalarında eserler yazdı. İbn Mâce'nin en meşhur eseri es-*Sünen*'idir.

Sünen'i

İbn Mâce'nin *Sünen*'i, mukaddime hariç 37 kitab, 1515 bâb ve 4341 hadîsten oluşmaktadır.

Bu hadîslerden, 3002'si daha önce bahsettiğimiz beş kitabın müelliflerinin ya hepsi veya bir kısmı tarafından rivâyet edilmiştir.

Geriye kalan 1339 hadîs ise, sadece İbn Mâce'de bulunan (zevâid) hadîsleridir. Bunların da; 428'inin ricâli güvenilir, isnâdları sahîhtir. 199'unun isnadı hasen, 613'ünün isnadı zayıf (za'îf)tır. 99'unun ise isnadı yok hükmünde vâhî veya münker ya da yalanlanmıştır.

Kısacası *İbn Mâce'deki sahîh ve hasen hadîslerin sayısı takriben 627'dir. Bu 627 hadîsin İbn Mâce'nin Süneninde var olduğunu keşfeden Ebu'l-Fadl b. Tahir el-Makdisî (ö.507/1113), "Etrâfu'l-kütübi's-sitte" ve "Şurûtü'l-eimmeti's-sitte" adlı eserinde İbn Mâce'nin Sünen'ini 6. kitab olarak zikretmiştir. Sonraki yazarlar da aynı yolu takib edince İbn Mâce'nin Sünen'i hicrî 6. asırdan itibaren, Kütüb-i Sitte'nin 6. kitabı olarak hadîs edebiyatı içindeki mümtaz yerini almıştır.*

İbn Mâce'nin zevaid hadîsleri konusunda "*Kitâbu zevâidi İbn Mâce" adlı eseri kaleme alan el-Bûsırî, bu* hadîslerin sıhhati konusunda gerekli açıklamayı yapmıştır.

Söz konusu açıklamalar*,* *Sünen*'i, basıma hazırlayan *M.Fuad Abdülbakî tarafından ilgili olan her hadîsin sonuna "ve fi'z-zevâid" yani Zevâid adlı eserde bu hadîs hakkında şu bilgiler vardır, başlığı altında kaydedilmiştir. Bu açıklamalarla Sünen'de bulunan hadîslerin sıhhat durumu açıklığa kavuşmuş ve kitaba güven artmıştır.* Bu haliyle İbn Mâce'nin Sünen'ini hadîs kitaplarının sıhhat sıralamasında ikinci tabakaya dahil etmek mümkündür.

Sünen'in En Meşhur Şerhleri

1- Moğoltay b. Kılıç, *el-İ'lâm bi-Sünnetihi Aleyhisselam*,

2- Suyûtî, *Misbahu'z-Zücâce ala Sünen'i İbn Mâce,*

3- Abdulğanî ed-Dihlevî*, İncâhu'l-Hâce,*

Sünen, Haydar Hatipoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

ed- Dârimî ve *Sünen'*i

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman et-Temîmî es-Semerkandî ed-Dârimî, hicrî 181/797'de Semerkand'da doğdu. Hicrî 255/868'de Merv'de vefat etti.

Zâhidlerin çokça bulunduğu bir çevrede yetişti. Hadîs öğrenimi için Hicaz, Mısır, Irak, Şam, Kûfe ve Horasan gibi ilim merkezlerini dolaştı. Pek çok hocadan ilim tahsil etti. Pek çok öğrenciye hadîs rivâyet etti. Kendisinden hadîs alanlar arasında Buhârî, Müslim, Ebû Davûd, Tirmizî, Ebû Zür'a, Ebû Hatim ve Bakî b. Mahled gibi meşhûr muhaddisler bulunmaktadır.

Horasan bölgesinde yetişen meşhur bir âlimdir. *Mısır, Şam gibi bölgelerde çağdaşı olan Buhârî'yi henüz kimse tanımazken Dârimî herkes tarafından tanıyordu.*

Tefsîr ve fıkıh alanlarında da otorite olarak kabul edilmektedir. Ancak hadîs sahasında geniş bilgisi ve titizliği ile meşhurdur.

Sünen'i

Dârimî, es-Sünen adlı eseri ile tanınır. Bu eser aynı zamanda el-Müsned diye de anılır.

Dârimî'nin Sünen'i mürsel ve mevkûf hadisleri kapsadığından diğer sünenlerden ayrılır.

Bâb başlıklarında fıkhî görüşlerini belirtmesi, bir hadîsi ihtiva ettiği konulara göre çeşitli bölümlerde tekrar etmesi gibi özellikleri ile Buhârî'nin Sahîh'ini andırır.

Sünen, Arapların İslâm öncesi bazı tatbikatları, Hz. Peygamber'in sîreti, hadîslerin yazıya geçirilmesi ve ilmin fazileti ile ilgili hadîslerden oluşan 163 sayfalık uzun bir giriş (mukaddime) ve 23 kitaptan meydana gelmektedir. İki cilt halinde matbu olan *Sünen*'de 1403 bâb/konu içinde 3500 hadîs yer almaktadır. "Ebu'l-Vakt rivâyetinde 3557 hadîs ve 1408 bâb bulunmaktadır."

Sünen, kendisine özgü ve gerçekten kıymetli mukaddimesi dışında tahâretten vasiyyete kadar uzanan fıkhî bölümleri, fıkıh kitaplarındaki sıralanışlarına uygun biçimde ihtiva etmektedir. En sonunda da *Fedâilu'l-Kur'ân'*a ait bir bölüm yer almaktadır. Kitap, tertibi itibari ile bir Sünen'dir.

Ancak Dârimî'nin Sünen'i mürsel ve mevkûf hadîsleri kapsadığından diğer sünenlerden ayrılır.

Dârimî'nin Sünen'i, mevsuk bir hadîs kitabı kabul edilmek ve hatta bazı hadîsçilerce Kütüb-i sitte'nin 6. kitabı olmaya lâyık görülmekle birlikte, bütün hadîsleri, "sahîh hadîs" şartlarını -tam olarak- taşımamaktadır. Sünen'de pek çok sahîh hadîsin yanı sıra hasen, zayıf (za'îf) hadîslerin de bulunduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber, "rical-i zuafâsı az, ahadîs-i münkere'si nâdirdir". Hüseyn Selîm Esed'in değerlendirmesine göre Sünen'deki hadîslerin 2185'i sahîh, 278'i hasen, 226'sı da isnâd yönünden zayıf (za'îf)tır.

İbn Hacer'e (ö.852/1448) göre Dârimî'nin Sünen'i derece bakımından diğer sünenlerden daha aşağı değildir. Bu değerlendirmelerle beraber, Dârimî'nin Sünen'i (دى) remzi ile Concordance adlı eserلe altı ana hadîs kitabından sonra 7. Kitap olarak yer almıştır.

Sünen, Abdullah Aydınlı tarafından Türkçeye çevrilmiş ve altı cilt olarak basılmıştır.

Buraya kadar tanıtmaya çalıştığımız bazı eserler için özel terimler kullanılmıştır. Bu terimleri bilmek son derece önemlidir. Şimdi bu terimleri açıklayalım:

1. Buhârî ile Müslim'in "el-Câmi'u's-Sahîh" adlı eserlerine -iki sahîh anlamında- **"Sahîhayn veya Sahîhân"** denir. Bu iki kitap en muteber hadîs kitaplarıdır.

2. Ebû Davûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin "Sünen" adlı eserlerine dört meşhur sünen anlamında **"Sünenü Erba'a"** denir.

3.Buhârî ve Müslim'in "Sahîhleri ile Ebû Davûd, Tirmizî ve Nesâî "Sünen"lerine beş ana hadîs kitabı anlamında "**Kütübü Hamse**" denir.

5.Buhârî ve Müslim'in "Sahîh'leri ile Ebû Davûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin Sünen"lerine, altı ana hadîs kitabı anlamında **"Kütübü Sitte"** denir

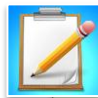
6. Yukarıdaki altı hadîs kitabı ile daha önceki dönemde yazılan İmâm Malik'in el-Muvatta adlı eseri, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i ve Dârimî'nin es- Sünen'ine dokuz ana hadîs kitabı anlamında **" Kütübü Tis'a"** denir.

Bu dokuz eser İslâmî ilimlerde en çok başvurulan birinci el temel hadîs kaynaklarıdır.

Özet

- Hicrî III. asır, hadis tarihinin altın çağı olarak kabul edilmektedir. Zira bu dönemde yazılan eserler, tertip, düzen ve muhteva zenginliği bakımından bir önceki dönemde yazılan eserlerden daha mükemmeldir.
- Bu dönemde (III. ve IV asır) yazılan eserler tasnif sistemleri itibariyle iki ana kısma ayrılmaktadırlar. Bunlar hadîsleri râvîlerine göre tasnîf eden eserler ile hadisleri konularına göre tasnîf eden eserlerdir.
- Hadîsleri râvîlerene göre tasnif eden eserler müsned, mu'cem olarak isimlendirilmektedir.
- Hadîsleri konularına göre tasnif eden eserler ise farklı özelliklerine göre Musannef, Câmi' ve Sünen diye adlandırılmaktadır.
- Müslümanlar arasında en meşhur hadîs kitapları olan Kütübü Sitte bu dönemde kaleme alınmış olup konularına göre tasnif edilmiş hadîsleri derleyen altı kitapatan oluşmaktadır.

Ödev

- Buhârî ile Müslim'in eserlerinin Îmân bölümünü bâb başlıkları açısından karşılaştırdığınız bir ödev hazırlayınız ve hazırladığınız belgeyi göndermek için yandaki ödev gönderme linkini kullanınız.

Ödev gönderimi

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan "bölüm sonu testi" bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Sahâbî râvîlere göre yazılan eserler aşağıdakilerden hangisidir?

a) Müsned
b) Musannaf
c) Müstedrek
d) Sünen
e) Câmi'

2. Dinî konuların hemen tamamını kapsayan sekiz ana bölümle ilgili hadîsleri içine alan hadîs kitaplarına ne denir?

a) Müsned
b) Musannef
c) Mu'cem
d) Sünen
e) Cami

3. Sahîh hadîsleri bir kitap halinde ilk defa toplayan hadîs âlimi kimdir?

a) Buhârî
b) Müslim
c) Ahmed b. Hanbel
d) İshak b. Râhûye
e) İmâm Mâlik

4. Taharetten vasiyyete kadar ahkâm hadîslerini ihtiva eden eserlere ne denir?

a) Müsned
b) Musannef
c) Mu'cem
d) Sünen
e) Câmi'

5. İbn Mâce'nin Sünen adlı eseri hangi yüzyılda Kütübü Sitte içine dahil olmuştur?

a) II. yy.
b) III. yy.
c) IV. yy.
d) V. yy.
e) VI. yy.

6. **Eserine hadîsleri alırken hadîslerin ma'mûlun bih olması ölçüsünü esas alan hadîs âlimi kimdir?**
   a) Buhârî
   b) Müslim
   c) Tirmizî
   d) Hâkim en-Neysâburî
   e) Nesâî

7. **Eserine hadîsleri alırken hadîslerin "terkinde hadîscilerin ittifak etmemiş oldukları olması" ölçüsünü esas alan hadîs âlimi kimdir?**
   a) Buhârî
   b) Müslim
   c) Tirmizî
   d) Ebû Dâvud
   e) Nesâî

8. **Sünen tarzı eserler içinde kendisine ilk şerh yazılan eser aşağıdakilerden hangisidir?**
   a) Buhârî'nin Sahîh'i
   b) Müslim'in Sahîh'i
   c) Tirmizî'nin Sünen'i
   d) Ebû Dâvud'un Sünen'i
   e) İbn Mâce'in Sünen'i

9. **Asağıdaki eserlerden hangisi sünen-i erbaa içinde değildir?**
   a) Tirmizî'nin Sünen'i
   b) Dârimî'nin Sünen'i
   c) Ebû Dâvud'un Sünen'i
   d) İbn Mâce'in Sünen'i
   e) Nesâî'nin Sünen'i

10. **Buhârî ile Müslim'in müştereken kitaplarına aldıkları hadîslere ne denir?**
    a) Mühtelefun aleyh
    b) Müttefekun aleyh
    c) Mühtelefun fîh
    d) Müttefakun fih
    e) Sahîhân

Cevap Anahtarı

1-a,2-e,3-a,4-d,5-e,6-c,7-e,8-d,9-b,10-b

YARARLANILAN VE BAŞVURULABİLECEK DİĞER KAYNAKLAR

el-A'zamî, Muhammed Mustafa.((1992). " Buhârî, Muhammed b. İsmâil". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (VI, 368-372).İstanbul.

el-A'zamî, Muhammed Mustafa. (2010).*Hadîs Metodolojisi ve Edebiyâtı.* (Çev. Recep Çetintaş)(s.124-149). İstanbul: İz Yayıncılık.

Aydınlı, Abdullah. (1993). " Dârimî Abdullah b. Abdurrahmân". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (VIII, 494-495).İstanbul.

Aydınlı, Abdullah.(1987). *Hadîs Terimleri Sözlüğü.(s.38)* İstanbul: Timaş.

Canân, İbrahim.(1988).*Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*.(I,145-248)Ankara.

Çakan, İsmail L. (2003). *Hadîs Edebiyatı*.(s.50-125).İstanbul.

Kandemir, Yaşar. (1989). "Ahmed b. Hanbel". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (II, 75-80).İstanbul.

Yardım, Ali.(1984).*Hadîs II,*(s. 59-84). İzmir.

Yücel, Ahmet.(2011: 79-82).*Hadîs Tarihi*. İstanbul.

TEHZÎB DÖNEMİ
IV. ASRIN ORTALARINDAN GÜNÜMÜZE KADAR

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

İÇİNDEKİLER

- Tehzîb Döneminin Anlamı ve Hadîs Tarihindeki Yeri
- Tehzîb Dönemi Hadîs Faaliyetleri
  - Tehzîb Döneminde Yapılmış Hadîs Çalışmaları
  - Hind ve Pakistan Bölgelerindeki Hadîs Çalışmaları
  - Türkiye'de Hadîs Çalışmaları

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Yrd. Doç. Dr. Arif ULU

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Tehzîb Döneminin Anlamını ve Hadîs Tarihindeki Yerini,
  - Tehzîb Dönemi Hadîs Faaliyetlerini,
  - Tehzîb Dönemindeki Hadîs Eserlerini,
  - Hindistan ve Pakistan Bölgelerindeki Hadîs Faaliyetlerini,
  - Son Dönem Türkiye'deki Hadîs Faaliyetlerini Öğreneceksiniz.

ÜNİTE 6

GİRİŞ

Hadîs tarihinin temel dönemlerinden tesbît ve tedvîn dönemini 3. ünitede tasnîf dönemini de 4. ve 5. ünitede görmüştük. Bu ünitede ise tehzîb dönemini inceleyeceğiz. Öncelikle tehzîb döneminin anlamı ve Hadîs tarihindeki yeri üzerinde duracağız. Daha sonra ise bu dönemdeki Hadîs alanında yapılmış faaliyetleri ele alacağız. Hind alt kıtasındaki hadîs faaliyetlerinden ve son dönemde Türkiye'de yapılan hadîs faaliyetlerine de ayrı başlıklar altında kısaca değineceğiz.

TEHZÎB DÖNEMİNİN ANLAMI VE HADÎS TARİHİNDEKİ YERİ

Tehzîb dönemi, hicrî dördüncü asrın ortalarından başlayıp günümüze kadar devam eden ve kıyamete kadar da devam edecek bir dönemdir.

Tehzîb (التهذيب) kelimesi asıl olan nesne üzerinde bir takım ek veya eksiltmelerle değişiklik yaparak süslemek, güzelleştirmek, bir adım daha ikmale taşıyarak sanatsal bir değer kazandırmak, son şeklini vermek gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Hadîs ıstılahı olarak, hicrî dördüncü asrın ortalarından başlayıp günümüze kadar devam eden; Tesbît, Tedvîn ve Tasnîf dönemlerinde yazılmış olan hadîs kitaplarının ele alınıp onlardan, daha kullanışlı, daha kapsamlı ve değişik ihtiyaçlara cevap veren eserlerin hazırlandığı ve Hadîsin öğrenim ve öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü döneme *tehzîb dönemi* denilmektedir.

Tehzîb dönemi hicrî dördüncü asrın ortalarından başlayıp günümüze kadar gelen ve kıyamete kadar devam edecek bir dönemin adıdır. Bu dönemde, önceki *Tesbît*, *Tedvîn* ve *Tasnîf* dönemlerinde yazılmış olan kitaplar ele alınıp onlardan, daha kullanışlı, daha kapsamlı ve değişik ihtiyaçlara cevap veren eserler hazırlanmış, ayrıca hadîslerin daha iyi anlaşılmalarını sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmış ve hadîslerin öğrenilip öğretilmesi hususunda faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

Tehzîb dönemi Hadîs alanındaki faaliyetleri;

1.Hadîs eserleriyle ilgili çalışmalar

2.Hadîs öğrenim-öğretim faaliyetleri olmak üzere iki genel başlık altında incelemek mümkündür.

Hadîs Eserleriyle İlgili Çalışmalar

Hadîs ilmi, temelde Rivâyetü'l-Hadîs ve Dirâyetü'l-Hadîs diye başlıca iki kısma ayrılır.

Rivâyetü'l-Hadîs İlmi (علم رواية الحديث): Hz. Muhammed'in (s.a.s)'in söz, fiil, takrîr ve hallerinin usûlüne uygun alınıp nakledilmesini konu edinen Hadîs İlmidir.

Dirâyetü'l-Hadîs İlmi (علم دراية الحديث): Hadîsleri, kabul ve red açısından, yani hangisinin kabul, hangisinin red edileceği yönlerinden inceleyen ilimdir.

Hadîs edebiyâtı da bu ikili taksime göre şekillenmekte ve incelenmektedir. Ayrıca Hadîsle ilgili çalışmalar yapılırken ve değerlendirilirken Hadîsin yapısı da dikkate alınmıştır. Hadîsin yapısı metin ve senedden oluşmaktadır. Bazı Hadîs çalışmaları Hadîslerin metinleriyle ilgili yapılmışken bazıları da senedleriyle ilgili yapılmıştır. Tehzîb dönemindeki eserleri bu taksimatı esas alarak değerlendireceğiz.

I.Rivâyetü'l-Hadîs Çalışmaları

II.Dirâyetü'l-Hadîs Çalışmaları

RİVÂYETÜ'L-HADÎS ÇALIŞMALARI

Hadîsin Metniyle İlgili Çalışmalar

Tehzîb dönemi Hadîs çalışmaları yukarıda da ifade ettiğimiz gibi genellikle önceki asırlarda yapılmış çalışmalara dayanmaktadır. Bu durum metinle ilgili çalışmalarda da açıkça görülmektedir. Metinle ilgili yapılan bu çalışmaları beş başlık altında inceleyeceğiz.

1- Bir Araya Toplama Çalışmaları
2- Tahkîk Çalışmaları
3- İhtisâr (Özetleme) Çalışmaları
4- Fihrist Çalışmaları
5- Anlama Çalışmaları

Bir Araya Toplama Çalışmaları

Hadis ilmi, temelde Rivâyetü'l-hadîs ve Dirâyetü'l-hadîs olmak üzere iki kısma ayrılır.

Her Konuyla İlgili Hadîs İhtiva Eden Eserleri Bir Araya Toplama Çalışmaları

Bu kısma giren eserlerde belirli bazı kitaplardaki hadîsler veya belirli bazı kitaplarda olup da diğer bazılarında bulunmayan hadîsler ya da değişik kitaplardan seçme hadîsler bir araya toplanmıştır. Bu eserleri dört başlık altında inceleyeceğiz.

a. Sahîheyn ve Kütüb-i Sitte'yi Bir Araya Toplama Çalışmaları

b. Bütün Hadîsleri Bir Araya Toplama Çalışmaları

c. Eserleri Mukayese Ederek Yapılan Toplama (Zevâid) Çalışmaları

d. Tamamlama (İstidrak) Çalışmaları

e. Hadîslerden Yapılan Seçmelerle Oluşturulan Toplama Çalışmaları

Sahîheyn ve Kütüb-i Sitte'yi Bir Araya Toplama Çalışmaları

Sahîheyn'i Bir Araya Toplama Çalışmaları

el-Cem' beyne's-Sahîheyn (الجمع بين الصحيحين)

Hadîs eserleri içerisinde öncelikle Sahîhu'l-Buhârî ve Sahîhu Müslim'deki hadîsler tek kitap içinde toplanılmaya çalışılmıştır. Sahîhândaki Hadîslerin bir eserde toplanmasına **el-Cem' beyne's-Sahîhayn** denilmiştir. Bu isim altında İbnü'l-Furât (v.414), Ahmed el-Berkânî (v.425) Muhammed b. Nasr el-Humeydî (v. 488), Hüseyin el-Ferrâ el-Beğavî (v. 516) gibi birçok âlim tarafından bu tarz eser telif edilmiştir.

Kütüb-i Sitte'yi Bir Araya Toplama Çalışmaları

el-Cem' beyne Usûli's-Sitte (الجمع بين أصول الستة)

Sahîhândaki hadislerin bir eserde toplanmasına el-Cem' beyne's-Sahîhayn denir.

Sahîheyn üzerine yapılan cem' çalışmalarından sonra, Kütüb-i Sitte'nin cem'ine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu sahada ilk eseri Endülüslü âlim **Rezîn b. Muâviye** (v.535) telif etmiştir. Bu âlim Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı olarak İbn Mâce'nin Sünen'i yerine İmâm Mâlik'in Muvatta'ını almış ve Kütüb-i Sitte'deki Hadîsleri *el-Cem' beyne Usûli's-Sitte* ismiyle bir kitap içinde toplamıştır. Ancak bu eserin tertibi yeterince güzel olmamış, bazı Hadîsler bulunması gereken yerlere konmamış, tekrarlar yapılmış, bazı Hadîsler ise kitapta yer almamıştır.

Câmi'u'l-Usûl (جامع الأصول)

*Kütübü Sitte*yi bir araya toplama hususunda ikinci teşebbüs Mecduddîn *İbnu'l-Esîr el-Cezerî* (v.606) tarafından yapılmıştır. İbnu'l-Esîr, Rezîn'in kitabını ele alıp onda görülen kusurları gidermeye çalışarak *Câmi'u'l-Usûl li-Ahâdîsi'r-Resûl* (جامع الأصول لأحاديث الرسول) isimli eserini yazmıştır.

Bu eserde, müellifin bütün ihtimamlarına rağmen, bazı noksanlıklar ve bazı mükerrer hadîsler yer almıştır. Bu mükerrer Hadîsler sebebiyle birçok âlim bu eseri ihtisar etmiştir.

Teysîru'l-Vusûl(تيسير الوصول)

İbnu'l-Esîr'in Câmi'u'l-Usûl li-Ahâdîsi'r-Resûl adlı eserini birçok âlim ihtisar etmiştir. Bu eseri İbnu'd-Deyba (v.950) da *Teysîru'l-Vusûl ilâ Ahâdîsi'r-Resûl* adıyla ihtisar etmiştir. Eser Dört cilt halinde basılmıştır. Merhum *Prof. Dr. İbrahim Canan* bu eseri tercüme ve şerh etmiş ve bu eser *Kütübü Sitte Tercüme ve Şerhi* adıyla yayınlanmıştır.

Bütün Hadîsleri Bir Araya Getirme Çalışmaları (جمع العامة)

Bazı müellifler bütün Hadîsleri bir araya getirmek için çaba sarfetmişlerdir. Bu konudaki ilk çalışma İbn Mes'ûd el-Begavî'nin (v.516) **Mesâbîhu's-Sünne'**sidir. Bu alandaki en büyük adımı ise Celâluddîn es-Suyûtî (v.911) atmıştır. O, bütün hadîsleri bir kitapta toplamayı düşünmüş ve bunu gerçekleştirmek için çalışmıştır. O bu maksadla üç eser yazmıştır:

el-Câmi'u'l-Kebîr (الجامع الكبير) ve el-Câmi'u's-Sağîr (الجامع الصغير)

Suyûtî önce bütün Hadîsleri bir araya toplamayı hedeflemiş ve Cem'ul-Cevâmi' diye de bilinen **el-Câmi'u'l-Kebîr** (الجامع الكبير**)** isimli eserini yazmaya başlamıştır. Eser iki bölüm halinde tertip edilmiş, birinci bölümde kavlî Hadîsler ikinci bölümde ise fiilî ve kavlî-fiilî hadîsler nakledilmiştir. Ancak Suyûtî bu eserini tamamlayamayacağını düşünerek, muhtasar bir kitap yazmaya yönelmiş ve **el-Câmi'u's-Sağîr** (الجامع الصغير) isimli kitabını telif etmiştir. Bu eserinde daha çok kısa hadîslerden 10031 Hadîsi bir araya getirmiştir. Bu hadîsleri harf sırasına koyup, hadîsin bitiminde, bir kısmını kısaltmalarla olmak üzere, hadîsin alındığı kaynak kitabı veya kitapları, hadîsin sahâbî râvîsini ve hadîsin sıhhat durumunu belirtmiştir.

Bununla beraber Suyûtî'nin bu eserinde, sonradan bizzat kendisinin *mevzû'* dediği hadîslerin yer aldığı görülmüştür. Bu kitabı **Feyzu'l-Kadîr** (فيض القدير) ismiyle şerh eden el-Munâvî (v.1032), es-Suyûtî'nin hadîslere verdiği Sahîhlik ve za'îflik hükümlerini çokca tenkid etmektedir.

Ziyâdâtu'l-Câmi'i's-Sağîr (زيادة الجامع الصغير)

es-Suyûtî yukarıda tanıttığımz *el-Câmi'u's-Sağîr* isimli eserini muhtasar tutmuş ve onda *Kütübü Sitte'*de bulunan bazı hadîslere bile yer vermemişti. Sonra bunu telafi için ayrı bir eser daha yazmaya yönelmiştir. *Ziyâdâtu'l-Câmi'i's-Sağîr* (**زيادة الجامع الصغير**) ismini verdiği bu eserinde 4440 hadîsi bir araya getirmiştir. Yusuf en-Nebhânî de *el-Câmi'u's-Sağîr* (**الجامع الصغير**) ile *Ziyâdât*'i (**زيادة الجامع الصغير**) birleştirip *el-Fethu'l-Kebîr* (**الفتح الكبير**) ismiyle bir eser kaleme aldı.

Kenzu'l-Ummâl (كنز العمال)

es-Suyûtî'nin yukarıda tanıttığımız üç eserindeki hadîsleri Alâuddin Ali *el-Muttakî el-Hindî* (v.975) konularına göre tasnîf etmiş, ana konuları yani "kitâb"ları harf sırasına koymuş ve *Kenzu'l-Ummâl* (كنز العمال) isimli eserini meydana getirmiştir. Kitapta hadîslerin senedleri nakledilmemiş, sadece sahabî râvîsine yer verilmiştir. Suyûtî'nin hadîsle ilgili değerlendirmesi varsa onlar da verilmiştir. Halen elde mevcut en geniş hadîs kitabı olan bu eserde 46 bin 624 hadîs bulunmaktadır.

Cem'ul-Fevâid (جمع الفوائد)

Rûdânî diye meşhur olan Muhammed b. Muhammed el-Mağribî (v. 1094) *Cem'ul-Fevâid min Câmi'i'l-Usûl ve Mecmai'z-Zevâid* ismiyle telif ettiği bu eserinde İbnü'l-Esîr'in Câmiu'l-Usûl'ü ile Heysemî'nin Mecmeu'z-Zevâid'ine İbn Mâce ve Dârimî'nin Sünen'lerini eklemek suretiyle telif etmiştir. Müellif tekrar olan Hadîsleri büyük ölçüde ayıklamış ve isnadları hazfetmiştir.

Eserleri Mukayese ile Farklı Hadîsleri Bir Araya Toplama (Zevâid) Çalışmaları

Zevâid (الزوائد) adı verilen bu çalışmalarda bazı kitaplar esas alınıp, onlarda olmayıp da diğer kitaplarda bulunan hadîsler tesbît edilip çıkarılarak yeni bir kitap içinde toplanır. Bu kitaba sahip olan bir kimse böylece birçok kitaba sahip olmuş olur. Bu maksadla *Sahîhân, Kütübü Hamse* veya *Kütübü Sitte*'de olmayıp da diğer bazı hadîs kitaplarında bulunan hadîsler tesbît edilmiş ve bunlar yeni kitaplarda toplanmıştır.

Misbâhu'z-Zucâce (مصباح الزجاجة)

el-Bûsîrî (v.840) **Sünenu ibn Mâce**'de bulunup da **Kütüb-i Hamse**de bulunmayan hadîsleri yani **Sünenu ibn Mâce'**nin kütüb-i hamseye zevâidini tesbît edip *Misbâhu'z-Zucâce fî Zevâidi ibn Mâce* (مصباح الزجاجة فى زوائد ابن ماجه) isimli eserini yazmıştır. O bu eserinde, hadîslerin sıhhat durumları hakkında bilgiler de vermiştir. Onun verdiği bu bilgileri Muhammed Fuad Abdulbakî neşre hazırladığı **Sünenü ibn Mâce**'de zâid hadîslerin sonunda "Fi'z-Zevâid (فى الزوائد)" yani "Zevâid kitabında şu açıklama vardır" diyerek nakletmektedir.

Mecme'u'z-Zevâid (مجمع الزوائد)

Tehzîb döneminde en çok çalışma Kütüb-i Sitte eserleri üzerine yapılmıştır.

Zevâid türü eserlerin en meşhuru *Nûreddin el-Heysemî* (v.807)nin *Mecme'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid* adlı eseridir. el-Heysemî bu eserini Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Ya'lâ'nın Müsnedleri ile Taberânî'nin üç Mu'cem'inde bulunup da **Kütüb-i Sitte**'de yer almayan Hadîsleri bir araya getirerek oluşturmuştur. Hadîslerin isnadında sadece sahabî râvîleri zikredilmiştir. Eserde 18.776 hadîs yer almıştır. Heysemî rivâyetlerin hangi kaynaktan alındığını belirtmiş ve sıhhat durumu hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur.

el-Metâlibu'l-Âliye (المطالب العالية)

İbn Hacer el-Askalânî (v.852) et-Tayalisî, el-Humeydî, İbn Ömer el-Adenî, Müsedded b. Müserhed, İbn Meni', İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Üsâme'den oluşan sekiz Müsned'de yer alıp da Kütübü Sitte ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer almayan Hadîsleri bir araya getirmiş ve *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniye* isimli eserini yazmıştır. İbn Hacer bu eserinde bir araya getirdiği Hadîslerin sıhhat durumu ve senedleri hakkında bilgiler de vermiştir.

Tamamlama (İstidrak) Çalışmaları

İstidrak, önceden gözden kaçmış bir şeyin hatırlanması, yapılmış bir yanlışın düzeltilmesi, eksik bir bilginin tamamlanması demektir. Hadîs edebiyatı ıstılahı olarak, kitap telif eden önceki bir muhaddisin şartlarına uygun olmasına rağmen herhangi bir sebeple eserinde yer almamış olan Hadîslerin daha sonraki bir muhaddis tarafından toplanması neticesinde meydana gelen yeni esere **Müstedrek** adı verilmektedir. Hadîs eserleri içerisinde en çok itibarı Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri gördüğü için en çok Müstedrek de bunlar üzerine hazırlanmıştır. Bu iki eser için on civarında Müstedrek hazırlanmıştır. ed-Dârekutnî, Ebu Zer el-Herevî, el-Hâkim gibi bir çok âlim Sahîhân üzerine Müstedrek çalışması yapmıştır. Bunlar

içinde en meşhuru el-Hâkim en-Neysâbûrî'nin (v.405) **el-Müstedrek ala's-Sahîhayn** adlı eseridir. Müstedrek denildiğinde el-Hâkim'in bu eseri anlaşılır.

el-Müstedrek ala's-Sahîhayn

el-Hâkim bu eserinde hem Buhârî ve Müslim'in her ikisinin de şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları hem de Buhârî ya da Müslim'den herhangi birinin şartına uyduğu halde kitabına almadığı Hadîsleri bir araya getirmeye çalışmıştır. Ancak muhaddisler, el-Hâkim'in kitabına aldığı Hadîslere "Sahîh" hükmünü verirken titiz davranmayıp gevşek davrandığı, bu nedenle pek çok Hadîs hakkında isabetsiz hüküm verdiğini belirtmişlerdir.

Hadîslerden Yapılan Seçmelerle Oluşturulan Çalışmalar

Bu kısımda değerlendirilecek eserler ise bazı amaçlar gözetilerek yapılan seçme Hadîsleri toplamıştır. Bu yönde yapılmış çalışmalardan iki eseri inceleyeceğiz. Bu eserlerden biri Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî'nin (v.l3ll/l893) *Râmûzu'l-Ahâdîs*'**i** diğeri de Mansûr Ali Nâsif'in *et-Tâcu'l-Câmi' li'l-Usûl* adlı eseridir.

Râmûzu'l-Ahâdîs (راموز الأحاديث)

es-Suyûtî'nin **el-Câmi'u's-Sağîr**'inin özelliklerini taşıyan bu eserde Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî 7101 hadîsi bir araya toplamıştır. Müellifinin belirttiğine göre toplam 33 kaynaktan seçilen Hadîsler bir araya toplanmıştır. Toplanan bu Hadîsler alfabetik bir tertible verilmiş ve senedleri hazfedilmiştir. Hadîslerin sıhhat durumlarına da yer yer işaret edilmiştir. Her hadîsin alındığı kaynak ya da kaynaklar belirtilmiştir. Bu da isteyen kimsenin hadîsi incelemesine imkân vermektedir. Abdülazîz Bekkine ve Naim Erdoğan tarafından iki ayrı tercümesi yapılmış ve yayınlanmıştır.

et-Tâcu'l-Câmi' li'l-Usûl (التاج الجامع للأصول)

Bu kategoriye örnek verilebilecek diğer bir eser, Mansûr Ali Nâsif'in **et-Tâcu'l-Câmi' li'l-Usûl**'üdür (التاج الجامع للأصول). Müellif bu eserinde iman, ilim, ibadet, muâmelât, fezail, tefsir, cihad, ahlâk ve gaybî konular gibi her konudan hadîsleri bir araya getirmiştir. Kitabına aldığı hadîslerin çoğunu **Kütübü Hamse'**den seçmiş, bu beş kitabta Hadîs bulamadığı konulara dair rivâyetleri eş-Şâfiî'nin ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'lerinden, İmam Malik'in Muvatta'ından, İbn Mâce'nin Sünen'inden ve Hâkim'in el-Müstedrek'inden tamamlamıştır. Bu eser beş cilt halinde bir kaç kez basılmış ve Bekir Sadak tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

Belirli Konulardaki Hadîsleri Bir Araya Toplayan Eserler

Tehzîb döneminde ahkâm, ahlâk, tıb, dua gibi belirli konulardaki hadîsler değişik hadîs kitaplarından toplanarak, ayrı ayrı müstakil kitaplar yazılmıştır.

Ahkâm Hadîslerini Bir Araya Toplayan Eserler

Belirli konular arasında en büyük alâkayı **ahkâm hadîsleri** görmüş ve onlardan zengin bir edebiyat oluşturulmuştur.

Belirli konulardaki hadisleri bir araya toplama çalışmalarında en büyük alâkayı ahkâm hadisleri görmüştür.

es-Sünenü'l-Kübrâ (السنن الكبرى)

el-Beyhakî (v.458) tarafından telif edilmiştir. Müellif bu eserinde, ahkâmla ilgili tüm Hadîsleri bir araya toplamayı hedeflemiştir. Kütüb-i Sitte'de yer almayan pek çok Hadîs bu eserde yer almıştır. Naklettiği Hadîsler ve râvîleri hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Müellif eserinde fıkhî meseleleri açıklamış, konu ile ilgili âyet ve Hadîsleri delil olarak zikretmiştir.

Mesâbîhu's-Sünne (مصابيح السنة)

Bu eseri Ebû Muhammed el-Ferrâ **el-Beğavî** (v.516) telif etmiştir. Bizzat kendisinin ifade ettiğine göre bu eserini âbidlerin elinde Allah'ın Kitabı'ndan sonra sünenlerden oluşan bir kaynağın bulunması ve onlara taatlarında yardımcı olmak maksadıyla, ulemanın kitaplarında naklettiği Hadîslerden derlemek suretiyle meydana getirmiştir. Eser, Kütüb-i Sitte ve Dârimî'nin Sünen'lerine dayanmaktadır. el-Beğavî bu eserinde *ahkâm hadîslerini*, senedlerini hazfederek bir araya toplamış, hadîslerin bazan sadece sahâbî râvîsini vermiştir. 4700 civarında hadîs ihtiva eden bu eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri, et-Tebrîzî'nin (v.737) **Mişkâtu'l-Mesâbîh** (مشكاة المصابيح) isimli eseridir. et-Tebrîzî bu eserini **Mesâbîh**'e 1511 hadîs ilavesiyle meydana getirmiştir.

el-Munteka (المنتقى)

Mecduddin ibn Teymiyye'nin (v. 652) *Muntekâ'l-Ahbâr fi'l-Ahkâm* adını verdiği bu eserinde esas itibariyle **Kütübü Sitte** ile Ahmed b. Hanbel'in **Müsned**'inden seçilen **ahkâm hadîsleri** senedleri hazfedilerek bir araya toplanmıştır. Bu mühim kitabı Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr* (نيل الأوطار) ismiyle şerhetmiştir. Bu şerh de önemli bir eserdir.

***Bulûğu'l-Merâm* (*بلوغ المرام*)**

İbn Hacer (v.852) bu eserinde ahkâmla ilgili 1356 hadîsi bir araya toplamıştır. Bu güzel eseri el-Hüseynu'l-Mağribî *el-Bedru't-Temâm* ismiyle şerhetmiş, el-Emîru's-San'ânî ise bu şerhi güzel bir şekilde ihtisar edip bazı ilâveler yapmış ve eserine *Sübülü's-Selâm* (سبل السلام) ismini vermiştir. Ahmed Davudoğlu da bu son eseri, içindeki bazı görüşleri tenkid ederek, bazı çıkarma ve ilâveler yaparak *Selâmet Yolları* ismiyle tercüme etmiştir.

Ahlâkla İlgili Hadîsleri Bir Araya Toplayan Eserler

***et-Terğîb ve't-Terhîb* (*الترغيب والترهيب*)**

Kısaca **el-Münzirî** (v. 656) diye tanınan Abdülazîm b. Abdülkavî b. Abdillah el-Münzirî'nin en önemli eseri *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi'ş-Şerîf*'idir. Günümüze kadar vâiz ve mürşidlerin büyük çoğunluğu bu eserden istifade etmişlerdir. el-Münzirî bu eserinde iyiliklere teşvik eden (tergîb), kötülüklerden korkutan, caydıran (terhîb) hadîsleri bir araya toplamıştır. Her bölümde önce terğîb hadîslerini, sonra terhîb hadîslerini vermiş, hadîsin sahâbî râvîsi ile alındığı kaynak kitapları zikretmiş, hadîsin Sahîhlik ve zayıflık durumunu da belirtmiştir. Bu eser Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır.

***Riyâzu's-Sâlihîn* (*رياض الصالحين*)**

Riyâzu's-Sâlihîn ülkemizde büyük ilgi görmüş ve birkaç çevirisi yapılmıştır.

en-Nevevî, (v.676) *Riyâzu's-Sâlihîn min Hadîsi Seyyidi'l-Mürselin* adını verdiği eserinde, 1894 Hadîsi bir araya toplamıştır. en-Nevevî bu eserinde dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak hadîsleri bir araya toplamayı hedeflemiştir. Müellif her bölümün başında ilgili birkaç âyeti zikretmekte, daha sonra, başında sahâbî râvîsini sonunda ise kaynağını belirtmek suretiyle hadîsleri kaydetmektedir. Hadîsler **Kütübü Sitte**'den seçilmiştir. Hadîsleri naklettikten sonra hangi kaynakta yer aldığını da belirtmiştir. Ülkemizde bu önemli eseri bir çok âlim şerhetmiş ve Türkçeye de bir kaç farklı çevirisi yapılmıştır.

Belirli Özellikteki Hadîsleri Toplayan Eserler

Tehzîb döneminde belirli özellikte bulunan Hadîsler de müstakil eserlerde bir araya toplanmıştır. Bu alanda mütevâtir, müştehir, sahîh, za'îf, mevzû' hadîsler toplanarak her bir çeşit hakkında ayrı eserler yazılmıştır.

Mütevâtir Hadîsler

Bu konuda birçok kitap kaleme alınmıştır ki bunların en meşhurları şu iki eserdir:

el-Ezhâru'l-Mutenâsire (الأزهار المتناثرة)

Bu eser **es-Suyûtî** (v.911) tarafından telif edilmiştir. Eserin tam adı **el-Ezhâru'l-Mutenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mutevâtire'**dir (الأزهار المتناثرة فى الأخبار المتواترة)

Nazmu'l-Mutenâsir (نظم المتناثر):

Mütevâtir Hadîslerle ilgili bir diğer eseri Muhammed b. Ca'fer **el-Kettânî** (v.1345) telif etmiştir. Eserinin tam adı **Nazmu'l-Mutenâsir Mine'l-Hadîsi'l-Mutevâtir**'dir.

Müştehir Hadîsler ve Mevzû Hadîsler

Tehzîb döneminde müştehir Hadîsler ve Hadîs diye uydurulmuş sözlerle (mevzû') ilgili olarak bir çok eser yazılmıştır. Bu eserler bu konuların işlendiği ünitede ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Belirli Sayıda Hadîsi Bir Araya Toplayan Eserler

Bu dönemde 7, 40, 50, 101, 250, 500 ve 1001 gibi belirli sayıda hadîs ihtiva eden eserler de yazılmıştır.

Bu sayıların tesbîtinde rakamların toplum içinde kazandıkları özel anlamların etkisinin yanında Hz.Peygamber'e (s.a.s) nisbet edilen bazı teşvikler de etkili olmuştur. En çok ilgi 40 Hadîs çalışmalarına gösterilmiştir. 40 Hadîs çalışmalarının en meşhuru en-Nevevî'nin (v.676) *el-Erba'ûn* (الأربعون) adlı eseridir.

Bir dönem Diyanet İşleri Başkanlığı da yapmış olan Erzurumlu Ömer Nasuhî Bilmen ise *500 Hadîsi Şerif* adlı eseri hazırlamıştır.

Farklı eserlerde yer alan bir hadîsin kaynağını bulmaya, sıhhat durumunu belirlemeye ıstılahta tahrîc denir.

Tahkîk Çalışmaları

Tehzîb döneminde fıkıh, tefsir, kelâm, tasavvuf, ahlâk gibi değişik sahalarda yazılmış kitaplarda geçen veya halk arasında dolaşan hadîslerin, varsa, kaynaklarının bulunması ve Sahîhlik durumlarının incelenmesi ayrı bir çalışma alanı oluşturmuştur.

Farklı eserlerde yer alan bir hadîsin kaynağını bulmaya, sıhhat durumunu belirlemeye ıstılahta tahrîc denir. Bu sahada da pek çok eser kaleme alınmış ve

hemen hemen bütün meşhur kitaplarda geçen veya halk arasında dolaşan hadîslerin tahrîcleri yapılmıştır. Bunların en meşhur olanlarından bir kaç tane örnek verelim.

Nasbu'r-Râye (نصب الراية)

Hanefi fıkhının meşhur kitaplarından biri olan **el-Hidâye** (الهداية)'de yer alan Hadîsleri *ez-Zeyle'î* (v.762) tahrîc ederek; *Nasbu'r-Râye li-Ahâdîsi'l-Hidâye* (نصب الراية لأحاديث الهداية) isimli eserini yazmıştır.

el-Muğnî (المغنى)

İmam el-Gazâlî'nin meşhur kitabı **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**'de (إحياء علوم الدين) geçen hadîsleri *el-Irâkî* (v.806), *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr* isimli kitabında tahrîc etmiştir.

Menâhilu's-Safâ (مناهل الصفا)

es-Suyûtî, **el-Kadî Iyâz**'ın meşhur eseri *eş-Şifâ'* (الشفاء) daki hadîsleri *Menâhilu's-Safâ fî Tahrîci Ahâdîsi'ş-Şifâ* isimli eserinde *tahrîc* etmiştir.

3.İhtisar (Özetleme) Çalışmaları

Tasnîf veya tehzîb döneminde yazılan bazı hadîs kitapları, içlerindeki mükerrer, mevkûf, maktû' gibi bir kısım hadîsler çıkarılarak kısaltılmış yani ihtisâr edilmiş, hadîsler bazen yeniden tertib edilmiş ve böylece daha kullanışlı eserler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu sahada yapılan çok sayıdaki çalışmalara örnek olarak iki eseri vereceğiz.

et-Tecrîdu's-Sarîh (التجريد الصريح)

ez-Zebîdî, **Sahîhu'l-Buhârî**'yi, içindeki *mevkûf* ve *maktû'*ları çıkararak ve sadece muttasıl merfû'ları alarak ihtisâr etmiş ve *et-Tecrîdu's-Sarîh*'ini (التجريد الصريح) kaleme almıştır. Bu eser, merhum *Ahmed Naim Babanzâde ve Kâmil Miras* tarafından Türkçeye tercüme edilmiş, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından da neşredilmiştir.

Teysîru'l-Vusûl (التيسير الوصول)

İbnu'd-Deyba', **İbnu'l-Esîr**'in **Câmi'u'l-Usûl**'ünü ihtisâr edip *Teysîru'l-Vusûl*'ünü (التيسير الوصول) yazmıştır ki daha önce bu çalışma hakkında bilgi verilmişti.

Fihrist Çalışmaları

Aranılan bir hadisi bulmada en kullanışlı olan eserler kelime fihristleridir.

Fihrist çalışmaları hadîsleri kaynaklardan kolayca bulmak için yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı atrâf kitaplarıdır. Atrâf kitapları aranan bir hadîsin kolayca bulunmasını sağlamak maksadıyla telif edilen kitaplardır. Atrâf kitaplarında hadîsin baş tarafını veya, tamamını hatırlatan bir kısmını verilerek hadîsin geçtiği yerler gösterilir.

Atrâf kitapları Hadîslerin bulunmasını kolaylaştırmış olsa da hadîs bulmada en kullanışlı olan eserler, hadîslerin kelime fihristleridir. Hadîs tarihinde bu tür fihristlerin ilk örneğini, bildiğimize göre, İbnu'l-Esîr el-Cezerî vermiştir.

Daha sonraki dönemlerde XX. Yüzyılda, hem kelime fihristleri, hem de Bilgisayar çalışmaları yapılmıştır -ki bunlar, "Hadîs Bulma Yolları" konusunda işlenecektir.

Anlama Çalışmaları

Tehzîb döneminde hadîsleri dilbilgisi, kelime ve genel muhteva bakımlarından anlamaya yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bunları üç başlık altında inceleyebiliriz:

İ'râbu'l-Hadîs Çalışmaları

Hadîslerin dilbilgisi yönünden tahlilleri, onların anlaşılması için çoğu zaman ehemmiyet arzeder. Buna hadîslerin şekli anlaşılmaları da denilebilir. Bu konuyla ilgili olarak tehzîb döneminde müstakil eserler telif edilmiştir.

İ'râbu'l-Hadîsi'n-Nebevî (اعراب الحديث النبوى)

Bu sahadaki ilk müstakil eser *Ebû'l-Beka el-Ukberî* (v.616)'*nin İ'râbu'l-Hadîsi'n-Nebevî* (اعراب الحديث النبوى) adlı çalışmasıdır. Müellif bu eserinde **İbnu'l-Cevzî'**nin **Câmi'u'l-Mesânîd** isimli kitabında geçen 428 kadar hadîsi ele alıp gerekli gördüğü yerlerini i'râb etmiştir.

Şevâhidu’t-Tavzîh ve’t-Tashîh (شواهد التوضيح والتصحيح)

Bu konuda diğer bir eser, *İbn Mâlik* Muhammed b. Abdillah et-Ta’î’nin *Şevâhidu’t-Tavzîh ve’t-Tashîh li-Müşkilâti’l-Câmi’i’s-Sahîh’*idir (شواهد التوضيح والتصحيح). Müellif bu eserinde, isminden de anlaşılabileceği gibi, **Sahîhu’l-Buhârî’**deki i’râb yönünden müşkil hadîslerin bir kısmını ele almıştır.

Hadîs Lügatı Çalışmaları

Hadislerde yer alan garîb kelimeleri anlamak ve açıklamak maksadıyla hadis lügatı çalışmaları yapılmıştır.

Hadîslerin garîb kelimelerini açıklamak maksadıyla önceki dönemde başlatılan çalışmalar bu dönemde de devam etmiş ve bu sahada yeni yöntemler geliştirilmiştir.

el-Fâik fî Garîbi’l-Hadîs (الفائق في غريب الحديث والأثر)

Bu alandaki en meşhur çalışmalardan biri *ez-Zemahşerî*’nin *el-Fâik fî Garîbi’l-Hadîs ve‘l-Eser* (الفائق في غريب الحديث والأثر) adlı eseridir.

en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser (النهاية فى غريب الحديث و الأثر)

Bu konuyla ilgili en meşhur eser ise *İbnu’l-Esîr el-Cezerî*’nin (v.606) *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs ve’l-Eser* (النهاية فى غريب الحديث و الأثر) adlı çalışmasıdır. Müellif garîb kelimelerin lügat mânâlarını vermekle yetinmemiş, yer yer fıkhî meselelere, zahiren birbirine zıt görünen hadîslerin yorumuna da temas ettiği kullanışlı ve faydalı bir kitap meydana getirmiştir.

Şerh ve Hâşiye Çalışmaları

Bu dönemde hadîsleri, dil, muhteva, hüküm gibi ilgili bütün yönleriyle incelemeye, izah etmeye yönelik çalışmalar artarak devam etmiştir. Bu maksadla başta *sahîhân* olmak üzere meşhur hadîs kitaplarının hemen hemen hepsinin *şerh* ve *hâşiye*leri yapılmıştr. Şerh çalışmaları ileride ayrı bir ünitede ele alınacaktır.

Senedle İlgili Çalışmalar

Buraya kadar incelediğimiz eserler, Hadîslerin metinleriyle ilgili yapılan çalışmalardı. Hadîsin diğer kısmı olan senedle ilgili de pek çok çalışma yapılmıştır. Tehzîb döneminde senedle ilgili yapılan çalışmaları iki başlık altında incelemek mümkündür:

1- Senedleri Bir Araya Toplama Çalışmaları

2- Ricâl Çalışmaları

Senedleri Bir Araya Toplama Çalışmaları

Muayyen bazı kitaplardaki hadislerin farklı senedlerini bulma çalışmalarına istihrâc adı verilmektedir.

Tehzîb döneminde muayyen bazı kitaplardaki hadîslerin farklı senedlerini bulma, yani *istihrâc* (إستخراج) çalışmaları da yapılmıştır. İstihrâc çalışmalarına örnek olarak Ebû Mes'ûd Süleyman b. ibrahim el-isbehânî'nin (v.486) *el-Mustahrec* (المستخرج) adlı eserini zikredebiliriz.

Bu dönemde istihrâc çalışmalarının yanısıra bir hadîsin bütün senedlerini bulup bir araya toplama yani *turuk* çalışmaları da yapılmıştır. Bu çalışmalara örnek olarak **Ziyâuddîn el-Makdisî**'nin (v.643) **Turuku Hadîsi'l-Havz** (طرق الحديث الحوض) adlı eserini verebiliriz.

Ricâl Çalışmaları

Tehzîb döneminde hadîslerin râvîleri ile ilgili bir çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları sika râvîlerle ilgili, bazıları zayıf ravîlerle ilgili yapılmış bazı çalışmalarda ise hem sika hem de zayıf râvîler birlikte yer almıştır. Yine bazı çalışmalar bazı kaynaklarda yer alan râvîler hakkında yapıldığı gibi, bazıları da bir bölgede bulunan râvîler hakkında yapılmıştır. Râvîlerle ilgili yapılan bu çalışmalar sonraki ünitelerde ele alınacaktır.

II.DİRÂYETÜ'L-HADÎS ÇALIŞMALARI

Tehzîb dönemi içerisinde Rivâyetü'l-Hadîs eserleriyle ilgili çalışmalar yapılırken aynı zamanda hadîs rivâyetinin teorisinin işlendiği Dirâyetü'l-Hadîsle ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Bilindiği kadarıyla Hadîs usûlünün çeşitli konularını bir araya getiren ilk eser, *er-Râmehurmuzî*'nin *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*'sidir. Daha sonra Ebû Nuaym bu esere bazı ilaveler ve çıkarmalar ihtiva eden mustahrec yazmış, yine bu dönemde yaşayan önemli Hadîsçilerden olan *Hâkim en-Neysâburî* de meşhur eseri, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*'ini yazmıştır. Daha sonra ise tehzîb dönemi boyunca Hadîs usûlüne ilişkin olarak birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar ileride Hadîs Usûlü konusunda ayrı bir ünitede ele alınacağından şimdilik bu bilgilerle yetinmek istiyoruz.

TEHZÎB DÖNEMİNİN SON DÖNEMLERİ

Tehzîb döneminde bir yandan Hadîs eserleriyle ilgili çalışmalar yürütülürken bir yandan da Hadîs öğrenim ve öğretim faaliyeti de devam etmiştir. Hadîs öğrenim ve öğretim faaliyetleri ileride ayrı bir ünite olarak ele alınacaktır.

Hindistan-Pakistan Bölgesindeki Hadîs Faaliyetleri

Uzun bir süreci kapsayan Tehzîb dönemi içerisinde Hadîs alanındaki faaliyetler bazı zaman dilimlerinde bazı bölgelerde yavaşlarken bazı bölgelerde ise hızlanmıştır. Nitekim hicrî X. asırdan itibaren diğer bölgelere nazaran Hind alt kıtasında Hadîs alanındaki faaliyetlerde bir canlılık dikkati çekmektedir. Hicrî XII. asra gelindiğinde ise bu bölgedeki faaliyetler daha da yoğunlaşmıştır. Bu nedenle söz konusu bölgedeki Hadîs alanındaki faaliyetlere kısaca değinmek istiyoruz.

Hindistan'daki Hadîs Faaliyetleri

Hind alt kıtasında hicrî X. Asırdan itibaren Hadîs alanındaki faaliyetlerde başlayan canlanmanın hicrî XII. asırdan itibaren daha da yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Bu bölgede Hadîs alanındaki faaliyeti yürütenler arasında Ali el-Muttaki el-Hindî (v. 975/1567), Allâme Tâhir Patnî (v. 986/1578), Şeyh Abdu'l-Hak Dihlevî (v. 1052/1642) ve Şâh Velîyullah Dihlevî (v. 1176/1762) gibi şahsiyetler bulunmaktadır.

Hicrî X. Asırdan itibaren diğer bölgelere nazaran Hind alt kıtasında hadis alanındaki faaliyetlerde bir canlılık dikkati çekmektedir.

Bu âlimlerden en etkili olanların başında Şah Veliyyullah ed-Dihlevî gelmektedir. Hadîs ilmine büyük önem veren Şâh Velîyullah, Hadîsi bütün ilimlerin esası kabul etmekteydi. Şah Veliyyullah İslam dünyasındaki taklit ve durgunluk ortamında, Hindistan'da fikir özgürlüğü ve Hadîsle amel hareketini başlatmıştır. Onun ardından bu hareketi Şâh Abdu'l-Azîz Dihlevî (v.1239/1824), Şâh Muhammed Ismâil Dihlevî (v.1246/1831), Şâh Muhammed İshâk Dihlevî (v.1262/1846), Mevlânâ Abdu'l-Hay Leknevî (v.1304/1887), Nevvâb Sıddîk Hasan Hân Kannûcî (v.1307/1889), Seyyid Nezîr Hüseyin Dihlevî (v.1320/1902), Mevlânâ Reşîd Ahmed Gangohî (v.1323/1905), Mevlânâ Şemsu'l-Hak Azîmâbâdî (v.1329/1911), Mevlânâ Mahmûd Hasan Diyobendî (v.1339/1920), Mevlânâ Abdu'r-Rahmân Mubârekfûrî (v.1353/1935), Mevlânâ Şebbir Ahmed Osmânî (v.1369/1949), Mevlânâ Zafer Ahmed Osmânî (v.1394/1974) gibi pek çok zat bu hareketi devam ettirmişlerdir.

İngiliz işgali altında bulunan Hindistan'da İslâm'ın doğru anlaşılması konusunda farklı yaklaşımlar gösterilmiş ve bunun akabinde de ekoller oluşmuştur. Bu ekollerin belli başlıları;

a) Diyûbend (Hanefî) Ekolü

Hindistan-Pakistan bölgesindeki hadis çalışmalarında da en çok ilgiyi yine Kütüb-i Sitte eserleri görmüştür.

b) Ehl-i Hadîs Ekolü

c) Aligarh Ekolü

d) Ehl-i Kur'an Ekolü

Bu ekoller içinde "Hanefî Ekolü" veya "Diyûbend Ekolü" ismiyle tanınan ekol ile "Ehl-i Hadîs Ekolü", Hadîs ilminin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu nedenle bu iki ekolün Hadîs çalışmaları hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

Diyûbend (Hanefî) Ekolü

Diyûbend Medresesi'nin, Hint diyarında Hadîs ilminin canlanmasında, öğrenilip öğretilmesinde, Hadîsle ilgili eserler'in yazılmasında ve neşrinde özel bir yeri ve önemi vardır. Bu ekol Hanefîlerin klasik dönem hadîs anlayışını benimsemektedir. Bu ekol içerisinde Hadîs alanındaki faaliyetlerde yer alan âlimlerden bazıları şunlardır: Ahmed Ali Sehârenpûrî (v. 1880), Abdulhay el-Leknevî (v. 1886), Feyzu'l-Hasen Gangohi (v. 1886), Azîmâbâdî (v. 1911), Mahmud Hasan Diyûbendî (v. 1920), Sehârenpûrî (v. 1927), Enver Şah el-Keşmîrî (v. 1933), Eşref Ali et-Tehânevî (ö. 1943).

Bu âlimlerden bazıları Kütüb-i Sitte üzerine şerh veya haşiye yazmışlardır. Mesela Ahmed Ali Sehârenpûrî, *Mukaddime ve Şerh alâ Sahîhi'l-Buhârî, Hâşiye ala Süneni Ebî Dâvud* gibi eserleri yazmıştır. Azîmâbâdî ise Ebû Dâvûd'un Sünen'ini *Avnü'l-Ma'bûd* ismiyle şerh etmiştir. Yine bu âlimlerden Abdülhay el-Leknevî de en çok eser verenler arasındadır. Bu âlim eserleriyle diğer İslam beldelerinde de yakınen tanınmıştır. Onun önemli bazı eserleri şu şekildedir:

1. el-Âsâru'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevzû 'a,
2. et-Ta'lîku'l-Mümecced alâ Muvattai Muhammed,
3. Za'feru'l-Emâni fî Muhtasari'l-Cûrcâni,
4. er-Ref' ve't-Tekmîl fi'l-Cerh ve't-Tadîl,
5. el-Ecvibetü'l-Fâdile li'l-Es'ileti'l-Aşereti'l-Kâmile.

Yine burada ismi zikredilmesi gereken âlimlerden biri de temel Hadîs kaynaklarına yaptığı tahkikle tanınan Habîburrahman el-A'zamî'dir (v. 1991). Bu zat birçok eseri tahkik etmiştir.

Ehl-i Hadîs Ekolü

Hind Yarımadası'nda Hadîs İlmine hizmeti geçen bir diğer grup Ehl-i Hadîs ekolüdür. Muhammed İshak Dehlevî'nin öğrencilerinden olan Nezir Hüseyin, Ehl-i Hadîs ekolünün kurucusu sayılmaktadır. Bu ekol İslam'ın klasik değerlerini öne çıkarmayı hedeflemiştir. Ehl-i Hadîs uleması bu hedef doğrultusunda Hadîs tedris ve tâliminin yanı sıra telif sahasında da eserler vermek suretiyle Hint

Yarımadası'ndaki Hadîs neşrine katkıda bulunmuşlardır**.** Ehl-i Hadîs ulemasının yazılı hizmetlerinin önemli bir bölümünü, temel Hadîs kaynaklarının Urducaya tercümesi oluşturmuştur. Ehl-i Hadîs ekolüne Abdullah b. Muhammed Gaznevî (v. 1881), Sıddık Hasan Han (v. 1307/1889), Muhammed Hüseyin Mevlevî (v. 1920), Şemsü'l-Hak Azîmâbâdî (v. 1329/1911), Vahîduzzaman (v. 1338/1919), Abdurrahman Mübarekfûrî (v.1353/1953) gibi âlimler fikirleriyle ve eserleriyle öncülük etmiştir. Ehl-i Hadîs ekolü mensubu âlimlerin büyük bir bölümü başta temel Hadîs kaynakları ve şerhleri olmak üzere bir çok eserin neşrini gerçekleştirmiş ve bunları Urduca yayınlamışlardır. Bunun dışında yeni eserler de yazmışlardır.

Pakistan'daki Hadîs Faaliyetleri

1947 tarihinde İngilizler Hint Yarımadası'ndan çekildiklerinde yerlerine Hindistan ve Pakistan adında iki yeni devlet bırakmışlardır. Böylece yarımadada doksan yıl süren İngiliz hâkimiyeti sona ermiştir.

Pakistan'da Hadîs çalışmaları üniversite ve medreseler olmak üzere iki farklı alanda yürütülmüştür. Pakistan'da Hadîs alanındaki faaliyetlerde Şebbir Ahmed Osmanî (v. 1369/1949), İşfakurrahman Kahdihlevî (v. 1377/1957), Zafer Ahmed Tehânevî (v. 1394/1974), Muhammed Taki Osmânî gibi birçok şahsın ismi ön plana çıkmıştır.

Bu âlimlerden İşfakurrahman Kahdihlevî'nin; *et-Tîbu'ş-Şezi fi şerhi't-Tirmizî*, *Keşfu'l-muğatta an vechi'l-Muvatta, Tarih-i İlm-i Hadîs, Hâşiye alâ Süneni'n-Nesâi*, gibi eserleri vardır.

Muhammed Taki Osmânî'nin ise *Tekmiletü Fethi'l-Mülhim bi şerh-i Sahîh-i Müslim, Ders-i Tirmizi, The Authority of Sunnah* adlı eserleri vardır.

Bu şahıslardan bazılarının yazdığı eserler ise kendi beldelerinde olduğu gibi diğer İslâm bölgelerinde de ilgiyle karşılanmış ve sıkça müracaat edilen eser konumuna gelmiştir. Mesela Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin yirmi yıllık çalışma sonucunda yazdığı *İ'lâü's-Sünen* adlı eseri böyledir. Başlangıç itibariyle, Ehl-i Hadîs ekolüne mensup bazı kişilerin Hanefî mezhebinin Hadîslere istinad etmediği ve Hanefîlerin kıyası Hadîse tercih ettikleri yolundaki iddialarına cevaben te'lifine başlanan eser, neticede kapsamlı bir Hadîs mecmuasına dönüşmüştür. Müellifin *İ'lâu's-sûnen* dışında Hadîsle ilgili Urduca eserleri de bulunmaktadır.

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE'DE HADÎS ÇALIŞMALARI

Türkiye'de hadis alanındaki faaliyetler Babanzâde Ahmed Naim ile başlamıştır.

Tehzîb döneminin tanımında da belirttiğimiz gibi bu dönem hicrî dördüncü asrın ortalarından başlamış günümüze kadar devam etmiş, kıyamete kadar da sürecek bir zaman dilimini kapsamaktadır. Dolayısıyla ülkemizin son döneminde yapılan Hadîsle ilgili faaliyetler de bu dönemin içerisinde değerlendirilmektedir. Biz de ünitenin bu son kısmında Cumhuriyet döneminde ülkemizde yapılan Hadîs çalışmalarından kısaca bahsetmek istiyoruz.

Cumhuriyet döneminde Hadîs alanındaki faaliyetler, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Babanzâde Ahmed Naim'e (v. 1934) daha önce tanıttığımız ez-Zebîdî'nin *Sahîh'i Buhârî Muhtasarı* adlı eserini tercüme ve şerh etme görevi vermesiyle başlamıştır. Ahmed Naim verilen bu görevi yerine getirmek için harekete geçmiş ve öncelikle bu esere bir Mukaddime olarak usulünü kaleme almıştır. Ardından eseri tercüme ve şerhetmeye girişmiş ancak ömrü vefa etmemiş sadece üç cildini tamamlayabilmişti. Babanzâde'nin başladığı bu çalışmayı Kamil Miras (v. 1957) tamamlamış ve bu eser on iki cilt olarak yayınlanmıştır. Bu eserin ardından Diyanet İşleri Başkanlığı *Riyâzü's-Sâlihîn'i* Türkçeye tercüme ettirmiştir.

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde bu iki âlimin dışında İzmirli İsmail Hakkı (v. 1946), Ahmed Hamdi Akseki (v. 1951), Muhammed Zâhid el-Kevserî (v. 1952), Yusuf Ziya Yörükan (v. 1954) Hadîsle ilgili çalışmalar yapmışlardır.

Türkiye'de hadis alanındaki ilk akademik çalışmayı 1956 tarihinde Fuat Sezgin yapmıştır.

Cumhuriyet döneminde bir yandan Hadîs metinleriyle ilgili çalışmalar yapılırken diğer yandan da Hadîs Usûlü ve Tarihi çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemdeki en önemli çalışmayı yukarıda değindiğimiz gibi Ahmed Naim Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhine Mukaddime olarak yazmıştır. Ahmed Naim bu eseri klasik bazı Hadîs Usûlü eserlerini esas alarak yazmıştır. Benzer bir çalışmayı Ahmet Hamdi Akseki *Riyazu's-Sâlihîn* tercümesinin Mukaddime'si için hazırlamıştır. İzmirli İsmail Hakkı diğer bazı eserlerinin yanı sıra Hadîs Usûlü ve ıstılahlarını ele aldığı *Tarih-i Hadîs* adlı eserini yazmıştır. Bu eser İbrahim Hatiboğlu tarafından *Hadîs Tarihi* ismiyle 2002 tarihinde yayınlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde 1950 tarihinden sonra Hadîsle ilgili çalışmalar artmaya başlamıştır. Fuat Sezgin 1956 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsüne bağlı olarak hazırladığı *Buhârînin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* isimli doktora çalışmasını Türkiye'de akademik Hadîsçiliğin başlangıcı olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü bu çalışma Türkiye'deki Hadîs alanındaki ilk akademik çalışmadır.

17 Mayıs 1961 tarihinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadîs kürsüsünün başına getirilen merhum Tayyib Okiç'in telif ettiği *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler* ve *Hadîs Ders Notları* isimli çalışmalarında Hadîs Usûlü'nün problemleri öz olarak ele alınmıştır. Merhum Okiç yetiştirdiği öğrencilerle Türkiye'de akademik Hadîsçiliğin gelişmesinde önemli bir paya sahiptir. Nitekim M. Said Hatiboğlu *İslamî Tenkid Zihniyeti ve Hadîs Tenkidinin Doğuşu* ve Talat Koçyiğit *Hadîslerin Toplanması ve Yazı İle Tespiti* adlı doktora tezlerini onun danışmanlığında hazırlamışlardır.

1960'lı yıllardan itibaren temel Hadîs kaynaklarının tercüme faaliyeti hız kazanmıştır. Nitekim birçok Hadîs kaynağı bu tarihten sonra Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır. Tercüme faaliyetinde Kütüb-i Sitte eserleri yine ilk sıralarda olmuştur. Bu anlamda Mehmet Sofuoğlu, Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Müslim'in tercümelerini yapmış, Ahmed Davudoğlu Müslim'in Sahîh'ini tercüme ve şerhetmiştir.

Cumhuriyetin ilerleyen döneminde Hadîs usûlü ve tarihine ilişkin eserlerin yazımı da artmıştır. Hayrettin Karaman, *Hadîse Dâir İlimler ve Hadîs Usûlü* adlı eserini yazmış onun ardından Ali Özek *Hadîs Ricali* adlı çalışmasını yapmış, merhum Prof. Dr. Talat Koçyiğit de, *Hadîs Usûlü ve Hadîs Tarihi* adlı iki eser yazmıştır.

Türkiye'de 1980 sonrası hadis ilmi açısından gelişme dönemidir.

1980 sonrasını Hadîs ilmi açısından gelişme dönemi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu dönemde bir yandan doktora, doçentlik, profesörlük tezlerinin ve makalelerin sayısı her geçen gün artmış, bir yandan da neredeyse temel Hadîs kaynaklarının tamamı Türkçeye tercüme edilmiştir. İmam Mâlik'in Muvatta'ı, Dârimî, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin *Sünen*leri bu dönemde Türkçeye tercüme edilmiştir. Yine bu dönemde Kemal Sandıkçı ve Muhsin Koçak İbnü'l-Esir'in *Câmiu'l-Usûl li Ehâdîsi'r-Resûl* adlı eserini, Merhum İbrahim Canan İbnu'd-Deyba'ın *Teysîru'l-Vusûl ilâ Ahâdîsi'r-Resûl* isimli eserini *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* adıyla tercüme ve şerhetmiş, Rûdânî'nin *Cem'ul-Fevâid min Câmi'i'l-Usûl ve Mecmai'z-Zevâid*'ini ise Naim Erdoğan *Büyük Hadîs Külliyatı* ismiyle tercüme etmiştir. Tercüme edilen bu eserlerin tamamı yayınlanmıştır. Ayrıca yine bu dönemde Hadîs tarihi, Hadîs usulü, Hadîs ıstılahları ve Hadîs edebiyatına dair birçok eser yazılmıştır.

Yine bu dönemde Batı'da oryantalistler tarafından yapılan Hadîs çalışmaları da takip edilmiş, bu çalışmaların bir kısmı Türkçeye tercüme edilmiştir.

Bugün de İlahiyat Fakültelerinde Hadîs alanında verilen derslerin yanısıra kitap, tez, makale ve sempozyum bildirisi çalışmaları sürmektedir.

Bireysel Etkinlik

- Tehzîb dönemi hadis çalışmalarının bazı dönemlerde canlanıp bazı dönemlerde durağanlaşmasının nedenleri üzerinde düşününüz.

Özet

- Hicrî dördüncü asrın ortalarından başlayıp günümüze kadar devam eden; Tesbît, Tedvîn ve Tasnîf dönemlerinde yazılmış olan hadis kitaplarının ele alınıp onlardan, daha kullanışlı, daha kapsamlı ve değişik ihtiyaçlara cevap veren eserlerin hazırlandığı, ayrıca hadisin öğrenim ve öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü döneme tehzîb dönemi denilmektedir.
- Hadis ilmi, temelde Rivâyetü'l-Hadîs ve Dirâyetü'l-Hadîs diye başlıca iki kısma ayrılır. Hadis edebiyâtı da bu ikili taksime göre şekillenmekte ve incelenmektedir. Ayrıca hadisle ilgili çalışmalar yapılırken ve değerlendirilirken hadisin yapısı da dikkate alınmıştır. Hadisin yapısı metin ve seneddеn oluşmaktadır. Dolayısıyla bazı hadis çalışmaları hadislerin metinleriyle ilgili yapılmışken bazıları da senedleriyle ilgili yapılmıştır.
- Uzun bir süreci kapsayan Tehzîb dönemi içerisinde hadis alanındaki faaliyetler bazı zaman dilimlerinde bazı bölgelerde yavaşlarken bazı bölgelerde ise hızlanmıştır. Nitekim hicrî X. asırdan itibaren diğer bölgelere nazaran Hind alt kıtasında hadis alanındaki faaliyetlerde bir canlılık dikkati çekmektedir. Hicrî XII. asra gelindiğinde ise bu bölgedeki faaliyetler daha da yoğunlaşmıştır.
- Cumhuriyet döneminde 1950 tarihinden sonra hadisle ilgili çalışmalar artmaya başlamıştır. Fuat Sezgin 1956 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsüne bağlı olarak hazırladığı *Buharînin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* isimli doktora çalışmasını Türkiye'de akademik hadisçiliğin başlangıcı olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü bu çalışma Türkiye'deki hadis alanındaki ilk akademik çalışmadır.
- 1980 sonrasını hadis ilmi açısından gelişme dönemi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu dönemde bir yandan doktora, doçentlik, profesörlük tezlerinin ve makalelerin sayısı her geçen gün artmış, bir yandan da neredeyse temel hadis kaynaklarının tamamı Türkçeye tercüme edilmiştir.

Etkileşimli Alıştırmalar

Alıştırmalar

- Öğrendiklerinizi etkileşimli alıştırmalarla pekiştirebilirsiniz.

Ödev gönderimi

Ödev

- Günümüzde yazılmış hadis tarihi ve hadis usûlü eserlerini araştırarak bu eserlerin özelliklerini 200 kelimeyi aşmayacak şekilde yazınız. Hazırladığınız belgeyi göndermek için yandaki ödev gönderme linkini kullanınız.

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan “bölüm sonu testi” bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Hadîs tarihinde tehzîb dönemi hangi tarihi süreçte yer almaktadır?

a) Hicrî I-II. asır

b) Hicrî I. asırdan günümüze

c) Hicrî II. asır’dan IV. asra kadar

d) Hicrî I. asrın ortalarından III. asrın ortalarına kadar

e) Hicrî IV. asrın ortalarından günümüze kadar

2. Aşağıdakilerden hangisi Kütübü Sitte’yi bir araya toplama çalışmalarındandır?

a) Fethu’l-Bârî

b) Tezkiratu’l-Huffâz

c) Câmi’u’l-Usûl.

d) Avnu’l-Ma’bûd.

e) et-Terğîb ve’t-Terhîb.

3. Râmûzu’l-Ahâdîs isimli eserin müellifi aşağıdakilerden hangisidir?

a) İbn Hacer el-Askalânî

b) Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî

c) Buhârî

d) Celaluddin es-Suyûtî

e) İbn Şihab ez-Zührî

4. **Kenzu'l-Ummâl adlı Hadîs eserinin müellifi aşağıdakilerden hangisidir?**
    a) Buhârî
    b) Tirmizî
    c) Celâluddin es-Suyûtî
    d) Ali el-Muttakî el-Hindî
    e) Şah Veliyyullah ed-Dehlevî

5. **el-Müstedrek ala's-Sahîhayn adlı eser aşağıdakilerden hangisine aittir ?**
    a) Hasan el-Basrî
    b) Ömer b. Abdulazîz
    c) Hâkim en-Neysâbûrî
    d) et-Tirmîzî
    e) İbn Mâce

6. **Aşağıdaki eserlerden hangisi ahkâm hadîslerini bir araya toplamak için yazılmıştır?**
    a) Râmûzu'l-Ehâdîs
    b) Keşfu'l-Hafâ
    c) et-Terğîb ve't-Terhîb
    d) el-Munteka'l-Ahbâr
    e) Misbâhü'z-Zucâce

7. **Aşağıdaki eserlerden hangisi ahlâkla ilgili hadîsleri bir araya toplama çalışmalarındandır?**
    a) Mecmeu'z-Zevâid
    b) es-Sünenü'l-Kübrâ
    c) et-Tergîb ve't-Terhîb
    d) Umdetü'l-Kârî
    e) Mesâbîhu's-Sünne

8. Hanefî fıkhının meşhur eserlerinden el-Hidâye'de bulunan Hadîsler aşağıdaki eserlerden hangisinde tahric edilmiştir?

a) et-Tâcu'l-Câmî

b) Kitâbu'l-Asâr

c) Nasbu'r-Râye

d) Nazmu'l-Mutenâsır

e) el-Muğnî

9. er-Ref' ve't-Tekmîl adlı eserin müellifi aşağıdakilerden hangisidir?

a) Şâh Veliyyullah ed-Dehlevî

b) Ebû Dâvud

c) el-Münzirî

d) Abdulhay el-Leknevî

e) Keşmîrî

10. "Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler" adlı eserin müellifi aşağıdakilerden hangisidir?

a) M. Tayyib Okiç

b) Hayrettin Karaman

c) M. Said Hatiboğlu

d) Fuat Sezgin

e) Talat Koçyiğit

Cevap Anahtarı

1-e,2-c,3-b,4-d,5-c,6-d,7-c,8-c,9-d,10-a

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aydınlı, Abdullah. (1996). Sünen-i Dârimî. İstanbul: Madve Yayınevi.

Aydınlı, Abdullah. (2006). Hadîs Istılahları Sözlüğü. İstanbul: Hadîsevi Yayınları.

Aydınlı, Abdullah. (tsz.). Hadîs Tarihi Notları –Tehzîb Dönemi-.

Aydınlı, Abdullah. (2003). Hadîste Tespit Yöntemi. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Canan, İbrahim. (1988). Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi I.cilt. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çakan, İsmail Lütfi. (1996). Hadîs Edebiyatı. İstanbul: İfav Yayınları, 3. Baskı.

Coşkun, Selçuk. (2011). Hadîs Tarihi Notları. Erzurum: Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi.

Coşkun, Selçuk. (1998). "Ömer Nasuhi Bilmen'in '500 Hadîsi Şerif' Adlı Eserinin Hadîs İlmi Açısından Tahlili". Ekev Akademi Dergisi, 2, 181-188.

Başaran, Selman – Sönmez, M. Ali. (1993). Hadîs Tarihi ve Usûlü. Bursa.

Dâûdî, Zaferullah. (1995). Pakistan ve Hindistan'da Hadîs Çalışmaları. İstanbul: İnsan Yayınları.

İzmirli İsmail Hakkı. (2002). Hadîs Tarihi. neşr. İbrahim Hatiboğlu, İstanbul: DârulHadîs Yayınları.

Karaman, Hayrettin. (1967). Hadîse Dâir İlimler ve Hadîs Usûlü. İstanbul: Feyiz Yayınları.

Kırbaşoğlu, M. Hayri. (2002). Alternatif Hadîs Metodolojsi. Ankara: Kitabiyat Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1997). Hadîs Tarihi. Ankara: TDV Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1993). Hadîs Usûlü. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Özşenel, Mehmet. (1992). Pakistanda Hadîs Çalışmaları -Basılmamış Yüksek Lisans Tezi-. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Polat, Salahattin. (2007). "Modern Dönemde Hadîs İlminin Temel Meseleleri", Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri- İlmî Toplantı-. İstanbul: İSAM, s. 211-248.

Sıddıkî, Muhammed Zübeyr. (2004). Hadîs edebiyatı Tarihi. İstanbul: Yeni Zamanlar.

Uğur, Mücteba. (1996). Hadîs İlimleri edebiyatı. Ankara: TDV Yayınları.

Ünal, Yavuz. (2007). “Cumhuriyet Dönemindeki Hadîs Çalışmalarının Serancamı”, İslâmî İlimler Dergisi, 2, s. 229-249.

Ünal**,** Yavuz. (1997). Cumhuriyet Türkiyesi Hadîs Çalışmaları. Samsun: Etüt Yayınları.

Yücel, Ahmet. (2011). Hadîs Tarihi. İstanbul: İFAV Yayınları.

Yücel Ahmet. (2011). Hadîs Usûlü. İstanbul: İFAV Yayınları.

ANAHATLARIYLA HADÎS İLİMLERİ I

CERH-TA’DÎL İLMİ

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Prof. Dr. Mehmet EREN

ÜNİTE 7

İÇİNDEKİLER

- Cerh ve Ta'dîlinTanımı, Önemi ve Meşruiyeti
- Doğuşu ve Gelişimi
- Büyük Cerh-Ta’dîl Âlimleri
- Cerh-Ta’dîle Dair İlk Telif Çalışmaları
- Cerh-Ta’dîl Konuları
- Cerh-Ta’dîl Lâfızları
- Cerh-Ta’dîl Kaideleri

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Cerh-ta’dîl ilminin önemi, tarihçesi ve âlimleri hakkında bilgi sahibi olacaksınız,
  - Bu ilmin konuları, lâfızları ve kaideleri hususunda fikir sahibi olacaksınız,
  - Münekkit âlimlerin râvileri tenkit yöntemlerini kavrayacaksınız,
  - Güvenilir ve zayıf râvilerin özelliklerini tanımlayabileceksiniz,
  - Hadîs araştırmalarında râvî tenkidinin ne kadar önemli olduğunu farkedeceksiniz.

ANAHATLARIYLA HADİS İLİMLERİ I

CERH-TA'DÎL İLMİ

GİRİŞ

Hadîslerin baş tarafında bulunan râvîler zinciri için kullanılan 'sened', muhaddisler tarafından 'hadîs tenkidiyle ilgili kaidelerin etrafında döndüğü mihver' olarak kabul edilir. Senedlerde geçen râvîlerin biyografilerinin ve hadîs rivâyetindeki durumlarının araştırılması neticesinde derlenen bilgilerle rical ilmi teşekkül etmiş, zaman içinde bu ilim dalı irili-ufaklı çeşitli kollara ayrılarak bunların her birinde çok sayıda eser telif edilmiştir.

Hadîsler nakledilen birer haber olduğuna göre, onları nakledenlerin güvenilir insanlar olduklarının bilinmesi icap eder. Bundan dolayı, hadîs ilimlerinin odaklaştığı nokta, râvîlerin güvenilir olup olmadıklarının tespiti yani cerh-ta'dîl ilmi olmuştur.

Cerh-ta'dîl ilmini müstakil bir konu olarak ele alan ilk müellif Hâkim en-Nîsâbûrî'dir (ö. 405/1014). Daha sonraki hadîs usulü kitaplarında bu ilim dalına gereken önem verilmiştir. Hâkim'e göre (1986: 112) *ilelü'l-hadîs* konusu *cerh-ta'dîl*'den ayrı bir daldır. Hadîsler, cerh sebepleri dışındaki birtakım hususlarla illetli (kusurlu) olurlar. Cerh edilen râvînin hadîsinin zaten hiç bir değeri yoktur. İlletler ise, daha çok sika râvîlerin hadîslerinde görülür. Cerh çeşitleri olan yalan, gaflet ve sû-i hıfz gibi hususlar ilel kitaplarında da sıkça görülür. *Aslında, râvîye zarar veren husus açıksa cerh-tadîl, gizli ise ilelü'l-hadîs alanına girer.* Ama bazen açık cerh sebepleri de ilel içinde mütalaa edilebilmektedir.

İbn Ebû Hâtim'in (1952: I, 351) şu tespiti hadîs tenkidçiliğini özetlemektedir: *"Dinar ve cevherin kıymeti, başkalarına kıyasla anlaşılır. Bunu gibi, hadîsin sıhhati, râvîlerin adaletiyle mukayese edilmesi ve nübüvvet kelâmından olmaya uygun bir söz olmasıyla; zayıf (za'îf)lığı ve münkerliği ise, adaleti sahih olmayanın rivâyetinde tek kalmasıyla anlaşılır."*

TANIMI, ÖNEMİ VE MEŞRUİYETİ

'*Cerh*', c-r-h kökünden mastar olup sözlükte kılıç vb. bir şeyle vücudu yaralama anlamında kullanılır. 'Cürh' bunun isim halidir. Manevi yaralamalarda 'cerh', maddi yaralamalarda ise 'cürh' şeklindeki kullanım yaygınlaşmıştır. 'Birisini ayıpladı ve tenkid etti' anlamında *cerehahû bi lisânihî* denildiği gibi, şahidin

şahadetinin reddini gerektirecek bir husus ortaya çıkaran da, *cerahtü'ş-şâhide* der (Feyyûmî, 1987: 37).

Hadîs terimi olarak 'cerh'; "büyük bir hadîs âliminin, kendisinde veya rivâyetinde kötülenecek bir kusur bulunan râvînin rivâyetini reddetmesi" demektir. Bu kusur; râvînin fâsık olması, isnadda tedlis yapması, yalancı olması ve rivâyetinde şaz kalması gibi hususlar olabilir. Tenkid yönelten âlime '*cârih*', yöneltilen râvîye de '*mecrûh*' denir.

'*Tâ'dîl*', bir kişiyi tezkiye etmek demektir. Zulmün zıttı olarak kullanılan ve 'işlerde dengeli olma' anlamına da gelen 'adl'; eşya için kullanıldığında düzgün olmayı, insan için kullanıldığında sözünün ve hükmünün beğenilmesini ifade eder. *Racülün adlün*, şahadeti kabul edilir kişi demektir.

Hadîs terimi olarak ta'dîl, "râvînin, rivâyetini kabul etmeyi gerektirici sıfatlarla tavsif edilmesi" anlamında kullanılır. Şahsı bu tür sıfatlarla niteleyen kişiye '*muaddil*', nitelenen kişiye de '*adl*' veya '*âdil*' denir.

Cerh-ta'dîl: Rivayetlerinin kabulü veya reddi yönünden hadis râvilerinin belirli lâfızlarla cerh-ta'dîl durumlarının ve bu lâfızların derecelerinin araştırıldığı ilim dalı.

Adalet; "kişiyi, Allah'ın ve Peygamber'in emirlerini yapıp yasaklarından kaçmaya, halk nazarında şahsiyetini zedeleyici söz ve işlerden uzak durmaya sevk eden meleke" olarak da tarif edilmiştir. Bir-iki defa küçük günah işlemiş olmak veya hadîs naklinde az sayıda hata yapmak, unutma-yanılma ve tevil ihtimalinden dolayı kişinin âdil olmasına zarar vermez. Ancak bu durum tekerrür eder ve râvî bu hata ve günahları ile tanınır hale gelirse, o zaman âdil olmaktan çıkar. Kişiliği zedeleyici hususlarda, râvînin içinde yaşadığı toplumun örfüne ve kendi konumuna itibar edilir (Feyyûmî, 1987: 151).

Kâtip Çelebi (1971: I, 582) şöyle der: "Şahıslar hakkında cerh-ta'dîl hükmü vermek, Rasûlüllah'da, sonra da sahâbe ve tâbiîn ile sonraki âlimlerin birçoğunda görülür. *Cerh-ta'dîl, insanları kötülemek için değil, şeriatı korumak için caiz kılınmıştır. Nasıl ki, şahitlerin şahitliğini kabul etmek için araştırma yapmak caizse, râvîlerin durumunun araştırılması da caizdir. Zira dine taalluk eden hususlarda dikkatli olmak, haklarda ve mali konularda dikkatli olmaktan daha önce gelir.* İşte bu durumu dikkate alan muhaddisler, râvîler hakkında araştırma yapmayı kendilerine görev saymışlardır."

"Bile-bile hadîs uydurmanın cezasının cehennem olacağı" (Buhârî, "İlim", 38; "Cenâiz", 33; "Menâkıb", 5; "Enbiyâ", 50; "Edeb", 109; Müslim, "İman", 112; "Zühd", 72) ve "yalan olduğu tahmin edilen bir hadîsi rivâyet edenin yalancılardan biri olacağı" (Müslim, "Mukaddime", 1; Tirmizî, "İlim", 9; İbn Mâce, "Mukaddime", 5; Ahmed b. Hanbel, V, 14, 20), bizzat Hz. Peygamber tarafından haber verildiği halde, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle müslümanların değişik fırkalara bölünmesinden sonra hadîs uydurma faaliyetinin başladığı bilinmektedir. Zamanla

bu faaliyet artarak devam etmiş, bunun üzerine muhaddisler, hadîs rivâyet edenlere hadîslerini kimlerden aldıklarını sormak suretiyle, isnad sistemini yaygın ve dikkatli bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Neticede, hadîs uyduran ve durumu şüpheli görülen kişiler muhaddisler tarafından açıklanmıştır.

Şâfiî (ö. 204/819): "Bir kişi, hadîs nakleden birinin yalan konuştuğunu bilirse onu açıklamaması caiz olmaz, hatta açıklaması gıybet de olmaz. Zira âlimler cevherlerin ayarını tespit eden sarraflar gibidir. Din konusunda iyiyi kötüden ayıracak bir imamın, sahte olanları açıklamaması caiz olmaz" demiştir (İbnü'l-Cevzî, 1966: I, 50; Cûzekânî, 1994: I, 9).

Müslim (ö. 261/874), yalanla itham edilenlerden ve inatçı Bid'at ehlinden haber rivâyet edilmemesi hakkında üç ayeti (Bakara, 2/282; Hucurât, 49/6; Talak, 65/2) delil olarak zikrettikten sonra (1991: I, 95-96): "Bu ayetler, fâsıkın haberinin sâkıt yani kabul edilmez olduğuna ve âdil kişiden başkasının şahitliğinin reddedileceğine delâlet eder. Her ne kadar, haber nakli bazı yönlerden şahitlikten farklı ise de, bu iki mefhumun birçok ortak yönü de bulunmaktadır. Bu ortak yönlerinden dolayı, fâsıkın şahitliği bütün âlimlerce reddedildiği gibi, onun haberi de kabul edilmez" demiştir.

Dinî konulardaki haberler, ya helâl-haram veya emir-nehiy yahut terğîb-terhîb konusunda olur.

Hadîs râvîlerinden yalanla itham edilenleri ve onların hatalarını bildirme hususunda muhaddislerin sözlerinden örnekler veren Müslim (1991: I, 177-178), bu açıklamaların işin son derece önemli olmasından ötürü yapıldığını vurgulamıştır. *Zira dinî konulardaki haberler, ya helâl-haram veya emir-nehiy yahut terğîb-terhîb konusunda olur. Bu haberlerin râvîsi doğru ve güvenilir bir kişi olmaz, onun bu halini bilen birisi de herhangi bir açıklama yapmadan bilmeyen birine onun rivâyetlerini aktarırsa, günah işlemiş ve müslümanları aldatmış olur. Zira bu rivâyetleri duyanlardan bazıları, onların tümüyle veya bir bölümüyle amel edebilir. Hâlbuki onların hepsinin veya çoğunun, aslı olmayan yalan haberler olma ihtimali bulunmaktadır.*

Cerh-ta'dîl âlimlerini râvîleri tenkide ve zayıf (za'îf) saymaya sevk eden hususun, sadece 'müslümanlara nasihat' olduğunu bildiren Tirmizî (ö. 279/892) de şu açıklamayı yapar (İbn Receb, 1985: 58-59): *"Bu tenkidleri, insanları kötüleme veya gıybet niyeti ile yaptıklarını sanmıyoruz. Bize göre, sadece bilinmeleri için râvîlerin zayıf (za'îf) olduklarını açıklamışlardır. Zira 'zayıf (za'îf)' diye hükmettiklerinin bir kısmı Bid'at sahibidir, bir kısmı hadîs rivâyeti konusunda itham edilmiştir, bir kısmı da gafleti ve hatası çok olan kişilerdir.* Cerh-ta'dîl âlimleri, dini düşündükleri için bunların durumlarını açıklamaya yönelmişlerdir. Zira dini konulardaki şahitlikte dikkatli olmak, haklar ve mallarla ilgili konulardaki şahitlikte dikkatli olmaktan daha önemlidir."

"Filân râvî zayıf (za'îf)tır, sika değildir gibi hükümler gerçeğe uyuyorsa gıybettir, uymuyorsa iftiradır" diyenlere karşı Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071): "Durum bunların dediği gibi değil. *Çünkü ilim ehli, bir haberin, ancak râvîleri akıllı, doğru sözlü, haber verdikleri şeyde güvenilir oldukları takdirde kabul edilmesinin vacip olduğunda ittifak etmişlerdir"* diyerek itiraz etmiş ve bu icmâı rivâyetinde doğru olmayanın cerh edilmesine delil saymıştır. Daha sonra, delil olabilecek bazı hadîsleri naklederek, gıybette asıl maksadın, kişiyi küçük düşürmek ve onunla alay etmek olduğuna dikkat çekmiştir. Bu amaçla yapılan kötülemede, 'din kardeşine nasihat' söz konusu değildir. Hâlbuki cerh-ta'dîlde, müslümanları dinleri hususunda dikkatli olmaya teşvik, bu konuda onlara nasihat etme gayesi vardır (1990: 81-92).

Cerh-ta'dîlde, müslümanları dinleri hususunda dikkatli olmaya teşvik ve bu konuda onlara nasihat etme gayesi vardır.

Nitekim Süfyân es-Sevrî, Şu'be, Mâlik, Süfyân b. Uyeyne ve Ebû Müshir gibi birçok büyük âlim, rivâyetlerinde yalanla itham edilen ve hata edenlerin durumunun açıklanmasını isteyerek bunun gıybet olmayacağını bildirmişlerdir (İbn Adî, 1404: I, 80).

Râgıb el-İsfahânî, gıybeti "kişinin sebepsiz olarak başkasının ayıbını zikretmesi" şeklinde tarif eder (1986: 552). Bu tarife göre cerh-ta'dîl gıybet kavramı altına girmez. Gıybet sayılabileceğini söyleyenler de, onu caiz gıybet çeşitleri arasında zikrederler. Nitekim Gazzâlî, 'gıybete ruhsat verdirecek mazeretler' başlığı altında altı hususu sıralar (1985: IX, 65-68). Nevevî de (1991: XVI, 214-215), gıybetin mubah olduğu bu altı yeri sayarak, cerh-ta'dîli dördüncü madde olan 'müslümanları kötülükten koruma' içinde zikretmiştir.

Gıybet olup-olması bir tarafa, cerh-ta'dîlin müstehap olduğu kabul edilir. İbn Hibbân (1393: I, 9-10), muhaddislerin cerh-ta'dîl durumlarının bilinmesinin müstehap oluşuna, "sizden burada bulunan, bulunmayana tebliğ etsin" hadîsini (Buhârî, "İlim", 9, 10, 37; Müslim, "Kasâme", 29-30) delil getirir. Zira insan, şahit olduğu şeyi onu görmeyene ancak doğru olduğuna kanaat getirdikten sonra aktarabilir. Rasûlüllah'tan geldiği doğru olmayan bir şeyi naklettiği zaman, hiç bir şey nakletmemiş demektir.

Haberler sika yani güvenilir kişiler tarafından nakledildiği takdirde delil olarak kullanılabilir. Bir râvînin sika olup olmadığı cerh-ta'dîl ilminin ölçütleriyle belirlenir. Dünya işlerinde bile şahitlerin tezkiye edilmesi gereği, dinin kaynaklarından biri olan hadîsleri korumak için râvîlerin tenkidinin zorunlu olduğunu ortaya koymaktadır. Onların dinî-ilmî güvenilirlikleri ve naklettikleri hadîslerin sahih olup olmadığı cerh-ta'dîl ilmi sayesinde ortaya çıkar.

DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Bilhassa Hz. Ömer ile Hz. Ali, hadis rivayetinde işi çok sıkı tutmuşlardır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadîsleri nakletmeye devam eden sahâbe içinde, dört halife başta olmak üzere ihtiyatlı hareket eden ve insanları hadîs rivâyet etmede dikkatli olmaya yöneltenler olmuştur. Bilhassa Hz. Ömer ile Hz. Ali, hadîs rivâyetinde işi sıkı tutmuşlardır. Bazı sahâbîler de, hata etme, yanılma ve Peygamber'in demediğini 'dedi' diyerek nakletme korkusundan dolayı fazla hadîs rivâyet etmekten kaçınırdı. Hz. Ömer bu yüzden Rasûlüllah'dan az hadîs rivâyet edilmesini tavsiye etmiştir. Dârimî, bu tavsiyenin sünen ve ferâiz (dinî kurallar) için değil, eyyâm (megâzî) ile ilgili hadîsler için geçerli olduğunu açıklamıştır (Dârimî, "Mukaddime", 28; İbn Hibbân, 1396: I, 37-38).

Muâviye, hilâfeti döneminde insanlara "Hz. Ömer döneminde rivâyet edilen hadîslere sıkı bağlanmalarını söyleyerek", bunun sebebini "çünkü o, Rasûlüllah'dan hadîs rivâyet etme hususunda insanların en dikkatlisi idi" şeklinde açıklamıştır (Ahmed b. Hanbel, 1990: II, 150).

Hadîs naklinde işi sıkı tutan sahabenin amacı, râvîlerin yalancılığından şüphelenerek hadîs rivâyet etmelerine engel olmak değil, bilâkis onların insan tabiatı kaynaklı hatalarını önleyip asgari düzeye indirmekti. Bu yüzden sahâbe asrında hadîs râvîleri unutma, yanılma gibi her insanda görülebilecek zapt kusurları sebebiyle tenkid edilmiştir. Sahâbe, adalet ve fazilet bakımından sonraki nesillerden üstün olmakla birlikte, hafıza kusurlarından tamamen uzak değildir. Hz. Âişe bazı sahâbilerin rivâyetlerde yaptıkları hataları göstermiştir. Onun ilminin çokluğunu bilen sahâbe, şüphelendikleri rivâyetleri kendisine sormuşlar, uzakta iseler mektup yazarak sorularını göndermişler, verdiği cevapları kabul etmişlerdir.

Bedreddîn ez-Zerkeşî, Hz. Âişe'nin bazı hadîslere yönelik düzeltmelerini *el-İcâbe* adlı kitabında toplamıştır. Hataların çoğu, rivâyetleri nakleden sahâbîlerin Peygamber'in ilgili hadîsinin tamamını değil, bir kısmını duymasıyla ilgilidir. Hataya düşmelerinin sebebi, duydukları kısımdan hareketle ilgili hadîsten hüküm istinbat etmeleridir. Bilhassa Ebû Hüreyre'nin rivâyetlerinde bu durum çok görülür. Âişe'nin düzeltmelerinde; ince anlayış, yerinde tenkid, hadîsleri iyi bellemiş olma ve güzel tartışma yönleri bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Hz. Âişe'nin dışında sahâbe arasında rical tenkidiyle meşhur olan kişiler şunlardır: Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Selâm, Ubâde b. es-Sâmit ve Enes b. Mâlik (İbn Adî, 1404: I, 61 vd).

Görüldüğü gibi, sahâbe döneminde râvîler ya unutma, yanılma, hata etme gibi hadîsi iyi belleyememe kusurlarından dolayı veya iyi anlayamamadan kaynaklanan farklı ictihadları sebebiyle tenkid edilmektedir. Bu dönemde, daha çok

İbn Abbâs:
Bizler Rasûlüllah üzerine yalan söylenmediği zamanlar ondan hadis naklederdik. İnsanlar bu hale gelince ondan hadis nakletmeyi bıraktık.

hadîslerin anlaşılması ve râvîlerin hafıza ve anlayış kabiliyetleri üzerinde durulmuştur. Yoksa onların 'hadîs uydurma ve bile-bile yalan konuşma' ile itham edilmesi söz konusu değildir.

Hz. Osman'ın hilâfetinde henüz Bid’at fırkaları zuhur etmemişti. Onun şehit edilmesiyle (35/655) müslümanlar gruplara bölünerek birbirine zıt iki büyük Bid’at fırkası ortaya çıkmıştır: Hz. Ali'yi tekfir eden Hâricîler ve onun imamlık ve ismetini veya nübüvvet ve ulûhiyyetini iddia eden Râfızîler. Zamanla daha başka Bid’at fırkaları da türemiş, bu fırkalar içinde en çok hadîs uyduranlar Râfızîler olmuştur. Hatta onların yalancılığı darbımesel haline gelmiştir. Müslümanlar, önceden hadîs nakledenlere itimat ederken, bu iki fırkanın zuhurundan sonra, rivâyetleri mutlaka araştırıp tahkik ettikten sonra kabul etmeye başlamışlardır (Sehâvî, 1993: III, 318; Koçyiğit, 1981: 106-112).

Siyasi görüşleri için hadîs uyduranların artmasıyla, hadîs rivâyet edenlere hadîslerini kimden aldıkları sorulmaya başlanmış, herkesten gelişigüzel hadîs rivâyet edilmemesi konusunda insanlar uyarılmıştır. Abdullah b. Abbâs'a (ö. 68/687) gelip *kâle Rasûlüllah* diye hadîs nakletmeye başlayan Büşeyr b. Ka‘b el-Adevî, İbn Abbâs’ın oralı olmadığını fark ederek sebebini sorduğunda, İbn Abbâs: "Bizler, önceden, birisi 'kâle Rasûlüllâh' dedi mi, bütün dikkatimizle onu dinlerdik. Herkes her önüne gelenden her şeyi rivâyet etmeye başlayınca, sadece bildiğimiz hadîsleri kabul etmeye başladık"; rivâyetin diğer tarikine göre: "Bizler Rasûlüllah üzerine yalan söylenmediği zamanlar ondan hadîs naklederdik. İnsanlar bu hale gelince ondan hadîs nakletmeyi bıraktık" cevabını verir (Nevevî, 1991: I, 119-120).

Böylece, sahâbe arasında ihtiyatî bir tedbir olarak zaman-zaman başvurulan 'isnad sorma faaliyeti', yalan ve uydurma haberlerin yayılması üzerine, büyük tâbiîler döneminde râvîler hakkında daha dikkatli araştırmalara dönüşmüştür.

Müslümanlar arasında yaşanan çekişme ve kargaşa ortamı, tâbiîn neslinin ağır bir tenkitçilik yükünü omuzlamasını gerektirmiştir.

Sahâbe ve büyük tâbiîler döneminin sona erdiği ilk asırda, bir elin parmakları kadar az sayıda zayıf (za’îf) râvî bulunmaktadır. Bu dönemde zayıf (za’îf) râvîlerin az olmasının sebebi, kendilerine uyulan kişiler içinde az sayıda zayıf (za’îf) kişinin bulunmasıdır. Zira kendilerine uyulanların çoğu âdil sahâbedir, sahâbenin dışındakilerin çoğu da güvenilir, doğru kişiler olup, rivâyet ettikleri hadîsleri iyi bilen büyük tâbiîlerdir. İçlerinde Hâris el-A‘ver, Âsım b. Damra gibi nadir birkaç zayıf (za’îf) kişi vardır. Bir de, Havâric, Şî‘a ve Kaderiyye gibi Bid’at fırkalarının başları Abdurrahman b. Mülcem, Muhtâr b. Ebû Ubeyd es-Sekafî ve Ma‘bed el-Cühenî gibi kişiler bulunmaktadır. Sahâbeden sonraki kuşaktan bazı kişilerin tevsik ve taz’îfine dair, Âmir b. Şerâhîl eş-Şa‘bî ve Muhammed b. Sîrîn gibi âlimlerin sözleri kaydedilmiştir (Zehebî, 1990: 172-174; Sehâvî, 1993: III, 266).

Hicrî ikinci asrın başlarında, orta ve küçük tâbiîler arasından Atıyye el-Avfî, Ferkad es-Sebahî, Câbir el-Cu‘fî ve Ebû Hârûn el-Abdî gibi bir grup zayıf (za’îf) râvî

ortaya çıkmıştır. Bunların bir kısmı, hafızalarının kusurlu olması, bir kısmı da Bid'atlerinden ötürü cerh edilmiştir. Hafızaları kusurlu olanlar; genellikle mevkûf hadîsi merfû yapma, çok sayıda mürsel hadîs rivâyet etme vb. gibi hadîs naklindeki hataları sebebiyle tenkid edilmektedir.

O halde, cerh-ta'dîlin doğuşuna, sonra da müstakil bir ilim haline gelişine yol açan en önemli iki etken; râvîlerin unutma, yanılma, hata etme gibi beşerî kusurlardan uzak olmaması ve Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan olayların ve bölünmelerin hadîs uydurmacılığına yol açmasıdır. Müslümanlar arasında yaşanan çekişme ve kargaşa ortamı, tâbiîn neslinin ağır bir tenkidçilik yükünü omuzlamasını gerektirmiştir. Bu dönemdeki tenkidçiliğin en önemli özelliği, hadîsleri siyasî ve itikâdî amaçlarla kullanma girişimleri karşısında, râvîlerin zapt kusurları yanında adalet yönünden de tenkide tabi tutulmasıdır. Tebe-i tâbiîn dönemiyle, hadîs ve râvî tenkidçiliği yeni bir safhaya girmiştir. Zira muhtelif ilmi merkezlerde tenkidçilik ekolleri belirginleşmiş, râvî sayısı arttıkça içlerinden tenkide uğrayanların sayısı da artmış ve çok sayıda Münekkid hadîs âlimi yetişmiştir (Aşıkkutlu, 1993: VII, 395).

CERH-TA'DÎL ÂLİMLERİ

Cerh ve ta'dil âlimleri, râvîler hakkında verdikleri hükümler bakımından başka bir ifadeyle mesleki tavır açısından üç gruba ayrılırlar:

1. *Müteşeddid olanlar. Bunlar râvîleri cerh etmede aşırı giderler, ta'dîlde ise işi sıkı tutarak iki-üç hatadan dolayı hemen râvîyi zayıf (za'îf) sayarlar. Bu yüzden bu gruptan olanlar, bir râvîyi sika sayarsa, o râvînin sika olduğu kabul edilir. Zayıf (za'îf) saydıkları râvîler hakkında diğer âlimlerin hükümleri araştırılır.* Bunlara muvafakat ederlerse zayıf (za'îf) hükmü kabul edilir. Ama bir âlim o kişiyi sika saymışsa, bu durumda zayıf (za'îf)lık sebebinin açıklanmış olması gerekir. Müteşeddid imamlar hakkında "cerhi, ancak müfesser olursa kabul edilir" denmiştir. İbn Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî ve Cûzcânî râvîleri cerhte müteşeddid imamlardandır.

Her bir âlimin râvi hakkında kendi bilgisine ve içtihadına göre hüküm verdiği de unutulmamalıdır.

2. *Mütesâhil olanlar: Bazı zayıf (za'îf) râvîleri de sika saydıkları için bunların hükümlerini kabulde ihtiyatlı olunmalıdır.* Tirmizî, Hâkim en-Nîsâbûrî, Beyhakî bu gruptan sayılır.

3. *Mutedil/mütevassıt olanlar: Bunlar, râvîler hakkında verdikleri hükümlerde dikkatli olmakla tanındıkları için hükümleri genellikle kabul edilir.* Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a er-Râzî ve İbn Adî bu grubun önde gelen simalarıdır (Zehebî, 1990: 171-172; geniş bilgi için: Kâsım Ali Sa'd, 1408: 107-134).

CERH-TA'DÎLE DAİR İLK TE'LİF ÇALIŞMALARI

Sahâbe ve tâbiîn nesillerinden hadîs râvîlerinin tenkidi ile ilgilenen birçok kişi varsa da, onların bu konuda kitapları olup olmadığı bilinmemektedir. Bu dönemde, hadîsler nakledilirken râvîlerle ilgili açıklamaların şifahen aktarıldığı söylenebilir.

Hicrî ikinci asrın ortalarında başlayıp üçüncü asrın ilk yarısında artarak devam eden *müsned*, *câmi* ve *sünen* kitaplarıyla birlikte cerh-ta'dîl, ilel ve ricale dair kitaplar da yazılmaya başlamıştır. *Önce et-târîh adıyla anılan ve sika ve zayıf (za'îf) râvîleri birlikte ihtiva eden birçok rical kitabı telif edilmiştir.*

İlk rical kitaplarına verilen diğer bir isim 'et-tabakât'tır. Günümüze ulaşan en eski rical kitapları; İbn Sa'd (ö.230/844) ve Halîfe b. Hayyât'ın (ö.240/854) *Tabakât*'ları ile Yahya b. Maîn'in (ö.233/847) *Târîh*'i, Ali b. el-Medînî'nin (ö.234/848) *İlelü'l-hadîs*'i ve Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*'idir.

Aynı yılda (198/813) vefat etmiş ve rical ilmini Şu'be'den öğrenmiş Yahya b. Saîd el-Kattân ile Abdurrahman b. Mehdî, cerh-ta'dîl ilminde görüşlerine büyük önem verilen iki âlimdir. Öyle ki, ikisinin birlikte cerh ettiği bir râvînin güvenilir olduğu düşünülemez. Tevsîk ettikleri ise, makbul olup hüccet sayılır. İhtilâf ettikleri râvîler hakkında ictihad edilir ve onların hadîsleri sahih derecesinden hasen derecesine düşer. Bu iki imam, birçok râvîyi tevsik, birçoğunu da taz'îf etmiştir (Zehebî, 1990: 180).

Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in râvîlere dair görüşlerini ihtiva eden kitapları günümüze ulaşmıştır. Ali b. el-Medînî'nin çoğu hadîs ricali ile ilgili olan eserlerinin ise, küçük birkaç cüz hariç tamamı kaybolmuştur. Hâkim onların isimlerini ihtiva eden listeyi sunduktan sonra (1986: 71): "Ali b. el-Medînî'nin bilgisinin genişliğine, ilimdeki öncelik ve kemaline istidlâl edilmesi için sadece eserlerinin fihristi ile yetindik" demiştir. Ali b. el-Medînî kitaplarını kendisi telif etmiştir. Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in kitaplarını ise talebeleri derlemiştir.

Hadîs derslerinde sadece hadîsler okunup geçilmemiş, aynı zamanda hocalar talebelerinin soruları üzerine hadîslerle ilgili hususlarda, özellikle de senedde geçen râvîlerin tanıtımı ve cerh-ta'dîl durumu hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır. Talebeler bu açıklamaları önemine ve hadîs ilmindeki faydasına binaen bir kitapta topladıktan sonra onları hocalarından rivâyet etmişlerdir. 'Süâlât kitapları' olarak adlandırılan bu eserler, rical ilminin önemli kaynaklarından sayılır.

Ali b. el-Medînî, Yahya b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel'in kitaplarında, rical bilgileri ile hadîslerdeki illetlere dair malumat beraber işlenir. Bu yüzden adlarında genellikle marifetü'r-ricâl ve ilelü'l-hadîs terimleri beraber geçer. Daha sonra,

râvîlerin tenkid edilmeleri neticesinde haklarında sika-zayıf (za’îf) şeklinde açıklamaların yapıldığı dala cerh-ta‘dil, hadîslerin sened ve metinleri üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde bazı kusurların gösterildiği dala ise ilelü'l-hadîs denmiştir.

Râvilerin tenkidi, hadislerin korunması ve onların doğru bir şekilde nakli için gerekli bir husus olmakla birlikte, aynı zamanda çok mesuliyetli bir iştir.

Büyük muhaddis Buhârî'nin (ö. 256/869) sahih hadîsler konusunda el-Câmiu's-sahîh'i âlimler tarafından nasıl kabule mazhar olmuşsa, râvîler hakkındaki et-Târîhu’l-kebîr’i de aynı şekilde rağbet görmüştür. Hattâ Yahya b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel'in kitapları öğrencileri tarafından derlendiği için, bu eser râvîlerin büyük kısmını ihtiva eden ilk müstakil kaynak olarak görülmüş ve sonraki rical kitaplarının hepsinin ona dayandığı söylenmiştir. İlk defa şahısların adlarına göre alfabetik tertiple düzenlenmesi, ondan istifadeyi büyük ölçüde artırmış, bu yüzden çok meşhur olmuştur. Ancak ihtiva ettiği kişilerin çoğunun cerh-ta’dîl durumuyla ilgili bilgi ihtiva etmemesi bir eksiklik olarak görüldüğü için *İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), hem daha fazla biyografi, hem de onlar hakkında nispeten daha fazla cerh-ta’dîl hükmü ihtiva eden el-Cerh ve’t-ta‘dîl adlı önemli kaynağı telif etmiştir.*

Böylece hicrî ikinci asrın ortasından başlayıp dördüncü asrın başına kadar devam eden dönemde *târih*, *tabakât*, *ilel*, *marifetü’r-ricâl* ve *süâlât* gibi isimlerle önceki Münekkidlerin tenkid ve ictihatlarını da ihtiva eden cerh-ta’dîl ilminin temel kaynakları telif edilmiş, bu ilmin genel kuralları ve kendine has ıstılahları da büyük ölçüde yine bu dönemde teşekkül etmiştir. *Orijinal telif çalışmaları hicrî dördüncü asrın sonlarına doğru büyük ölçüde tamamlanmış, sonraki çalışmalar daha çok önceki eserlere dayanan cem ve ihtisar şeklinde yürütülmüştür. Bunun en önemli sebebi, söz konusu dönemde hadîs külliyatına dair ana kaynakların telifinin sona ermesi ve râvîlerin durumlarının büyük ölçüde ortaya konmuş olmasıdır* (Aşıkkutlu, 1993: VII, 396). Orijinalliği konusu tartışmaya açık olmakla birlikte, hadîs ricali ile ilgili çalışmaların hicrî onuncu asra kadar canlı bir şekilde devam ettiği görülür.

CERH-TA’DÎL KONULARI

Münekkidde aranan özellikler

Haberin kabul edilebilmesi için râvisinin adalet ve zapt sahibi olması gerekir.

Münekkid; iyi niyetli, tarafsız, doğru sözlü, cerh-ta’dîl sebepleri ile lafızlarını iyi bilen takva sahibi bir kişi olmalıdır. Ayrıca, tenkidde aşırı gitmemeli, gerektiğinde gereği kadar tenkidle yetinmeli, râvînin menfi ve müspet yönlerini birlikte zikretmelidir. Kendisi güvenilir olmayan âdil bir râvîyi cerh edemez, etse de verdiği cerh-ta’dîl hükümleri kabul edilmez. Her türlü taassuptan, kin, haset, öfke ve rekabet gibi şahsî duygulardan kaynaklanan sübjektif cerhler geçerli değildir.

Râvîde aranan özellikler

Haberin kabul edilebilmesi için râvîsinin adalet ve zapt sahibi olması gerekir. 'Dinî güvenilirlik' denebilecek adalet, 'râvînin yalan ve yalan şüphesinden uzak olması, dinî emirlere uyup yasaklardan kaçınması ve şahsiyetini küçük düşürücü hal ve davranışlar sergilememesi' demektir. Adalet vasfı için, râvînin müslüman, âkil-bâliğ, mürüvvet (saygın kişilik) sahibi olması ve fısktan uzak durması gerekir.

Bazı ahlakî kusurlar ve şahsiyeti küçük düşürücü davranışlar mürüvvete zarar verici kabul edilse de, onların tek başlarına râvînin adaletini gidermediği görüşü tercih edilir. Zehebî'ye göre (*Mîzân*: I, 1-3) , kişinin adaletine, ancak "yalan, çok hata etmede ısrar ve aslı olmayan hususu gizlemeye cüret etme" zarar verir.

Muhaddisler, râvîde öncelikle adalet şartını aramakla birlikte, bununla yetinmeyerek 'ilmî güvenilirlik' denebilecek zapt şartını da aramışlardır. Hattâ râvîlere yöneltilen tenkidlerin büyük bir kısmı zapt kusurlarıyla ilgilidir. Öyle ki, dindarlıklarıyla meşhur birçok râvînin rivâyetleri ilmî yönden güvenilir olmadıkları gerekçesiyle kabul edilmemiştir.

Zapt, 'râvînin öğrendiği hadîsleri doğru bir şekilde muhafaza etmesi' demektir. Ezberliyorsa, hatasız ezberlemeli ve rivâyet edeceğinde hiçbir değişiklik yapmadan nakledebilmeli. Defterine yazıyorsa, doğru-düzgün yazmalı, tahrif-tashife karşı defterini iyi korumalı ve ondan doğru bir şekilde rivâyet etmelidir.

Hem adalet, hem de zapt vasfını taşıyan râvî *sika* (güvenilir) kabul edilir. Sahih hadîsin en önemli şartı, râvîlerinin sika olmasıdır. Râvîler hakkında cerh-ta'dîl hükmü verecek kişilerde de sika olma şartı aranmaktadır.

Tenkid sebepleri

Râvînin cerhine sebep olan kusurlar, beşi adalet, beşi de zapt sıfatıyla ilgili olmak üzere on maddede (metâin-i aşere) ele alınıp incelenir. Adaletle ilgili tenkid noktaları ağırdan hafife doğru şöyle sıralanır: Yalancılık, yalancılıkla itham edilme, fısk, Bid'at ve cehalet.

Râvinin zapt sahibi olup-olmadığına rivayetlerinin sikaların rivayetleriyle mukayese edilmesi sonucunda karar verilir.

a. Yalancılık (kizbü'r-râvî), râvînin uydurduğu bir hadîsi Peygamber'e isnat etmesidir. Hadîs rivâyetinde bilerek yalan söylemek adaleti gideren en ağır cerh sebebidir. Bu yüzden yalancı râvîlerin rivâyetleri hiçbir zaman kabul edilmez.

b. Yalancılıkla itham edilme (ittihâmü'r-râvî bi'l-kizb), râvînin hadîs konusunda yalanı tespit edilmese de günlük hayatta yalan söylemesidir. Bu durum, râvînin rivâyetlerinin kabul edilmesine engeldir.

c. Fısk (fısku'r-râvî), râvînin büyük günahlardan birini işlemesi veya küçük günahları işlemekte ısrar etmesiyle Allah'a itaat dairesinden çıkmasıdır.

Bidat sahiplerinden dâî (propagandacı) olmayan güvenilir kişilerin rivayetleri ise genellikle kabul edilir.

Rivâyetlerinin doğruluğu hususunda şüphe uyandıran bu durum, onları kabulde ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir. Büyük ve küçük günahlar hakkında ihtilâf olsa da, Allah'ın emirlerine itaat yönü ağır basanın âdil, isyan yönü ağır basanın ise mecruh sayılacağı görüşü genel kabul görmüştür.

d. Bid'at (bid'atü'r-râvî), râvînin Bid'at fırkalarından birine mensup olup görüşünün propagandasını yapmasıdır. *Fırkaları lehine hadîs uydurma veya mevzû/zayıf (za'îf) hadîsleri nakletme ihtimalinden ötürü propagandacı olanların (dâîlerin) rivâyetleri kabul edilmez. Bid'at sahiplerinden dâî olmayan güvenilir kişilerin rivâyetleri ise genellikle kabul edilir.*

e. Cehalet (cehâletü'r-râvî, meçhûl), râvînin kim olduğunun veya cerh-ta'dîl durumunun bilinmemesidir. Kendisinden sadece bir-iki kişinin hadîs aldığı, hadîs rivâyetiyle maruf olmayan, dolayısıyla muhaddislerce tanınmayan kişiler için 'kimliği bilinmeyen' anlamında meçhûlü'l-ayn, cerh-ta'dîl durumu hakkında açıklama bulunmayan kişiler içinse 'durumu bilinmeyen' anlamında meçhûlü'l-hâl/mestûr terimleri kullanılır. Farklı görüşler bulunmakla birlikte, genel kanaat bunların rivâyetlerinin kabul edilmeyeceği yönündedir.

Râvî zapt kusurları yönünden de tenkide tabi tutulur. Belirli sayıda hatası olan âdil sayılarak hata ettiği rivâyetlerinde sika râvîlere muhalefet ederse onlar terk, diğer rivâyetleri kabul edilir. Zira insanın hiç hatasız olması düşünülemez. Hatası çok olanların ise, bütün rivâyetleri terk edilir. Zapt kusurları şöyle sıralanır: Çok yanılmak, gaflet, vehim, sika râvîlere muhalefet ve hafızanın bozulması.

a. Kesretü'l-galat (çok yanılmak), râvînin rivâyetlerinde çok hata etmesidir. Çok hata etmenin net bir ölçüsü tespit edilmemekle birlikte, genellikle hatalı rivâyet sayısı hatasızlardan fazla olan râvîlerin rivâyetlerinin kabul edilmeyeceği görüşü kabul edilir. Ayrıca, hatası söylendiği halde onda ısrar etmek önemli bir cerh sebebi olup, bu durum râvînin bütün rivâyetlerini terk etme sebebidir.

Râvinin sika râvilere muhalefet ettiği rivayeti kabul edilmez. Rivayetlerinin çoğunda onlara muhalefet ederse, bütün rivayetleri terk edilir.

b. Gaflet, râvînin rivâyetlerinde dikkatsiz ve başkalarının telkinine açık olmasıdır. Kitabında yanlışlık olduğunu söyleyene kanarak tahkik etmeden onu düzeltmesi, kendisine empoze edilen bir hadîsi kendi rivâyeti olmadığı halde kabul edip nakletmesi râvînin gafletini gösterir. Dikkatsizliği az olanın sadece ilgili rivâyetleri, çok olanın ise bütün rivâyetleri terk edilir.

c. Vehim, râvînin rivâyet kurallarını bilmediği için farklı derecelerdeki rivâyetleri veya râvîleri birbirine karıştırarak doğru olduğu zannıyla hadîsi yanlış rivâyet etmesidir. Zaman-zaman vehme düştüğü tespit edilen râvînin tek kaldığı hadîsler delil olarak kullanılmaz. Çok vehme düşenin hadîsleri ise terk edilir.

d. Muhâlefetü's-sikât (sika râvîlere muhalefet), zayıf (za'îf) bir râvînin sika râvîlerin veya sika bir râvînin daha sika râvîlerin rivâyetlerinden farklı rivâyette

bulunmasıdır. Râvînin sika râvîlere muhalefet ettiği rivâyeti kabul edilmez. Rivâyetlerinin çoğunda onlara muhalefet ederse, bütün rivâyetleri terk edilir.

e. Sûü'l-hıfz (hafızanın bozulması), sika bir râvînin akıl ve hafıza gücünde meydana gelen bozulma sebebiyle rivâyetlerinde çok hata yapması halidir. Kaza, hastalık, yaşlılık, kitaplarının zayi olması gibi sebeplere dayanan hafıza bozukluğuna *ihtilât*, bu duruma maruz kalan râvîye de *muhtelit* denir.

Hafıza bozukluğu devamlılık arz eden kişinin rivâyetleri terk edilir. Sika râvîlerin ihtilât öncesi rivâyetleri makbul, sonraki rivâyetleri merdud kabul edilir. İhtilat zamanı tespit edilemeyenler için böyle bir ayrım yapılamayacağından onların rivâyetleri delil olarak kullanılmaz.

CERH-TA'DÎL LAFIZLARI

Münekkid âlimler cerh-ta'dîl durumunu araştırdıkları râvîler hakkındaki kanaatlerini bazı terimlerle ifade ederler.

Ta'dîl mertebeleri ve kullanılan lafızlar

1. Râvînin mutlak olarak en güvenilir kişi olduğunu ifade eden lafızlar: evsaku'n-nâs, esbetü'n-nâs, ileyhi'l-müntehâ fi't-tesebbüt, lâ ahade esbetü minhü gibi.

2. Râvînin tam anlamıyla güvenilir olduğunu aynı veya farklı ta'dîl lafızının tekrarıyla gösteren lafızlar: sikatün sikatün, sikatün sebtün, sikatün hüccetün, sikatün hâfizun, sikatün mütkınün, sikatün me'mûnün, sebtün hüccetün gibi.

Ta'dîlin ilk üç mertebesinde olanların hadisleri sahih, dördüncü mertebenin hadisleri ise hasen olup bunlar delil olarak kullanılır.

3. Râvînin adalet ve zaptının tam olduğunu gösteren lafızlar: sikatün, sebtün, hüccetün, mütkınün, adlün hâfizun, adlün zâbitun, müstakîmü'l-hadîs, müsteva'l-hadîs gibi.

4. Râvînin zaptında biraz eksiklik olduğunu gösteren lafızlar: sadûkun, lâ be'se bih, leyse bihî be's, me'mûnün, hıyârun, sikatün inşâallah gibi.

5. Râvînin orta halli olduğunu gösteren lafızlar: mahallühû es-sıdk, ile's-sıdkı mâ hüve, ceyyidü'l-hadîs, mukâribü'l-hadîs, sadûkun lehû evhâm, sadûkun yehimü, şeyhun vasatun gibi.

6. Râvînin zayıf (za'îf)lığa yakın olduğunu gösteren lafızlar: sâlihu'l-hadîs, suveylihun, sadûkun inşâallah, ercû ennehû lâ be'se bih, leyse bi baîdin mine's-savâb, makbûlün, yüktebü hadîsühû, yu'teberu bih gibi.

Sehavi (1993: I, 395) bu grupların hadîsleri hakkında şu açıklamada bulunur: *İlk dört mertebe ehlinin hadîsleri delil olarak kullanılır. Beşinci mertebede*

bulunanlardan hiçbirinin hadîsi delil olarak kullanılmaz. Ancak yazılarak zapt yönlerini tespit için başkalarının hadîsleriyle mukayese edilir (ihtibâr). Altıncı mertebe ehlinden bazılarının hadîsleri ise, zapt yönlerini tespit için değil i'tibâr için yazılabilir. Zira onların zapt durumlarının kötülüğü zaten açıktır.

Cerhin son üç mertebesinde olanların hadisleri ise, hiçbir şekilde kullanılmaz, onlar reddedilip atılır.

Meseleye hadîs çeşitleri yönünden bakan Ahmed M. Şakir de şu izahı yapar (1951: 106): İlk üç mertebe ehlinin hadîsleri birinci derecede sahih hadîsler olup çoğu Sahîhayn'da bulunur. Dördüncü mertebe ehlinin hadîsleri ikinci derecede sahih olup Tirmizî'nin 'hasen' dediği ve Ebû Davud'un sükût ettiği hadîslerdir. Son iki mertebe ehlinin hadîsleri ise merdûd türündendir. Şu var ki, onlardan tarik çokluğu ile güçlenip hasen li gayrihî derecesine yükselenler olabilir. Aşağıdaki altı cerh mertebesinde olanların hadîslerine gelince, onlar münkerden mevzûya kadar muhtelif derecelerde zayıf (za'îf) hadîslerdir.

Cerh mertebeleri ve kullanılan lafızlar

1. En hafif: *gayruhû evsak minhü, leyyinü'l-hadîs, fî hadîsihî za'fün, seyyiü'l-hıfz, leyse bi zâke'l-kavî, leyse bi hüccetin* gibi.

2. İkinci derece: *mechûlü'l-hâl, mestûr, hadîsühû münkerün, terekûhü* gibi.

3. Üçüncü derece: *zaîfün, muztaribün, münkerü'l-hadîs, lâ yuhteccü bih* gibi.

4. Dördüncü derece: *zaîfün cidden, mechûlü'l-ayn, leyse bi şey'in, merdûdü'l-hadîs* gibi.

5. Beşinci derece: *sâkıtün, tâlifün, hâlikün, zâhibü'l-hadîs, metrûkün, müttehemün* gibi.

6. En ağır: *yekzibü, kezzâb, yedau, vaddâ, min meâdini'l-kizb, ekzebü'n-nâs* gibi.

Ta'dîl sebepleri çok olduğundan onların tek-tek zikredilmesine gerek görülmemiştir.

Ta'dîl ve cerh mertebelerinin tümüne yönelik şu açıklama yapılır: Ta'dîlin ilk üç mertebesinde olanların hadîsleri sahih, dördüncü mertebedekilerin hadîsleri ise hasen olup bunlar delil olarak kullanılır. Ta'dîlin son iki mertebesi ile cerhin ilk üç mertebesinde olanların hadîsleri, senedde tek kaldıklarında delil olarak kullanılmaz, ama istişhâd (destek) için kullanılır. Cerhin son üç mertebesinde olanların hadîsleri ise, hiçbir şekilde kullanılmaz, onlar reddedilip atılır.

CERH-TA'DÎL KAİDELERİ

Hadîs Usûlü kitaplarında cerh-ta'dîl kaidelerinden bazıları zikredilir. Burada onlardan önemli görülen birkaçı üzerinde durulacaktır.

Müphem/mücmel (sebebi açıklanmayan) cerhler geçersizdir

Ta’dîl sebepleri çok olduğundan onların tek-tek zikredilmesine gerek görülmemiştir. Cerh sebepleri ise nispeten belirli hususlardır ve râvînin bütün kusurlarının sayılıp dökülmesi yerine onlardan biriyle tenkidi yeterli olup tercih edilen yöntem de budur. Üstelik bazı kusurların cerh sebebi olarak kabul edilip edilmemesi Münekkidler arasında ihtilâflı olabilmektedir. Bu yüzden ta’dîlin tersine, cerhte genellikle sebebin açıklanması şartı aranır.

Ne var ki cerh-ta’dîl kitaplarında, herhangi bir açıklamaya yer verilmeden râvîler hakkında sadece *leyse bi şey* gibi ifadelerle, hadîsler için de *hadîs zaîf, hadîs gayru sâbit* şeklinde daha çok genel hükümler verildiği görülür. Bu hususa işaret eden İbnü's-Salâh (1350: 118-119), "bu tür hükümlerden dolayı, ilgili râvînin cerhine kesin karar verilmese de, bunun en azından karar vermek için beklemeyi gerektiren kuvvetli bir şüpheyi beraberinde getireceğini" söylemiştir. Ona göre, bekleme süresinde yapılacak araştırma neticesinde râvînin sika olduğu anlaşılırsa, hadîsi kabul edilerek tevakkuf etmeye son verilir.

Irâkî (1350: 118-119), Hatîb'in *Kifâye*'sinden ve Şâfiî fıkıh usulcülerinden yaptığı nakillerle, "cumhurun, cerhin müfesser olması şartını, cerh-ta’dîl sebeplerini bilmeyen kişiler hakkında gerekli gördüklerini, bu sebepleri bilenlerin yaptıkları cerhi ise, sebebi açıklanmasa da kabul ettiklerini" söylemiştir. *İbn Hacer’e göre, mücmel olarak cerh edilen bir kişiyi, cerh-ta’dîl imamlarından birisi sika saymışsa, kim olursa olsun onu cerh edenin sözü ancak müfesser olma şartı ile kabul edilebilir. Zira o, sika derecesini kazanmış bir râvî olup, ancak sebebi açıklanan bir cerhle bu dereceden aşağı düşebilir (Süyûtî, 1985: I, 261).*

Ta’dîl ile cerhin teâruzunda (çatışmasında) cerh öncelenir

Cerh-ta’dîl âlimlerinin râvîler hakkında değişik sebeplerden farklı hükümler verdikleri olmuştur. İhtilâfların sebebi, genellikle "münekkidin râvî ve rivâyetleri hakkında edindiği bilgilerden hareketle verdiği hükmün fıkıh ilmindeki içtihat gibi olduğu" şeklinde açıklanır (Münzirî, 1411: 64-67; Zehebî, 1990: 185).

Münekkidin râvi ve rivayetleri hakkında edindiği bilgilerden hareketle verdiği hüküm, genellikle Fıkıh ilmindeki içtihat gibi kabul edilir.

Cerh-ta’dîlinde ihtilâf edilen râvîler genel olarak iki kısımdır. Bir kısmı hakkında âlimler farklı lafızlar kullanmışsa da, bunlar anlamları itibarı ile birbirine yakın oldukları için araları birleştirilebilir. Diğer kısmı ise, bazı imamların 'yalancı', bazılarının 'sika' demesi gibi hiç bir şekilde araları telif edilemeyecek hükümlerdir. Bir delile dayanarak mutlaka birinin tercih edilmesi, ötekinin reddedilmesi gerekir.

Aynı münekkidin bir râvî hakkında farklı hükümleri görülürse, bu durum içtihadında değişiklik şeklinde yorumlanarak, sonraki hükmünün esas alınması görüşü tercih edilmiştir. Farklı Münekkidlerin hükümlerindeki tearuz durumunda

ise, ta'dîl edenler sayıca çok olsalar bile cumhura göre gerekçesi açıklanan cerh, ta'dîle tercih edilir. O halde, cerhin ta'dîle öncelenmesi kaidesi, mutlak olmayıp müfesser yani gerekçesinin açıklanmış olmasıyla kayıtlıdır. Şu hususa da dikkat edilmeli: Bir râvî hakkında cerh ve ta'dîlin tearuz etmesi, iki hükmün de mutlaka her türlü kasıt ve garazdan -öfke gibi insanın kendine hâkim olamadığı durumlardan bile- uzak olarak sırf Allah rızası için müslümanlara nasihat gayesi ile verilmiş olması halinde söz konusu olur. Kasıt ve garazdan dolayı yapılan cerhler geçersiz olup, böyle cerhlerin ta'dîl hükümleri ile çeliştiği söylenemez.

Geçersiz veya belli bir hususla kayıtlı cerhler

Râvî, geçici bir sebepten veya bir hadîsinden ötürü cerh edilmiş olabilir. Bu durumda, zayıf (za'îf)lığı mutlak olmayıp, o sebep ve hadîsi ile kayıtlıdır. Yine, cerh-ta'dîl imamlarına talebeleri genellikle birkaç râvîyi birden sormuşlar, onlar da bu kişileri birbirine kıyas etmişlerdir. Bu durumda râvî, kendinden daha sika olana göre zayıf (za'îf), zayıf (za'îf)a göre ise iyi durumda sayılır. Şayet onların her biri ayrı-ayrı sorulmuş olsaydı, imamların verecekleri hükümler farklı olacaktı. O halde râvîler hakkında verilen hükümlerin mutlak mı, yoksa belirli bir hususla kayıtlı mı olduğu iyi araştırılmalıdır.

Sika râvinin her türlü kusur ve hatadan tamamıyla masûm olması gibi bir şart yoktur.

İbn Receb (1985: 308-360), zayıf (za'îf) râvîlere dair kitapların çoğunda geçmeyen ama hadîsleri zayıf (za'îf) sayılan bazı sika râvîleri üç gruba ayırır: 1) Belirli bir dönemde rivâyet ettiği hadîsleri zayıf (za'îf) sayılanlar. 2) Bazı bölgelerin âlimlerinden veya onların kendisinden rivâyet ettiği hadîsleri zayıf (za'îf) sayılanlar. 3) Hocalarının birinden veya birkaçından rivâyet ettiği hadîsleri zayıf (za'îf) sayılanlar.

Zehebî'ye göre kabul edilmeyen cerhler üç çeşittir:

1) Müteşeddid imamların cerhi.

2) Yaşlanma ve kitaplarını kaybetme gibi sebeplerle râvînin halindeki bozulmadan ötürü yapılan cerh.

3) Cerh eden ve cerh edilenin değişik fırkalara mensup olması sebebiyle birbirini 'Bid'at ehlinden olma' ile suçlaması.

İbn Hacer ise kabul edilmeyen cerhleri beş maddede toplar: Fırkaları farklı olanların birbirini, zühd sahiplerinin dünya işleriyle meşgul olanları tenkid etmesi, senedde bulunan râvîlerden başka biri sorumlu iken kusuru olmayan birini cerh etme, akranların birbirini tenkidi ve kendinden daha sika veya faziletli yahut hadîsi daha iyi bileni tenkid etme (1301: 381-382).

Hata, vehim ve teferrüdden hiç kimsenin kurtulamayacağına dikkat çeken İbn Hacer, "bir hadîste hata etti, vehme düştü ve teferrüd etti" şeklindeki cerhlerin kesinleşmiş cerh olmadığını bildirir. Ona göre, râvînin sırf bundan dolayı hadîsleri terk edilmeyeceği gibi, sadece hocalarının birinden semâı konusunda zayıf (za'îf) sayılan bir kişinin bütün hadîslerinin bu gerekçeden ötürü terk edilmesi de uygun olmaz (1329: I, 18).

Zehebî'ye göre (Mîzân: III, 140-141), bir Bid'ati veya kusuru yahut günahı olan herkesi mutlak olarak cerh etmek doğru olmaz. Zira bunların, râvînin hadîsini zayıf (za'îf)latan ve ona zarar vermeyen dereceleri vardır. Sika râvînin her türlü kusur ve hatadan tamamıyla masûm olması gibi bir şart yoktur. Lâ yü'teberu alâ hadîsihî ifadesiyle bir hadîsin rivâyetinde tek kalanları cerh etmek de doğru olmaz. Bilâkis mutkin sika âlimin teferrüd ettiği hadîs sahîh-garib, sadûk ve daha aşağı derecede olanın teferrüdü de münker sayılır. Râvîyi ancak lafız veya isnadca başkalarının muvâfakat etmediği hadîsleri çok rivâyet etmesi metrûkü'l-hadîs yapar.

İbn Hacer (1301: 459-461) geçersiz ve kayıtlı cerhler hakkında şöyle der: Düşmanlık, nefret gibi sebeplerden neşet eden tenkidler ile cerh edenin cerh-ta'dîl imamı olmaması ve cerh ettiği kişiyi ve hadîslerini yakından tanımaması gibi sebeplerden ötürü cerhine güvenilmeyenlerin tenkidleri geçersizdir. Bazı hocalarından rivâyet ettiği hadîslerde zayıf (za'îf) sayılması, ihtilâta maruz kalması veya hafızasının zayıf (za'îf)laması yahut kitabına önem verip hafızasına önem vermemesi gibi durumlarda râvî hakkında "zayıf (za'îf)" hükmünün mutlak olarak verilmesi iyi olmaz. Bilâkis doğrusu, zayıf (za'îf)lığın bu durumlarla kayıtlı olduğunu açıklamaktır.

Müslümanların onuru ateş çukurlarından bir çukur olup insanlardan iki grup bu çukurun kenarında durmaktadır: muhaddisler ve hâkimler

Cerh-ta'dîl âlimlerinin râvîler hakkında verdikleri hükümler iyi incelenmelidir. Zira onlarda bazen kasti kötülemeler de olabilir. İbn Dakîku'l'îd (v.702/1302) bu tür cerhlerin sebeplerini beş grupta toplar: Şahsî düşmanlık ve kırgınlık, fırka olarak muhâlif olma, sûfiyye ile zâhirî ilimleri temsil eden âlimlerin ihtilâfı, evâil adı verilen ilim dalları hakkında yeterli bilgiye sahip olmama, vara sahibi olmama ve zanla hükmetme O, bu beş husustan uzak kalabilmenin zorluğuna dikkat çekerek, râvîler hakkında cerh-ta'dîl hükmü vermenin çok mesuliyetli bir iş olduğunu bildirmek için şöyle demiştir: "Müslümanların onuru ateş çukurlarından bir çukur olup insanlardan iki grup bu çukurun kenarında durmaktadır: Muhaddisler ve hâkimler" (1406: 57-61).

Özet

- Hadîs senedlerinde geçen şahısların râvî olmaları yönüyle incelenmeleri, "hadîs ricali" ve "cerh-ta'dîl" adında iki ilim dalı ile bunlara bağlı alt disiplinlerin doğmasına yol açmıştır. Hadîs ricali ilmi, hadîsleri nakleden râvîleri tanıtan; cerh-ta'dîl ilmi ise râvîlerin, rivâyetlerinin kabul veya reddinde etkili olacak vasıflarını araştıran ilim dalıdır. Bu iki ilim dalı birbirinden kesin sınırlarla ayrılmış değildir. Zira râvîleri tanıtan kitaplarda onların cerh-ta'dîl durumlarına değinildiği gibi, bir râvî hakkında cerh-ta'dîl hükmü vermek için de önce onun kimliğinin bilinmesi gerekir. Bu yüzden ikisinin birden "rical ilmi" adı altında ele alınması daha uygun olacaktır.
- Rical ilminin konusu, hadîs râvîlerini ve onların güvenilirlik durumlarını araştırmaktır. Bu ilmin genel kaideleri ışığında; râvîlerin kimlik bilgilerini, cerh-ta'dîl durumlarını, rivâyeti kabul edilecek ve edilmeyecek olanları öğreniriz. Kaidelerin tek tek râvîlere uygulanması iki şekilde olur. Birincisi râvînin asrında olandır. Muasırı olan rical âlimleri, onun hakkında ya bizzat kendi müşâhedeleri veya onu tanıyan sika birinin şehâdeti ile hüküm verirler. İkincisi ise, râvînin yaşadığı asırdan sonra olandır. Bunda râvî hakkında rical kitaplarındaki bilgilerden hareketle hüküm verilmesi söz konusudur. Bugün bir râvînin rivâyetini kabul veya reddetme hususunda hüküm vermek için, onunla ilgili olarak elimizdeki rical kitaplarındaki bilgilere rical ilminin kaidelerini tatbik etmek durumundayız.
- Râvîlerin cerh-ta'dîli hakkında hüküm vermek, fıkıh ilmindeki ictihad gibi kabul edilir. Cerh-ta'dîl âlimlerinin râvîler hakkındaki hükümleri, onları ve rivâyetlerini tanımalarına göre farklı olabilmektedir. Ama bu âlimler, hiçbir zaman "zayıf (za'îf) bir râvîyi sika sayma yahut sika bir râvîyi zayıf (za'îf) sayma hususunda" ittifak etmemişlerdir. Bilâkis hükümleri, birçok râvî hakkında birbirine yakındır. O halde ittifak ettikleri hükümler tartışmasız kabul edilir. Birisi hükmünde şâz kalırsa, o hüküm terk edilir. İhtilâflarında ise, delillere göre bir tarafın görüşü tercih edilir.
- İsnad sistemi ve râvîlerin tenkidi için geliştirilen kaideler orijinal olup müslümanlara hastır ve muhaddislerin Hz. Peygamber'in sünnetini korumak için ortaya koydukları gayretleri göstermektedir. Cerh-ta'dîl âlimleri, hadîs rivâyet eden kişileri kelimenin tam anlamıyla ince eleme ve sık dokumadan geçirmişlerdir. Zira son derece dikkatli olmaya çalışsalar da râvîler birer insan olarak elbette hata yapma, unutma, yanılma vb. gibi beşerî kusurlardan tamamen uzak değillerdir. Âlimler, Hz. Peygamber'in sünnetini koruma düşüncesi ve dinleri hususunda müslümanlara nasihat gayesiyle, onların hata ve yanlışlarını göstermek için hadîslerdeki kusurları zikretmişlerdir. Kusurlarını araştırmak hadîslere ve râvîlere saldırmayı gerektirmez, bilâkis kusurlardan uzak hadîslerin sıhhatini kuvvetlendirir.

Ödev gönderimi

Ödev

- Hadis Usûlü kitaplarından cerh-ta'dîl kaidelerinden birini araştırarak 200 kelimeyi aşmayacak bir yazı yazınız. Hazırladığınız belgeyi göndermek için yandaki ödev gönderme linkini kullanınız.

Etkileşimli Alıştırmalar

ALIŞTIRMALAR

1. "Râvîye zarar veren husus açıksa ………., gizli ise ………. alanına girer" cümlesinde boş bırakılan yerlere aşağıdaki terimlerden hangisi uygundur?

a) Garîbü'l-hadîs; cerh-ta'dîl

b) İlelü'l-hadîs; muhtelifü'l-hadîs

c) Cerh-ta'dîl; ilelü'l-hadîs

d) Ricâlü'l-hadîs; müşkilü'l-hadîs

e) İlelü'l-hadîs; cerh-ta'dîl

2. "Yahya b. Maîn'in *Târih*'i ile Ahmed b. Hanbel'in *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*'i …… türü eserlerdir" cümlesindeki boşluğa aşağıdaki kelimelerden hangisi uygundur?

a) Süâlât

b) Tabakât

c) Du'afâ

d) Sikât

e) Müsned

3. "Hem adalet, hem de zapt vasfını taşıyan râvî …… kabul edilir" cümlesindeki boşluğa aşağıdaki kelimelerden hangisi uygundur?

a) Âdil

b) Sika

c) Mecrûh

d) Zâbit

e) Zayıf (za'îf)

4. "Sika muhtelit râvîlerin ihtilât öncesi rivâyetleri ….., sonraki rivâyetleri ise ….. kabul edilir" cümlesindeki boşluklara aşağıdakilerden hangisi uygundur?

a) Merdud; makbûl

b) Münker; marûf;

c) Garîb; meşhûr

d) Makbul; merdûd

e) Şâz; mahfûz

5. "………., ilk ricâl kitaplarına verilen isimlerdendir" cümlesindeki boşluğa aşağıdakilerden hangisi uygundur?

a) Sünen

b) Müsned

c) Câmi

d) Musannef

e) Târih

Cevap Anahtarı

1-C, 2-A, 3-B, 4-D, 5-E

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan "bölüm sonu testi" bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. **Cerh-ta'dîl bilgisini müstakil bir konu olarak ele alan ilk hadîs usulü müellifi kimdir?**

    a) İbnü's-Salâh

    b) Hatîb el-Bağdâdî

    c) Kâdî İyâz

    d) Hâkim en-Nîsâbûrî

    e) Râmehurmuzî

2. **"Râvînin rivâyetini kabul etmeyi gerektirici sıfatlarla tavsif edilmesi" şeklindeki cümle aşağıdaki kavramlardan hangisinin tanımıdır?**

    a) Muaddil

    b) Cârih

    c) Âdil

    d) Mecrûh

    e) Adâlet

3. **"Dini konulardaki şahitlikte dikkatli olmak, haklar ve mallarla ilgili konulardaki şahitlikte dikkatli olmaktan daha önemlidir" cümlesini cerh-ta'dîlin caizliğine gerekçe göstern ilk âlim kimdir?**

    a) İbn Ebû Hâtim

    b) Tirmizî

    c) Hâkim en-Nîsâbûrî

    d) İbn Hibbân

    e) Buhârî

4. **Hz. Ömer'in az hadîs rivâyet edilmesi yönündeki tavsiyesinin, sünen ve ferâiz (dinî kurallar) için değil, eyyâm (megâzî) ile ilgili hadîsler için geçerli olduğunu açıklayan âlim aşağıdakilerden hangisidir?**
   a) Dârimî
   b) Müslim
   c) Tirmizî
   d) Ahmed b. Hanbel
   e) Yahya b. Maîn

5. **"Râvîlerin unutma, yanılma, hata etme gibi beşerî kusurlardan uzak olmaması ve Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan olayların ve bölünmelerin hadîs uydurmacılığına yol açması", aşağıdaki hadîs ilimlerinden hangisinin doğuşunda etkili olmuştur?**
   a) Garîbü'l-hadîs
   b) Muhtelifü'l-hadîs
   c) Cerh-ta'dîl
   d) Müşkilü'l-hadîs
   e) Esbâbü vürûdi'l-hadîs

6. **Müteşeddid cerh-ta'dîl âlimleri hakkında aşağıdakilerden hangisi <u>söylenemez</u>?**
   a) Râvîleri cerh etmede aşırı giderler, ta'dîlde ise işi sıkı tutarlar.
   b) Bir râvîyi sika sayarlarsa, o râvînin sika olduğu kabul edilir.
   c) Zayıf (za'îf) saydıkları râvîler hakkında diğer âlimlerin hükümleri araştırılır
   d) Haklarında "cerhi ancak müfesser olursa kabul edilir" denir.
   e) Zayıf hükmü verdikleri râvîler tartışmasız zayıf (za'îf)tır.

7. **Yahya b. Saîd el-Kattân ile Abdurrahman b. Mehdî görüşlerine önem verilen iki büyük cerh-ta'dîl âlimidir. Onlar hakkında aşağıdakilerden hangisi söylenemez?**
   a) İkisinin birlikte cerh ettiği râvînin güvenilir olduğu düşünülemez.
   b) İhtilâf ettikleri râvîler kesin olarak zayıf (za'îf)tır
   c) Birçok râvîyi tevsik, birçoğunu da taz'îf etmişlerdir.
   d) Tevsîk ettikleri râvîler makbul olup hüccet sayılır.
   e) İhtilâf ettikleri râvîler hakkında ictihad edilir.

8. **Şahısları adlarına göre alfabetik tertiple düzenleyen ilk rical müellifi ve kitabı aşağıdakilerden hangisidir?**
   a) Yahya b. Maîn, et-Târîh
   b) Ahmed b. Hanbel, el-İlel ve marifetü'r-ricâl
   c) Buhârî, et-Târîhu'l-kebîr
   d) İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-kübrâ
   e) İbn Ebû Hâtim, el-Cerh ve't-ta'dîl

9. **Râvînin adalet vasfına aşağıdakilerden hangisi zarar vermez?**
   a) Bir-iki defa küçük günah işlemek
   b) Fâsık olmak
   c) Propagandacı Bid'at sahibi olmak
   d) Günlük hayatta yalan konuşmak
   e) Hadîste yalan konuşmak

10.Zayıf (za'îf) bir râvînin sika veya sika râvînin daha sika râvîlerin rivâyetlerinden farklı rivâyette bulunmasına ne denir?

a) Kesretü'l-galat

b) Sûü'l-hıfz

c) Vehim

d) Muhâlefetü's-sikât

e) Gaflet

Cevap Anahtarı

1-d,2-e,3-b,4-a,5-c,6-e,7-b,8-c,9-a,10-d

YARARLANILAN VE BAŞVURULABİLECEK DİĞER KAYNAKLAR

Ahmed b. Hanbel (1990). el-İlel ve marifetü'r-ricâl. nşr. Muhammed Husâm, el-Câmi' fi'l-ilel ve marifeti'r-ricâl, Beyrut.

Ahmed M. Şakir (1951). el-Bâisü'l-hasîs şerhu İhtisârı Ulûmi'l-hadîs. Beyrut.

Aşıkkutlu, Emin (1993). "Cerh ve Ta'dîl". Diyanet İslâm Ansiklopedisi VII: 394-400.

…………….(1997). Hadîste Rical Tenkidi. İstanbul.

Cûzcânî, İbrahim b. Yakub (1405). Ahvâlü'r-ricâl. nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Beyrut.

Cûzekânî, Hüseyin b. İbrâhim (1994). el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sıhâh ve'l-meşâhîr. nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbar, Riyad.

Dârî, Hâris Süleyman (1405). el-İmâm ez-Zührî ve eseruhû fi's-sünne. Musul.

Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs (1990). nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut.

Fârisî, Ali b. Balabân (1987). el-İhsân bi tertîbi Sahîhi İbn Hibbân. nşr. Kemâl el-Hût, Beyrut.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed (1987). el-Misbâhu'l-münîr. Beyrut.

Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed (1985). İhyâü ulûmi'd-dîn. İstanbul.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdullah (1404). el-Medhal ilâ marifeti's-sahîh. nşr. Rebî' b. Hâdî el-Medhalî, Beyrut.

.... (1986). Marifetü ulûmi'l-hadîs. Beyrut.

Hameş, Addâb Mahmûd (1987). Ruvâtü'l-hadîs ellezîne sekete aleyhim eimmetü'l-cerh ve't-ta'dîl beyne't-tevsîk ve't-techîl. Riyad.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali (1982). el-Câmi' li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'. nşr. Mahmûd et-Tahhân, Riyad.

……… (1990). el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye. Kahire.

Irâkî, Abdurrahim b. Hüseyin (1350). et-Takyîd ve'l-îzâh limâ utlika ve uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh (İbnü's-Salâh, Ulûmu'l-hadîs ile birlikte). nşr. M. Râgıb et-Tabbâh, Halep.

İbn Adî, Abdullah el-Cürcânî (1404). el-Kâmil fî marifeti duafâi'l-muhaddisîn ve ileli'l-hadîs. Beyrut.

İbn Arrâk, Ali b. Muhammed (1981). Tenzîhü'ş-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri'ş-şenîati'l-mevzûa. nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf-Abdullah es-Sıddîk, Beyrut.

İbn Dakîkul'îd, Muhammed b. Ali (1406). el-İktirâh fî beyâni'l-ıstılâh. Beyrut.

İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed (1952). el-Cerh ve't-ta'dîl. nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Haydarâbâd.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (1301). Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî. Bulak.

…………….. (1329). Lisânü'l-Mîzân. Haydarâbâd.

…………….. (1991). Takrîbü't-Tehzîb. nşr. Muhammed Avvâme, Dimaşk.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed (1396). Kitâbü'l-Mecrûhîn. nşr. Mahmûd İbrahim Zâyed, Halep.

……………… (1393). Kitâbü's-Sikât. Haydarâbâd.

İbn Kesîr, İsmail b. Ömer (1951). İhtisâru Ulûmi'l-hadîs. Beyrut.

İbn Receb el-Hanbelî, Abdurrahman b. Ahmed (1985). Şerhu İleli't-Tirmizî. nşr. Subhî es-Sâmerrâî, Beyrut.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali (1966). el-Mevzûât. nşr. Abdurrahman M. Osman, Medine.

……………….. (1986). Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkîn. nşr. Ebu'l-Fidâ el-Kâdî, Beyrut.

İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak (tsz). el-Fihrist. Beyrut.

İbnü's-Salâh, Osman b. Abdurrahman (1350). Ulûmu'l-hadîs: Mukaddimetü İbni's-Salâh (Irâkî, et-Takyîd ve'l-izâh ile birlikte). nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, Halep.

Kasım Ali Sa'd (1408). Mebâhis fi ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl. Beyrut.

Kâtip Çelebi (1971). Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn. İstanbul.

Kevserî, M. Zâhid (1970). Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsühüm. nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde, Halep.

Koçyiğit, Talat (1981). Hadîs Tarihi. Ankara.

Leknevî, Muhammed Abdülhay (1987). er-Ref' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl. nşr. Abdufettâh Ebû Gudde, Beyrut.

Mustafa b. İsmail (1991). Şifâü'l-alîl bi elfâzı ve kavâidi'l-cerh ve't-ta'dîl. Kahire.

Münzirî, Abdülazîm b. Abdülkavî (1411). Cevâbü'l-hâfız Ebî Muhammed Abdilazîm el-Münzirî an es'ile fi'l-cerh ve't-ta'dîl. nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde, Halep.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb (1396). Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkîn. nşr. M. İbrahim Zâyed, Halep.

Nevevî, Yahya b. Şeref (1986). el-Ezkârü'l-müntehabe min kelâmi seyyidi'l-ebrâr. İstanbul.

………… (1991). Şerhu Sahîhi Müslim. Kahire.

Ömerî, Ekrem Ziyâ (1984). Buhûs fî târîhi's-sünneti'l-müşerrefe. Beyrut.

Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed (1986). el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân. İstanbul.

Râmhürmüzî, Hasan b. Abdurrahman (1983). el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî. nşr. M. Accâc el-Hatîb, Beyrut.

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman (1990). el-Mütekellimûn fi'r-ricâl (Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs içinde). Beyrut.

……….. (1993). Fethu’l-muğîs şerhu Elfiyyeti'l-hadîs. nşr. Salâh Muhammed, Beyrut.

Sehmî, Hamza b. Yusuf (1404). Süâlât li'd-Dârekutnî ve gayrihî mine'l-meşâyih fi'l-cerh ve't-ta‘dîl. nşr. Muvaffak b. Abdullah, Riyad.

Subhî es-Sâlih (1991). Ulûmü’l-hadîs ve mustalahuh. Beyrut.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekir (tsz). İs‘âfü'l-mübetta' bi ricâli'l-Muvatta' (Tenvîru'l-havâlik’in sonunda). Beyrut.

……….. (1993). Tahzîru'l-eykâz. nşr. Ali Toksarı, Kayseri.

……….. (1985). Tedrîbü’r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî. nşr. Ahmed Ömer Hâşim, Beyrut.

Yahya b. Maîn (tsz). et-Târîh. nşr. Abdullah Ahmed Hasan, Beyrut.

Yücel, Ahmet (1996). Hadîs Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır. İstanbul.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed (1391). el-Muğnî fi'd-duafâ. nşr. Nureddin Itr, Halep.

………… (1992). el-Mûkıza fî ilmi mustalahi’l-hadîs. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep.

………… (tsz). Mîzânü’l-i‘tidâl fî nakdi'r-ricâl. nşr. Ali M. el-Bicâvî, Beyrut.

………… (1982). Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’. nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., Beyrut.

………… (1375). Tezkiretü’l-huffâz. nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Haydarâbâd.

………… (1990). Zikru men yu‘temedü kavlühû fi’l-cerh ve’-ta‘dîl (Erbau resâil fi ulûmi'l-hadîs içinde). Beyrut.

Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah (1970). el-İcâbe li îrâdi me'stedrekethü Âişe ale's-sahâbe. nşr. Saîd el-Efgânî, Beyrut.

ANAHATLARIYLA HADÎS İLİMLERİ II

MUHTELİFU'L-HADÎS, MÜŞKİLÜ'L-HADÎS VE İLELÜ'L-HADÎS İLİMLERİ

ATA-AÖF

İÇİNDEKİLER

- Muhtelifu'l-Hadîs, İhtilafı Giderme Yolları ve Kaynakları
- Müşkilu'l-Hadîs, Çözüm Yolları ve Kaynakları
- İlelu'l-Hadîs, Örnekleri ve Kaynakları

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Prof. Dr. Yavuz KÖKTAŞ

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Hadîsler arasında görülen çelişkinin hadîsleri reddetme sebebi olmayacağını anlayacak
  - Hadîsler arasında veya hadislerle diğer deliller arasında görülen çelişkiyi çözüm yolları üzerinde durarak giderme becerisi kazanacak
  - Sahih bir hadiste illet ve hata bulunabileceğini, bunu tespit etmenin yolunun da ilgili hadisin tüm geliş yollarını bir arada değerlendirmek olduğunu anlayabileceksiniz.

ÜNİTE

8

GİRİŞ

Daha önce de bahsedildiği gibi hadîs, sened ve metinden oluşmaktadır. Sened ve metnin ise pek çok halleri vardır. Sened ve metnin bazı halleri doğrudan hadîsin sıhhatine etki eder. Bu tür etkileri inceleyen ilimlerin başında İlelu'l-hadîs gelir. Bunun yanında sadece metnin anlamını inceleyen ilimler de vardır. Muhtelifu'l-hadîs, Müşkilu'l-hadîs, Garîbu'l-hadîs, Esbabu vurûdi'l-hadîs gibi ilimler bizim için metni anlamaya ve yorumlamaya imkân verecek materyali sağlar. Dolayısıyla hem hadîsin sahih olup olmadığını belirlemek hem de hadîsi doğru anlamak için çeşitli hadîs ilimlerini, kaynaklarını, özelliklerini bilmeye ve tanımaya ihtiyaç vardır. Bu tür ilimler genel olarak "Ulûmu'l-Hadîs (Hadîs İlimleri)" başlığı altında ele alınır. Ulûmu'l-hadîs'e dahil olan hadîs ilimleri ise oldukça fazladır. Bu ünitede bu ilimlerden Muhtelifu'l-Hadîs, Müşkilu'l-Hadîs ve İlelu'l-Hadîs'in mahiyeti, metotları ve kaynakları tanıtılacaktır.

MUHTELİFU'L-HADÎS (مختلف الحديث)

Tanımı ve Önemi

Bu ilim dalı İhtilafu'l-Hadîs diye de bilinir. Muhtelif, sözlükte "muttefik'in zıddı olup "birbiriyle uyuşmamak, birbirine denk olmamak" anlamına gelen "ihtilaf" kelimesinin masdarından türetilmiş ism-i fail formunda bir kelimedir. Terim olarak *muhtelifu'l-hadîs*, birbirine zıtmış gibi görünen hadîsleri inceleyen, aralarındaki zıtlığın sebeplerini araştıran ve bu zıtlığı giderecek çözüm yollarını ortaya koyan ilim dalıdır.

Hadislerin anlaşılmasına yardımcı olan en önemli ilim dallarından biri: Muhtelifu'l-hadis

Muhtelifu'l-Hadîsin, ilk bakışta sadece hadîsler arasındaki ihtilafı incelediği görülür. Hadîslerin hem hadîslerle hem de diğer delillerle ihtilafını ise Müşkilu'l-Hadîs ilmi konu edinmektedir. Ancak hadîs usûlcüleri İbnu's-Salâh'a uyarak bu iki ilmin arasını ayırmamışlardır. (Ayhan Tekineş, 2006: XXXI, 74) Biz burada konuların daha iyi anlaşılması açısından her iki ilim dalını ayrı ayrı ele alacağız.

Hz. Peygamber yirmi üç yıllık peygamberlik hayatında nazil olan ayetleri uygulamış ve açıklamıştır. Onun söz ve fiilleri çeşitli olaylar, şartlar ve muhataplar açısından farklılıklar göstermiş ve bu farklılıklar hadîs kitaplarına da yansımıştır. Nasıl ki Kur'an-ı Kerim belli bir süreç içerisinde bir defada değil de tedrici olarak nazil olmuşsa Hz. Peygamber de buna bağlı olarak söz ve fiilleriyle bu süreci takip etmiştir. Hz. Peygamber, içinde bulunduğu yer, zaman ve ortama göre farklı hareket ederek muhatap aldığı kişinin durumuna göre özel hüküm vermiş veya tavsiyede bulunmuştur. Ayrıca bir topluluğa konuşurken de o topluluğun

durumunu göz önünde bulundurarak mesaj vermiştir. Bir peygamber, bir öğretmen, bir devlet başkanı, bir ordu komutanı ve bir davetçi olarak yaşayan Hz. Muhammed (s.a.s.) muhataplarının anlayış ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak amacına göre değişik ifadeler kullanmış, emirler vermiş, hükümler koymuş ve tavsiyede bulunmuştur. (İsmail L. Çakan, 1996: s. 142) Bununla birlikte hadîste görülen ihtilaflara büyük oranda râvîlerin sebep olduğu unutulmamalıdır. Zira râvîler de sonuçta birer insandır. Her insanda olduğu gibi onlarda da hata ve unutma gibi beşerî zaaflar bulunur. Râvîler hadîsleri çoğu kere mana ile nakletmiştir. Bu da hadîste nadir de olsa çelişkili ifadelerin vuku bulmasına sebep olmuştur. Bütün bu sebeplerle râvîler bazen hadîsi eksik duyabilir, eksik nakledebilir, bazen kendilerinden bir şey katabilirler. Bazen de sözdeki maksadı yanlış anlayabilirler. Bunlar da hadîslerin birbiriyle çelişmesine sebep olur.

Âlimler, hadîsler arasında görülen ihtilafı gidermek için cem' ve te'lif (buna haml, telfik ve te'vil de denir), nesh, tercih ve tevakkuf gibi yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemlerin kullanılması ve sıralanmasında hadîsçilerle diğer âlimler arasında teorik bazı farklılıklar bulunmaktadır. Burada ise hadîsçilerin ihtilafı giderme yöntemleri sırasıyla ele alınacaktır. Şimdi bunları örnekleriyle birlikte görelim:

HADÎSTEKİ İHTİLAFI GİDERME YOLLARI

Hadîsler arası ihtilafı gidermenin dört yöntemi vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Cem' ve te'lif (الجمع و التأليف):

Hadisler arası ihtilafı gidermenin dört yöntemi vardır:

1. Cem' ve Te'lif
2. Nesh
3. Tercih
4. Tevakkuf

Cem' ve te'lif, aralarında görünürde zıtlık ve çelişki olan hadîsleri birlikte değerlendirerek yorumlamaya ve uzlaştırmaya çalışmaktır. Bu yöntem hadîslerin hepsiyle amel etme anlayışına dayanır. Bu durum hadîslerden birini tercih ederek diğerini ihmal eden anlayışa göre hadîsleri anlamaya çalışmak açısından oldukça önemlidir.

İşte bazı örnekler:

Örnek

- Hz. Peygamber "İnsanların en hayırlısı kimdir?" şeklinde kendisine sorulan bir soruya "Canıyla ve malıyla cihad edendir" buyurarak cevap vermiştir. (Buhârî, Rikâk, 34) Diğer taraftan "İnsanların en hayırlısı elinden ve dilinden emin olunan kimsedir" (Buhârî, İmân, 4, 5) ve "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir" (Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân, 21) hadîsleri vardır. Bu hadisler arasında gerçekte çelişki yoktur, çünkü buralardaki farklılık şahıs ve durumların farklı oluşundan kaynaklanmaktadır.

Örnek

- Buhârî Hz. Peygamber'in "Ben, kıyamet gününde bütün insanların seyyidiyim, bu neden bilir misiniz?..." (Buhârî, Enbiyâ, 5) buyurduğunu nakletmiştir. Bununla çelişik gibi gözüken iki hadis vardır: "Nebiler arasında beni üstün tutmayınız" (Buhârî, Enbiyâ, 35) ve "Beni Yunus Peygamber'e karşı üstün tutmayınız" (Buhârî, Ezân, 106) Bu hadislerin arasını şöyle te'lif etmek mümkündür: Hz. Peygamber, kendi kendini herkesten üstün ilan edemez. Bu, ona Allah'ın bildirmesiyle gerçekleşmiştir. O halde diğer ifadeler ya Hz. Peygamber'in peygamberler arası üstünlük yarışlarının doğuracağı kötü sonuçları düşünerek bunu engellemek istemiş ya da tevazuundan böyle söylemiştir. Bu izahlardan her ikisini de birleştirmek mümkündür: Tevazundan böyle söyleyip müslümanlar ve diğer din mensupları arasında peygamberler sebebiyle doğabilecek kamplaşma gibi kötü sonuçları engellemek istemiştir .

Nesh (النسخ)

İhtilafı gidermede önemli bir yöntemdir. Nesih, önceki bir hükmü daha sonra gelen bir hükümle kaldırmak anlamına gelir. Aralarında ihtilaf olan hadîsler cem' ve te'lif edilemediği zaman bu metoda başvurulur. Hadîsler arasında neshin vuku bulduğunu belirleyebilmek için güçlü karinelere, açık beyanlara ihtiyaç vardır. En güçlü karine de tarih bilgisidir. Olayların tarihi bilindiğinde neshe kanaat getirmek mümkün olabilir. Aksi takdirde ihtimallere dayanarak neshin varlığı söylenemez.

Örnek

- Meselâ, Hz. Peygamber kurban etlerinin üç günden fazla saklanılması önce nehyetmiş, sonra buna izin vermiştir. Hz. Peygamber bunun sebebini “Önceden insanlar arasında geçim zorluğunun olması” şeklinde açıklamıştır. (Buhârî, Edâhî, 16)

Çoğu âlimler hadîsler arasında neshin bulunduğu noktasında hemfikirdir. Ancak bir görüşe göre nesih mutlak olarak varid olmayıp, illet yeniden ortaya çıktığında hüküm de yeniden geçerli olabilir.

Nâsih ve mensûhu bilmenin yolları:

a. Resûlullah'ın açıklamasıyla: Bureyde'den nakledilen şu hadîs buna örnektir: "Sizi kabir ziyaretinden nehyetmiştim. Artık onları ziyaret edebilirsiniz. Çünkü âhireti hatırlatırlar." (Müslim, Cenâiz, 106)

b. Sahabi sözüyle: Cabir b. Abdillah'dan gelen şu hadîs buna örnektir: "Resûlullah'ın iki işinin sonuncusu ateşin dokunmasından dolayı abdest almayı terketmiş olmasıdır." (Ebû Dâvud, Tahâret, 74; Nesaî, Tahâret, 123)

c. Vurud tarihlerinin bilinmesiyle: Şeddad b. Evs'ten gelen şu hadîs buna örnektir: "Kan alan ve aldıran orucunu bozmuştur." (Buhârî, Savm, 32) Bu hadîs İbn Abbas'ın Hz. Peygamber ihramlı ve oruçlu iken kan aldırdı." hadîsi ile neshedilmiştir. Şeddad'dan gelen bu hadîsin bazı tariklerinde belirtildiğine göre söz konusu olay Mekke'nin fethi zamanında olmuştur. İbn Abbas ise Hz. Peygamber'e veda haccında arkadaşlık yapmıştır. Dolayısıyla en son gelen hadîs öncekini neshetmiştir.

d. İcmanın delaletiyle: Şu hadîs buna örnektir: "Kim içki içerse ona sopa vurunuz. Dördüncü kez tekrar içerse onu öldürünüz!" (Ebû Dâvud, Hudûd, 36) Nevevî, "bu hadîsin neshine icma delalet etmiştir" demektedir. İcma ise ne nesheder, ne de nesh olunur, ancak nâsiha delalet eder, yani hangisinin nesh edici olduğunu açıklar . Öyle anlaşılıyor ki, bu hadîsin açıkça neshedildiğine dair bir nas yoktur, fakat sahabe neslinden bu yana ümmetin bu yönde bir uygulamasının olmayışı onun neshedildiğine delalet eder.

Nesihle ilgili kayda değer bir literatür ortaya çıkmıştır. En önemlileri şunlardır:

a. Ebû Bekr el-Esrem (ö. 261): Nasihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu

b. İbn Şahin (ö. 385): Nasihu'l-Hadîs ve Mensûhuhu

c. Hazimî (ö. 584): el-İ'tibar fi'n-Nâsih ve'l-Nensûh.

d. İbnu'l-Cevzî (ö. 597): Ahbaru Ehli'r-Rusûh fi'l-Fıkhi ve'l-Hadîs bi-Mikdari'l-Mensûh mine'l-Hadîs.

Konuyla alakalı bilimsel bir çalışma da yapılmıştır: Koçkuzu, Ali Osman. (1985). *Hadîsde Nasih ve Mensuh.*

Tercîh (الترجيح)

Aralarında ihtilaf bulunan hadîslerden birinin nâsih, diğerinin mensûh olduğu tespit edilemezse bu metoda başvurulur. Hem sened hem râvî hem de metinle ilgili pek çok tercih sebebi bulunmaktadır. Tercih sebepleri arasında teorik olarak öncelik sıralaması yapmak mümkünse de pratikte bunun bir değeri bulunmamaktadır.

Aşağıdaki hususları tercih sebeplerine örnek olarak vermek mümkündür:

- Hafızası kuvvetli, âdil, fıkıh ve gramer bilen, rivâyet ettiği konu hakkında bilgi sahibi olan, hadîsi mâna ile değil lafzen rivâyet eden bir râvînin rivâyeti; hafızadan değil kitaptan nakleden ve bu nitelikleri taşımayan râvilerin rivâyetlerine tercih edilir.
- Râvinin meşhur olması, hadîsçilerle birlikte bulunması ve Medineli olması gibi hususlar da tercih sebepleri arasında zikredilmiştir.
- İsnadın muttasıl olması, râvinin hadîsi duyarak aldığını gösteren lafızlarıyla nakletmesi de birer tercih sebebidir.
- Metinle ilgili tercih sebeplerine gelince vürûd sebebi zikredilen hadîs zikredilmeyene,
- Lafzı ihtilaflı ve muztarib olmayan fasih hadîs böyle olana,
- Tahsis bildiren hadîs metni umumi olana,
- Mukayyed mutlaka,
- Hakikat mecaza,
- Mecaz müştereke,
- Tehdit anlamı taşıyan taşımayana,
- Nehiy emre,

• Nehiy ve emir bildiren, mubahlık bildiren hadîse,

• Hükmü hafif olanı ağır olana,

• Müsbet olanı menfiye tercih edilir.

• Hadîsin Kur'an'a, meşhur sünnete, kıyasa, ümmetin ve Medineliler'in ameline uygun olması, râvinin rivâyet ettiği hadîsle amel etmesi, bir hadîsi Hulefâ-i Râşidîn'in de uygulaması birer tercih sebebidir.

• Mürsel veya münkatı' bir rivâyetin desteklediği hadîs böyle bir desteği olmayana,

•Buhârî ve Müslim'in birlikte Sahih’lerine aldığı hadîsler de diğerlerine tercih edilir.

Tercih metodu iki hadîsten birinin terkedilmesini gerektirdiği için son çözüm yolu kabul edilmiştir. (Ayhan Tekineş, 2006: XXXI, 76)

Tevakkuf (التوقف)

Yukarıdaki çözüm yolları yeterli olmadığında bu metoda başvurulur. Bu metoda göre araları cem ve te’lif edilemeyen, yine aralarında nâsih-mensûh ilişkisi ve herhangi bir tercih sebebi bulunmayan hadîslerle amel edilmez, bir anlamda onlar askıya alınır. Mutezilî âlimler her iki hadîsle de amel edilemeyeceğini söylese de ehl-i sünnet âlimleri tevakkufun nazarî olduğunu, pratikte yukarıdaki üç metotla çözülemeyecek hadîsin bulunmadığını belirtmiştir.

Tartışma

•Günümüzde hadisler arasında vaki olan çelişkileri onların uydurulduğuna gerekçe sayan bir algı vardır. Hadisler arasında görülen çelişkilerin sebeplerini ve ulemanın hadisler arasında görülen çelişkileri gidermede ortaya koyduğu yöntemleri de dikkate alarak yukarıdaki iddiayı forumda tartışabilirsiniz.

MUHTELİFU’L-HADÎS İLMİNİN KAYNAKLARI

Konuyla alakalı klasik ve çağdaş bazı önemli kaynaklar şunlardır:

1. Şafiî, İhtilâfü'l-Hadîs: Sahanın ilk eseri olarak bilinmektedir. Fıkhî hadîsler arasında görülen ihtilafları inceler.

2. İbn Kuteybe, Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs: Mutezile'nin aralarında ihtilaf bulunduğunu iddia ettikleri hadîslerle ilgili itirazlarına cevap vermek maksadıyla kaleme alınmıştır. Eserde hem hadîsler arasındaki ihtilaflar hem de hadîslerle diğer deliller arasında görülen ihtilaflar incelenmiştir.
3. Tahâvî, Şerhu Meâni'l-Âsâr: Sahanın önemli bir eseri olup Fıkhî hadîsler arasında görülen ihtilafları inceler.
4. Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr: Hacimli olan bu eser hem hadîsler arasındaki ihtilafları hem de hadîslerle diğer deliller arasında görülen ihtilafları inceler.
5. İsmail Lütfi Çakan, Hadîslerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları.

Buraya kadar ifade ettiklerimizden özetlemek gerekirse şu sonuçlar çıkmaktadır:

- Muhtelifu'l-hadîs, iki hadîs arasındaki çelişkiyi incelemesi sebebiyle hadîslerin anlaşılması açısından oldukça önemli bir ilim dalıdır.
- Hadîste görülen ihtilafı gidermenin çeşitli yöntemleri vardır. Cem' ve te'lif, nesh, tercih ve tevakkuf bu yönetmelerin en belli başlılarıdır.
- Muhtelifu'l-hadîs ile ilgili önemli eserler yazılmıştır. İhtilafı giderme yöntemlerinden nesh ile ilgili müstakil eserlerin fazla oluşu dikkate değer bir durumdur.

MÜŞKİLU'L-HADÎS (مشكل الحديث)

Müşkilu'l-hadis ilmi, genel olarak hadislerin Kur'an, akıl, tarih ve bilimsel gelişmelerle çelişmesini inceler.

Hadîs ilimlerinden bir diğeri Müşkilu'l-Hadîstir.

Müşkil kelimesinin türetildiği şe-ke-le ve ondan türetilen diğer kelimeler; çoğunlukla benzemek-benzeşmek anlamını taşırlar. Benzer şeylerin birbirinin şekline bürünmesi veya öyle olduğunun zannedilmesiyle bir karışıklık ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde birbirine karışmış nesnelere de müşkil denilmiştir. İşkâl ve müşkil kelimeleri bir şeyin karışık ve ihtilaflı olması manalarına gelmekteyse de işkâl daha ziyade anlam bakımından kapalılığı ve anlaşılmazlığı; ihtilâf ise zıtlığı ve görüş ayrılığını ifade eder.

Müşkilu'l-hadîs ise iki ayrı kelimenin birlikte kullanılmasıyla oluşan bir terkiptir. Müşkilu'l-Kur'ân terkibi "Kur'ân'ın müşkili, yani zor anlaşılan kısmı" anlamında olduğu gibi söz konusu terkip de "hadîste bulunan anlaşılması zor söz veya yer" anlamındadır.

Burada değişik alanlarla ilgili müşkil hadîslerden bazı örnekler sunmak faydalı olacaktır:

•Buhârî'nin rivâyet ettiği kudsî bir hadîste Allah'ın ibadetlerle kendisine yaklaşan kulunun işiten kulağı ve gören gözü olması ifade edilmektedir. (Buhârî, Rikâk, 38) "Allah'ın kulak ve gözü nasıl olur?" şeklindeki bir soruya çeşitli te'villerin yanısıra bu ifadenin kula yardım ve onu te'yid etmekten mecâz olduğunu söyleyerek cevap verilmiş ve hadîsteki işkâl ortadan kaldırılmıştır.

•Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Oruçlu ağzın kokusu, Allah katında misk kokusundan daha hoştur". (Buhârî, Savm, 2)

Allah'ın kokudan hoşlanması muhal olduğuna göre hadîs iki şekilde anlaşılarak işkal çözülmüştür:

a. Bu ifade orucun Allah'a yaklaştırmasından kinâyedir.

b. Bu ifadeyle oruçlu övülmüş ve fiiline rıza gösterilmiştir.

•Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Müslümana sövmek fısk, onunla savaşmak küfürdür". (Buhârî, Fiten, 8) Müslümanla savaşmanın küfrü gerektirdiğini gerçek anlamıyla kabul edersek bunun itikadî açıdan problemli olacağı açıktır. O halde bu ifadeler hakiki anlamda olmamalıdır. Öyleyse bu ifadenin uygun bir şekilde yorumlanması gerekmektedir. Şöyle ki;

a. Hz. Peygamber, dinleyeni böyle bir işi yapmaktan sakındırmak için mübalağa yapmıştır.

b. Teşbih yoluyla anlatım olması da mümkündür. Yani Hz. Peygamber "böyle yaparsanız, bu, kafirin fiili gibi olur" demek istemiştir.

c. Kişi o fiili helal görürse kafir olur, demektir.

Müşkilu'l-hadis ilminin üzerinde durduğu önemli konulardan biri de hadisin vakıayla çelişip çelişmediğidir.

•Hadîs bazen bir vakıa ile çelişebilir. Bu durumda onu o vakıa ile uyumlu olacak şekilde anlamak gerekir. Bir örnek vermek gerekirse Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Biz ümmî bir topluluğuz. Yazı yazmaz hesap bilmeyiz". (Buhârî, Savm, 13) Hadîste geçen "Biz" ifadesinden kasıt kimdir? Arap toplumunda okuma-yazma bilenler olduğuna göre bundan ne kastedilmektedir? Hadîsteki anlam şu ihtimallerden biridir:

a. Kastedilen, bu söz söylendiği esnada huzurunda bulunan müslümanlardır. Müslümanların hepsini kastetmemiştir.

b. Hz. Peygamber "Biz" ile kendisini kastetmiştir.

c. Hz. Peygamber Arapları kastetmiştir. Arapların içinde az da olsa hesap-kitap bilenlerin varlığı onların ümmî olmasına mani değildir.

•Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Her kim rızkının bollaştırılmasını ve ecelinin te’hir edilmesini isterse, akrabalarıyla ilgilensin”. (Buhârî, Edeb, 12) Bu hadîsin “Ecelleri geldiğinde ne bir saat te’hir edilirler ne de öne alınırlar” (A’râf, 7/ 34) âyetinin zâhirine muarız olduğu görülmektedir. Bu durumda âyet ile hadîsin arası cem edilmelidir. İki şekilde cem ve te’lif yapmak mümkündür:

a. Ömrün artması, taata ulaşılması sebebiyle ömrün bereketli kılınmasından kinâyedir. Zira sıla-i rahim, taata ulaşmaya sebep olur ve masiyetten korur.

b. Ömrün artması hakikat de olabilir. Ancak bu, ömürle ilgilenen meleğin bilgisine nispetledir. Âyetin delâlet ettiği şey ise, Allah’ın ilmine nispetledir. Mesela meleğe şöyle denilir: Falanın ömrü sıla-i rahim yaparsa yüz senedir, yapmazsa altmış senedir. Allah’ın ilminde sıla-i rahim yapıp yapmayacağı önceden vardır. Allah’ın ilminde olan, ne te’hir edilir ne de öne alınır. Meleğin ilminde olanda ise, artma-eksilme mümkündür. Şu âyet buna işaret eder: “Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır, Ümmü’l-kitab O’nun katındadır”. (Ra’d, 13/ 39) Silme ve bırakma meleğin bilgisine nispetledir. Ümmü’l-kitab’da olan, Allah’ın ilminde olandır ki, onda silme olmaz.

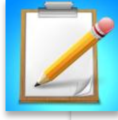
MÜŞKİLÜ’L-HADÎS İLMİNİN KAYNAKLARI

Bu ilmin kaynakları aslında Muhtelifu’l-Hadîs ilminin kaynaklarıyla aynıdır. Özellikle İbn Kuteybe’nin Te’vilu muhtelefi’l-hadîs adlı eseri ile Tahavî’nin Şerhu müşkili’l-âsâr adlı eseri bu ilmin önemli kaynakları arasındadır. Bunlarla birlikte biri klasik diğeri çağdaş iki kaynak daha yazalım:

a. İbn Furek. (1985). Müşkilu’l-Hadîs ve Beyanuhu.

b. el-Kasîmî, Abdullah b. Ali en-Necdî. (1985). Müşkilâtü'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye ve Beyânühâ.

c. Konuyla ilgili bir de doktora tezi hazırlanmıştır. Bkz. Tekineş, Ayhan. (2002): Hadîsleri Anlama Problemi.

Tartışma

- Muhtelifu'l-hadis ve Müşkilu'l-hadis ilim dallarını göz önünde bulundurarak ulema arasında hadislerin anlaşılması ve yorumlanması meselesine yeterli oranda ilgi gösterilip gösterilmediğini forumda tartışabilirsiniz.

İLELU'L-HADÎS (علل الحديث)

Tanımı ve Önemi

İllet sözlükte "kusurlu yapmak, hata etmek, hastalandırmak" anlamına gelen "ealle" fiilinden ism-i mef'uldur. Terim olarak illet, dış görünüşü itibariyle sıhhatine zarar verebilecek herhangi bir kusur taşımayan hadîsin, gerçekte sıhhatine zarar verecek gizli bir kusurunun bulunması anlamına gelmektedir. Hadîs görünüşte sahîh olduğu için onun illetli olduğunu söyleyebilmek bir muhaddis için en zor iştir. Zira genelde sika râvîlerin naklettikleri hadîste illetin vuku bulduğu ifade edilmektedir.

Hadîste illet tespiti hadîs ilminin en önemli ve en güç bilinen konularından biridir.

Hadîste illet tespiti hadîs ilminin en önemli ve en güç bilinen konularından biridir. Yüksek anlayış, üstün hafıza, yüzbinleri aşan hadîslerin metin ve isnadlarına derin vukuf sayesinde hadîsin illetini keşfetmek mümkün olabildiği için Ali b. el-Medînî (ö. 234), Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Buhârî (ö. 256), Ebû Hâtim er-Razî (ö. 277), Darekutnî (ö. 385) gibi çok az hadîsçi muallel bahsindeki bilgisiyle şöhret kazanabilmişlerdir.

Hadîslerde illet sened ve metinde olmak üzere çeşitli şekillerde vuku bulabilmektedir. Ancak illet tespitiyle ilgili eserlere baktığımızda ağırlıklı olarak seneddeki illetlerin üzerinde durulduğu belirtilmelidir. Hem sened hem de metindeki illetleri şu şekilde belirlemek mümkündür:

a. Sahabi söz ve fiili olan mevkûf haberi Hz. Peygamber'e aitmiş gibi merfû olarak rivâyet etmek; Hz. Peygamber'e ait merfû' haberi de sahabi haberi imiş gibi mevkûf olarak rivâyet etmek

b. Senedi kopuk mürsel haberi kopukluk yokmuş gibi vasletmek; senedi kopuk olmayan mevsul haberi senedi kopukmuş gibi mürsel kılmak

c. Hadîslerde tashîf ve tahrîfte bulunmak

d. Râvî isimlerini ve metindeki kelimeleri kalbetmek (yerlerini değiştirmek)

e. Sened ve metinde olmayan bir sözü oraya dahil etmek

f. Bir metni başka bir metin içine yerleştirmek

g. Zayıf bir râvîyi sika bir râvîyle yer değiştirtmek

h. Râvînin hadîs aldığı düşünülen kimseden aslında hadîs almamış olması

i. Râvîlerin hadîsin medârı olan râvîden nakilde ihtilaf etmeleri

k.Sikanın teferrüd etmesi (rivâyetinde tek kalması) ve mütabii (destekleyeninin) olmaması

l. Muhtelit olan (hafıza bozukluğu sebebiyle karıştıran) râvîden ihtilatından önce mi sonra mı hadîs alındığının ayırtedilememesi

m. Tâbiûnun sahâbî; sahabînin tabiûn olarak telakki edilmesi

n. Râvînin hocasından hadîs almış olması, ancak muayyen bazı hadîsleri almaması

o. Râvînin, hadîsi bilinen tariki dışında naklederek hataya düşmesi

p. Manayla rivâyet sebebiyle bir hadîsin Kur'an'a veya başka bir hadîse muarız olması

İllet hangi yolla bilinir?

a. Râvînin teferrüdü (rivâyette tek kalması) yoluyla

b. Başkasının kendisine muhalefetiyle

c. Başka karinelerle.

Bütün bunlarla birlikte muallel hadîsi bilmenin yolu, hadîsin bütün tariklerini toplamak, râvîlerin ihtilaflarına bakmak, zapt ve itkanlarını (hafıza güçlerini) karşılaştırmaktan geçer.

İsnaddaki illet metni zedeler mi?

1. Bazen isnadda bulunan illet, senedi yaraladığı gibi metni de yaralar. Bir hadîsi irsal sebebi ile illetli kabul etmek buna örnektir.

2. Bazen isnadda bulunan bir illet metni değil, sadece isnadı yaralar. Ya'la b. Ubeyd'in Sevrî'den o da Amr b. Dinar'dan o da İbn Ömer'den merfu olarak rivâyet

ettiği "Satışta her iki taraf vazgeçme muhayyerliğine sahiptir" (Buharî, Buyu', 43) hadîsi böyledir. Ya'la, Sevrî'nin "Amr b. Dinar" ifadesinde hata etmiştir. Çünkü o, Amr b. Dinar değil, Abdullah b. Dinar'dır. İsnadda fahiş bir illet bulunsa da metin sahihtir. Çünkü Amr b. Dinar ile Abdullah b. Dinar her ikisi de sikadır. Bir sikanın diğer bir sika ile değiştirilmesi isnadın nakli hatalı olsa da metnin sıhhatine zarar vermez.

Hadiste illet tespiti, bir metin tenkidi faaliyetidir

Tarihte hem senedde hem de metinde sika râvîlerin birçok vehmi tespit edilmiş ve ortaya konulmuştur. Burada şunu vurgulamak gerekir ki, illet veya vehmin tespiti kişiden kişiye, hatta tavırdan tavıra değişmektedir. Birinin illetli gördüğü hadîsi bir başkası öyle kabul etmemiştir. Bunun sebepleri arasında hadîslere derin bir vukufiyetin yokluğunu, yani konuyla ilgili hadîslerin tüm tariklerine vakıf olma eksikliğini ve mezhebî bağlılıktan veya kişinin içinde yaşadığı sosyo-kültürel durumdan kaynaklanan subjektif tutumları saymak mümkündür. Hadîs âlimlerinin cerh ve ta'dilde "mütesahil (gevşek)-mu'tedil-müteşeddid (katı)" şeklinde edindikleri meslekler aynen hadîslerdeki illeti tespit etmede de, diğer bir ifadeyle metin tenkidinde de geçerlidir. Ayrıca illetin tespiti kesin delillerle değil, karînelere dayanan zann-ı galip ile olduğu için bir hadîsin muallel olup olmadığında da ihtilaf edilebilmektedir. Bu noktada en sağlıklı yol, hadîsin tariklerini, konuyla ilgili görüşleri ve malzemeleri bir bütünlük içerisinde değerlendirmek ve ilmî bir biçimde şahsî kanaati ortaya koymaktır.

Senedle ilgili illete örnek olarak şu verilebilir:

Örnek

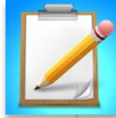
- Buhârî, Muhammed b. Kesîr (ö. 223)→ İsrâil b. Mûsâ (ö. ?)→ Osmân b. Muğîre (ö. ?)→ Mücâhid (ö. 100)→ İbn Ömer kanalıyla bir hadis nakletmiştir. (Buhârî, Enbiyâ, 48) Aynî'nin belirttiğine göre, Ebû Mes'ûd "Buhârî, 'Mücâhid→ İbn Ömer' şeklindeki ifadesinde hata ettiğini" söyler. Bunu, Muhammed b. Kesîr, İshâk b. Mansûr (ö. 251), İbn Ebî Zâide (ö. 183) ve Yahyâ b. Adem (ö. 203) 'İsrail→ Osmân→ Mücâhid→ İbn Abbâs şeklinde rivayet etmiştir. Ebû Ali el-Ğassânî (ö. 498) de aynı görüştedir". (Aynî, 1972: XIII, 86) Doğru olan Mücâhid→ İbn Abbâs rivayetidir. İbn Hacer de, İbn Abbâs hadîsinin tercih edilmesi gerektiği konusunda aynı görüştedir. (İbn Hacer, 1992: VII, 157-58)

Metin tenkidiyle alakalı illete şu hadîsi örnek olarak verebiliriz:

Örnek

•“Ümmetim rahmete mazhar olmuş bir ümmettir; onlara âhirette azap yoktur. Kıyâmet günü her bir Müslümana, Yahudilerden ve Hristiyanlardan bir kişi verilecek ve ona ‘Ey Müslüman bu senin ateşten kurtuluşunun fidyesidir.’ denilecektir.” (Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 408; Ebu Davud, Fiten, 7; İbn Mace, Zühd, 34) Hadîsin metni bu haliyle oldukça problemlidir. Bir anlamda müsellem ilkelere, icmâya aykırıdır. Bu konuda pek çok âlim te’vil yoluna girmiştir, fakat problemi izale edecek sadra şifa bir şey ortaya konulamamıştır. İşte bu noktada Buhârî’nin tutumu dikkate alınmaya değerdir. Buharî’nin değerlendirmesi şöyledir: “Hz. Peygamber’den şefaatle ilgili nakledilen haberler ve bir topluluğun azap gördükten sonra cehennemden çıkacağına dair hadîsler daha çoktur ve daha açıktır.” (Buhârî, tsz. I, 39) Görüldüğü gibi Buharî, hadîste bir illet tespit etmiştir. Bu illet, icmâya (dolayısıyla Kur’an ve sahih sünnete) muhalefettir. Buharî, manası bilinmedik, icmâya aykırı hadîsi bırakmış, manası tanıdık, bilindik, açık ve net olan hadîsleri tercih etmiştir. Bu ise tam bir metin tenkididir.

Tartışma

•Hadislerin sıhhatini etkileyen illetin metin tenkidi sayılıp sayılmayacağını daha fazla örnek bulmak suretiyle gerekçeli olarak forumda tartışabilirsiniz.

İLELU’L-HADÎS İLMİYLE İLGİLİ ÖNEMLİ BAZI KAYNAKLAR

Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

•Şu’be b. el-Haccâc (ö. 160), *el-İlel*

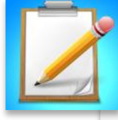
•Yahyâ b. Maîn (ö. 233), *el-İlelu’l-Menkûle Yahyâ b. Maîn*

•Ali b. el-Medînî (ö. 234), *Kitâbu’l-İlel*

•Buhârî (ö. 256), *Kitâbu’l-İlel*

•Müslim (ö. 261), *Kitâbu’l-İlel*

•Tirmizî (ö. 287), *Kitâbu'l-İleli'l-Kebîr* (elimize ulaşan ilk ilel çalışması budur)

Bireysel Etkinlik

•Günümüzde hadislerin anlaşılmasına ve tenkidine yönelik çabaların yeterli olup olmadığı üzerine düşününüz.

Özet

- Hadis sened ve metinden oluşmaktadır. Sened ve metnin ise pek çok halleri vardır. Sened ve metnin bazı halleri doğrudan hadisin sıhhatine etki eder. Bu tür etkileri inceleyen ilimlerin başında İlelu’l-hadis gelir. Bunun yanında sadece metnin anlamını inceleyen ilimler de vardır. Muhtelifu’l-Hadîs, Müşkilu’l-Hadîs, Garîbu’l-Hadîs, Esbabu Vurûdi’l-Hadîs gibi ilimler bizim için metni anlamaya ve yorumlamaya imkân verecek materyali sağlar.
- Muhtelifu’l-Hadis, birbirine zıtmış gibi görünen hadisleri inceleyen, aralarındaki zıtlığın sebeplerini araştıran ve bu zıtlığı giderecek çözüm yollarını ortaya koyan ilim dalıdır. Âlimler hadisler arasında görülen ihtilafı gidermek için cem’ ve te’lif (buna haml, telfik ve te’vil de denir), nesih, tercih ve tevakkuf gibi yöntemler geliştirmiştir.
- Müşkilu'l-Hadîs ise iki ayrı kelimenin birlikte kullanılmasıyla oluşan bir terkiptir. Müşkilu'l-Kur'ân terkibi "Kur'ân'ın müşkili, yani zor anlaşılan kısmı" anlamında olduğu gibi söz konusu terkip de "hadîste bulunan müşkil söz veya yer" anlamındadır. Bu ilim dalında ihtilâf eden iki hadîsin değil, müşkil görülen bir tek hadîsteki problemin nasıl giderildiği üzerinde durulur. Bu bir tek hadîsteki problem Allah’ın sıfatlarıyla ilgili olabileceği gibi üzerinde icmâ edilen genel ilkelere aykırılıkla da ilgili olabilmektedir. Ayrıca hadîs ile âyet ve hadîs ile akıl ve olgular arasındaki müşkilleri incelemek de bu ilim dalının konusudur.
- Bir hadis terimi olarak illet, dış görünüşü itibariyle sıhhatine zarar verebilecek herhangi bir kusur taşımayan hadîsin, gerçekte sıhhatine zarar verecek gizli bir kusurunun bulunması anlamına gelmektedir. Hadîs görünüşte sahîh olduğu için onun illetli olduğunu söyleyebilmek bir muhaddis için en zor iştir. Zira genelde sika ravilerin naklettikleri hadîste illetin vuku bulduğu ifade edilmektedir. Muallel hadîsi bilmenin yolu, hadîsin bütün tariklerini toplamaktan, ravilerin ihtilaflarına bakmak, zapt ve itkanlarını (hafıza güçlerini) karşılaştırmaktan geçer.

Etkileşimli Alıştırmalar

Alıştırmalar

- Öğrendiklerinizi etkileşimli alıştırmalarla pekiştirebiirsiniz

Ödev gönderimi

Ödev

- Muhtelifu'l-Hadîsin kaynaklarından birini araştırıp tanıtarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde yazınız ve hazırladığınız belgeyi göndermek için yandaki ödev gönderme linkini kullanınız.

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan "bölüm sonu testi" bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi hadîsler arasından görülen çelişkileri inceleyen ilim dalıdır?

a) Garibu'l-hadîs
b) Muhtelifu'l-hadîs
c) İlelu'l-hadîs
d) Esbabu vurûdi'l-hadîs
e) Fıkhu'l-hadîs

2. Muhtelifu'l-hadîs ile Müşkilu'l-hadîs arasındaki farkı aşağıdaki şıklardan hangisi en güzel ifade eder?

a) Muhtelifu'l-hadîs, hadîs ile sünnet arasındaki ihtilafı; Müşkilu'l-hadîs, hadîs ile hadîs arasındaki ihtilafı inceler.
b) Muhtelifu'l-hadîs, hadîs ile Kur'an arasındaki ihtilafı; Müşkilu'l-hadîs, hadîs ile hadîs arasındaki ihtilafı inceler.
c) Muhtelifu'l-hadîs, hadîs ile hadîs arasındaki ihtilafı; Müşkilu'l-hadîs, hadîs ile akıl arasındaki ihtilafı inceler.
d) Muhtelifu'l-hadîs, hadîs ile hadîs arasındaki ihtilafı; Müşkilu'l-hadîs, hadîs ile öteki deliller arasındaki ihtilafı inceler.
e) Muhtelifu'l-hadîs, hadîs ile Kur'an arasındaki ihtilafı; Müşkilu'l-hadîs, hadîs ile sünnet, icma ve kıyas arasındaki ihtilafı inceler.

3. Aşağıdakilerden hangisi hadîsler arasında görülen ihtilafı giderme yöntemlerinden biri <u>değildir</u>?

a) Tevakkuf

b) Cem ve te'lif

c) Nesih

d) Cerh ve ta'dil

e) Tercih

4. Aralarında ihtilaf bulunan hadîslerden birinin nâsih, diğerinin mensûh olduğu tespit edilemezse aşağıdaki metotlardan hangisine başvurulur?

a) Tesakut

b) Tercih

c) Te'vil

d) Nesih

e) Tevakkuf

5. Aşağıdakilerden hangisi neshin bilinme yollarından biri <u>değildir</u>?

a) Tâbiûnun açıklaması

b) Resûlullah'ın açıklaması

c) Sahâbî sözü

d) Vürûd tarihlerinin bilinmesi

e) İcmânın delaleti

6. **Aşağıdakilerden hangisi Muhtelifu'l-hadîsle ilgili eserlerden biridir?**

a) İlelu'l-ahâdîs fi's-Sahîh li-Müslim

b) Şerhu Meâni'l-âsâr

c) Fethu'l-barî

d) el-Luma' fi esbabi vurûdi'l-hadîs

e) Umdetu'l-ahkâm an Seyyidi'l-enam

7. Hadîs ile Kur'an arasındaki ihtilafı inceleyen ilim dalı aşağıdakilerden hangisidir?

a) İlelu'l-hadîs
b) Nasihu'l-hadîs
c) Müşkilu'l-hadîs
d) Garibu'l-hadîs
e) Fıkhu'l-hadîs

8. Aşağıdakilerden hangisi İlelu'l-hadîsin tanımıyla ilgilidir?

a) Görünürde sahih, gerçekte uydurma
b) Görünürde zayıf, gerçekte sahih
c) Görünürde uydurma, gerçekte zayıf
d) Görünürde sahih, gerçekte zayıf
e) Görünürde hasen, gerçekte sahih

9. Aşağıdakilerden hangisi hadîs metinlerinde görülen illetle ilgili <u>değildir</u>?

a) Manayla rivâyet sebebiyle bir hadîsin Kur'an'a muarız olması
b) Hadîslerde tashîf ve tahrîfte bulunmak
c) Hadîslerde geçen bazı kelimeleri kalbetmek
d) Mürsel bir haberi mevsul olarak nakletmek
e) Hadîste olmayan bir sözü oraya dahil etmek

10. Aşağıdakilerden hangisi hadîste illeti bilmenin yollarından <u>değildir</u>?

a) Râvînin zayıf oluşu
b) Râvînin teferrüdü
c) Râvînin muhalefeti
d) Hadîsin bütün tariklerini toplama
e) Râvîlerin zapt ve itkanlarını karşılaştırma

Cevap Anahtarı

1-b,2-d,3-e,4-b,5-a,6-b,7-c,8-d,9-d,10-a

YARARLANILAN VE BAŞVURULABİLECEK DİĞER KAYNAKLAR

Kasîmî, Abdullah b. Ali en-Necdî. (1985). Müşkilâtü'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye ve Beyânühâ, Beyrut,

Koçkuzu, Ali Osman. (1985). Hadîsde Nasih ve Mensuh, İstanbul,.

Tekineş, Ayhan. (2000). "İlelu'l-hadîs", DİA. XXII.

Tekineş, Ayhan. (2006). "Muhtelifu'l-hadîs", DİA, XXXI.

Tekineş, Ayhan . (2002). Hadîsleri Anlama Problemi, İstanbul.

Tekineş, Ayhan. (1991). İlelu'l-hadîs İlmi, (yüksek lisans tezi).

Aynî. 1972. Umdetu'l-Kârî, Mısır.

Haldun el-Ahdeb. (1985). Esbabu İhtilafi'l-Muhaddisin, Cidde.

Abdurrahim Said, Hemmam. (1980). el-İlel fi'l-Hadîs, Amman.

İbn Furek. (1985). Müşkilu'l-Hadîs ve Beyanuhu, Beyrut.

İbn Hacer. (1996). Fethu'l-Bârî, Beyrut.

İbn Kuteybe. (1988). Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs, Beyrut.

İbn Receb. (1978). Şerhu İleli't-Tirmizî, Dımeşk.

İbnu'l-Cevzî. (1992). Ahbaru Ehli'r-Rusûh fi'l-Fıkhi ve'l-Hadîs bi-Mikdari'l-Mensûh mine'l-Hadîs, Beyrut.

Çakan, İsmail Lütfi. (1996). Hadîslerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İstanbul.

Şafiî. (1986). İhtilâfü'l-Hadîs, Beyrut.

Tahâvî. (1987). Şerhu Meâni'l-Âsâr, Beyrut.

HADÎS USÛLÜ I
KABÛL VE REDDİNE GÖRE HADÎSLER
İTTİSÂLİNE GÖRE HADÎSLER
MÜNTEHÂSINA GÖRE HADÎSLER

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Dr. Vahap ÖZSOY

İÇİNDEKİLER

- Hadîs Usûlünün Tanımı ve Gelişimi
- Hadîs Usûlü Edebiyatı
- Hadîs çeşitleri:
  - **Kabul ve reddine göre hadis çeşitleri** (makbul-merdud)
  - **İttisaline göre hadis çeşitleri** (muttasıl-munkatı)
  - **Metnin Kaynağına /Müntehasına Göre Hadîs Çeşitleri** (Kudsî,merfû',mevkûf ve maktû')

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Hadîs Usûlünün ne ifade ettiğini kavrayabilecek
  - Hadis Usûlü ile alakalı kaynakları öğrenecek
  - Kabul ve reddine göre hadîs çeşitlerini öğrenecek
  - İttisaline göre hadîs çeşitlerini anlayacak
  - Müntehasına göre hadîs çeşitlerini kavrayabileceksiniz

ÜNİTE

10

GİRİŞ

Her ilim dalının gayesi, konusu ve metodunun bulunması gerekmektedir. Bir konuyu ele alıp belli bir gayeye ulaşmak ancak belli bir metod takip etmekle mümkündür. Belli bir metod takip edilmeden amaçlanan hedefe ulaşmak mümkün değildir. Eskilerin "Vusûlsüzlüğümüz usûlsüzlüğümüzdendir" şeklindeki sözleri bu hakikati ifade etmektedir. Yani *hedeflediğimiz şeylere ulaşamayışımız bir metoda bağlı olmayışımızdandır.* İşte bu sebeple her ilim dalı birtakım metodlar takip ederek var oluşunun ana hedefini bu esaslar çerçevesinde elde etmeye çalışır. Hadîs ilminin en önemli amaçlarından birisi, Hz. Peygamber'in hadîslerini sonraki nesillere sağlıklı bir şekilde aktarmak olduğu için bu hedefe ulaştıracak bir takım esaslar konulmuştur. Hadîs Usûlü işte bu esaslardan oluşan bir ilim dalıdır.

HADİS USÛLÜ

Tanımı

Hadîs Usûlü ifadesi iki kelimeden oluşan bir isim tamlamasıdır. Bu kelimeler "Hadîs" ve "Usûl" kelimeleridir.

Yukarıda da anlatıldığı gibi genel kabul gören anlayışa göre hadîs, "Hz.Peygamber'in sözü, fiili ve takrîri" ile "Hz.Peygamber'in sözünü, fiilini ve takrîrini bildiren haber" mânâsına eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

Hadîs usûlü, "hadisin (sahih olanını olmayanından ayırmanın) temelleri, esasları, kaideleri" demektir.

Usûl (الأصول), *Asl* (الأصل) kelimesinin çoğuludur. *Asl* ise "temel", "esas", "kaide" demektir. Buna göre *Hadîs Usûlü*, "Hadîsin (sahîh olanını olmayanından ayırmanın) temelleri, esasları, kaideleri" demek olur.

Bu tanımdan Hadîs Usûlünün amacı net olarak anlaşılmaktadır. Buna göre Hadîs Usûlünün amacı, bir hadîsin sahîh olanını olmayanından ayırmaktır. Bu amaca yönelik olarak bir takım esaslar tespit edilmiştir.

Bilindiği gibi hadîs; sened ve metin olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Senedde hadîsi rivayet eden ravilerin isimleri sıralanmakta, metin bölümünde ise aktarılan bilgi yer almaktadır. Bu sebeple Hadîs Usûlünde hem senedle, hem de metinle ilgili bir takım esaslar ortaya konulmaktadır.

Hadîs Usûlü kitapları incelendiğinde, önemli bir bölümün ıstılahların/terimlerin açıklamasından oluştuğu görülmektedir. Bu sebeple olsa gerek, bu ilme "İlmu Mustalahi'l-Hadîs" -علم مصطلح الحديث- ,yani "Hadîs Istılahları İlmi" de denilmiştir.

Ayrıca hadîslerin doğru bir şekilde nakline dair bir takıp esaslar da “tehammül ve edâ” başlığı altında ele alınmıştır.

Bütün bu hususlar göz önünde bulundurularak, Hadîs Usûlü şu şekilde de tarif edilmiştir: *“Hadîs Usûlü, hadîslerin sonraki nesillere aslına uygun olarak nakledilmesi ve sahîhi ile zayıf (za’îf)ını birbirinden ayırmak için ihtiyaç duyulan kurallar ve bunlarla ilgili ıstılahlardan bahseden ilimdir”* (Yücel, 2009:6).

Ortaya Çıkması

Hadîs Usûlü kuralları, önceden tespit edilip uygulanan bir metodoloji değildir. İhtiyaçlar ve içinde bulunulan şartlar, hadîslerin doğru olarak nakli için bir takım şartların konulmasını gerektirmiş ve ihtiyaç anında bu esaslar ortaya konulmuştur. Bu sebeple Hadîs Usûlü aşamalı bir gelişim süreci takip etmiştir. İlk başta kurallar basittir. Ancak olaylar arttıkça, meseleler çoğaldıkça esaslar da ayrıntılı olarak belirlenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu ilmin müstakil bir disiplin haline gelmesi de zamanla gerçekleşmiştir. Bu süreci temelde iki dönem halinde değerlendirebiliriz: Tedvîn Öncesi ve Tedvîn Sonrası Dönem.

Hadîs Usûlü kuralları ihtiyaçlar ve içinde bulunulan şartlara göre bir gelişim seyri takip etmiştir.

Tedvîn Öncesi Dönem

Tedvîn öncesi dönem olarak adlandırdığımız zaman dilimi, Hadîs Usûlünün konularını toplu bir şekilde ele almak amacıyla kaleme alınmış müstakil Hadîs Usûlü eserlerinin olmadığı dönemdir. Bu dönem sahabeden itibaren hicrî 4. yüzyıla kadarki zaman dilimini kapsamaktadır.

İslâmî ilimlerin bize nakledilmesinde birinci derecede rol sahibi olan sahabe nesli arasında Hadîs Usûlü ilmine dair önceden belirlenmiş, belli kuralları olan sistemli bir yaklaşıma rastlanmaz. Bununla birlikte sahabe neslinin hadîslerin aslına uygun olarak naklini sağlamak amacıyla, doğal olarak bir takım esaslara riayet ettikleri de görülmektedir.

Bu çerçevede hadîsleri rivayet ederken şu hususlara dikkat etmişlerdir:

a. Hadîs rivayetinde ihtiyatlı davranmak
b. Az hadîs rivayet etmek
c. Aslına uygun olarak nakledilmemiş rivayetleri düzeltmek
d. Hadîsleri müzakere etmek
e. Farklı sahabîlerden aynı konuya dair rivayeti sorarak rivayetlerin aslına uygun nakledilip nakledilmediğini tetkik etmek

Bu faaliyetler tâbiûn nesline gelindiğinde daha sistematik bir hal almış ve gerek hadîsi rivayet eden raviler, gerekse hadîsin metni ile alakalı daha sistemli kurallar ve kaideler uygulanmıştır. Tâbiûndan sonra gelen ve Etbâu't-Tâbiîn denilen nesil zamanında ise ihtiyaçlar çerçevesinde bu esaslar geliştirilmiştir. Ancak bu dönemde de konuyla ilgili müstakil eserler oluşturulmamıştır. Hicrî 3. yüzyıla kadar ihtiyaç duyuldukça kurallar ve ilgili ıstılahlar ortaya çıkmış, fakat usûl adıyla belirli kitaplarda toplanmamıştır. Bununla beraber rivâyetu'l-hadîs eserlerinde usûl konularına yer verilmiştir.

Bu yüzyılda hadîs, fıkıh usûlü, tarih, cerh ve ta'dîl türü eserlerin bazen mukaddimelerinde, bazen eserin içinde yer alan bir bölümde veya rivayetlerin değerlendirilmesi esnasında bir takım Hadîs Usûlü esaslarına değinilmiştir. Ayrıca Hadîs Usûlünün, *"Garîbu'l-Hadîs", "İhtilâfu'l-Hadîs", "İlelu'l-Hadîs"* gibi özel konularına dair eserler de yazılmıştır. Ancak Hadîs Usûlünün temel konularını ele almak amacıyla müstakil eserlere bu dönemde de rastlanmamaktadır.

Bu dönemde yazılan ve içerisinde Hadîs Usûlü bilgilerine değişik vesilelerle değinen eserlerin başlıcaları şu şekilde sıralanabilir:

1- **İmâm Şâfiî'nin er-Risâle adlı eseri:** İmâm Şâfiî'nin bu eseri aslında ilk fıkıh usûlü eseri olarak kabul edilmektedir. Fıkıh usûlünün önemli bölümünü de hadîsler oluşturduğu için eserde bu konuya dair müstakil bölümler yer almaktadır. Haber-i vâhidin hüccet olması, râvîde aranan şartlar, mana ile rivayet, tedlîs ve müdellesin rivayeti gibi konular Hadîs Usûlü ile alakalı bölümlerdir.

2- **İmâm Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh adlı eseri:** Müslim'in bu eseri aslında bir hadîs kitabıdır. Ancak eserin başında yer alan mukaddime bölümünde zayıf (za'îf) ve yalancı râvîden rivayet etmekten sakınma, isnad, cerh ve ta'dîl, mu'an'an hadîs ve mu'an'an hadîsin delil olması ile ilgili temel Hadîs Usûlü bilgileri yer almaktadır.

Tedvin öncesi dönemde müstakil hadis usûlü kitapları yazılmamıştır.

3- **Ebû Dâvud'un Risâle ilâ Ehli Mekke adlı eseri:** Sünen adlı hadîs kitabının yazarı Ebû Dâvud eserini tanıtmak amacıyla kaleme aldığı bu risalesinde metrûk râvî, mürsel, müsned, münker, garîb, sahîh muttasıl, müdelles hadîs gibi bir takım usûl meselelerine değinmiştir.

4- **Tirmizî'nin el-Câmî adlı eserinin İlel bölümü:** Tirmizî Sünen diye meşhur olan el-*Câmî* adlı eserinin sonuna, eserinde kullandığı bazı ıstılahları ve bir takım usûl meselelerini ele aldığı *el-İlel* isimli bir bölüm eklemiştir. Bu bölümde; cerh ve ta'dîl, mana ile rivayet, mürsel hadîs, eda keyfiyeti, hasen ve garib hadîs gibi bazı usûl konularına değinmiştir.

Bunun dışında Tirmizî'nin *el-İlelu'l-Kebîr* adlı eserinde ise hadîslerdeki illetler ele alınmıştır.

Bunların dışında Buhârî'nin, *es-Sahîh adlı eserinin Kitâbu'l-İlm ve Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd* bölümleri ile *el-İlel,* el-Fesevî'nin *el-Ma'rife ve't-Târîh* ve Ebû Zur'a ed-Dımaşkî'nin *Kitâbu't-Târîh ve İleli'r-Ricâl* isimli eserlerinde Hadîs Usûlü konularına rastlanmaktadır.

Tedvîn Sonrası Dönem

Tedvîn sonrası dönem ise Hadîs Usûlü konularını toplu olarak ele alan müstakil eserlerin ortaya çıktığı hicrî 4. yüzyıldan sonraki dönemi kapsamaktadır.

İsimlendirmeden de anlaşılacağı gibi bu dönemde müstakil Hadîs Usûlü eserleri Tedvîn edilmeye, yazılmaya başlanmıştır. Bu dönem de yazılan eserlerin genel özellikleri dikkate alındığında iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem mütekaddimûn dönemi; ikincisi ise müteahhirûn dönemidir.

Mütekaddimûn Dönemi

İlk hadis Usûlü kitabı er-Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Va'î* adlı eseridir.

Mütekaddimûn dönemi eserlerinin genel özelliği verilen bilgilerin tıpkı hadîs metinlerinde olduğu gibi senedleriyle birlikte zikredilmesidir. Bu eserlerde Hadîs Usûlü konuları sistemli olarak başlıklandırılmış, ilgili konuyla alakalı olarak yazardan önceki âlimlerin görüşleri senedleriyle birlikte kaydedilmiştir. Kitap yazarı gerektiğinde konunun başında, sonunda veya ilgili rivayetin akabinde konuya dair değerlendirmesini yapmıştır. Dönemin başlangıç eseri er-Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Va'î* adlı eseridir. Dönemin bir diğer önemli eseri ise el-Hâkim en-Neysaburî'nin *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs* isimli kitabıdır. Bu dönem el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî İlmî Usûli'r-Rivâye* aldı eseriyle son bulmuştur. Diğer bir ifade ile kaydetmek gerekirse, Hadîs Usûlü bilgilerini senedli olarak kaydeden son eser el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* adlı eseridir. Bu sebeple hicrî 5. asır mütekaddimûn döneminin son bulduğu dönemdir.

Mütekaddimûn dönemi eserlerinin genel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Konular "bâb" ve "nev'i" şeklinde başlıklara ayrılarak ele alınmıştır.
2. Bilgiler senedleriyle birlikte kaydedilmiştir.
3. Sonraki dönem eserlerinde yer almayan bazı konulara değinmiş olsalar bile, usûl konularının tamamına yer verilmemiştir.

Müteahhirûn Dönemi

Müteahhirûn dönemi hicrî 5. yüzyıldan sonraki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemin eserlerinin genel özelliği bilgilerin senedsiz olarak aktarılması idi. Bununla birlikte bu dönemde kaleme alınan eserler içerik itibariyle de Hadîs Usûlü konularını daha sistematik olarak ele almaya başlamışlardır. Müteahhirûn döneminin en önemli gelişmesinin İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadîs* adlı eserini kaleme alması olduğu ifade edilebilir. Çünkü İbnü's-Salâh'ın bu eserinden sonraki Hadîs Usûlü eserlerinin büyük çoğunluğu onun bu eseri çerçevesinde şekillenmiştir. Dolayısıyla müteahhirûn dönemini, kaleme alınan eserlerin genel mahiyeti itibariyle, iki döneme ayırmak mümkündür. Bunlar ;

Müteahhirûn dönemine yön veren en önemli eser İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs* adlı eseridir.

1- İbnü's-Salâh öncesi dönem

2- İbnü's-Salâh sonrası dönem.

İbnü's-Salâh öncesi mütekaddimûn döneminin en meşhur eseri Kâdî İyâz diye bilinen Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsa el-Yasûbî'nin(ö. 544/1149) *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'-r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ* isimli eseridir. Eserde hadîs öğrenmenin gerekliliği, hadîs ilminin ve hadîsçilerin önemi, hadîs öğrencilerinin uyması gereken ahlâkî hususlar, hadîs öğrenme ve öğretme metodları gibi konular senedsiz olarak ele alınmıştır.

Kendinden sonraki dönemde yazılan Hadîs Usûlü eserlerini etkileyen Ulûmu'l-Hadîs İbnü's-Salâh olarak tanınan Ebû Amr Takiyyüddin Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî'ye (ö. 643/1245) aittir.

İbnü's-Salâh bu eseri Eşrefiyye Dâru'l-hadîs'indeki eğitim-öğretim faaliyetleri esnasında ders notu olarak hazırlamış, talebelerine yazdırmıştır. Ders notu olarak hazırlandığı için güzel bir sistematiğe sahip değildir. Ancak önceki usûl eserlerinin güzel bir özeti mahiyetindedir. Bu eserden sonra kaleme alınan Hadîs Usûlü çalışmalarının hemen hemen hepsi onu esas almıştır. Eser *Mukaddimetü İbni's-Salâh* diye de tanınmaktadır.

Ulûmu'l-Hadîs üzerine şerhler, haşiyeler, ihtisarlar ve nazm çalışmaları yapılmıştır. Şerhleri arasında İbn Cemâ'a'nın (ö.767/1365) *el-Cevâhiru's-Sıhâh fî Şerhi Ulûmi'l-Hadîs li İbni's-Salâh* ile Burhaneddin el-Ebnâsî'nin (ö. 802/1399) *eş-Şeze'l-Feyyâh min Ulûmi İbni's-Salâh* isimli çalışmalar zikredilebilir. Ayrıca el-Irâkî'nin (ö.806/1403) *et-Takrîb ve'l-Îzâh li-ma Utlike ve Uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh* adlı eseri de bu sahada yazılmış önemli eserlerdendir.

Hâşiyelerinin başında ise İbnü's-Salâh'ın bizzat kendisi tarafından kaleme alınan *en-Nüket alâ Ulûmi'l-Hadîs* gelmektedir. Bunun dışında ez-Zerkeşî

(ö.794/1391) ile İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh* şeklinde aynı isme sahip iki eser kayda değerdir.

İhtisar çalışmalarının başında ise en-Nevevî'nin (ö.676/1277) *İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâik* isimli eseri ile yine en-Nevevî tarafından bu eserin de ihtisarı olan *et-Takrîb ve't-Teysîr fî Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr* isimli eserleri gelmektedir.

Ulûmu'l-Hadîs'in şiir tarzında kaleme alındığı manzum eserler de bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinin başında el-Irâkî'nin (ö.806/1403) *Elfiyetu'l-Irâkî* adıyla kaleme aldığı eser gelmektedir. el-Irâkî bu eseri *et-Tabsira ve't-Tezkira* adıyla şerh etmiştir.

İbnü's-Salâh'ın eseri üzerine yapılan çalışmaların en mükemmel olanı İbn Hacer tarafından yazılan Nühbetu'l-Fiker olarak kabul edilmektedir. İbn Hacer bu eseri Ulûmu'l-Hadîs'ten ihtisar ettiğini ifade etmektedir. Ancak eser incelendiğinde İbn Hacer'in kendine has bir yol takip ettiği, yaptığı tariflerde yeni bir çığır açtığı görülmektedir. Bu sebeple kendinden sonraki eserlere tıpkı İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadîs'i* gibi etki etmiştir.

İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs* adlı eseri üzerine en iyi çalışmayı İbn Hacer *Nühbetu'l-Fiker* adlı çalışmasıyla yapmıştır.

İbn Hacer eserinde önceki Hadîs Usûlü kitaplarından farklı taksimler yapmıştır. Daha önceki eserlerde yer alan bazı tarifleri yeniden yapmış, birbirine girift bazı kavramların sınırlarını belirlemiş ve öncekilerin Hadîs Usûlü konusu olarak kabul etmedikleri bazı konuları ele almıştır. İbn Hacer *Nühbetu'l-Fiker* üzerine *Nuzhatu'n-Nazar* isimli bir şerh de yazmıştır.

İbn Hacer'in eserleri üzerine de, tıpkı İbnü's-Salâh'ın Ulûmu'l-Hadîs adlı eserinde olduğu gibi şerhler, ihtisarlar, nazm tarzı eserler kaleme alınmıştır.

Hicri 10. asırdan sonra Hadîs Usûlü ilminde yaklaşık dört asır sürecek olan bir duraklama dönemi görülmektedir. Bu dönemde kendine has özellikleri olan eserler yazılmamış, daha çok önceki dönem eserleri üzerine şerh ve haşiye çalışmaları yapılmıştır.

Bu zaman diliminde Osmanlı devletinde de yapılan çalışmalar İbn Hacer'in Nuhbetu'l-Fiker'i çerçevesinde şekillenmiştir. Osmanlı âlimlerinin yazdığı eserler içinde Birgivî'nin (ö.981/1573) *Risâle fî Usûli'l-Hadîs'*i ve onun şerhi olan Dâvûd-ı Kayserî'nin (ö. 1167/1756) *Şerhu Usûli'l-Hadîs'*i zikredilebilir.

Müteahhirûn dönemi eserlerinin genel özellikleri ise kısaca şu şekilde sıralanabilir:

1. Konular işlenirken, sadece örnek olarak zikredilen hadîslerde sened kullanılmaktadır. Bunların dışında bilgiler senedsiz olarak kaydedilmiştir.
2. Konular ele alınırken farklı görüş ve değerlendirmelere de değinilmiştir

3. Eserler yazıldıkları dönemdeki güncel gelişmelere de değinmişlerdir.

Son Dönem

Hicrî 14. asırdan günümüze kadar devam eden bu son dönemde bir uyanma ve ilmi faaliyetlerde canlılık gözlemlenmektedir. *Bu dönemde kaynaklara dönüş ve yeniden ihya hareketleri ortaya çıkmış, bu çerçevede eski konularla birlikte yeni meselelerin de ele alındığı eserler kaleme alınmıştır. Bu dönemdeki çalışmaların en bariz özelliğinin eskiyi anlamaya çalışma yanında, yeni meselelere çözümler bulmak olduğu ifade edilebilir.* Kitap basım tekniklerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte son dönemde yapılan çalışmalar içinde eski eserlerin tenkitli neşirleri de önemli bir yer işgal etmektedir.

Bu dönemde yazılan eserlere örnek olarak şunlar zikredilebilir:

1- Cemâluddîn el-Kâsımî'nin (ö. 1332/1914) *Kavâidu't-Tahdîs min Funûnî Mustalahi'l-Hadîs* adlı eseri.

2- Tâhir b. Sâlih el-Cezâirî'nin (ö. 1338/1920) *Tevcîhu'n-Nazar ila Usûli'l-Eser* adlı eseri.

3- Ahmed Naim Babanzâde'nin (ö. 1934) *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi* adlı eserinin birinci cildi olarak basılan "*Mukaddime*" adlı çalışması.

Son dönem çalışmalarının en bariz özelliği eskiyi anlamaya çalışma yanında, yeni meselelere çözümler bulmaktır.

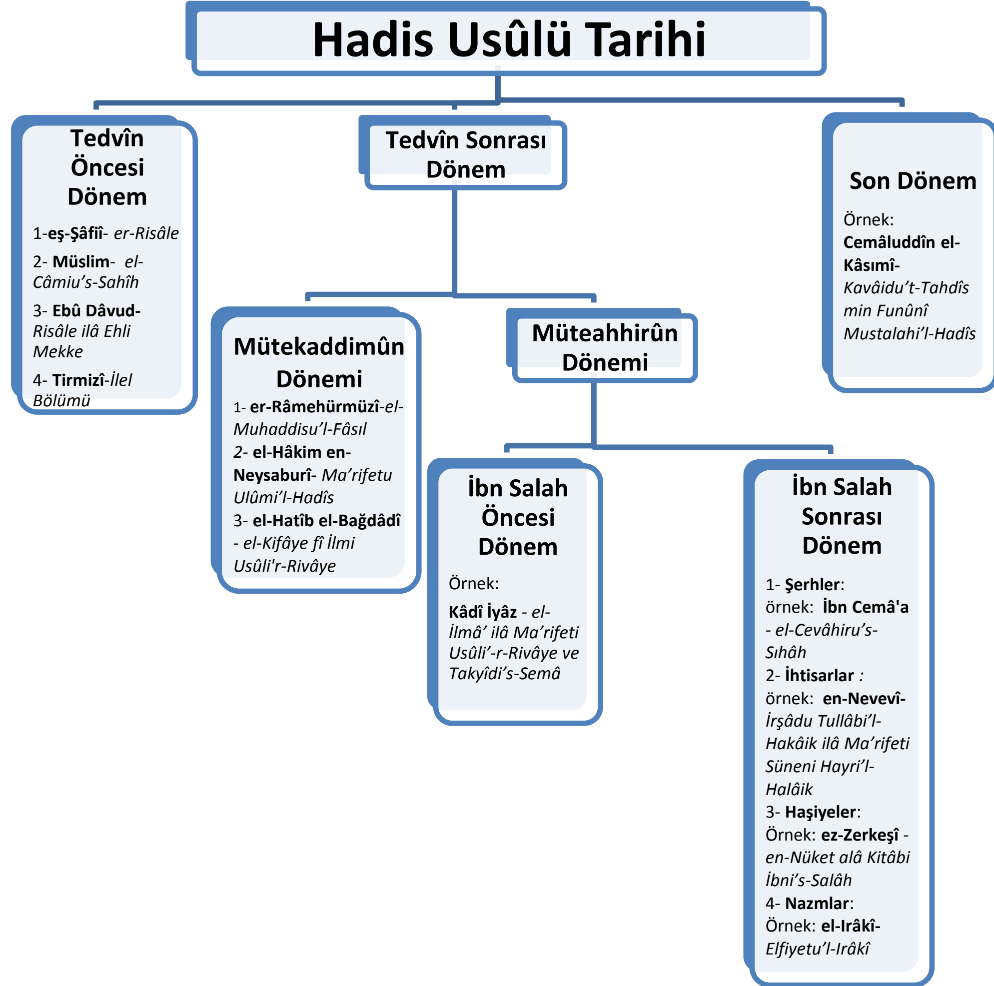
4- İzmirli İsmail Hakkı'nın (ö.1946) girişte siyerin önemi, kaynakları ve tarih ilmindeki yerini ele alıp daha sonra Hadîs Usûlüne dair bilgiler verdiği *Siyer-i Celîle-i Nebeviyye* adlı eseri ile *Târîh-i Hadîs* adlı eseri.

5- Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin (ö. 1394/1974) *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadîs* adlı eseri. Bu çalışma Prof.Dr. İbrahim Canan tarafından *Yeni Usûl-i Hadîs* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

6- Muhammed Tayyib Okiç'in (ö. 1977) *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerine Tetkikler* adlı çalışması.

Bunların dışında gerek akademik, gerekse genel nitelikli çalışmalar günümüze kadar yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Ülkemizde özellikle İlahiyat fakültelerinin açılmasıyla yüksek lisans ve doktora seviyesinde birçok eser kaleme alınmıştır. Ayrıca batı dünyasında da oryantalistler tarafından yapılan oldukça çok eserin olduğuna da işaret etmek gerekmektedir.

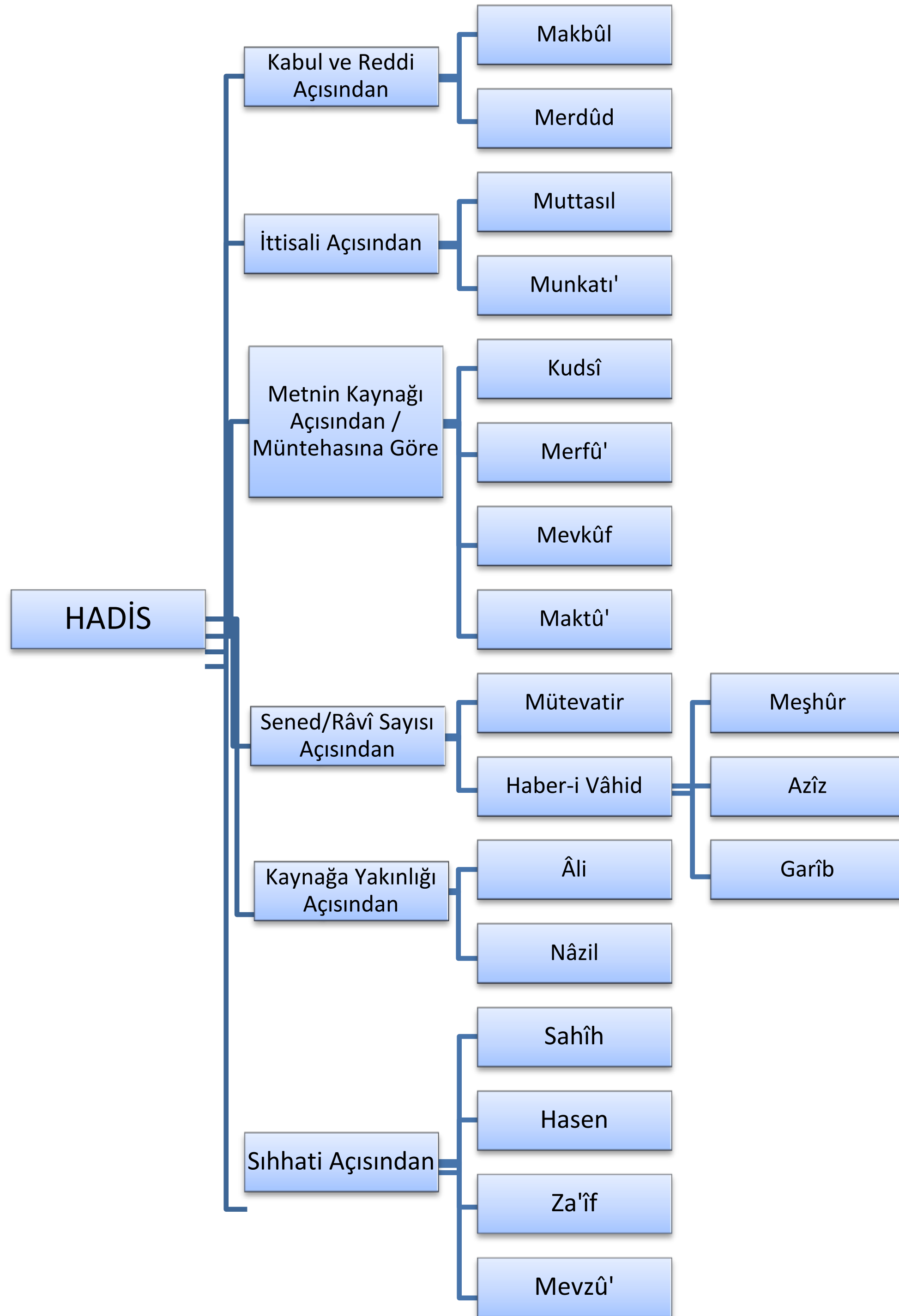
Buraya kadar anlatılan Hadîs Usûlü ilminin gelişimini bir tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

Hadîs Çeşitleri

Hadîsler farklı bakış açılarına göre değişik bir takım isimlendirmelere tabi olmaktadırlar. Bu farklı bakış *açıları; hadîsin kabul ve reddi, ittisâli, râvî sayısı, sıhhat ve metnin kaynağı* olarak ifade edilebilir. Bir hadîs bu bakış açılarına göre farklı şekillerde isimlendirilebilir.

İlk önce bu taksimatı bir tablo halinde net olarak görelim:

HADİS
Kabul ve Reddi Açısından
Makbûl
Merdûd
İttisali Açısından
Muttasıl
Munkatı'
Metnin Kaynağı Açısından / Müntehasına Göre
Kudsî
Merfû'
Mevkûf
Maktû'
Sened/Râvî Sayısı Açısından
Mütevatir
Haber-i Vâhid
Meşhûr
Azîz
Garîb
Kaynağa Yakınlığı Açısından
Âli
Nâzil
Sıhhati Açısından
Sahîh
Hasen
Za'îf
Mevzû'

Yukarıdaki şema dikkatlice incelendiğinde bir hadîsin faklı bakış açılarına göre hangi kısımlara ayrıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Buna göre bir hadîs kabul ve reddi açısından makbûl iken; ittisali açısından muttasıl; metnin kaynağı açısından merfû; râvî sayısı açısından haber-i vâhid, sıhhati açısından ise hasen olarak isimlendirilebilir. Bu isimlendirmeler bir hadîs için farklı yaklaşım tarzları dikkate alındığında söz konusu olmaktadır. Bu taksimatta yer alan ıstılahlar öğrenildiğinde, mesele daha net olarak anlaşılacaktır. Bu nedenle yukarıdaki şemada yer alan ıstılahların açıklamasını iyi bir şekilde kavramamız gerekmektedir. Şimdi bu kavramların tanımlamasını yapalım.

Kabul ve Reddi Açısından Hadîs Çeşitleri

Kabul ve reddi açısından hadîsler makbûl ve merdûd olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutulmaktadırlar.

Makbûl Hadîs

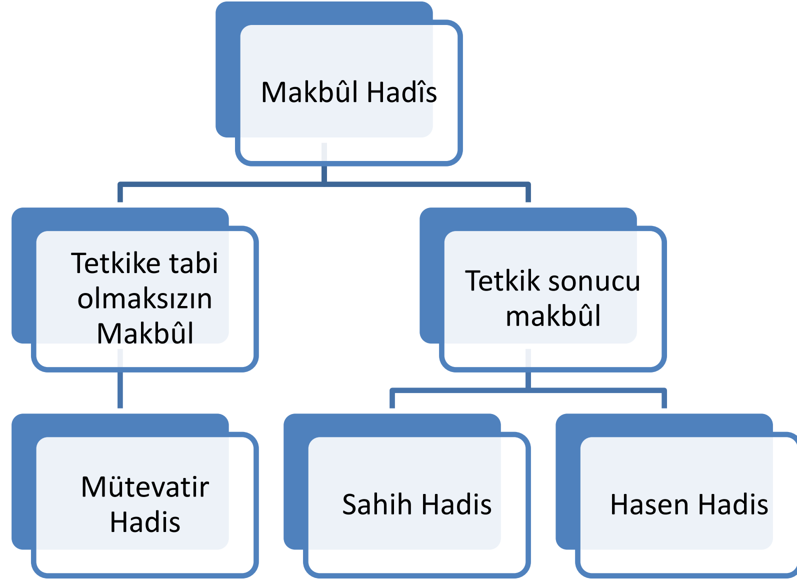
Gerek sened gerekse metin itibariyle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait olma ihtimali kuvvetli, dolayısıyla kabul edilmeye layık olan ve kendisiyle amel edilmesi gereken hadîse denir. Buna "Ma'mûlun bih" (معمول به) veya "me'hûzun bih" (مأخوذ به)hadîs de denilmektedir.

Hadîsler farklı bakış açılarına göre farklı kısımlara ayrılmaktadır.

Makbûl hadîslerin ilk sırasında mütevâtir hadîsler gelmektedir. Mütevâtir olan hadîsler sened veya metin tenkidi yapılmaksızın makbûl hadîs olarak kabul edilmektedir. Mütevatir hadîsler sonraki ünitelerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

Daha sonra sened ve metinleri incelenmek suretiyle sahîh veya hasen hükmü verilen hadîsler gelmektedir. Bunlar da yapılan tetkikler sonucunda makbûl olan hadîslerdir. Makbul hadîsin çeşitlerini aşağıdaki semada görebiliriz:

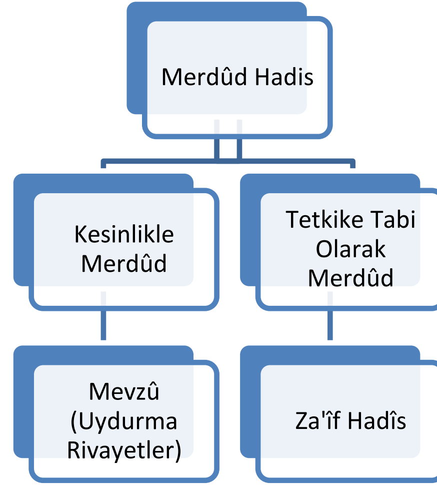
Merdûd Hadîs

Gerek sened gerekse metin itibariyle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait olma ihtimali hiç olmayan veya ait olmama ihtimali kuvvetli olan, bu itibarla kendisiyle amel edilmesi kabul edilmeyen, reddedilen hadîse denir.

Merdûd hadîslerin başında ise mevzû olan rivayetler gelmektedir. Mevzû rivayetler hadîs diye uydurulan sözlerdir. Aslında bunların hadîs çeşidi olarak kabul edilmesi gerekmemektedir. Fakat genellikle mevzû hadîs şeklinde bir kullanım olmasından dolayı genellikle hadîs olarak nitelendirilmektedirler. Oysaki bunlar kesinlikle reddedilmesi gereken rivayetlerdir.

Yapılan tetkikler neticesinde merdûd oldukları ifade edilen hadîs çeşitleri ise za'îf hadîslerdir. Bunlar yapılan inceleme ve araştırmalar neticesinde senedinde ve/veya metninde var olan bir kusur sebebiyle za'îf diye nitelenen hadîslerdir. Za'îf hadîslerin çeşitleri çoktur. Bu itibarla genel olarak merdûd olarak kabul edilmişlerdir. Ancak bazı za'îf hadîslerle belli şartlar oluştuğunda amel edilebilmektedir. Bu konu ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Merdûd hadîsleri de şema halinde şu şekilde gösterebiliriz:

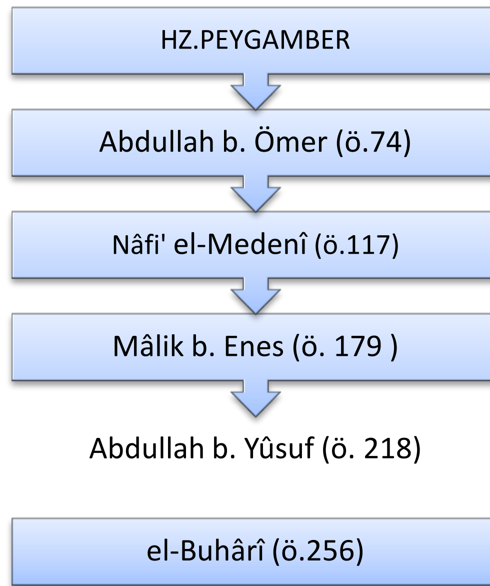
Muttasıl hadiste zaman ve mekan olarak raviler arasında bir kopukluk olmamalıdır.

İttisâli Açısından Hadîs Çeşitleri

İttisali yani râviler arasında kopukluğun olup olmaması açısından hadîsler muttasıl ve munkatı' olmak üzere iki kısma ayrılmaktadırlar.

Muttasıl Hadîs

Seneddeki her râvînin hocasından muteber öğrenme yollarını takip ederek nakilde bulunduğu ve râvîlerin arasında zaman ve mekân olarak bir kesintinin olmadığı hadîse denir. Aşağıdaki tablodan bu durumu daha net anlayabiliriz:

Senedi muttasıl olmayan hadis munkatı' hadistir.

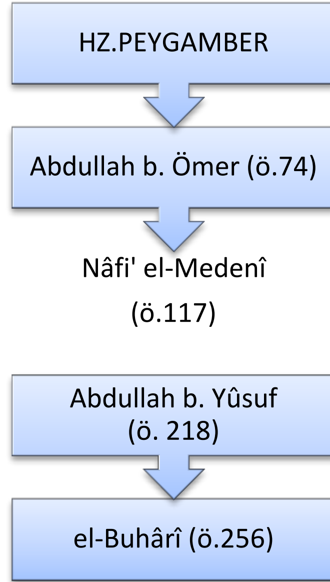
Örneğin bir hadîs yukarıdaki senedle nakledilmiş ve el-Buhârî bunu kendi eserine almıştır. Bu sened incelendiğinde Abdullah b. Ömer sahabe nesline mensup bir râvîdir. Hz. Peygamberle zaman ve mekân itibariyle görüştüğü bilinmektedir. Yani Hz. Peygamber hayatta iken o da hayattadır ve Hz. Peygamber Medîne'de yaşarken o da Medîne'de bulunmuştur.

Aynı şekilde Abdullah b. Ömer'den hadîsi nakleden Nâfî zaman ve mekân itibariyle Abdullah b. Ömer'le görüştüğü bilinen tâbiîn nesline mensup bir râvidir. Bu silsile el-Buhârî'ye kadar bu şekilde devam etmektedir. Nihayetinde senedde yer alan râvîler arasında zaman ve mekân itibariyle bir kopukluk olmadığı, birbirleriyle görüşüp hadîsi hoca-talebe ilişkisi içerisinde alıp rivayet ettikleri için bu hadîs muttasıl bir hadîs olarak nitelendirilmiştir.

Munkatı Hadîs

Senedi muttasıl olmayan hadîse denir. Yânî râvîleri arasında zaman ve mekân itibariyle bir kopukluk bulunan hadîs demektir.

Örneğin yukarıdaki muttasıl sened şu şekilde olsaydı munkatı olacaktı:

Dikkat edilirse muttasıl senedde yer alan râvîlerden Mâlik b. Enes bu senedde aradan çıkartılmıştır. Bu senede göre ilgili hadîsi Abdullah b. Yûsuf isimli râvî, Nâfî' el-Medenî'den rivayet etmiştir. Ancak bu zaman ve mekân açısından mümkün olmayan bir durumdur. Dolayısıyla Abdullah b. Yûsuf ile Nâfî' el-Medenî birbirleriyle görüşüp hadîsi hoca-talebe ilişkisi içerisinde alıp rivayet etmemektedirler. Bu sebeple rivayet munkatı hadîs olarak nitelendirilecektir.

Metnin Kaynağı Açısından/ Müntehasına Göre Hadîs Çeşitleri

İlk hadis eserlerinde Hz. Peygamber'in hadisleri yanında sahabe ve tabiînin hadisleri de yer almıştır.

Hadîs denilince ilk olarak akla gelen Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir. Ancak Hz. Peygamber bazı ifadelerinde ayet olmadığı halde Allah Teâla'dan nakillerde bulunmuş, aktardığı bilgilerin kaynağının bizzat Allah olduğunu ifade etmiştir. Öte taraftan Hz. Peygamber'in etrafında bulunan ve bildiklerini bizzat Onun talimi neticesinde öğrenen sahabe neslinden nakledilen bilgiler de bazı hadîsçiler tarafından diğer kişilerden nakledilen bilgilerden farklı bir konumda değerlendirilmiştir. Zira sahabenin büyük çoğunluğu hadîs olarak aktardıkları bilgileri, yanlış yapma korkusuyla Hz. Peygamber'e nispet etmekten çekinmişlerdir. Bu durum tâbiîn âlimleri için de söz konusudur. Buna göre, erken dönem hadîs âlimleri Hz. Peygamber'in hadîsleri yanında, sahabe ve tabiîn söz ve fiilerini de eserlerinde kaydetmişlerdir. Fakat Hz. Peygamber'in hadîsleriyle karışmaması için bunları farklı isimlerle isimlendirmişlerdir.

Daha sonra da eserlerde yer alan hadîs metinleri izafe edildiği zât, bir başka ifadeyle senedin müntehası, yani varıp dayandığı zata göre farklı isimlerle anılmıştır. *Hadîs metni Allah Teâla'ya izafe edilmişse, kudsî (قدسي); Hz. Peygamber'e izâfe edilmişse, merfû (مرفوع); bir sahabeye izâfe edilmişse, mevkûf (موقوف); bir tâbiî veya daha sonraki nesilden birisine izafe edilmişse, maktû' (مقطوع) adını almıştır.*

Şimdi bu tarifleri biraz daha açalım.

Kudsî Hadîs

Kur'an ayeti olmadığı halde Hz. Peygamber tarafından Allah Teâla'ya izafe edilen bilgilere kudsî hadîs denir. Kudsî hadîslere ilâhî veya rabbânî hadîsler de denilmektedir.

Kutsî hadisler daha çok Allah Teâla'nın sıfatlarından bahsetmektedir.

Bu tür hadîsler genel olarak Allah Teâlâ'nın yüceliği, kudreti, merhameti lütfu gibi sıfatlarından bahsetmektedir. Kudsî hadîslerin sayısı diğer hadîs türlerine oranla fazla değildir. Bu hadîsler ilk önceleri diğer hadîslerle birlikte derlenmiştir. Ancak hicrî 6. asırdan itibaren kudsî hadîsleri bir arada toplayan müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bunların en önemlileri Aliyyu'l-Kârî'nin (ö.1014/1605) *el-Ehâdîsu'l-Kudsiyye* adlı eseri ile Abdurraûf el-Münâvî'nin (ö.1031/1622) *el-İthâfu's-Seniyye bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye* adlı eserleridir. Bu eser Diyanet işleri eski başkanlarından H. Hüsnü Erdem tarafından *Kırk Kudsî Hadîs* ve *İlâhî Hadîsler* adıyla Türkçeye çevrilmiş ve yayımlanmıştır.

Bir hadîsin kudsî hadîs olduğu rivayet metnindeki bazı ifadelerden anlaşılabilmektedir. Bu ifadelerin belli başlıları şu şekildedir:

1- قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ قَالَ اللهُ تَعاَليَ

Resûlüllah (s.a.s.) yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu söyledi….

2- قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ فِيماَ يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ

Rabbinden rivayet ederek Resûlüllah (s.a.s.) şöyle buyurdu……

3- قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ فِيماَ رَوَاهُ عَنْ اللهِ عَزَّ جَلَّ

Aziz ve celil olan Allah'tan rivayetle Resûlüllah (s.a.s.) şöyle buyurdu…..

4- قَالَ اللهُ تَعاَليَ فِيماَ رَوَاهُ عَنه رَسُولُ اللهِ صَلَّي اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ

Resûlüllah'ın (s.a.s.) kendisinden rivayet ettiğine göre, Allahu Teâla şöyle buyurdu…

Kudsî hadîslere örnek olarak şu hadîsler verilebilir:

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ عَنْ أَبِي صَالِحٍ الزَّيَّاتِ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُ كُلُّ عَمَلِ ابْنِ آدَمَ لَهُ إِلَّا الصِّيَامَ فَإِنَّهُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ

"Ebû Hureyre'nin rivayetine göre Resûlüllah (s.a.s.), Yüce Allah '*İnsanoğlunun her fiili kendisi içindir. Oruç ise böyle değildir. O sırf benim için yapılan bir ibadettir. Onun karşılığını da sadece Ben veririm'* buyurdu, demiştir .(Buhârî, Savm, 9; Muslim, Siyâm, 162-164).

Bir diğer hadîs ise şu şekildedir:

– حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا جَعْدُ بْنُ دِينَارٍ أَبُو عُثْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ الْعُطَارِدِيُّ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرْوِي عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ ثُمَّ بَيَّنَ ذَلِكَ

İbn Abbâs Resûlüllah'tan; O da rabbinden rivayetle şöyle buyurduğunu aktarmıştır: "Şüphesiz Yüce Allah (eşyadaki) güzellikleri ve çirkinlikleri takdir edip yazdı. Sonra güzellerin güzelliğini, fenaların ve kötülerin de çirkinliklerini beyân edip açıkladı...." (Buhârî, Rikâk, 31).

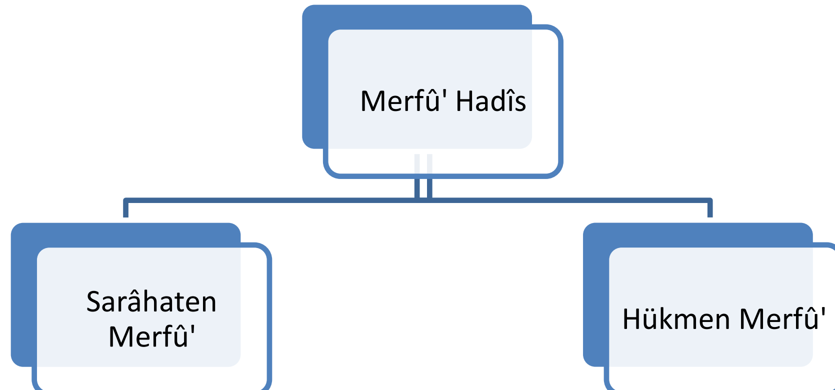
Kudsî hadîslerin rivayeti ve sıhhati diğer hadîslerle aynı şekilde değerlendirilmektedir. Bunlar âhâd yolla ulaştığı için sahîh, hasen, zayıf (za'îf) ve uydurma olanları bulunmaktadır. Dolayısıyla bir hadîsin kudsî hadîs çeşidi arasında yer alması onun mutlak olarak sahîh olduğu anlamına gelmemektedir. Bu hususa dikkat edilmesi gerekmektedir.

Merfû' (مرفوع) Hadîs

Hadis denince ilk olarak akla gelen merfû hadislerdir.

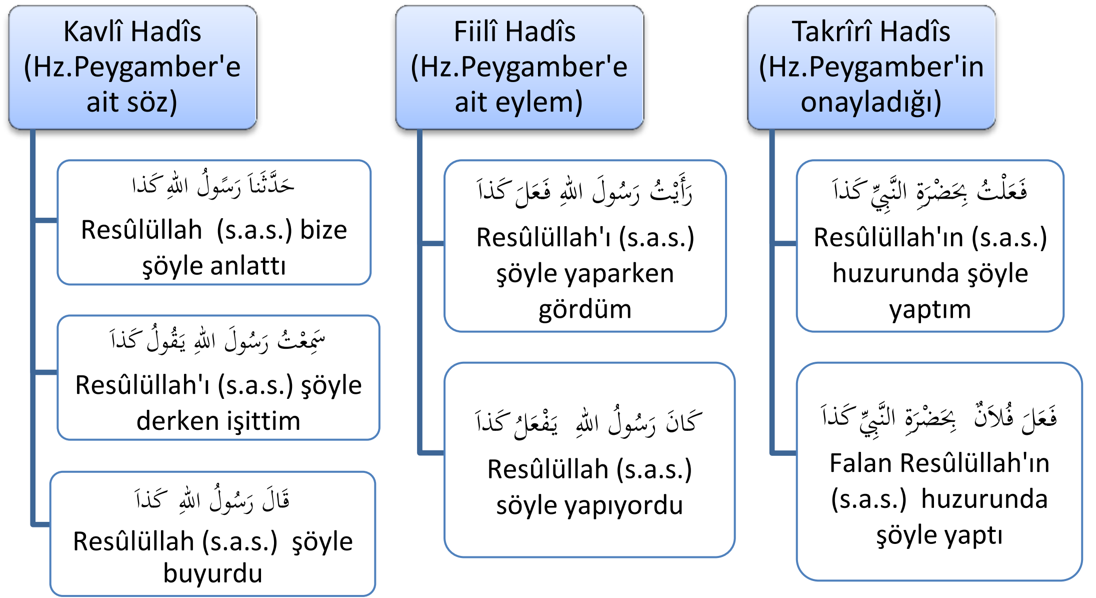
Merfû' (الموفوع) ifadesi sözlükte 'yükseltilmiş, kaldırılmış şey' demektir. Bir hadîs terimi olarak merfû' ise Hz. Peygamber'e (s.a.s.) isnad edilen söz, fiil ve takrirlere verilen isimdir. Bu hadîslerin merfû diye isimlendirilmesinin sebebi, senedin sahabede kalmayıp Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yükseltilmesinden dolayıdır. Hadîs denilince aslında ilk olarak akla gelen bu tür hadîslerdir. Merfû' hadîs de Hz. Peygamber'e nisbetinin açık veya kapalı olması bakımından ikiye ayrılmaktadır. Bunlar sarâhten merfû' ve hükmen merfû' hadîstir.

Sarâhaten Merfû’

Hz. Peygamber’e (s.a.s.) açık bir şekilde isnad edilen hadîstir. Yani ilgili hadîsin Hz. Peygamber’in (s.a.s.) söz, fiil veya takriri olduğu metne bakıldığında net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Bu tür hadîslerin kaynağına isnadında kullanılan ifadeler genellikle şu şekildedir:

Sarâheten merfû’ hadiste rivayet Hz. Peygamber’e izafe edilmektedir.

Görüldüğü gibi bu ifadelerde nakledilen söz, fiil veya takririn Hz. Peygamber’e (s.a.s.) aidiyeti açıktır. Bu sebeple yukarıdaki gibi ifadelerle nakledilen hadîslere *sarâhaten merfû’ hadîs* denilmektedir.

Aşağıdaki hadîs sarâhaten merfû’ hadîse dair bir örnektir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مُعَاذًا وَأَبَا مُوسَى إِلَى الْيَمَنِ قَالَ يَسِّرَا وَلَا تُعَسِّرَا

وَبَشِّرَا وَلَا تُنَفِّرَا وَتَطَاوَعَا

Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s.) Muâz ibn Cebel'le beni Yemen'e gönderdiği zaman, bize hitaben şöyle buyurdu:

— "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin ve işlerde uygunluk gösterin"(Buhârî, Edeb, 80).

Hükmen Merfû’

Hükmen merfû’ hadîs ise; hadîs metnine ilk bakışta sahabeye aitmiş gibi zannedilen, ancak aktarılan bilgilere bakıldığında bu hadîsin Hz. Peygamber’e ait olması gerektiğine hükmedilen hadîstir. Bir hadîsin hükmen merfû’ olabilmesi için bir takım şartları taşıması gerekmektedir:

a. Hadîsin ğayb alanına ait bir bilgi içermesi. Örneğin hadîs yaratılışın başlangıcı, geçmiş peygamberler, kıyâmet ahvâli gibi konulardan bahsetmeli.

b. Hadîsin içtihada dayalı olmayan dinî bir meseleye dair bilgi içermesi. Örneğin yapılması halinde sevap veya azaba sebep olacak konulardan olması.

Hükmen merfû’ hadis yapılan tetkikler sonrasında kaynağının Hz. Peygamber olduğu tespit edilen rivayetlerdir.

c. Hadîsi nakleden sahabenin ehli kitaba ait bilgiler rivayet eden bir sahabî olmaması. Zira bu durumda ilgili bilgiyi oralardan almış olma ihtimali vardır.

d. Sahabenin Hz. Peygamber’den (s.a.s.) görmeden, kendiliğinden yapamayacağı bir fiilde bulunması. Bu tür rivayetler de hükmen merfû’ sayılır. Örneğin Hz. Ali küsuf namazında her rekatı ikiden fazla rükû ile kılmıştır. Küsûf (Güneş tutulması) namazının nasıl kılınacağını kendi kendine bilemeyeceğine göre, Hz. Peygamber öğretmiştir. Dolayısıyla Hz. Ali’nin kendi içtihadına göre farklı bir uygulama yapması mümkün değildir. Hz. Ali’nin bu uygulamayı Hz. Peygamber’den (s.a.s.) öğrenmiş olduğu kabul edilerek, küsûf namazının birden çok rükû ile kılınması ile ilgili rivayet hükmen merfû’ kabul edilmiştir.

Sahabenin “biz şöyle yapardık”, “bu sünnettendir”, “biz şunu yapmada bir sakınca görmezdik”, “şunu yapmamız yasaklandı” gibi ifadelerle naklettiği bilgiler de hükmen merfû’ kategorisinde kabul edilmektedir.

Tâbiîn nesline mensûb bir râvînin hadîsi sahabeye isnad ettikten sonra; “ يَرْفَعُ الحَدِيث / يَرْفَعُهُ” sahabî hadîsi merfû’ olarak”; “يَنْمِيهِ (Resûlüllah’a)isnad ederek”; “ يَبْلُغُ بِهِ sözü sahibi (Hz. Peygamber)e ulaştırarak”; “يَرْوِيهِ rivayet ederek”; “ رِوايَةً / رَوَاهُ rivayet ederek” gibi kayıtlarla rivayet ederse bunlar da hükmen merfû hadîslerden kabul edilmektedir.

Mevkûf (موقوف) Hadîs

Mevkûf (المْوْقُوفُ) ifadesi kelime anlamı itibariyle, vakfedilmiş, durdurulmuş demektir. Bir hadîs terimi olarak ise sahabeye ait söz, fiil ve takrirlere verilen isimdir. Mevkûf hadîste sened, sahabede durdurulmuş / vakf edilmiş , Hz. Peygamber’e yükseltilmemiş /ref’ edilmemiştir.

Mevkûf hadîsler fıkıh kitaplarında daha çok “kavlü’s- Sahâbî”, “Mezhebü’s- Sahâbî”, “Fetvâ’s- Sahâbî”, “Hükmü’s- Sahâbî” ifadeleriyle kaydedilmektedir. Sahabenin söz, fiil ve takrirlerinin önemi onların Hz. Peygamber’in eğitiminden geçmiş olmaları, hayatlarını onun öğretileri çerçevesinde şekillendirmeleri ve Kur’an ve sünneti en iyi bilen nesil olmalarından ileri gelmektedir. Öte taraftan mevkûf rivayetlerin bilinmesi bunların merfû’ rivayetlerden ayırt edilmesi açısından da önemlidir. Zira her ne kadar sahabenin söz, fiil ve takrirleri önemli olsa da Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirleriyle aynı öneme sahip değildir. Hatta genel kabul gören yaklaşıma göre, mevkûf hadîs dini anlamda kendisine dayanılarak o çerçevede hüküm verilmesi zorunlu bir delil değildir.

Mevkûf hadisler en çok *musannaf* tarzı eserlerde yer almaktadır.

Mevkûf hadîsler dini meseleleri anlamadaki önemine binaen ilk hadîs kaynaklarından itibaren merfû hadîslerle birlikte derlenmiştir. Hadîs kitapları içinde mevkûf rivayetlerin en çok yer aldığı eserler *musannaf* tarzı eserlerdir.

Mevkûf rivayetlerin sahîh olup olmadıkları tıpkı merfû rivayetlerde olduğu gibi sened ve metin tenkidi yapıldıktan sonra anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir rivayetin mevkûf olması onun uydurma olduğu anlamına gelmemektedir. Ebû Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsilî (ö.622/1224) kendi döneminde var olan bu yanlış anlayışı düzeltmek amacıyla *Ma’rifetu’l-Vukûf ale’l-Mevkûf* isimli eserini kaleme almıştır. Bu eserde sırf mevkûf olduğu için mevzuat kitaplarında yer verilen hadîsler kaydedilmiştir.

Mevkûf bir hadîsin sahîh olması da onun Hz. Peygamber'e ait olduğu anlamına gelmemektedir. Buradaki sahîhlik hükmü, ilgili rivayetin kendisinden nakledildiği sahabeye isnadının sahîh olduğu anlamına gelmektedir.

Mevkûf hadîslere örnek olarak şu rivayet gösterilebilir:

قَالَ أَبُو ذَرٍّ لَوْ وَضَعْتُمْ الصَّمْصَامَةَ عَلَى هَذِهِ وَأَشَارَ إِلَى قَفَاهُ ثُمَّ ظَنَنْتُ أَنِّي أُنْفِذُ كَلِمَةً سَمِعْتُهَا مِنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ أَنْ تُجِيزُوا عَلَيَّ لَأَنْفَذْتُهَا

Ebû Zerr şöyle demiştir: "Keskin kılıcı-ensesini göstererek- şuraya dayasan, ben de Hz. Peygamber'den (s.a.s.) duymuş olduğum bir sözü, işimi bitirmenizden önce nakledebileceğimi zannetsem, onu muhakkak naklederdim!"(Buhârî, İlm, 10; Dârimî, Mukaddime, 46).

Görüldüğü üzere bu hadîsin kaynağı Ebû Zerr'dir. Dolayısıyla mevkûftur. Ebû Zerr'e nisbeti sahîh olduğu için sıhhati açısından da "sahîh" kabul edilmektedir.

Maktû' (مقطوع) Hadîs

Maktû' kelime anlamı olarak kesilmiş, inkitaya uğramış demektir. Bir hadîs terimi olarak ise, tâbiîne isnad edilen söz, fiil ve takrirlere verilen isimdir.

Maktû' terimi ilk zamanlarda İmâm Şâfiî (ö.204/819) gibi bazı âlimler tarafından munkatı' anlamında kullanılmıştır. Ancak daha sonraları bu iki terim birbirinden ayrılmıştır.

Maktû' hadîslerin en çok bulunduğu eserler İmâm Mâlik'in *Muvatta* adlı eseri ile erken dönemde yazılmış olan *el-Âsâr* ve *Musannaf* türü eserlerdir.

Maktû' hadîse örnek olarak şu rivayet gösterilebilir:

حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ وَهِشَامٍ عَنْ مُحَمَّدٍ

وَحَدَّثَنَا فُضَيْلٌ عَنْ هِشَامٍ قَالَ وَحَدَّثَنَا مَخْلَدُ بْنُ حُسَيْنٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ

سِيرِينَ قَالَ إِنَّ هَذَا الْعِلْمَ دِينٌ فَانْظُرُوا عَمَّنْ تَأْخُذُونَ دِينَكُمْ

İbn Sîrîn şöyle demiştir: “Bu ilim (hadis ilmi) dindir. Öyleyse dininizi kimden aldığınıza dikkat edin! ” (Müslim, Mukaddime, 5)

İbn Sîrîn tâbiûn nesline mensup bir âlim olduğu için ona isnad edilen bu söz de maktû’ hadîs olarak nitelendirilmektedir.

Maktû’ hadîs dinî meselelerde kendisine göre hüküm verilmesi gereken bir hüccet değildir. Ancak bu durum maktû’ hadîslerde yer alan bilgilerin değersiz olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira maktû’ hadîsleri nakledilen kişiler tâbiûn neslinin âlimleridir. Bunlar İslâm’ı Hz. Peygamber’in talebeleri olan sahabe neslinden öğrenmiştir. Öğrendikleri bu bilgileri daha sistemli bir şekilde düzenleyerek sonraki nesillere aktarmışlardır. Dolayısı ile onların değerlendirmesi hem talebesi oldukları sahabenin Kur’an ve sünneti anlayış tarzını yansıtmakta, hem de ilimlerin gelişim seyri hakkında önemli malumatlar sunmaktadır. Öte taraftan onların görüşleri kendi dönemlerinde cereyan eden ilmî tartışmaları yansıtması açısından da önemlidir.

Görüldüğü gibi hadîsler farklı bakış açılarına göre farklı kısımlara ayrılmaktadırlar. Hadîslerin bu şekilde taksimi ilk başta karışık gibi gelse de hepsinin metodolojik birer tartışma neticesinde belirlendiğini söylemek gerekir. Bu kısımları bilmek hadîsle ilgili tartışmaları anlayabilmemiz için büyük bir öneme sahiptir. Zira tartışmalar bu terimler üzerinden yapılmaktadır. Kullanılan terimleri bilmediğimizde tartışılan konuyu anlayabilmemiz mümkün olmayacaktır.

Özet

- Her ilmin bir amacı ve bu amacı gerçekleştirmek için takip ettiği bir metodolojisi vardır. Bu durum Hadis İlmi için de söz konusudur. Hadis ilminin metodolojisine Hadîs Usûlü adı verilmektedir. Hadis Usûlü, "hadisleri, sonraki nesillere aslına uygun olarak nakledilebilmek ve sahihi ile zayıfını birbirinden ayırmak için ihtiyaç duyulan kurallar ve bunlarla ilgili ıstılahlardan bahseden ilimdir" şeklinde tarif edilmiştir.
- Hadis Usûlünün kuralları bir anda tespit edilmiş değildir. Hz. Peygamber döneminden itibaren ihtiyaçlara göre gelişen bir seyir takip etmiştir. Bu gelişim seyri tedvîn öncesi, tedvîn sonrası ve son önem olmak üzere üç ana başlık altında ele alınabilir. Tedvîn sonrası dönem hadis usûlü çalışmaları dikkate alındığında mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemleri olmak üzere iki döneme ayrılabilir. Müteahhirûn dönemi ise kendinden sonraki çalışmalara çok büyük etkisi olması hasebiyle İbnu's-Salâh merkezli bir taksime tabi tutulabilir. İbnu's-Salâh kendinden sonraki çalışmaların hemen hemen hepsini etkilediği için müteahhirûn dönemi de İbnu's-Salâh öncesi ve İbnu's-Salâh sonrası olarak iki döneme ayrılabilir. Hadîs usûlü ile ilgili çalışmalar, içinde bulundukları dönemlerinin özelliklerini yansıtmaktadır.
- Hadis Usûlü ilminin konusu hadislerdir. Farklı açılardan hadisler farklı kısımlara ayrılmıştır. Bu ünitede bu bakış açılarından üçü ele alınmıştır. Bunlar kabul ve reddi açısından, ittisali açısından ve metnin kaynağı açısından hadis çeşitleridir.

Ödev

- Kütüb-i Sitte'de yer alan kendi tespit ettiğiniz bir hadisi yukarıda izah edilen bakış açılarını esas alarak farklı açılardan değerlendirdiğiniz bir ödev hazırlayınız ve hazırladığınız belgeyi göndermek için yandaki ödev gönderme linkini kullanınız.

Ödev gönderimi

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan “bölüm sonu testi” bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. **Hadîs Usûlünün amacı aşağıdakilerden hangisidir?**
    a) Bir hadîsin makbûl olanını merdûd olanından ayırmak
    b) Hadîs Kur’an bütünlüğünü göstermek
    c) Hadîslerdeki kapalı noktaları izah etmek
    d) Ma’mulun bih olan hadîsleri değerlendirmek
    e) Sahabenin amel ettiği hadîsleri bulmak

2. **Aşağıdakilerden hangisi Hadîs Usûlü ilminin isimlerinden birisidir?**
    a) İlmu Rivâyeti’l-Hadîs
    b) İlmu Usûli’d-Dîn
    c) Usûlü’t-Tefsîr
    d) Usûlü’s-Sünnet
    e) İlmu Mustalahi’l-Hadîs

3. **Hadîs Usûlünün gelişimiyle ilgili olarak aşağıdaki bilgilerden hangisi doğrudur?**
    a) Hadîs usûlü kuralları bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir.
    b) Hadîs usûlü sahabe döneminde kural ve kaideleri netleşmiş bir ilimdir.
    c) Hadîs usûlü zaman ve ihtiyaçlara göre bir gelişim seyri takip etmiştir.
    d) Önce Hadîs Usûlü kuralları tespit edilmiş, daha sonra hadîsler rivayet edilmiştir.
    e) Hadîs Usûlü hicri 4. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

4. **Aşağıdakilerden hangisi sahabe neslinin hadîs rivayetinde dikkat ettiği hususlardan değildir?**

    a) Hadîs rivayetinde ihtiyatlı davranmak
    b) Topladığı hadîsleri konularına göre tanzim etmek
    c) Az hadîs rivayet etmek
    d) Aslına uygun olarak nakledilmemiş rivayetleri düzeltmek
    e) Hadîsleri müzakere etmek

5. **Aşağıdaki eserlerden hangisi Tedvîn öncesi dönemde Hadîs Usûlü bilgisi içeren bir eserdir?**

    a) İmâm Şâfiî'nin er-Risâle adlı eseri
    b) İbn Hişâm'ın siyeri
    c) er-Râmehurmuzî'nin el-Muhaddisu'l-Fâsıl adlı eseri
    d) İbnu's-Salâh'ın Ulûmu'l-Hadîs adlı eseri
    e) Ebû Hureyre'nin es-Sahîfetu's-Sâhîha adlı eseri

6. **İbnu's-Salâh'ın Ulûmu'l-Hadîs adlı eseri üzerine yapılmış en mükemmel eser aşağıdakilerden hangisidir?**

    a) en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh
    b) en-Nüket alâ Ulûmi'l-Hadîs
    c) İrşâdu Tullâbi'l-Hakâik
    d) et-Takrîb ve't-Teysîr
    e) el-Bâisu'l-Hasîs

7. Aşağıdakilerden hangisi ittisaline göre hadîs çeşitlerindendir?

a) Merfû’

b) Meşhûr

c) Munkatı’

d) Makbûl

e) Sahîh

8. Aşağıdakilerden hangisi tetkike tabi olmaksızın makbûl kabul edilen hadîs çeşitidir?

a) Merfû’

b) Sahîh

c) Hasen

d) Mütevâtir

e) Meşhûr

9. Tâbiûn neslinden birisine isnad edilen söz, fiil veya takrire ne denir?

a) Merfû’

b) Mevkûf

c) Munkatı’

d) Maktû’

e) Sahîh

10. H. Hüsnü Erdem’in İlâhî Hadîsler adlı eserinde hangi tür hadîsler yer almaktadır?

a) Merfû’

b) Mevkûf

c) Maktû’

d) Kudsî

e) Sahîh

Cevap Anahtarı

1-a,2-e,3-c,4-b,5-a,6-a,7-c,8-d,9-d,10-d

YARARLANILAN VE BAŞVURULABİLECEK DİĞER KAYNAKLAR

Ahmed Muhammed Şakir. (1958). el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisari Ulumi'l-Hadîs. Kahire.

Ali b. Sultan el-Karî. (1327). Aliyyu'l-Kârî alâ Şerhı Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahati Ehli'l-Eser fî Usûli'l-Hadîs. İstanbul: Mtb. Uhuvvet,

Aydınlı, Abdullah .(2003). Hadîste Tespit Yöntem. İstanbul:Kitabevi.

-----------------.(2006). Hadîs Istılahları Sözlüğ. İstanbul: Hadîsevi.

Babanzade, Ahmed Naîm .(1970). “Mukaddime”, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi Birinci Cilt. Ankara.

Coşkun, Selçuk.(2003). Hadîs Değerlendirmelerinde Bütünlük. Ankara:Aktif Yay.

Çakan, İsmail Lütfi.(2010). Hadîs Usûlü, İstanbul: İfav.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed .(2006).el-Vasît fî Ulûmi ve Mustalahi'l-Hadî, Kahire.

Ebû Zehv, Muhammed Muhammed .(1958).el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn, Mısır.

el-Hatib el-Bağdadi .(1972). el-Kifaye fi İlmi'r-Rivaye. Kahire.

en-Nevevi, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref.(1986). et-Takrib ve't-Teysir li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşiri'n-Nezir, Tah. Abdullah Ömer el-Barudi. Beyrut.

er-Ramehurmuzi, Ebu Muhammed .(1971).el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Ravi ve'l-Vai, Tah. Muhammed Accac el-Hatib, Beyrut.

Irâkî, Ebu'l-Fazl Zeynuddin Abdurrahîm .(1373). Elfiyyetu'l-Hadîs, (Mine'r-Revâi' mecmuası içinde), Tah. Ahmed M. Şâkir ve Ali M. Şâkir. Mısır.

-----------------.(1988). Fethu'l-Muğis bi-Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs, Tah. Mahmud Hasan Rebi'. Beyrut

İbn Hacer el-Askalânî .(1305).Nuhbetu'l-Fiker fî Mustalahı Ehli'l-Eser, İstanbul.

İbnu's-Salah, Ebu Amr Osman b. Abdirrahman.(1989). Ulûmu'l-Hadîs, Kahire.

Kırbaşoğlu, M. Hayri .(2002).Alternatif Hadîs Metodolojisi, Ankara:Ankara Okulu Yayınları.

Koçyiğit, Talat .(1992).Hadîs Terimleri Sözlüğü. Ankara: Rehber Yayıncılık.

Okiç, M.Tayyib.(1959). Bazı Hadîs Meseleleri Üzerinde Tetkikler. İstanbul: Osman Yalçın Mtb.

Okiç, Muhammed Tayyib .(1995).Tefsir ve Hadîs Usûlünün Bazı Meseleleri, neşr: Hayati Yılmaz. İstanbul: Nun Yayıncılık.

Subhi es-Salih .(1977). Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuh. Beyrut.

Tahir b. Salih el-Cezairi.(1995). Tevcihu'n-Nazar ila Usûli'l-Eser, Tah. Abdulfettah Ebu Ğudde. Beyrut.

Uğur, Mücteba .(1992). Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü, Ankara.

Yazıcı, Emre.(2009). Muhtasar Hadîs Usûlü Tarihi ve Seydişehrî'nin Usûl-i Hadîsi, İstanbul: Yasin Yayınevi.

Yücel, Ahmet. (1996).Hadîs Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.

-----------------. (2009). Başlangıçtan Günümüze Hadîs Usûlü. İstanbul: İfav.

-----------------, (2011). Hadîs Usûlü, İstanbul: İfav.

HADÎS USÛLÜ II
RÂVÎ SAYISINA GÖRE HADÎSLER KAYNAĞA YAKINLIĞINA GÖRE HADÎSLER

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

İÇİNDEKİLER

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Bir hadîsi nakleden ravilerin keza son râvî ile Hz. Peygamber arasındaki râvîlerin sayısına göre hadîslerin hangi isimleri aldığını örnekler ışığında öğrenecek,
  - Bunun neden önemli olduğunu ve ne ifade ettiğini kavrayacak,
  - Fakihlerin ve Kelâm bilginlerinin ravi sayıları farklılık arz eden hadîslere nasıl yaklaştığı hususunda bilgi edineceksiniz.

ÜNİTE 11

GİRİŞ

Bu ünitede hadîslere râvî sayısı/sened sayısı ve kaynağa/müntehasına yakınlığı açısından bakacağız. Hadîsleri rivâyet eden râvîlerin sayısı bağlamında inceleyeceğimiz konular, râvî sayılarına bakarak hadîsleri nasıl değerlendireceğimiz hususunda bizlere bir anlayış kazandıracaktır. Zira bir hadîsi nakletmiş olan râvî sayısının her tabakada birden fazla olması ve bu suretle fazlalığı o rivâyete olan güveni pekiştirir.

Keza bir hadîsin senedinde yer alan râvî sayısının, kaynağa ulaşma esnasında mümkün olan en az raviyle ulaşması da aynı duyguyu oluşturur. Çünkü bir kaynağa dayanan bir seneddeki râvî sayısının artması yani rivâyet zincirinin uzaması hata ihtimalini artıracağı için sayının az olması, hadîsin Allah Rasûlü'nden sadır olduğu haliyle bizlere ulaştırıldığı inancını pekiştirir.

RÂVÎ SAYISINA GÖRE HADÎS ÇEŞİTLERİ

Hadîsleri özelliklerine göre çeşitli açılardan gruplara ayıran ve bu rivâyetlerin nasıl karşılanması gerektiği hususunda temel kriterleri koyan muhaddisler, hadîsleri senedlerinin yani râvîlerinin sayısına göre de tasnife tabi tutmuşlardır. Bunun ne faydası vardır denecek olursa, yukarıda belirttiğimiz üzere; bir hadîsi rivâyet eden râvî sayısının artması o hadîsin sıhhatine yönelik güveni pekiştirir. Bu nedenle muhaddisler hadîslerin farklı tariklerini toplamaya çok önem vermişlerdir. Zira râvî sayısı ne kadar çoğalırsa hadîsin sahihlik yönü o derece kuvvetlenip pekişir. Hadîsçiler bu çerçevede hadîsleri iki genel başlık altında toplamışlardır:

Mütevâtir Hadîs (اَلْحديث الْمتواتر)

Mütevâtir kelimesi *tevâtür* kökünden türemiş ism-i faildir. Tevâtür, ard arda gelmek, peşpeşe olmak anlamındadır. Tevâtür dilimizde de kullanılmaktadır. Ancak daha ziyade "bir haberin ağızdan ağıza yayılması, yaygın söylenti" manasındadır.

Istılahî olarak "yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün görülmeyen bir topluluğun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi olan bir topluluktan alıp rivâyet ettikleri hadîs"e mütevâtir denmektedir.

Tarife bakıldığında bir haberin mütevâtir olabilmesi için temel olarak dört şartı taşıması gerektiğini anlamaktayız:

1-Kalabalık bir râvî grubu tarafından rivâyet edilmesi. Söz konusu topluluğun en az kaç kişiden olması gerektiği hususunda bazı hadîs bilginleri çeşitli rakamlar dile getirmişlerdir. Dört, beş, kırk, yetmiş gibi rakamları telaffuz edenler olmuştur.

Ancak İbn Hacer bunu bir sayıyla kayıtlandırmanın faydasız bir iş olduğunu dile getirmiş ve daha sonra bu görüş benimsenmiştir

2-Senedin her tabakasında bu topluluğun mevcut olması. Buna göre, hadîsin senedinin başında, sonunda veya ortasında bir yerde râvî sayısı tevâtür için aranan şartın altına düşerse, o hadîs mütevâtir sayılmaz. Bunun anlamı ise, mütevâtir olabilmesi için her tabakasında topluluk kabul edilebilecek bir gurup tarafından rivâyet edilmesi gerektiğidir. Örneğin, bir hadîs bir sahabiden rivâyet edilse ve ondan bu hadîsi kalabalık bir tâbiî grubu alıp tebeu't-tâbiîne aktarsa, o hadîs mütevâtir sayılmaz. Aynı şekilde tâbiîn kuşağında râvî sayısı bir veya iki kişi olsa ancak sonraki kuşaklarda "kalabalık" sayılabilecek çoğunlukta olsa, yine mütevâtir sayılmaz. Zira her kuşakta yalan üzere birleşmeleri mümkün görülmeyen bir topluluk sayılabilecek râvîler grubunca nakledilmemiştir. Eğer her tabakada yani kuşakta söz konusu özelliğe sahip bir topluluk tarafından rivâyet edilirse o zaman mütevatir adını alır.

3-Yalan üzere birleşmelerinin âdeten imkansız olması. Hadîsi rivâyet eden kalabalık göz önüne getirildiğinde, insanın "bunların yalan söylemek üzere bir araya gelmesi mümkün değil" demesi gerekir. Böyle bir izlenim uyanırsa o hadîs mütevâtir hadîs şartlarından birini taşıyor demektir.

4-Haber verilen şeyin görülmüş veya işitilmiş olması. Buna göre, haberi nakledenlerin haber verdikleri şeyi duyularıyla hissetmeleri gerekir. Başka bir deyişle "bize buyurdu, hutbe irad etti, duyduk, gördük, dokunduk, tattık" gibi ifadelerle nakletmeleri gerekir. Fikir yürüterek söylenen ve delille ispat edilmeye muhtaç olan sözlerin diyeni ne kadar çok olursa olsun mütevâtir sayılmaz. Örneğin Allah Teâlâ'yı inkar edenlerin sayısı ne kadar çok olursa olsun, sayılarının çokluğuna bakılarak iddialarının doğru olduğu söylenemez.

Mütevâtir Hadîsin Kısımları

Mütevâtir hadîs şekli itibarıyla ikiye ayrılmaktadır: Lafzî mütevatir ve manevî mütevatir.

Lafzî mütevâtir

"Yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün görülmeyen bir topluluğun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi olan bir topluluktan alıp metnini aynı lafızlarla ve aynı şekilde rivâyet ettikleri hadîs"e lafzî mütevâtir denmektedir. Buna göre, hadîs ilk tabaka dediğimiz sahabeden itibaren aynı lafızlarla ve aynı tertipte rivâyet edilmektedir. Bir değişikliğe uğramaksızın aslî hali korunarak sonraki kuşaklara aktarılmıştır. Râvîlerin hadîsin metninde bazı kelimeleri kendi ifadeleriyle değiştirmeleri söz konusu olmamıştır.

a.Hz. Peygamber'den böyle bir hadîs nakledilmiş midir? Genel kabule göre, böylesi hadîslerin sayısı yok denecek kadar azdır. Çünkü hadîsi rivâyet edenler sonuçta birer insandır, hafızaları bir kayıt cihazı gibi değildir. Hadîsin lafızlarında ufak tefek de olsa bir takım değişiklikler yapmış olabilirler. Bu nedenle de tüm râvîlerin aynı lafızlarla rivâyet ettikleri mütevâtir bir hadîs bulmak zorlaşmaktadır. Bununla birlikte kırktan fazla sahabiden rivâyet edildiği belirtilen şu hadîsin lafzî mütevâtir olduğu belirtilmiştir:

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ

"Benim adıma bilerek yalan uyduran kişi cehennemdeki yerine hazırlansın." (*Buhârî*, İlm, 38).

Biz elimizdeki bir hadîsin *her tabakada bir topluluk tarafından rivâyet edilmesine ve lafızlarının aynı olmasına bakarak hadîse lafzî mütevâtir* adı verilmektedir. Dolayısıyla lafızları arasında küçük farklılıklar arz eden hadîs, lafzî mütevâtir sayılmamaktadır. Bu da lafzî mütevâtir hadîslerin sayısını oldukça sınırlandırmaktadır.

b.Ancak *bazı bilginler, baştan sonra yakın kelimelerle rivâyet edilmiş ve her tabakasında bir topluluk tarafından aktarılmış hadîslere de lafzî mütevâtir demektedirler.* Buna göre, bir hadîsin lafzî mütevâtir sayılması için baştan sonra aynı lafızlarla ve aynı tertipte gelmesi şart değildir. Birkaç kelime farklılığı onu lafzî mütevâtir saymamıza engel değildir. Zira hadîs sonuçta aynı hadîstir. Yeter ki farklı hadîsler olduklarını gösteren bir işaret bulunmasın.

Ülkemizin önde gelen hadîsçilerinden Abdullah Aydınlı buna şu hadîsi örnek vermektedir:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا وَحَفِظَهَا وَبَلَّغَهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ ثَلَاثٌ لَا يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ مُسْلِمٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَمُنَاصَحَةُ أَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَلُزُومُ جَمَاعَتِهِمْ فَإِنَّ الدَّعْوَةَ تُحِيطُ مِنْ وَرَائِهِمْ

Abdullah b. Mesud'dan: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Allah, sözümü duyup belleyen, muhafaza eden ve (duymayanlara) ulaştıran kimsenin yüzünü ağartsın! Çünkü nice insan vardır ki, bilgiyi, onu kendisinden daha iyi anlayan kimselere taşır. Üç şey vardır ki, onlarda müslümanın kalbi hainlik yapmaz: Ameli sadece Allah için yapmak, müslümanların önderlerinin iyiliğini istemek ve cemaate bağlı kalmak. Çünkü duaları onları peşlerinden kuşatır."* (*Tirmizî*, İlm, 7).

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ ثَنَا مُحَمَّدٌ هُوَ بْنُ إِسْحَاقَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ : قَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ بِالْخَيفِ مِنْ مِنًى فَقَالَ نَضَّرَ اللهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا ثُمَّ أَدَّاهَا إِلَى مَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لاَ فِقْهَ لَهُ فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ ثَلاَثٌ لاَ يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ إِخْلاَصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَطَاعَةُ ذَوِي الْأَمْرِ وَلُزُومُ الْجَمَاعَةِ فَإِنَّ دَعْوَتَهُمْ مِنْ وَرَائِهِمْ

Cubeyr b. Mut'im'den: Rasûlullah Mina (tepesinin) eteğinde(ki mescidde) ayağa kalktı ve şöyle buyurdu: *"Allah, sözümü duyup belleyen, sonra da onu duymamış olanlara nakleden kulun yüzünü ağartsın! Zira nice bilgi taşıyıcısı vardır ki, iyi anlayışı yoktur. Kendisinden daha anlayışlı olan kimselere bilgi taşıyan nice kimse de vardır! Üç şey vardır ki, onlarda müminin kalbi hainlik yapmaz: Ameli sadece Allah için yapmak, buyruk sahibi (idarecilere, âmirlere) itaat etmek ve cemaate bağlı kalmak. Çünkü duaları onları peşlerinden kuşatır."* (*Dârimî*, Mukaddime, 24).

أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى ثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ أَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زُبَيْدٍ الْيَامِيِّ عَنْ أَبِي الْعَجْلَانِ عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ قَالَ خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَال نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَبَلَّغَهُ كَمَا سَمِعَه فَرُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ سَامِعٍ ثَلَاثٌ لَا يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَالنَّصِيحَةُ لِكُلِّ مُسْلِمٍ وَلُزُومُ جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّ دُعَاءَهُمْ مُحِيطٌ مِنْ وَرَائِهِمْ

Ebu'd-Derdâ'dan: Rasûlullah bize bir konuşma yaptı ve şöyle buyurdu: *"Allah, bizden bir söz işitip de onu işittiği gibi nakleden kimsenin yüzünü ağartsın! Zira nice (kendisine bir söz) nakledilen kimse vardır ki, (onu) işitenden daha iyi anlayıp muhafaza eder. Üç şey vardır ki, onlarda müslüman kişinin kalbi hainlik yapmaz: Ameli sadece Allah için yapmak, her müslümanın iyiliğini istemek ve müslümanların cemaatine bağlı kalmak. Çünkü o (müslümanların duası) onları arkalarından kuşatıcıdır."* (*Dârimî*, Mukaddime, 24).

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْحَضْرَمِيُّ وَ مُحَمَّدُ بْنُ اللَّيْثِ الْجَوْهَرِيُّ قَالَا ثَنَا بْنُ سَعِيدٍ ثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُوَقَّرِيُّ ثَنَا ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ : نَضَّرَ اللَّهُ مَنْ سَمِعَ مَقَالَتِي فَلَمْ يَزِدْ فِيهَا فَرُبَّ حَامِلِ كَلِمَةٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَوْعَى لهَاَ مِنْهُ

İbn Ömer'den: Hz. Peygamber veda haccında şöyle buyurdu: *"Allah, sözümü işitip de ona ilave yapmayan kimsenin yüzünü ağartsın! Zira bir sözü, onu kendisinden daha iyi belleyip muhafaza edecek olan kimselere taşıyan nice insan vardır."* (Taberânî, *Mu'cemu'ş-Şâmiyyîn*, I/291).

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ نَصْرٍ اَلْقَطَّانُ اَلْهَمْدَانِيُّ ثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ ثَنَا شِهَابُ بْنُ خِرَاشٍ عَنِ الْعَوَّامِ بْنِ حَوْشَبٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَهُمْ فَقَالَ نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا مَقَالَةً فَوَعَاهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لاَ فِقْهَ لَهُ وَ رُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ

Umeyr'den: Hz. Peygamber kendilerine bir konuşma yapmış ve şöyle buyurmuştu: *"Allah, bizden bir söz işitip de onu belleyip muhafaza eden kimsenin yüzünü ağartsın! Çünkü nice bilgi sahibi vardır ki, onun iyi bir anlayışı yoktur. Bilgiyi, kendisinden daha iyi anlayan kimselere taşıyan nice insan da vardır."* (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VII/110).

حدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ مِنْ وَلَدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مِنَّا حَدِيثًا فَحَفِظَهُ حَتَّى يُبَلِّغَهُ فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَيْسَ بِفَقِيهٍ

Zeyd b. Sâbit'ten: Ben Rasûlullah'ı şöyle buyururken işittim: *"Allah, bizden bir söz işitip de onu (başkasına) ulaştırıncaya kadar muhafaza eden kimsenin yüzünü ağartsın! Çünkü bilgiyi, kendisinden daha kavrayışlı kimselere taşıyan nice insan vardır. Nice bilgi taşıyıcısı da hiç iyi kavrayışlı değildir."* (Ebû Dâvûd, İlm, 10).

حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ ثَنَا مَخْلَدُ بْنُ مَالِكٍ نَا عَطَّافُ بْنُ خَالِدٍ الْمَخْزُومِيُّ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ خَطَبَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَسْجِدِ الْخَيْفِ مِنْ مِنًى فَقَالَ نَضَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَقَالَتِي فَحَفِظَهَا ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى مَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ لَيْسَ بِفَقِيهٍ وَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ ثَلَاثٌ لَا يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ امْرِئٍ مُؤْمِنٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَالنُّصْحُ لِمَنْ وَلَّاهُ اللهُ عَلَيْكُمُ الْأَمْرَ وَلُزُومُ جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّ دَعْوَتَهُمْ تُحِيطُ مِنْ وَرَائِهِمْ

Enes b. Mâlik'ten: Rasûlullah Mina'daki Hîf Mescidi'nde bize hutbe okudu ve şöyle buyurdu: *"Allah, sözümü duyup muhafaza eden, sonra onu duymamış olana götüren kimsenin yüzünü ağartsın! Nice bilgi taşıyan vardır ki, hiç iyi anlayışlı değildir. Bilgiyi, kendisinden daha iyi anlayana taşıyan nice bilgi taşıyıcısı vardır. Üç şey vardır ki, onlarda mümin kişinin kalbi hainlik yapmaz: Ameli yalnız Allah için yapmak. Allah'ın size idareci kıldığı kimselerin iyiliğini istemek ve cemaate bağlı kalmak. Çünkü duaları onları peşlerinden kuşatır."* (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, IX/170).

حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُوسَى الْغَزِّيُّ بِغَزَّةَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْهَيْثَمِ حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ سَيَّارٍ عَنْ عَزَّةَ بِنْتِ عِيَاضٍ عَنْ جَدِّهَا أَبِي قِرْصَافَةَ جَنْدَرَةَ بْنِ خَيْشَنَةَ اللَّيْثِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَضَّرَ اللَّهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا وَحَفِظَهَا فَرُبَّ حَامِلِ عِلْمٍ إِلَى مَنْ هُوَ أَعْلَمُ مِنْهُ ثَلَاثٌ لَا يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ الْقَلْبُ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَمُنَاصَحَةُ الْوُلَاةِ وَلُزُومُ الْجَمَاعَةِ

Ebû Kırsâfe Cendere b. Hayşene el-Leysî'den: Rasûlullah şöyle buyurdu: *"Allah, sözümü duyup da belleyip muhafaza eden kulun yüzünü ağartsın! Çünkü bilgiyi, daha iyi bilene taşıyan nice insan vardır! Üç şey vardır ki, kalp onlarda hainlik yapmaz: Ameli yalnız Allah için yapmak, yöneticilerin iyiliğini istemek ve cemaate bağlı kalmak."* (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I/189).

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي زُرْعَةَ وَ أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ الدِّمَشْقِيَّانِ قَالَا ثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ ثَنَا عَمْرُو بْنُ وَاقِدٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ مَيْسَرَةَ بْنِ حَلْبَسٍ عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيِّ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَضَّرَ اللَّهُ عَبْدًا سَمِعَ كَلَامِي ثُمَّ لَمْ يَزِدْ فِيهِ فَرُبَّ حَامِلِ فِقْهٍ إِلَى أَوْعَى مِنْهُ ثَلَاثٌ لَا يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ مُؤْمِنٍ إِخْلَاصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَالْمُنَاصَحَةُ لِأُولِي الْأَمْرِ وَالِاعْتِصَامُ بِجَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّ دَعْوَتَهُمْ تُحِيطُ مِنْ وَرَائِهِمْ

Muaz b. Cebel'den: Rasûlullah şöyle buyurdu: *Allah, konuşmamı duyup da sonra ona eklemeler yapmayan kulun yüzünü ağartsın! Çünkü bilgiyi, daha iyi belleyip koruyana taşıyan nice insan vardır! Üç şey vardır ki, onlarda müminin kalbi hainlik yapmaz: Ameli sadece Allah için yapmak, buyruk sahiplerinin iyiliğini istemek, müslümanların cemaatine yapışmak. Çünkü duaları (onları) arkalarından kuşatır."* (Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XX/82).

Sahâbîler Hz. Peygamberden öğrendikleri şekliyle namazı, orucu, haccı ve diğer ibadetleri kendilerinden sonrakilere aktardılar. Hz. Peygamberin bu hususlarda buyurduklarını çocuklarına ve diğer müslümanlara öğrettiler. Böylece kartopu misali Allah Rasûlünün uygulamaları hem sözlü hem de uygulamalı olarak bizlere kadar geldi.

Dolayısıyla bu çeşit uygulamaları mütevatir sayabiliriz.

Görüldüğü gibi bu hadîs hep yakın ifadelerle nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in aynı vakitte buyurduğu fakat râvîler tarafından küçük farklılıklarla nakledilmiş bir hadîs olarak gözükmektedir.

Burada şunu unutmamak gerekir: Lafızlarında küçük farklılıklar olan hadîsleri Hz. Peygamber'in ayrı zamanlarda buyurmuş olması her zaman muhtemeldir. Çünkü bir toplum inşa etmekte olan ve erdemli bir kuşak yetiştirmeye çalışan bir insanın, toplumun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak zaman zaman aynı meselelere değinmesinden daha tabii bir şey olmaz. Hz. Peygamber de farklı zaman dilimlerinde farklı ifadelerle aynı hususa değinmiş, râvîler de farklı zaman dilimlerinde dile getirilmiş ifadeleri aktarmış olabilirler. Dolayısıyla farklılıklar arz eden ve aynı hadîs gibi gözüken rivâyetler ayrı ayrı kümelendirildiğinde ve başta sahabiler olmak üzere farklı tariklerle geldiğinde ortada en azından iki tane lafzî mütevâtir hadîsin bulunduğu ihtimalini göz ardı etmememiz gerekir. Bu nedenle, benzer ifadeler içeren farklı hadîsler gördüğümüzde, Allah Rasûlünün değişik zamanlarda aynı hususa değinmiş olabileceğini, yaklaşık ifadeler kullanmış olabileceğini zihnimizin bir köşesine not etmemiz gerekir. Elbette bunun tespiti, yaklaşık aynı lafızları içeren hadîsler kümesinin iyice incelenmesine bağlıdır.

Bu arada lafzî mütevâtirin en yüksek konumunda Allah'ın kelamı Kur'an-ı Kerîm'in yer aldığını belirtelim. Zira yüce kitabımız Hz. Peygamber'in ashabına aktardığı haliyle, olduğu gibi bizlere ulaştırılmıştır. Ancak Kur'an "hadîs" olmadığı için "mütevâtir hadîs" kapsamında değerlendirilmez. Ancak dinimizde lafzî mütevâtir olarak en sağlam ibare Kur'an nassıdır, demek durumundayız.

Manevî mütevâtir

"Yalan üzere birleşmeleri âdeten mümkün görülmeyen bir topluluğun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi olan bir topluluktan alıp rivâyet ettikleri, ortak manaya vurgu yapan hadîs."

Buna göre, hadîsi rivâyet eden râvîlerin sayısı her tabakada tevâtür derecesine ulaşmaktadır ancak rivâyet ettikleri hadîs aynı lafızlarla gelmemektedir. Bununla birlikte aynı hususa vurgu yapmaktadırlar. Mesela râvîler Hz. Ali'nin kahramanlığını, Hâtem-i Tâî'nin cömertliğini içeren farklı hikayeler nakletseler fakat hiçbiri "Hz. Ali kahramandır, Hâtem cömerttir" dememiş olsalar bile anlattıklarından, Hz. Ali'nin kahraman biri olduğu, Hâtem'in de cömert olduğu sonucu çıkar. Keza bir kimsenin sadaka verdiğine dair rivâyetler gelse, bunların bir kısmında deve tasadduk ettiği, bir başkasında koyun tasadduk ettiği, bir başkasında da inek tasadduk ettiği aktarılsa, bu rivâyetler ortak olarak söz konusu kişinin tasaddukta bulunduğunu ortaya koymuş olur.

Konumuzla ilgili olarak hadîsten örnek verecek olursak: Yüz kadar farklı meseleleri içeren hadîste Hz. Peygamber'in dua ederken ellerini kaldırdığı nakledilmektedir. Bu da duada ellerin kaldırılmasının mütevatir haber yani kesin bilgi olduğunu ortaya koymaktadır. Mestlere meshedilmesi da farklı rivâyetlerde çok sayıda sahabi tarafından rivâyet edilmiş ve bunun caiz olduğu bu şekilde kesinleşmiştir. Bu iki örneğe bakarak, manevi mütevâtir hadîslerin sayısının çok fazla olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Örneğin beş vakit namaz ile rekat sayıları, oruç, zekat, hac gibi müslümanların Hz. Peygamber döneminden itibaren birbirlerine aktardıkları ibadetler hep manevî mütevâtir derecesindedir. Kur'an'da bu ibadetlerden bahsedilmiş olmasaydı bile durum değişmezdi. Zira farklı lafızlarla da gelmiş olsa pekçok hadîste Hz. Peygamber'in günde beş vakit namaz kıldığı nakledilmektedir. Hiç kimse "Hz. Peygamber zamanında namaz vakitleri esasında dört vakitti daha sonra müslümanlar buna bir vakit daha ilave ettiler. Peygamber zamanında olmayan bir şey ihdas ettiler." diyemez. Günümüzde bir insanın namaz vakitlerinin esasında altı olduğunu, öncekilerin vakitlerden birini bizden gizlediklerini söylemesi ne kadar uygunsuz bir söz ise, Hz. Peygamber zamanında kılınan namaz dört vakitti sonradan beşe çıkarıldı demesi de o kadar yakışıksızdır. Zira müslümanların Hz. Peygamber'den görerek toplu olarak uyguladıkları ve kendilerinden sonraki kuşaklara aktardıkları namazların vakitlerinin sayısında değişikliğe gitmek aklen mümkün değildir, İslam ümmeti bunu hemen reddeder.

Mütevatir Hadîsin Hükmü

Tevâtürle gelen hadîslerin senedlerini incelemeye gerek yoktur. Zira bir hadîsin senedi onun sahih olup olmadığını tespit etmek amacıyla tetkik edilir. Mütevâtir hadîste ise tek tek râvîleri incelemeye mahal bıraktırmayacak kalabalıkta bir râvî ropluluğu vardır ve bu söz konusu rivâyetin sahih olduğunu kesin olarak ortaya koymaktadır. Bu nedenle kesin bilgi veren bir haberin sıhhat durumunun tetkik edilmesine ihtiyaç duyulmaz.

Fakat bunun anlamı, mütevâtiri oluşturan rivâyetler incelenemez demek değildir. Zira mütevâtir rivâyeti oluşturan senedlerin her biri tek tek incelenebilir ve her biri hakkında bir değer hükmü verilebilir. Bizim burada demek istediğimiz husus, hadîs tariklerinin fazlalığı nedeniyle mütevâtir olduğunda "acaba sahih bir hadîs midir, değil midir" diye onun tariklerini incelemeye ihtiyaç olmadığıdır. Sonuçta ortaya kesin bir bilgi koymaktadırlar. Ancak bu durum, mütevâtiri oluşturan hadîslerin senedlerini tek tek incelememize mani değildir. Tetkik elbette yapılacaktır. Ancak bu tetkik mütevâtir hadîs üzerinde olumsuz bir etki doğurmayacaktır.

Bahsettiğimiz hususu bir başka açıdan ele alırsak: Mütevâtir hadîsin Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda kuşku yoktur, kesin ve yakînî bilgi ifade eder. Sıhhatleri açısından eleştirilmeleri söz konusu olamaz. Bu nedenle mütevâtir hadîsle amel etmek zaruridir. Bu hadîslerin inkarı insanı küfre götürür. İnkâr eden insan, Allah Rasûlü hayattayken onun bir sözünü veya eylemini reddeden kimse gibidir. Zira biz o sözün veya eyleminin Allah Rasûlü'ne kadar sapasağlam bir şekilde ulaştığı bilindiği halde onu inkar etmek, Rasûlullah'ı inkar etmek demek olur. Böyle bir inkar ise, insanı İslam dairesinin dışına çıkarır.

Mütevatir Hadîslerin Toplandığı Kaynaklar

Mütevâtir kabul edilen hadîsleri toplayan çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır:

1-Celâleddîn es-Suyûtî, *el-Ezhâru'l-Mutenâsira fi'l-Ahbâri'l-Mutevâtira*. 112 hadîs içeren, fıkıh bablarına göre hazırlanmış bir çalışmadır. Suyûtî daha sonra bu çalışmasını *Katfu'l-Ezhâri'l-Mutenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mutevâtira* adıyla özetlemiştir.

2-Muhammed b. Cafer el-Kettânî, *Nazmu'l-Mutenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mutevâtir*. Suyûtî'nin üstte geçen kitabı ile diğer eserlerden derlenen ve 310 hadîsi ihtiva eden bir çalışmadır.

HABER-İ VÂHİD (الْخبر الْواحد)

Vâhid kelimesi sözlükte "bir, tek" anlamına gelmektedir. Çoğulu âhâd'dır. "haber-i vâhid" ise; bir kişinin verdiği habere de denir. Bununla birlikte bu ifade hadîs ilmi alanında, mütevâtir olmayan tüm haberleri adlandırmak amacıyla kullanılan genel bir terim olmuştur. Dolayısıyla bir haber mütevâtir hadîs şartlarını taşımıyorsa, haber-i vâhiddir. Bu açıklama ışığında haber-i vâhid kısaca; "Mütevatir olmayan hadîslere haber-i vâhid denilir" şeklinde tarif edilebilir.

Muhaddislerin hadîsleri bizlere ulaştırmak için gösterdikleri çabayı anlamak içim Buhârî'yle ilgili ekteki haritaya bakınız.

Mütevâtir haberler bunları işitenler için ilm-i yakîn/ilm-i zarûrî ifade ederken âhâd haberler ilm-i nazarî ifade ederler, verdikleri bilgi zannîdir, kesinlik arz etmez. İnsanda, gerek sened ve gerekse metin açısından bazı araştırmalar yaptıktan sonra o hadîsin Hz. Peygamber'e kadar ulaştığı veya ulaşmadığı hususunda bir kanaat oluşur. Bir başka ifadeyle, râvîlerini tetkik eder, adalet ve zabt açısından durumlarını inceler, metninde bir problem olup olmadığına bakarız. Bu araştırma sonrasında hadîsin kabulü veya reddi yönünde bir kanaat oluşur. Kabulü yönünde kanaati oluşursa onu delil olarak kullanırız.

Muhaddisler, mütevâtir hadîste bulunan "bir topluluk tarafından rivâyet edilmiş olma" şartını taşımayan haber-i vâhidleri râvî sayılarına göre farklı isimlerle

tanımlamışlardır. Bu gruplandırma çalışmaları hadîsleri daha iyi tahlil etmemizi sağlar. Ayrıca râvîlerin sayısına ve durumuna göre hadîslerin sıhhat durumu değişiklik arz edebildiği için bizlere çok yardımcı olur. Bu yüklü miras muhaddislerin hadîsler üzerinde ne kadar çok emek harcadıklarını ortaya koymaktadır.

Şimdi haber-i vâhidin kısımlarını tanıyalım:

Meşhûr Hadîs (الحديث المشهور)

Şehr kökünden gelen meşhûr, kelime itibarıyla insanlar arasında tanınan, bilinen anlamına gelmektedir. Dilimizde de bu anlamda kullanılmaktadır. Hadîs terimi olarak ise, "tevâtür şartlarını taşımayan ve her nesilde râvî sayısı ikiden fazla olan veya üçten az olmayan hadîs"tir. Bazı fıkıh bilginleri bu tür hadîslere *müstefîz* adını vermişlerdir. Şu rivâyet meşhur hadîse örnektir:

إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْجُمُعَةَ فَلْيَغْتَسِلْ

"Sizden biri cumaya geleceği zaman yıkansın." (*Buhârî*, Cumua, 2).

Burada bir detaya dikkat çekmek gerekmektedir:

Hanefî usûl âlimleri hadîsleri mütevâtir, meşhur ve âhâd şeklinde üçlü bir taksime tabi tutmuşlardır. Şayet âhâd haber ilk üç nesilde âlimlerce kabul görür ve onların döneminde yaygınlık kazanıp şöhret bulursa bu hadîse meşhur denir, demişlerdir. Onlara göre şu hadîs böyledir:

بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالْحَجِّ وَصَوْمِ رَمَضَانَ

"İslam beş esas üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın rasûlü olduğuna şehadet etmek; namaz kılmak; zekat vermek; hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak." (*Buhârî*, İman, 1).

Bazen de isnâdı bulunsun veya bulunmasın, aslı olsun veya olmasın, halkın dilinde dolaşan hadîslere de meşhur veya müştehir denilir. Ancak bu tür hadîsler için müştehir tabirini kullanmak daha ayırt edici olmaktadır. Müştehir hadîs konusuna ayrıca değinilecektir.

Halk arasında meşhur olan böylesi hadîslere birkaç örnek verelim:

خَيْرُ الأُمُورِ أَوْسَطُهَا

"İşlerin en hayırlısı orta olanıdır." (Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, V/169).

Hükmü

Istılahî anlamdaki meşhûr hadîs sahih hadîsin şartlarını taşıyorsa onunla amel edilir. Dolayısıyla hadîsin birden fazla tarikle rivâyet edilmesi, rivâyetlerin birbirini kuvvetlendirmesi açısından önemli olmakla birlikte yeterli değildir. Rivâyetin muhaddislerin sahih hadîslerde gerekli gördüğü şartlara da sahip olması gerekir. Bu durumda, söz konusu rivâyet sıhhat incelemesi sonrasında hangi kategoride değerlendiriliyorsa onun hükmü odur. Sahihtir, hasendir, zayıftır veya mevzudur. Dolayısıyla rivâyetin durumuna göre hüküm değişir. Bu açıklamalara bakılarak, meşhur hadîs kapsamında zikredilen her hadîsin zikrettiğimiz ölçütler çerçevesinde değerlendirileceğini anlamış oluruz. Hadîs ister halk arasında, ister sufiler, isterse fakihler arasında şöhret bulsun, fark etmez, her bir rivâyet hadîs bilginlerinin yöntemleri usûlünce sıhhat testine tabi tutulur. Değerlendirme sonrasında onun sıhhatiyle ilgili karar verilir ve amel etmeye uygun olup olmadığı ortaya konur.

Bununla beraber, yukarıda da değinildiği gibi, Hanefîler meşhûru hadîsçilerden farklı tarif ederler ve meşhur hadîsi, haber-i vâhid içerisinde değerlendirmezler. Onlara göre meşhûr hadîs, haber-i vâhid ile mütevatir arasında bir yerdedir. Böyle olunca hükmü de değişir. Onlara göre meşhûr hadîs ilm-i tuma'nîne yani kesine yakın bilgi ifade eder. Bu tür hadîslerle amel etmek vaciptir. İnkar eden dalaletle suçlanır.

Azîz Hadîs (الحديث العزيز)

Ahad haberlerin ikinci kısmı *azîz*dir. Sözlük anlamı itibarıyla "değerli, kıymetli, şerefli" demektir. Türkçemizde "aziz dostum" derken aynı anlama vurgu yaparız. Istılâhî olarak "her tabakada en az iki râvî tarafından rivâyet edilen hadîs"e denir. Esasında hadîsin tek bir kişi tarafından rivâyet edildiği zannediliyorken başka bir râvînin daha rivâyet ettiği anlaşılmış, böylece birinci hadîs değer kazanıp kuvvetlenmiştir. Bir anlamda, tek isnâdla nakledildiği sanılan ilk hadîs, tespit edilen diğer isnâdla desteklenerek güçlenmiştir, değerlenmiştir.

Misal:

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

"Sizden biri beni annesinden, babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe tam iman etmiş olmaz." (*Buhârî*, İman, 7).

Bu hadîsi sahabeden Enes b. Mâlik ve Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik'ten Katâde ve Abdulaziz b. Suheyb, Katâde'den Şu'be b. Haccâc ve Saîd, Abdulaziz b. Suheyb'den İsmail b. Uleyye ve Abdulvâris b. Saîd rivâyet etmiştir. Görüldüğü üzere her tabakasında en az iki râvî bulunduğundan dolayı azîz olarak isimlendirilmiştir.

Ferd Hadîs (الحديث الفرد)

Ferd lügatta bir, tek, yegâne manalarına gelmektedir. Türkçemizde kullandığımız "fert" kelimesi budur. Hadîs İlminde ise, hadîsin tek râvî tarafından rivâyet edildiğini belirtmek için kullanılan bir ifadedir. Bir hadîsin metninin teferrüdünü yani tek râvî tarafından rivâyet edilişini tespit etmek, hem metin hem de sened açısından önemlidir. Çünkü hadîsin başkalarınca rivâyet edilip edilmediğini belirlemek, metnini sıhhat yönüyle değerlendirmek ve en nihayet hakkında karar vermek açısından mühimdir.

Ferd hadîsler, ferd-i mutlak ve bir yöne nispetle ferd (ferd-i nisbî) diye iki kısma ayrılmaktadır.

Ferd-i mutlak: (الفرد المطلق)

"Ondan sonrasında tarikleri çoğalmakla birlikte, bir râvîden sadece bir kişinin rivâyet ettiği hadîstir." Tariften de anlaşılacağı üzere, bir hadîsin metnini bir kişiden sadece tek râvî rivâyet etmekte, ondan ise birden fazla râvî nakletmektedir.

Misal:

Abdullah b. Ömer'den sadece Abdullah b. Dînâr'ın rivâyet ettiği hadîs:

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ الْوَلَاءِ وَعَنْ هِبَتِهِ

"Rasûlullah azatlı kölenin ölmesi durumunda velâyet hakkının[1] satın alınmasını ve hibe edilmesini yasakladı." (*Buhârî*, Itk, 10). Velâ: Kölenin ölmesi durumunda daha yakın asabesi yoksa, azat edenin ona vâris olması.

Ferd-i nisbî (الفرد النسبي)

“Bir yöne nispetle/bir yönüyle teklik arz eden hadîs.”

Ferd-i nisbînin birçok çeşidi bulunmaktadır. Burada bir örnekle yetinmek istiyoruz:

Bir şehirle kayıtlı hadîs:

Sadece bir belde ehlinin birbirlerinden naklettikleri hadîslerdir. Bu yönüne nisbetle ferd-i nisbî adı verilmiştir.

Misal:

كَانَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يُضَحِّي بِكَبْشَيْنِ بِكَبْشٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبِكَبْشٍ عَنْ نَفْسِهِ وَقَالَ كَانَ أَمَرَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أُضَحِّيَ عَنْهُ فَأَنَا أَبَدًا أُضَحِّي عَنْهُ

Ebû Nasr Ahmed b. Sehl > Salih b. Muhammed b. Habîb > Alî b. Hukeym > Şerîk > Ebu'l-Hasnâ > Hakem b. Uteybe tarikiyle Haneş'den rivayet edilen hadîs: Hz. Ali kurbanda iki koç keserdi. Bunlardan birisini kendisi, diğerini de Rasûlullah adına keser ve şöyle derdi: ‘Rasûlullah bana kendisi adına kurban kesmemi emretmişti. Ben de her zaman onun adına kesiyorum." (Hâkim, *Ma’rife*, s. 96-7. Hadîs için bkz. *Ebû Dâvûd*, Dahâyâ, 2).

Bu rivâyeti sadece Kûfeliler nakletmiş olup sened başından sonuna kadar Kûfelilerden oluşmaktadır.

Bazı hadîsler başka râvîler tarafından rivâyet edilmekle beraber sika olarak sadece bir kişi tarafından rivâyet edilmişse buna da ferd-i nisbî denir.

Garîb Hadîs (الحديث الغريب)

Garebe fiili vatanından uzak kaldı, ailesinden ayrı düştü manalarına gelmektedir. Sıfat-ı müşebbehe olan *garîb* ise -dilimizde de kullanıldığı üzere- ailesi olmayan, yurdundan uzak kimse demektir.

Istılahî olarak garîb hadîsin tarifi şöyledir: "Râvînin şeyhinden (hocasından) rivâyetiyle tek kaldığı hadîstir." Böyle bir hadîs, yalnızlık yönüyle garîb'le benzeştiğinden bu adla isimlendirilmiştir.

Garib hadîsin de bir çok çeşidi vardır. Bunlardan iki tane örnek vermekle yetineceğiz.

1-Sened ve metin yönüyle garîb hadîs*:* Sadece bir tarikle rivâyet edilen hadîstir. Ferd-i mutlak da buna girer.
Misal:

كَلِمَتَانِ خَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ ثَقِيلَتَانِ فِي الْمِيزَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ الْعَظِيمِ

Muhammed b. Fudayl'ın Umâre b. Ka'kâ' > Ebû Zur'a vasıtasıyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiği hadîs: *"İki kelime var ki, bunlar Rahman nezdinde sevilir, söylenmesi lisana hafif gelir, ancak mizanda ağırdırlar: Subhânellâhi ve bi hamdih ile subhânellâhi'l Azîm."* (*Buhârî*, Tevhîd, 58).

Bu hadîs, Ebû Hureyre'den itibaren Muhammed b. Fudayl'a kadar sadece senedde zikredilenlerin birbirlerine nakletmeleri suretiyle rivâyet edilmiştir.

2-Sadece sened yönüyle garîb hadîs: Bir hadîsin bir râvîden veya bir sahabiden veya birkaç râvîden birkaç tarikle geldiği meşhur iken, râvîlerden birisinin teferrüd edip hadîsi meşhur olduğu tarik dışında başka birisinden rivâyet etmesidir.

Ferd hadîsle ile Garîb hadîs arasındaki fark:

Mutlak olarak "ferd" denildiğinde bununla daha ziyade ferd-i mutlak kastedilir, ferd-i nisbî murat edilmez. Ancak, ferd-i nisbî için "garîb" dendiği de olur. Ayrıca bazı âlimler ferd ile garîb arasında fark gözetmezler. Bununla birlikte evlâ olan ayrı hadîs şekli olarak kabul edilmeleridir. Çünkü ferd hadîsin bazı kısımları garîb hadîs başlığı altına girmemektedir. Bazı şehirlilerin, bazı kabilelerin rivâyetlerinde teferrüd ettikleri hadîsler gibi.

İTİKADÎ VE AMELÎ MEZHEPLERE GÖRE MÜTEVÂTİR İLE HABER-İ VÂHİDİN SUNDUĞU BİLGİNİN DEĞERİ

1.Kelâm ve usûl bilginleri haberleri üçe ayırmaktadırlar: Doğruluğu bilinenler, yalan olduğu bilinenler, doğru veya yalan olduğu bilinmeyenler. Bu ayrıma göre mütevâtir haberler doğruluğu bilinenler grubuna girmektedir. Zira bir haberin mütevâtir olması onun Hz. Peygamber'e kadar ulaştığının kesin olması anlamına gelmektedir. Bu nedenle mütevâtir haber kesin bilgi ifade etmektedir. Hz. Peygamber'e aidiyeti kesinlik arz eden bir bilginin inkarı ise insanı küfre götürmektedir. Çünkü bu kişi bir anlamda Hz. Peygamber'in bizatihi kendisini yalanlamış olmaktadır. Burada inkar derken haberin varlığını inkar etmeyi

kastetmekteyiz. Yoksa mütevâtir haberin varlığını kabul etmekle birlikte bunun nasıl anlaşılması gerektiği hususunda farklı bir düşünceye sahip olan kişi küfre nispet edilmez.

2.Haber-i vâhidin durumuna gelince: Rasûlullah döneminde güvenilir olduktan sonra tek kişinin verdiği haberle amel ediliyordu. Ancak özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle birlikte başlayan süreçte insanlar siyasî ve itikadi olarak farklı yollar tutmaya başlamış ve bazı gruplar kendi yollarının en doğru yol olduğunu göstermek amacıyla Allah Rasûlüne hadîs isnâd etmeye başlamışlardır. Bu ise önceki dönemlerde var olan güven duygusunu büyük oranda yaralamış ve mütevâtir olmayan başka bir deyişle haber-i vâhid olan haberlerin dinde delil olup olmayışının sorgulanması sonucunu doğurmuştur.

a.Kelâm âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre, âhâd hadîsler tevâtür derecesinde olmadıkları için, kesin bilgi arz etmeyip zan ifade ederler. Zan ifade eden deliller ise, itikadda aslî delil hüviyetinde olmadığından -istifade edilmekle birlikte- inanç konuları doğrudan bunların üzerine bina edilmez. Zira zan ile doğruluk ihtimali ağır basmakla birlikte yanlış olma ihtimali de söz konusudur. Bu nedenle inanç konuları gibi esaslı meseleler zan ifade eden deliller üzerine inşa edilmez, temellerinin son derece sağlam olması gerekir. Nitekim İmam Mâtûrîdî haber-i vâhidlerin mütevâtir gibi olmadıklarından, gerçeği tam olarak yansıtamayacaklarını, bununla birlikte bu nasların râvîlerinin ve metinlerinin tetkik edilmesi sonucunda ortaya çıkacak kanaate göre hareket edilebileceğini benimsemiştir. Eş'ariyye mezhebinin görüşleri de Mâtûrîdiyye'ye yakındır. Nitekim Ebu'l-Hasan el-Eş'arî haber-i vâhidin amelî konularda kesin olarak kabul edilmesi gerektiğini söyler. Akâid alanına gelince, Eş'arîler bu sahadaki haber-i vâhidlerin zan ifade ettiklerinden dolayı kesin delil teşkil etmeyeceğini benimsemişlerdir.

b.İnanç konularında durum böyle iken, İslam Hukuku alanındaki duruma baktığımızda şöyle bir tabloyla karşılaşırız: Fukahanın büyük çoğunluğu haber-i vâhidlerin fıkıh alanında delil olarak alınabileceğini benimsemişlerdir. Haber-i vâhid kesin bilgi gerektirmez ancak amel gerektirir demişlerdir. Burada unutmamamız gereken husus, haber-i vâhidin amel edilebilir sağlamlıkta bizlere kadar gelmiş olması gerektiğidir. Bu bağlamda Ebû Hanife, senedin sağlam olmasını arama yanında, Kur'an'daki açık/sarîh âyetlere aykırılık arz eden âhâd haberlerin reddedilmesi gerektiğini benimsemiştir. (Burada Hanefîlerin habe-i vâhid tanımının hadîsçilerden farklı olduğunu, meşhur haberin haber-i vâhid içerisine sokulmadığı, hatta meşhur hadîsi de hadîsçiler gibi tarif etmediklerini hatırlayalım). Zira Hz. Peygamber'in, getirmiş olduğu kitaba aykırı bir söz söylemesi veya eylemde bulunması düşünülemez. Bunun yanında, akla aykırı haber-i vâhidlerin de reddedilmesi gerekir. Burada gözetilmesi gereken ince bir çizgi bulunmaktadır:

Haber-i vâhidin çeşitli deliller ışığında reddedilmesi Hz. Peygamber'in yalanlanması demek değildir. Bilakis Allah Rasûlüne nispet edilen sözün kabul edilmemesi demektir. Ebû Hanife'nin bu yaklaşımı diğer mezheplerde de benzer şekilde yer almaktadır.

c.Bunun yanında Hanefî bilginler meşhur hadîslerin âhâd ile mütevâtir arasında yer aldığını ancak mütevâtire yakın olduğunu ve bu sebeple sunduğu bilginin kuvvetli zan ifade ettiğini, inkâr edenin dalâletle suçlandığını, amel etmenin de vacip olduğunu yukarıda ifade etmiştik.

KAYNAĞA YAKINLIĞINA GÖRE SENED ÇEŞİTLERİ

İsnâd, dine, kendisinden olmayan bir şeylerin katılmaması açısından son derece önemlidir. Bizler isnâdı yani hadîslerin râvîlerini tetkik etmek suretiyle Allah Rasûlü'nden gelen güvenilir rivâyetleri tespit edebilmekteyiz. Hangi hadîslerin sahih veya sahih olmadığını anlayabilmekteyiz. Bu hadîslerle kelâmullahı sağlıklı bir şekilde yorumlayıp, hadîsler ışığında dinin buyruklarını tatbik etmekteyiz. Bu sebeple Abdullah ibnu'l-Mubârek "İsnad dindendir. İsnad olmamış olsaydı herkes istediğini söylerdi… Diniyle ilgili bir hususu isnâdsız öğrenmek isteyen, çatıya merdivensiz çıkmaya çalışan kimse gibidir." demiştir. İbn Sîrîn de hadîsleri alırken isnâdın ne kadar önemli olduğuna dikkat çekerek "Bu ilim dindir. Dini kimden aldığınıza dikkat edin." diye tavsiyede bulunmuştur. Sufyânu's-Sevrî'nin "İsnad müminin silahıdır. Silahı olmazsa (sahihleri tespit edip mevzuları ayıklamak için) ne ile savaşacak?" demesi de bu hususa vurgu yapmaktadır.

İsnâd, Hz. Peygamber'den nakledilen hadîsin onun tarafından söylendiğini ispat etmek için bir araçtır. Araştırmamız sonucunda bu aracın güvenilir veya güvenilmeyecek bir haberi bize ulaştırdığını tespit ederiz. İsnad olmadığında ise sözün Hz. Peygamber'e ait olup olmadığını ispat edebileceğimiz bir delilimiz kalmaz. Çünkü onun Allah Rasûlüne kadar ulaştığını sened dışında ispat edebileceğimiz bir argümanımız yoktur. Bu ise senedin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan dolayıdır ki muhaddisler isnâdları en ince ayrıntılarına varıncaya kadar tetkik etmişler ve râvîlerin durumlarını açıklayan çalışmalar yapmışlardır. Onların çalışmalarından biri de isnâdları râvî sayıları itibarıyla incelemeleridir. Şimdi bu hususu ayrıntılı olarak ele alacağız.

ÂLÎ VE NÂZİL İSNÂD (الإسناد العالى   الإسناد النازل)

İsnadlar, içerdikleri râvî sayısına göre ikiye ayrılmaktadır. Âlî ve nâzil. Kelime anlamı itibarıyla *âlî*, değerli, yüksek olan anlamına gelmektedir. *Nâzil* de aşağı inen anlamındadır. Istılahi olarak ise, râvî sayısı az olan isnâda âlî isnâd, çok olana da nâzil isnâd denir. Bu hususu biraz açacak olursak:

Muhaddisler alacakları hadîslerin senedlerinde yer alan râvî sayısının az olmasına ehemmiyet vermişlerdir. Zira sayının az olması, o rivâyet ile Hz.

Peygamber arasındaki kişi sayısının az olması demektir. Başka bir ifadeyle, Hz. Peygamber'e daha kısa yoldan ulaşmasıdır. Bu ise hadîsin olduğu gibi aktarıldığı yönündeki inancı kuvvetlendirir. Râvî sayısı arttığında ise Hz. Peygamber ile aradaki kişiler zinciri uzamaktadır. Bunun anlamı ise rivâyetin aktarılmasında muhtemel hataların artması demektir. Zira insan sayısı ne kadar artarsa hata ihtimali de o derecede artacaktır. Bu nedenle muhaddisler hadîsi alacakları kişi ile Hz. Peygamber arasındaki râvî sayısının olabildiğince az olmasını arzulamışlar, böylesi rivâyetleri tespit etmeye ve bunlara eserlerinde yer vermeye gayret etmişlerdir.

Burada hatırlatılması gereken çok önemli bir husus bulunmaktadır: İsnaddaki râvî sayısının az olması, o hadîsin mutlaka sahih olduğu anlamına gelmez. Önemli olan isnâdın âlî olması yanında bu isnâdda yer alan râvîlerin de güvenilir olmalarıdır. Dolayısıyla isnâdında zayıf veya hadîs uyduran birinin bulunduğu isnâdın âlî olması onu diğer rivâyetlere önceletmez. Bu nedenle, isnâdın hem âlî olması hem de râvîlerinin güvenilir kimseler olması gerekmektedir. Bu iki şarta sahip olduğu zaman o hadîs, isnâdında pek çok râvî bulunan nâzil isnâda göre daha değerlidir. Bununla birlikte isnâdı nâzil olmakla birlikte, içerdiği râvîler güvenilir kimselerden oluşan nice hadîs, râvîlerinde kusurlar bulunan pek çok âlî isnâda göre daha muteberdir.

Bir isnâd neye göre âlî sayılıyor veya nâzil kabul ediliyor, diye son derece makul bir soru akla gelebilir:

Herhangi bir dönemde yaşamış olan râvînin, Hz. Peygamber'den aktardığı rivâyette asgari olarak kaç râvînin bulunması gerektiği hesaplamalarla tespit edilebilir. Kaç yıl yaşadığından hareketle, kendisinden önceki insanların da ömürleri veya yaşadıkları dönem tespit edilerek Allah Rasûlü'nden kaç râvî vasıtasıyla hadîsi aktarabileceği ortaya konulur. Bu durumda –diyelim ki- üç râvîyle Hz. Peygamber'den hadîs rivâyet edebileceği tespit edilir ve de o kişi bu şekilde rivâyet ederse, bu isnâd âlî isnâd olur. Ancak aynı şahıs beş kişi vasıtasıyla rivâyet ederse, bu sefer isnâd nâzil olmuş olur. Aynı dönemde yaşamış olan iki kişinin rivâyet ettikleri hadîslerin karşılaştırılmasında da aynı durum ortaya çıkar. Biri beş kişi vasıtasıyla rivâyet ederken ikincisi yedi kişi vasıtasıyla rivâyet ediyorsa birincisi âlî, ikincisi nâzil olur. Bunu biraz daha açacak olursak:

Bazen aynı hadîs metninin farklı isnâdlarının veya metinleri farklı olsa bile farklı isnâdların karşılaştırılması sonrasında ilk kaynağa diğerlerine göre en az râvî ile ulaşan isnâda âlî isnâd, daha fazla râvî ile ulaşana da nâzil isnâd denir. Dolayısıyla karşılaştırma sonrasında bir rivâyet diğer rivâyete veya rivâyetlere göre âlî veya nâzil olabilmektedir. Örneğin Buhârî'nin Süleyman b. Harb > Şu'be > Vâsıl b. el-Ahdeb > el-Ma'rûr b. Suveyd > Ebû Zer tarikiyle rivâyet ettiği hadîs:

حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاصِلٍ الْأَحْدَبِ عَنْ الْمَعْرُورِ بْنِ سُوَيْدٍ قَالَ لَقِيتُ أَبَا ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ حُلَّةٌ فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ إِنِّي سَابَبْتُ رَجُلًا فَعَيَّرْتُهُ بِأُمِّهِ فَقَالَ لِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَعَيَّرْتَهُ بِأُمِّهِ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ إِخْوَانُكُمْ خَوَلُكُمْ جَعَلَهُمْ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدِهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ

Bu rivayette el-Ma’rûr şöyle demektedir: Ebû Zer ile Rebeze’de karşılaştım. Üzerinde bir cüppe, kölesinin üzerinde de bir cüppe vardı. Ona, kölesine de kendi elbisesinden giydirmesinin nedenini sorduk. Şöyle cevap verdi: Ben (bir defasında) bir adamla sövüşmüş ve onu anasından dolayı ayıplamıştım. O zaman Hz. Peygamber bana şöyle buyurdu: *"Ebû Zer! Sen onu anasından dolayı mı ayıpladın? Şüphesiz sen, kendisinde cahiliye izi bulunan birisin! Hizmetçileriniz, Allah’ın emrinize verdiği kardeşlerinizdir. Öyleyse kimin elinin altında kardeşi bulunursa, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onlara güçleri yetmeyecekleri işler de yüklemeyin. Şayet yüklerseniz, yardım edin."* (*Buhârî*, İman, 22).

Bu hadîsi Müslim de, Muhammed b. el-Musennâ > Muhammed b. Ca’fer > Şu’be > Vâsıl el-Ahdeb > el-Ma’rûr b. Suveyd > Ebû Zer tarikiyle rivâyet etmektedir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ وَاصِلٍ الْأَحْدَبِ عَنْ الْمَعْرُورِ بْنِ سُوَيْدٍ قَالَ رَأَيْتُ أَبَا ذَرٍّ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ وَعَلَى غُلَامِهِ مِثْلُهَا فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ قَالَ فَذَكَرَ أَنَّهُ سَابَّ رَجُلًا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَيَّرَهُ بِأُمِّهِ قَالَ فَأَتَى الرَّجُلُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّكَ امْرُؤٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ إِخْوَانُكُمْ وَخَوَلُكُمْ جَعَلَهُمُ اللَّهُ تَحْتَ أَيْدِيكُمْ فَمَنْ كَانَ أَخُوهُ تَحْتَ يَدَيْهِ فَلْيُطْعِمْهُ مِمَّا يَأْكُلُ وَلْيُلْبِسْهُ مِمَّا يَلْبَسُ وَلَا تُكَلِّفُوهُمْ مَا يَغْلِبُهُمْ فَإِنْ كَلَّفْتُمُوهُمْ فَأَعِينُوهُمْ عَلَيْهِ

Bu rivayette el-Ma’rûr şöyle demektedir: Ebû Zer’i kendi üzerinde bir cüppe, kölesinin üzerinde de bir cüppe varken gördüm... (*Müslim*, Eymân, 40). (Rivayetin senedinde düzenleme yapılmıştır).

Aynı dönemde yaşamış olan Buhârî ile Müslim'in aynı olayı anlatan iki rivâyetini karşılaştırdığımızda, Buhârî'nin isnâdının beş râvîden, Müslim'in isnâdının ise altı kişiden oluştuğunu görmekteyiz. Bu durumda Buhârî'nin isnâdı Muslim'inkine göre âlî olmaktadır. Müslim'inki de Buhârî'ye göre nâzil olmaktadır.

ÂLİ VE NÂZİL İSNADLA İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

Senedler, Kaynak ile son râvî arasındaki râvîlerin sayımına göre farklı isimler alırlar. İlk kaynak (Rasûlullah, sahâbe, tabiîn) ile son râvî arasındaki ravîler sayılır. Aradaki râvîlerin sayısı iki ise bu isnâda "sünâî (الثنائى)" denilir. Eğer üç ise "sülâsî (الثلاثى)", dört ise rübâî, beş ise humâsî, altı ise südâsî, yedi ise sübâî, sekiz ise sümânî, dokuz ise tusâ'i, on ise uşârî denilir.

Özet

- Hz. Peygamber'den nakledilen hadîslerin sıhhat durumlarını tespit etmek son derece önem arz etmektedir. Zira Kur'an yanında hadîsler dinimizi öğrenmemiz için ikinci dayanağımızdır.
- Hadîsler son derece önemli olmakla birlikte, delil olarak kullanacaklarımızın amel edilmeye uygun olması gerekir. Böylesi hadîsler ise iki yolla tespit edilir: Ravilerinin güvenilir olup olmadıklarının belirlenmesi ile hadîsin Kur'an, sahih hadîs, akıl gibi delillere aykırılık arz etmediğinin anlaşılması.
- Hadîslerin ravilerinin durumlarını tespit etmek rivayetlerin sıhhatini belirlemek için çok mühim olduğundan, hadîsçiler ravilerle ilgili tüm bilgileri toplamaya gayret etmişler ve bu alanda pekçok müstakil çalışmalar yapmışlardır. Bu sayede bizler, her hangi bir hadîsin senedinde geçen ravilerin durumlarını öğrenmek istediğimizde ilgili eserlere müracaat ediyoruz.
- Muhaddisler ravilerin tek tek durumlarını araştırmak yanında, bir hadîsi rivayet eden ravilerin sayısı ile bir raviyle Hz. Peygamber arasında yer alan kişi sayısı açısından da rivayetleri değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Bu yolla hadîsleri kategorize ederek nasıl değerlendirilecekleri ve hangi konumda kabul edilecekleri hususunda genel ölçütleri koymuşlardır. Tek ravi tarafından rivayet edilen veya bir açıdan diğer rivayetlere göre farklılık arz eden rivayetlere bakışımızın ne olması gerektiğinin temel kıstaslarını koymuşlardır. Bunun yanında, pekçok ravi tarafından rivayet edilen ve mütevatir olarak adlandırılan hadîslerin sunduğu bilginin kesin olduğunu gerekçeleriyle izah etmişlerdir.

Etkileşimli Alıştırmalar

Alıştırmalar

- Öğrendiklerinizi etkileşimli alıştırmalarla pekiştirebiirsiniz.

Ödev gönderimi

Ödev

- Mütevatir hadîsin neden kesin bilgi ifade ettiğini ve bu tür haberleri inkar edenlerin niçin müslüman kabul edilmediğini gerekçelendiriniz. Bunun yanında, "hadîsler olmadan İslam yaşanamaz" tespitini Hz. Peygamber'in hayatını ve rehberliğini göz önüne getirerek yorumlayınız. Son olarak, bu ünitede ele alınan konulara odaklanarak, muhaddislerin hadîslerin sahihlerini bize sunmak için gösterdikleri yoğun çabayı, karşınızda birinin olduğunu ve onu ikna etmeye çalıştığınızı var sayarak izah ediniz.

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan “bölüm sonu testi” bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. **Mütevâtir ve haber-i vâhidle ilgili olarak aşağıdaki sözlerden hangisi doğrudur?**
   a) Mütevâtir haberler ilm-i yakîn, haber-i vâhidler ise zan ifade ederler.
   b) Haber-i vâhidler bazen mütevâtir haberlerden daha sağlam bilgi sunabilirler.
   c) Bir haberin mütevâtir olması için bir tabakada râvî sayısı üçün altına düşse bile diğer tabakalarında bu sayının üçten fazla olması gerekir. Haber-i vâhidlerde ise râvînin her tabakada bir kişi olması onu vâhid haber saymak için yeterlidir.
   d) Kur’an mütevâtirdir, hadîslerin ise tamamı âhâd haberlerdir.
   e) Bir haberin manevî mütevâtir olması için tüm tariklerinin metinlerinde sadece aynı şeyden bahsedilmesi gerekirken haber-i vâhidlerde bu şart yoktur.

2. **Mütevâtir hadîsle ilgili olarak aşağıdaki şıklardan hangisi <u>yanlıştır</u>?**
   a) Baştan sona yakın ifadelerle nakledilmiş mütevâtir hadîslere lafzî mütevâtir diyenler vardır.
   b) Lafızlarında farklılıklar olan ve pek çok râvî tarafından rivâyet edilmiş olan hadîsleri Hz. Peygamber’in farklı zamanlarda buyurmuş olması ihtimal dahilindedir.
   c) Bir hadîsin manevî mütevâtir kabul edilebilmesi için ortak manaya vurgu yapması gerekir.
   d) Bir hadîsin manevî mütevâtir sayılabilmesi için hadîsin içinde en az iki konunun geçmesi gerekir.
   e) Mütevâtir hadîsleri inkar eden kişi İslam dairesinin dışına çıkar.

3. Tevâtür şartlarını taşımayan ve her nesilde râvî sayısı ikiden fazla olan hadîse ne denir?

a) Azîz

b) Meşhur

c) Garîb

d) Humâsiyyât

e) Nâzil

4. “Sen olmasaydın, sen olmasaydın, alemleri yaratmazdım” hadîsi için aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a) Fakihler arasında meşhur olan sahih bir hadîstir.

b) Mütevâtir hadîslerden biridir.

c) Azîz hadîslerdendir.

d) Garîb hadîstir.

e) Sufiler arasında meşhur olmakla birlikte mevzu hadîstir.

5. Değerli, kıymetli, şerefli hangi kelimenin anlamıdır?

a) Garîb

b) Azîz

c) Meşhur

d) Nâzil

e) Âlî

6. **Bir hadîs başka râvîler tarafından rivâyet edilmekle birlikte sika olarak sadece bir kişi tarafından rivâyet edilirse, buna ne ad verilir?**

   a) Ferd-i mutlak

   b) Ferd-i nisbî

   c) Senedin bir kısmı yönüyle garîb

   d) Rubâiyyât

   e) Hadîs âlimleri arasında meşhur hadîs

7. **Bir hadîsin bir râvîden geldiği meşhur iken râvîlerden birinin hadîsi bir başkasından rivâyet etmesine ne denir?**

   a) Sened ve metin yönüyle garîb

   b) Senedin bir kısmı yönüyle garîb

   c) Sadece sened yönüyle garîb

   d) Ferd-i mutlak

   e) Hadîsin metninin bir kısmının garîb olması

8. **Haber-i vâhidler mütevâtir gibi değillerdir. Bu nedenle gerçeği tam olarak yansıtamazlar. Bununla birlikte, râvîlerinin ve metinlerinin tetkik edilmesi sonucunda ortaya çıkacak kanaate göre hareket edilebilir. Bu yaklaşım aşağıdakilerden hangisine aittir?**

   a) İmam Mâtûrîdî

   b) Ebû Hureyre

   c) Abdullah b. Ömer

   d) Sufîler

   e) Hâricîler

9. Âlî ve nâzil isnâdla ilgili olarak aşağıdaki ifadelerden hangisi <u>yanlıştır</u>?

a) İsnadda râvî sayısının az olması o hadîsin mutlaka sahih olduğu anlamına gelmez.

b) Bir râvînin rivâyet edebileceği asgari sayıdaki kişi vasıtasıyla naklettiği hadîsin isnâdına âlî isnâd denir.

c) Aynı dönemde yaşayan iki kişinin naklettiği hadîsin biri âlî diğeri nâzil olabilir.

d) Bazı nâzil isnâdlar âlî isnâdlardan daha sahih olabilir.

e) Bir isnâdın âlî olabilmesi için son râvîsinin hicrî üçüncü asırda yaşaması gerekir. Sonraki dönemlerde âlî isnâd olmaz.

10. Son râvî ile Hz. Peygamber arasındaki kişi sayısı üç olursa bu hadîse ne denir?

a) Sulâsî

b) Sunâî

c) Sudâsî

d) Humâsî

e) Sumânî

Cevap Anahtarı

1-a,2-d,3-b,4-e,5-b,6-b,7-c,8-a,9-e,10-a

YARARLANILAN TÜRKÇE KAYNAKLAR

Enbiya Yıldırım, Hadîs Meseleleri

Enbiya Yıldırım, Hadîste Metin Tenkidi

Mustafa Ertürk, Haber-i Vâhid, DİA, XIV/349

Yusuf Şevki Yavuz, Haber-i Vâhid, DİA, XIV/352-355

Aydınlı, Abdullah. (2006). Hadîs Istılahları Sözlüğü. İstanbul: Hadîsevi Yayınları.

Aydınlı, Abdullah. (2009). *Hadîs Tesbit Yöntemi*, , İstanbul: Rağbet Yayınları.

Babanzâde, Ahmed Naim. (1987). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. Ankara: DİB Yayınları.

Başaran, Selman – Sönmez, M. Ali. (1993). Hadîs Tarihi ve Usûlü. Bursa.

Çakan, İsmail Lütfi. (2008). *Hadîs Usûlü.* İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

Hamidullah, Muhammed. (1967). *Muhtasar Hadîs Tarihi.* Çev. Kemal Kuşcu. İstanbul: Bahar Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1998). *Hadîs Tarihi*. Ankara: Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (2003). *Hadîs Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları.

Okiç, Tayyib. (1959). *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.

Yardım, Ali. (1984). *Hadîs I-II*. İzmir: Dokuzeylül Üniv.Yayınları.

Yücel, Ahmet. (2011). *Hadîs Usûlü.* İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

Yücel, Ahmet. (2011). *Hadîs Tarihi.* İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

HADÎS USÛLÜ III

SIHHATİNE GÖRE HADÎSLER

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Yrd. Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

İÇİNDEKİLER

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Sıhhat yönünden hadisleri değerlendirebilecek,
  - Sahîh hadisin tanımını, kaynaklarını ve hükmünü öğrenebilecek,
  - Hasen hadisin tanımını, kaynaklarını ve hükmünü öğrenebilecek,
  - Zayıf hadis çeşitlerinin tanımlarını öğrenebilecek,
  - Zayıf hadislerle amel etme hususundaki görüşleri öğrenebileceksiniz.

ÜNİTE

12

GİRİŞ

Hadîsler tarih boyunca farklı bakış açılarına göre isimlendirilmişlerdir. Daha önce de bahsedildiği gibi kaynağı yani ait olduğu kişi açısından hadîsler; kudsî, merfû, mevkûf ve maktû, râvî sayısı açısından mütevatir ve âhâd, sıhhat yani Hz. Peygamber'e ait olup olmamaları açısından ise sahîh, hasen, zayıf (za'îf) ve mevzû isimleriyle anılmışlardır.

Mütevatir olarak nakledilen hadîslerin Hz. Peygamber'e ait oldukları hususunda herhangi bir şüphe bulunmamaktadır, yani onların hepsi kesin olarak sahîhtir. Âhâd denilen meşhûr, azîz ve ferd/garîb hadîsler ise sahîh, hasen, zayıf (za'îf) ve hatta mevzû olabilir.

Bu ünitede sıhhat açısından hadîs çeşitleri olan sahîh, hasen ve zayıf (za'îf) hadîsi çeşitleriyle birlikte tanıtmaya çalışacağız.

SAHÎH HADÎS VE ÇEŞİTLERİ (اَلْحَدِيثُ الصَّحِيحُ)

Sahîh Hadîsin Tanımı

Adalet ve zabt sahibi râvîlerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadise, sahîh hadis denir.

Sahîh hadîs; adâlet ve zabt sahibi râvîlerin muttasıl bir senedle rivâyet ettikleri şâz ve muallel olmayan hadîstir. Bu tanıma göre bir hadîsin sahîh olabilmesi için şu beş şartı taşıması gerekir:

a) Râvîlerin adâlet sahibi olması: Hadîsin senedinde yer alan her bir râvînin; müslüman, büluğ çağına ermiş, akıllı, dinin emirlerini yapıp yasaklarından kaçınan ve kişiliğe zarar verici söz ve davranışlardan sakınan olması gerekir. Bu özellikleri taşıyan râvîye âdil denilir.

b) Râvîlerin zabt sahibi olması: Zabt; râvînin, ezberinden rivâyet ediyorsa naklettiklerini ezberlemiş olması, kitabından rivâyet ediyorsa kitabını her türlü değişiklikten koruması demektir. Dolayısıyla bir hadîsin sahih olabilmesi için senedde yer alan bütün râvîlerin, rivâyetlerini değişiklik yapmadan hafızada tutabilmeleri gerekir.

c) Senedin muttasıl/kesiksiz olması: İlk râvîden son râvîye kadar, râvîler arasında kopukluk olmaması, yani senedde yer alan râvîlerden her birinin hadîsi, kendisinden hadîs naklettiği hocasından bizzat almasıdır.

d) Hadîsin şâz olmaması: Sika yani adâlet ve zabt sahibi râvînin rivâyet ettiği hadîsin, diğer sika râvîlerin rivâyetlerine aykırı olmamasıdır.

e) Hadîsin muallel olmaması: Hadîsin, sıhhata zarar verecek gizli bir kusurunun bulunmaması.

Bir hadîsin sahîh olabilmesi için bu şartların hepsini taşıması gerekir, kendisinde bu şartlardan biri eksik olan hadîse, sahîh adı verilmez.

Sahîh Hadîs Çeşitleri

Sahîh hadîsler yukarıda zikredilen özellikleri bizzat veya dolaylı olarak taşımalarına göre, bir başka ifadeyle bu şartları en üst seviyede taşıyıp taşımamalarına göre iki kısma ayrılır:

Sahîh li-Zâtihi (اَلصَّحِيحُ لِذَاتِهِ)

Sahîh li-Zâtihi diye adlandırılan hadîs; yukarıda belirttiğimiz sıhhat şartlarını bizzat taşıyan hadîstir. Yani senedinin başından sonuna kadar sika râvîlerin muttasıl bir senedle birbirlerinden rivâyet ettiği şâzz ve muallel olmayan hadîstir.

Makbul râvîlerin hepsi aynı derecede değildir. Adâlet ve zabt sıfatlarını taşımada bazı râvîler, bazılarından daha üstündür. Bir hadîsin sıhhatinin derecesi, râvîlerinin adâlet ve zabt sıfatlarındaki derecelerine göredir. Bu sebeple bir hadîs, senedi muttasıl olup şâz ve muallel olmamakla birlikte râvîleri adâlet ve zabt sıfatları açısından en üst derecede ise o, sahîh li zâtihi olur. *Sahîh hadîs denilince, sahîh li zâtihi anlaşılır*.

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ عُمَارَةَ بْنِ الْقَعْقَاعِ بْنِ شُبْرُمَةَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ أَحَقُّ الناس بِحُسْنِ صَحَابَتِي قَالَ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أُمُّكَ قَالَ ثُمَّ مَنْ قَالَ ثُمَّ أَبُوكَ .

Bize Kuteybe b. Saîd rivayet edip (dedi ki), bize Cerîr, Umâre b. el-Ka'ka b. Şübrüme'den, o da Ebû Zür'a'dan, o da Ebû Hureyre (r.a.)'dan şöyle dediğini rivayet etti. Rasûlullah'a bir adam gelerek şöyle sordu: -"Ey Allah'ın Rasûlü! İnsanlar içinde güzelce hizmet ve sohbet etmeme en layık olan kimdir?." Hz. Peygamber; "Annendir" buyurdu, Adam: "Sonra kimdir?" deyince, Hz. Peygamber; "Annendir" buyurdu, Adam "Sonra kimdir?" diye sorunca, Hz. Peygamber yine "Annendir" buyurdu, Adam: "Ya sonra kimdir?" deyince, Hz. Peygamber; "Sonra babandır" buyurdu. (Buhârî, Edeb, 2; Müslim, Birr ve's-Sıla, 1; İbn Mâce, Edeb, 1.)

Bu hadîsin senedindeki râvîlerin hepsi, adâlet ve zabt sahibidir. Hadîsin isnâdı muttasıldır. Hadîs şâz ve muallel değildir. Dolayısıyla bu hadîs, sahîh hadîsin şartlarını bizzat taşıdığı için *sahîh li zâtihi*dir.

Sahîh li-Ğayrihi (اَلصَّحِيحُ لِغَيْرِهِ)

Muttasıl bir isnâdla rivâyet olunmuş, şâzz ve muallel olmamakla birlikte râvîlerinden birinin zabtının tam olmaması gibi bir eksiklik sebebiyle sahîh olamayan, ancak bu eksikliği başka bir rivâyetle giderilerek sahîh derecesine çıkan hadîstir. Yani bir râvîsinin zabtındaki kusur sebebiyle daha alt seviyedeki hasen li-zâtihi olarak isimlendirilen bir hadîs, başka bir sahîh isnâdla desteklenmesi durumunda sahîh li-ğayrihi seviyesine yükselmiş olur.

Sahîh hadisle amel etmek vaciptir.

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَوْلاَ أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلاَةٍ .

"Ümmetime zorluk verecek olmasaydım, onlara her namaz kılışlarında misvak kullanmayı emrederdim". (Tirmizî, Tahâret, 18.)

Bu hadîsin râvîlerinden Muhammed b. Amr, doğruluk ve saygınlıkla şöhret bulmuş kişilerdendir. Ancak hafızasının zayıf (za'îf) olduğu söylenerek tenkid edilmiştir. Bundan dolayı bu hadîs, hasen lizâtihi'dir. Ancak bu hadîs başka isnâdlarla da rivâyet edilmiştir. Şöyle ki Buhârî bu hadîsi Ebu'z-Zinâd > A'rec> Ebû Hureyre isnâdıyla rivâyet etmiştir. (Bkz., Buhârî, Cumua, 8.) Bu rivâyet, Muhammed b. Amr'ın bu hadîste hata yapmış olma ihtimalini ortadan kaldırmış ve böylece hadîs, hasen li zâtihî derecesinden *sahîh li ğayrihi* derecesine yükselmiştir.

Sahîh Hadîsin Hükmü

Sahîh hadîsle amel etmek; hadîs, usûl ve fıkıh âlimlerinin icmâsı ile vaciptir. Dinde, kendisiyle amel edilmesi gereken bir hüccet/delil'dir, onunla amel etmeyi terk etmek caiz değildir. Delil olma yönünden sahîh hadîsin, râvî sayısı yönünden meşhûr, azîz ve ferd olması arasında bir fark yoktur.

Sadece sahîh hadîsleri bir araya getirmek amacıyla birçok kitap yazılmıştır. Bunların en meşhûrları Buhârî (ö. 256) ve Müslim'in (ö. 261) el-Câmiu's-Sahîh adlı kitaplarıdır. Bu iki esere *Sahîhân* veya *Sahîheyn* denilmiş ve Kur'ân'dan sonra en güvenilir kitaplar olarak kabul edilmişlerdir.

Buhârî ve Müslim'in kitaplarına almadıkları diğer sahîh hadîsleri Tirmizî (ö. 279), Ebû Dâvûd (ö. 275), Nesâî (ö. 303) ve İbn Mâce'nin (ö. 273) *Sünen*'lerinde, İbn Huzeyme'nin (ö. 311) Sahîh'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354) Sahîh'i, Hâkim en-Neysâbûrî'nin (ö. 405) Müstedrek'i, Dârekutnî'nin (ö. 385) Sünen'i ve Beyhâkî'nin (ö. 458) Sünen'inde bulabiliriz. Başka bir ifadeyle sahih hadîsler sadece Sahîheyn'de aranmaz. Sahîheyn dışında sahih hadîs kitapları vardır ve onlarda da sahih hadîs bulunur. Dolayısıyla "Bir hadîs Sahîheyn'de yoksa, o sahîh değildir" şeklindeki bir anlayış yanlıştır.

HASEN HADİS VE ÇEŞİTLERİ (اَلْحَدِيثُ الْحَسَنُ)

Adalet sahibi olduğu halde zabt sıfatı tam olmayan (biraz zayıf olan) râvî veya râvîlerin, muttasıl bir senedle, şâz ve muallel olmaksızın rivayet ettikleri hadise, hasen li-zâtihi denir.

Hasen HadîsinTanımı

Hüsn kökünden türemiş olan hasen kelimesi sözlükte iyi, güzel anlamına gelmektedir. Hadîs terimi olarak hasen hadîs; sahîh hadîsin şartlarını taşımakla beraber sahîh hadîs râvîlerine nispetle bir veya birkaç râvîsinin zabtı daha az olan hadîs demektir. Hasen hadîs, sahîh ile zayıf (za'îf) arasında yer alan, fakat sahîhe daha yakın olan bir hadîs çeşididir. Hasen terimi hicrî üçüncü asırda Ali b. Medînî, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Dâvûd vd. tarafından kullanılmıştır. Ancak bu tabiri en çok kullanan ve ilk defa tarifini yapan Tirmizî olmuştur.

Hasen Hadîs Çeşitleri

Hasen hadîsler ikiye ayrılmaktadır:

Hasen li-Zâtihi (اَلْحَسَنُ لِذَاتِهِ)

Hasen li-zâtihi; adâlet sahibi olduğu halde zabt sıfatı tam olmayan (biraz zayıf (za'îf) olan) râvî veya râvîlerin, muttasıl bir senedle, şâz ve muallel olmaksızın rivâyet ettikleri hadîstir. Başka bir ifadeyle; sahîh hadîsin şartlarını taşımakla beraber, râvîlerinden bir veya bir kaçının zabt sıfatı tam olmayan hadîstir. Bu tanımlardan anlaşıldığına göre, hasen hadîs de sahîh hadîs gibi;

1- Adâlet sıfatına sahip râvîler tarafından rivâyet edilmiştir.

2- Senedi, Hz. Peygamber'e kadar muttasıldır yani râvîler arasında kopukluk yoktur.

3- Diğer güvenilir râvîlerin rivâyetlerine aykırı değildir, yani şâz değildir.

4- Sıhhatine zarar verecek herhangi bir gizli kusuru yoktur, yani muallel değildir.

Hasen li-zâtihi olan bir hadîs, kendisi gibi veya kendisinden daha kuvvetli başka bir tarikle/senedle rivâyet edildiğinde, *Sahîh li-ğayrihi* derecesine yükselir. Çünkü râvîlerin hafıza bakımından bir derece aşağı olmaları sebebiyle hafızaları hakkında meydana gelen tereddüt, hadîsin başka senedlerle rivâyet edilmesiyle ortadan kalkar. Râvîsinde bulunan kusur, başka senedlerle rivâyet edilmek suretiyle giderilemeyen hasen hadîs, *hasen li-zâtihi* adını alır.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ أَخْبَرَنَا بَهْزُ بْنُ حَكِيمٍ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي قَالَ : قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَنْ أَبَرّ ؟ قَالَ : أُمَّكَ، قَالَ قُلْتُ: ثُمَّ مَنْ ؟ قَالَ : أُمَّكَ، قَالَ قُلْتُ: ثُمَّ مَنْ ؟ قَالَ: أُمَّكَ، قَالَ قُلْتُ : ثُمَّ مَنْ ؟ قَالَ: ثُمَّ أَبَاكَ ثُمَّ الْأَقْرَبَ فَالْأَقْرَبَ .

“Bize Muhammed b. Beşşâr rivayet edip (dedi ki), bize Yahya b. Saîd haber verip (dedi ki), bize Behz b. Hakîm haber verip (dedi ki), bana babam, dedemden şöyle dediğini rivayet etti: Ben; “Ya Rasûlellah! Kime iyilikte bulunayım?” dedim, “Annene” buyurdu. “Sonra kime?” dedim, “Annene” buyurdu. “Sonra kime?” dedim, “Annene” buyurdu. “Sonra kime?” dedim, “Sonra babana, sonra da sırasıyla en yakınlarına” buyurdu”. (Tirmizî, Birr, 14.)

Bu hadîsin senedinde bulunan Behz, adâlet sahibi olmasına rağmen bazı rivâyetleri sebebiyle tenkide uğramış olması, onun zabtının azlığını gösterir. O, zabt yönünden sahîh hadîs râvîleri seviyesinde değildir. Bundan dolayı bu hadîs, Behz’in dedesinin başından geçen bir olay olarak hasen li-zâtihidir ve başka senedlerle de rivâyet edilmediği için sahîh li-ğayrihi seviyesine çıkamamıştır.

Sahîh ve hasen hadisin niteliklerinden bir veya bir kaçını taşımayan hadise, zayıf hadis denir.

Hasen li-Ğayrihi (اَلْحَسَنُ لِغَيْرِهِ)

Hasen li-ğayrihi; bir veya birkaç râvîsinin zabt sıfatının zayıf (za’îf) olması vb. sebeplerle aslında zayıf (za’îf) olan, ancak zayıf (za’îf)lığı başka rivâyetlerin desteğiyle giderilerek hasen niteliğini kazanan hadîstir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْمُحَارِبِيُّ يَعْنِي الْكُوفِيَّ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ عَطِيَّةَ وَ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ : صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ فَصَلَّيْتُ مَعَهُ فِي الْحَضَرِ الظُّهْرَ أَرْبَعًا وَبَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ وَصَلَّيْتُ مَعَهُ فِي السَّفَرِ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ وَبَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ....

İbn Ömer'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber'le mukim ve yolculukta iken namaz kıldım, O'nunla mukim iken öğle namazının farzını dört rekât kıldım, ondan sonra iki rekât (sünnet) namaz kıldım. O'nunla birlikte yolculukta iken öğle namazının (farzını) iki rekât olarak kıldım, onun peşine iki rekât daha (sünnet) kıldım...." (Tirmizî, Cumua, 41.)

Bu hadîsin isnâdında bulunan *İbn Ebî Leylâ* ve *Atiyye* doğru sözlüdürler, fakat hafızalarının zayıf (za'îf) olduğu söylenerek tenkid edilmişlerdir. Bu sebeple bu hadîs zayıf (za'îf)tır. Fakat Tirmizî bu hadîsi, hafızası yönünden tenkid edilmiş İbn Ebî Leylâ'nın bulunduğu başka bir zayıf (za'îf) senedle de rivâyet etmiştir. Bu zayıf (za'îf) rivâyetler birbirini desteklediğinden bu hadîs, hasen li-ğayrihi derecesine yükselir. Bu sebeple Tirmizî bu hadîse Hasen demiştir. Hasen li-ğayrihi, Hasen li-zâtihi'den bir alt derecede yer alır.

Her zayıf (za'îf) hadîs, başka rivâyetlerle desteklenerek hasen li-ğayrihi derecesine yükselemez. Senedinde müttehem bi'l-kizb (yalanla itham edilmek), kesretü'l-ğalat (hadîs rivâyetinde çok hata yapmak) ve fısk (büyük günah işlemek, küçüklerde ısrar etmek) sebepleriyle cerh edilmiş râvîlerin bulunduğu zayıf (za'îf) hadîsler, başka senedlerle rivâyet edilseler bile hasen li-ğayrihi seviyesine yükselemezler.

Hadîsçiler, fakîhler ve usûlcülere göre hasen hadîs, sahîh hadîs gibi dinde delil olarak kullanılır ve hükmüyle amel edilir. Âlimler sadece hasen hadîsleri bir araya getirmek amacıyla müstakil kitaplar yazmamışlardır. Ancak Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Darekutnî Sünen adlı eserlerine çokça hasen hadîs almışlardır.

ZAYIF (ZA'ÎF) HADİS VE ÇEŞİTLERİ (اَلْحَدِيثُ الضَّعِيفُ)

Zayıf (za'îf) Hadîsin Tanımı

Sahîh ve hasen hadîsin niteliklerinden bir veya bir kaçını taşımayan hadîse, zayıf (za'îf) hadîs denir. Buna göre bir hadîs, ya isnâdının herhangi bir yerinde kopukluk olması veya râvîlerinden bir veya bir kaçının adâlet veya zabt yönünden tenkid edilmesi sebebiyle zayıf (za'îf) olur.

Zayıf (za'îf) Hadîs Çeşitleri

Zayıf (za'îf) hadîsler, yukarıda belirtilen zayıf (za'îf)lık sebeplerine göre kısımlara ayrılır ve farklı isimlerle anılırlar. Üzerinde görüş birliği bulunan on beş kadar zayıf (za'îf) hadîs çeşidi vardır. Bunlar, ya isnâdda kopukluk bulunması veya râvîlerin adâlet veya zabt sıfatını taşımaması gibi sebeplerle meydana gelmiştir. İsnadda kopukluk sebebiyle zayıf (za'îf) olan hadîsler, kopukluğun yeri ve şekline göre mürsel, munkatı, mu'dal, muallak, müdelles kısımlarına; râvîlerin adâlet veya zabt kusuru sebebiyle zayıf (za'îf) olan hadîsler ise metrûk, münker, mu'allel, müdrec, maklûb, şâz, muzdarib, musahhaf ve muharref kısımlarına ayrılır. Şimdi zayıf (za'îf) hadîslerin çeşitlerini sırasıyla tanıyalım:

1.İsnaddaki İnkitâ (اَلْإِنْقِطَاعُ/Kopukluk) Sebebiyle Zayıf (za'îf) Hadîs Çeşitleri

İsnadın kopuk olmasından maksat, isnâdın başından, ortasından veya sonundan bir veya birçok râvînin düşmesiyle isnâd zincirinin kopuk hale gelmesidir. İsnaddaki kopukluk sebebiyle zayıf (za'îf) olan hadîsler; kopukluğun bulunduğu yere, kopukluğun sayısına ve gizli olup olmamasına göre farklı isimlerle anılmışlardır. Bu açıdan zayıf (za'îf) olan hadîsler kuvvetliden daha zayıf (za'îf)a göre şunlardır:

Mürsel Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمُرْسَلُ)

Bir tâbiînin, "Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle dedi" veya "şöyle yaptı" veya "huzurunda şöyle yapıldı" ifadeleri ile doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den naklettiği hadîstir. Mürsel hadîs denince işte bu çeşit *Tâbiî mürseli* akla gelir.

Tâbiî Mürseline :

حَدَّثَنِي عَنْ مَالِك عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : إِذَا مَرِضَ الْعَبْدُ بَعَثَ اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ مَلَكَيْنِ فَقَالَ انْظُرَا مَاذَا يَقُولُ لِعُوَّادِهِ فَإِنْ هُوَ إِذَا جَاؤُهُ حَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ رَفَعَا ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَهُوَ أَعْلَمُ فَيَقُولُ لِعَبْدِي عَلَيَّ إِنْ تَوَفَّيْتُهُ أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ وَإِنْ أَنَا شَفَيْتُهُ أَنْ أُبْدِلَ لَهُ لَحْمًا خَيْرًا مِنْ لَحْمِهِ وَدَمًا خَيْرًا مِنْ دَمِهِ وَأَنْ أُكَفِّرَ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ .

Atâ b. Yesâr'dan Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir kul hastalandığında Allah ona iki melek gönderir ve bakın ziyaretçilerine ne diyor? buyurur. (Onlar bakarlar ki) o kişi yanına ziyaretçileri geldiğinde Allah'a hamd ve övgüde bulunuyor. Onlar -Allah en iyi bilen olduğu halde- durumu hemen Allah'a ulaştırırlar. O zaman yüce Allah şöyle buyurur: Kulumun ölmesini takdir etmişsem, onu Cennete koymam, onun benim üzerimdeki hakkıdır, eğer sağlığına yeniden kavuşturursam beden ve kanını daha hayırlı bir beden ve kanla değiştirip günahlarını bağışlamam, o kulumun benim üzerimdeki hakkıdır". (Muvatta, Ayn, 3.)

Atâ b. Yesâr (ö. 126), Tâbiûn tabakasından bir âlimdir. Dolayısıyla isnâdda bu hadîsi Hz. Peygamber'den duyup kendisine nakleden bir sahâbî râvî olmalıdır. Atâ, o râvîyi söylemeden hadîsi doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyet etmiştir. Dolayısıyla bu hadîs Tâbiî mürselidir.

Bazı sahâbîler zaman zaman Hz. Peygamber'den görüp duyduklarını birbirlerinden öğrenmişlerdir. İşte bir sahâbînin, hadîsi kendisinden öğrendiği diğer sahâbîyi zikretmeden doğrudan Hz. Peygamber'den yaptığı rivâyete *Sahâbî mürseli* denmektedir. Abdullah İbn Abbâs ve Abdullah İbn Zübeyr gibi küçük sahâbîlerden gelen bu çeşit hadîsler çoktur.

Sahâbî Mürseline :

حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ غَيْلاَنَ وَعَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ الْمَعْنَى وَاحِدٌ قَالاَ حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ يَحْيَى قَالَ عَبْدٌ هُوَ ابْنُ عَبَّادٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ : مَرِضَ أَبُو طَالِبٍ فَجَاءَتْهُ قُرَيْشٌ وَجَاءَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم وَعِنْدَ أَبِي طَالِبٍ مَجْلِسُ رَجُلٍ فَقَامَ أَبُو جَهْلٍ كَىْ يَمْنَعَهُ وَشَكَوْهُ إِلَى أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ : يَا ابْنَ أَخِى مَا تُرِيدُ مِنْ قَوْمِكَ . قَالَ: إِنِّي أُرِيدُ مِنْهُمْ كَلِمَةً وَاحِدَةً تَدِينُ لَهُمْ بِهَا الْعَرَبُ وَتُؤَدِّى إِلَيْهِمُ الْعَجَمُ الْجِزْيَةَ . قَالَ : كَلِمَةً وَاحِدَةً . قَالَ: كَلِمَةً وَاحِدَةً . قَالَ : يَا عَمِّ قُولُوا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ . فَقَالُوا : إِلَهًا وَاحِدًا، مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِى الْمِلَّةِ الآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلاَّ اخْتِلاَقٌ . قَالَ فَنَزَلَ فِيهِمُ الْقُرْآنُ (ص وَالْقُرْآنِ ذِى الذِّكْرِ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِى عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ) إِلَى قَوْلِهِ (مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِى الْمِلَّةِ الآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلاَّ اخْتِلاَقٌ) .

…İbn Abbâs (r.a.)'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ebû Tâlib hastalanmıştı. Kureyş onu ziyarete geldi. Hz. Peygamber (s.a.v) de amcasını ziyarete gelmişti. Ebû Tâlib'in yanında bir kişilik oturma yeri vardı. Ebû Cehil kalkıp oraya Rasûlullah'ın oturmasına engel olmaya çalıştı, sonra Rasûlullah'ı Ebû Tâlib'e şikayet ettiler. Ebû Tâlib Rasûlullah'a: Ey kardeşimin oğlu milletinden ne istiyorsun? dedi. Rasûlullah şöyle buyurdu: "Onlardan bir kelime istiyorum ki Arapların hepsi bunlara boyun eğecek acemler de kendilerine cizye ödeyeceklerdir". Ebû Tâlib: "Bir kelime mi?" diye sordu. Rasûlullah: "Bir kelime" buyurdu ve şöyle devam etti: "Ey amca! "Lâ İlâhe İllallah" deyiniz. Bunun üzerine hepsi birden: "Biz bunu önceki dinlerin hiçbirinde duymadık bu uydurmadan başkası değildir" dediler. Bunun üzerine onlar hakkında Sâd 1-7. ayetler indi". (Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 38.)

Bu hadîsin sahâbî ravisi İbn Abbâs 619 yılında doğmuştur. Ebû Tâlib 622'de vefat etmiştir. Bu tarihte daha üç yaşlarında olan İbn Abbâs'ın bu olaya şahit olması düşünülemez. Dolayısıyla İbn Abbâs bu olayı, olaya tanıklık eden başka bir sahâbîden duymuş fakat onu söylememiştir. Bu sebeple bu hadîs sahâbî mürselidir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre *sahâbenin mürseli sahîhtir, delil olarak kullanılır, hükmüyle amel edilir.* Çünkü senedden düşen râvî, çoğu kez bir sahâbî olmaktadır. Sahâbîlerin ise hepsi âdildir; dolayısıyla senedden düşen sahâbî râvî hakkında bilgi sahibi olmamak hadîsin sıhhatine zarar vermez.

Tâbîûnun mürselleri ile amel edip etmeme konusunda ise farklı görüşler vardır. Bu görüşlerin en önemlileri şunlardır:

1- Mürsel hadîs zayıf (za'îf)tır, onunla amel edilmez. Çünkü mürsel hadîsin senedinde, sahâbî râvîsiyle birlikte bir veya birkaç râvînin de düşmüş olma ihtimali vardır. Senedden Sahâbî dışında düşürülmüş olan râvî veya râvîlerin durumları bilinmediği için böyle bir hadîs zayıf (za'îf)tır. Hadîsçilerin çoğunluğu ile usûlcü ve fıkıhçıların bir çoğu bu görüştedir.

2- Mürsel hadîs sahîhtir, onunla amel edilir. Çünkü sika râvînin, kendisinden hadîsi aldığı halde senedde zikretmediği râvî sika olmadığı zaman, hadîsi Hz. Peygamber'den doğrudan nakletmesi caiz değildir. Ayrıca bilinmektedir ki özellikle Tabiûn nesli, hadîsleri çoğu zaman sahâbîlerden almışlardır. Sahâbilerin hepsi ise âdildir. Dolayısıyla onların senedden düşürülmüş olmaları, hadîsin sıhhatine zarar vermez. Ebû Hanife, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedir.

3- Mürsel hadîs bazı şartlarla kabul edilir. Bu şartlar şunlardır:

a) İrsali yapan râvî, büyük tâbiîlerden olacak,

b) Ya başka bir tarikten müsned veya mürsel olarak rivâyet edilmiş olmalı veya bir sahabînin sözüne uygun düşmeli veya âlimlerin çoğu mürsel hadîsin gereğince amel etmiş olmalıdır. İmam Şâfiî bu görüştedir.

Mürsel hadîsler hakkında Ebû Dâvûd (ö. 275) *el-Merâsîl,* İbn Ebî Hâtim (ö. 327) *el-Merâsîl* ve Alâî (ö. 761) *Câmiu't-Tahsîl li Ahkâmi'l-Merâsîl* adlı eserleri yazmışlardır.

Munkatı' Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمُنْقَطِعُ)

Senedinde sahâbeden sonra bir veya peşpeşe olmamak şartıyla iki râvîsi atlanmış olan hadîse, *munkatı hadîs* denir. İsnaddan düşen râvînin kim olduğu bilinmediği için munkatı hadîs zayıf (za'îf)tır. Hâkim en-Neysâbûrî, isnâdında "bir adam", "bir kadın" gibi ifadelerle ismi açıkça zikredilmeyen yani müphem/kapalı bir lafızla zikredilen râvîlerin bulunduğu hadîsleri de munkatı saymıştır. Bir hadîsin munkatı olduğu, isnâddaki râvîler arasında hoca-talebe ilişkisinin bulunup bulunmadığının araştırılmasıyla tesbit edilir.

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ قَالَ حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْجَعْفَرِيُّ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مُحَمَّدٍ جَمِيعًا عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُسَامَةَ بْنِ الْهَادِ عَنْ الْوَلِيدِ بْنِ أَبِي الْوَلِيدِ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُرَاقَةَ الْعَدَوِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَالَ : سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ مَنْ بَنَى مَسْجِدًا يُذْكَرُ فِيهِ اسْمُ اللَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ .

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe > Davûd b. Abdillah el-Ca'ferî > Abdulazîz b. Muhammed > Yezîd b. Abdillah b. Üsâme b. el-Hâd > el-Velîd b. Ebi'l-Velîd > Osman b. Abdillah b. Sürâka el-Adevî > Ömer b. el-Hattâb'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah'ın şöyle dediğini işittim : "Kim, içinde Allah'ın adının anılacağı bir mescid yaparsa Allah da onun için Cennette bir ev yapar". (İbn Mâce, Mesâcid, 1.)

Bu hadîs munkatı'dır. Çünkü hadîsin senedinde yer alan râvîlerden Osman b. Abdillah, Hz. Ömer'den hadîs dinlememiştir. Dolayısıyla senedde bu hadîsi Osman'a nakleden bir râvî olmalıdır, bu râvî ise senedde zikredilmemiştir.

Munkatı hadîs, bütün âlimlere göre zayıf (za'îf)tır. Zayıf (za'îf)lık, senedden düşmüş olan veya adı açıkça söylenmeyen râvînin halinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.

Mu'dal Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمُعْضَلُ)

Senedinden peş peşe iki veya daha fazla râvînin düştüğü hadîse *mu'dal hadîs* denir. Peş peşe iki veya daha fazla râvî düşmesinin, senedin başında, ortasında ve sonunda olması arasında herhangi bir fark yoktur. Bu çeşit hadîslerin zayıf (za'îf) olmasının sebebi, isnâddan düşen râvîlerin adâlet ve zabt yönünden durumlarının bilinmemesidir. Mu'dal hadîs, isnâdından iki veya daha fazla râvî düştüğü için mürsel ve munkatı hadîsten daha zayıf (za'îf)tır.

حَدَّثَنِي عَنْ مَالِك أَنَّ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ قَالَ آخِرُ مَا أَوْصَانِي بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ وَضَعْتُ رِجْلِي فِي الْغَرْزِ أَنْ قَالَ : أَحْسِنْ خُلُقَكَ لِلنَّاسِ يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ

Mâlik'ten Muaz b. Cebel'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "(Yolculuğa çıkmak üzere) deveye binerken Rasûlullah'ın bana en son tavsiyesi; "Ey Muaz! İnsanlara karşı ahlakını güzelleştir" olmuştur." (Muvatta, Câmi', 15.)

İmam Mâlik (ö. 179), Etbâu't-Tâbiîndendir. İmam Mâlik ile sahâbî olan Muâz b. Cebel arasında peş peşe olmak üzere ikiden fazla râvî düşmüştür. Bu sebeple bu hadîs mu'daldır.

Muallak Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمُعَلَّقُ)

İsnadının başından bir veya peşpeşe daha fazla râvîsi düşürülerek daha yukarıdaki râvîden nakledilen hadîse, *muallak hadîs* denir. İsnadın başı, hadîs kitabının müellifinin tarafıdır. Bazı âlimler, isnâdın tamamı düşürülerek rivâyet edilen merfû, mevkûf ve maktû hadîsleri de muallak saymışlardır.

قَالَ بَهْزٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : اَللهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ مِنَ النَّاسِ .

Behz, babasından o da dedesinden Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Allah, kendisinden utanılmaya başkalarından daha layıktır". (Buhârî, Ğusl, 20.)

Buhârî bu hadîsi; "Kimsenin olmadığı yerde çıplak olarak yıkanma ve tesettürle yıkanan –ki tesettür daha iyidir- kimse" adlı bab başlığında rivâyet etmiştir. H. 194 yılında doğan Buhârî, 160 yılında vefat eden Behz b. Hakîm'e yetişmemiştir, dolayısıyla aralarında başka râvî veya râvîler vardır ki onları senedde zikretmemiştir.

Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinde 1341 adet muallak hadîs bulunmaktadır. Ancak o, bu muallak hadîsleri bâb/konu başlıklarında zikretmiştir. Buhârî bunlardan 160'ı hariç diğerlerini eserinin diğer yerlerinde muttasıl/tam senedli olarak rivâyet etmiştir. Ayrıca İbn Hacer, bu muallak hadîslerin muttasıl

isnâdlarını araştırıp bularak *Tağlîku't-ta'lîk* adlı eserinde zikretmiştir. Dolayısıyla el-Câmiu's-Sahîh'teki muallakların, aslında muttasıl olduğu ortaya konulmuştur. Buhârî'nin, bu hadîsleri bâb başlıklarında muallak olarak zikretmesi, onun, senedleri vererek eserinin hacmini büyütmemek düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Müdelles Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمُدَلَّسُ)

Bir kusuru veya genellikle hoş görülmeyen bir özelliği gizlenip, onların bulunmadığını zannettirecek şekilde rivâyet edilen hadîse, *müdelles hadîs* denir. Hadîsi, kusurunu gizleyerek rivâyet etmeye *tedlîs*, hadîste kusuru gizleyen râvîye ise *müdellis* denir.

Tedlîs (hadîste kusur gizleme)'nin bir çok şekli vardır, en sık görülenleri şunlardır:

a) İsnâd Tedlîsi (تَدْلِيس الْإِسْنَادِ) : Bir râvînin, çağdaşı olup kendisiyle görüşmediği veya görüştüğü halde kendisinden hadîs almadığı bir hocadan, bir hadîsi "kale" ve "an" ifadelerini kullanarak ondan işittiğini zannettirecek şekilde rivâyet etmesidir. Yani râvî, karşılaştığı hocadan işitmemiş olduğu herhangi bir hadîs rivâyet ederse bu hadîs müdelles sayılır. Yine râvî, çağdaşı olan bir hocadan, onunla hiç karşılaşmadığı halde ondan işitmiş gibi hadîs rivâyet ederse bu hadîsler de müdelles olur. Bu şekilde rivâyet edilen müdelles hadîslerde, müdellis râvî, حَدَّثَنَا / haddesenâ ve أَخْبَرَنَا /ahberenâ gibi tabirleri kullanmaz aksine قَالَ فُلاَنٌ kale fülân (Fülan dedi) veya عَنْ فُلاَنٍ/an fülân (Fülandan) tabirlerini kullanır.

b) Tesviye Tedlîsi (تَدْلِيسُ التَّسْوِيَةِ) : Râvînin, hocasından rivâyet ettiği hadîsin isnâdında, birbiriyle karşılaşan iki sika râvî arasında yer alan zayıf (za'îf) bir râvîyi düşürerek, isnâdda hep sika râvîlerin bulunduğu izlenimini vermesine denir. Bu çeşit tedlîs, en kötü tedlîstir. Çünkü tesviyeden sonra senedi bu halde gören kişi, isnâdı "sika bir râvînin, diğer bir sikadan rivâyeti" şeklinde algılar ve o hadîsin sahîh olduğuna hükmedebilir.

c) Şuyûh Tedlîsi (تَدْلِيسُ الشُّيُوخِ) : Râvînin, hadîs rivâyet ettiği hocasını, herkes tarafından bilinen isim, künye, lakap, nisbetle değil, bilinmeyen isim, künye, nesep veya bir sıfatla isimlendirmesidir. Râvî, bu çeşit tedlîsle, ya zayıf (za'îf) olan veya kendisinden yaş bakımından küçük olan hocasını gizlemeyi amaçlamaktadır.

حَدَّثَنَا عَبْدُاللَّهِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْلَمَ عَلَى صَفِيَّةَ بِتَمْرٍ وَسَوِيقٍ .

Bize Abdullah babasından, o da Süfyan'dan, o da Zührî'den, o da Enes'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber Safiyye'nin düğününde hurma ve kavuttan düğün yemeği verdi". (Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 110.)

Bu hadîs müdellestir. Çünkü Süfyân, bu hadîsi hocası Zührî'den doğrudan almamıştır, aksine hadîsi almış olduğu Vâil b. Dâvûd ve onun oğlu Bekr b. Vâil'i isnâddan düşürmüş ve عَنْ الزُّهْرِيِّ diyerek doğrudan Zührî'den aldığını hissettirecek şekilde rivâyet etmiştir. Böylece Süfyân, bu rivâyette isnâd tedlîsi yapmıştır.

2.Râvînin Cerhi (Tenkid Edilmesi) Sebebiyle Zayıf (za'îf) Hadîs Çeşitleri

Râvîler, aşağıda belirteceğimiz on noktadan incelenerek cerhedilirler. Bunlardan beş tanesi adâlet, beş tanesi ise zabt sıfatına yöneliktir. Toplam on cerh noktası olur ki bunlara Metâin-u Aşere (اَلْمَطَاعِنُ الْعَشَرَةُ) denilir.

a- Adâlet sıfatına yönelik tenkid noktaları:

1-Kizbu'r-Râvî (كِذْبُ الرَّاوِي) : Râvînin Hz. Peygamber'in söylemediği ve yapmadığı bir şeyi kasden ona nispet ederek rivâyet etmesi.

2- İttihâmu'r-Râvî bi'l-Kizb (اِتِّهَامُ الرَّاوِي بِالكِذْبِ) : Râvînin rivâyet ettiği hadîslerde yalan söylediği tesbit edilmemiş olmakla birlikte günlük hayatta yalan söylemiş olması.

"Münekkidler, râvîleri on noktadan inceleyerek haklarında "sika" veya "zayıf" hükmünü vermişlerdir."

3- Fısku'r-Râvî (فِسْقُ الرَّاوِي) : Râvînin büyük günah işlemesi veya küçük günahlarda ısrar etmesi.

4- Cehâletu'r-Râvî (جَهاَلَةُ الرَّاوِي) : Râvînin kim olduğunun veya durumunun bilinmemesi.

5- Bid'atu'r-Râvî (بِدْعَةُ الرَّاوِي) : Râvînin dinin esaslarına aykırı bir inanca sahip olması.

b- Zabt sıfatına yönelik tenkid noktaları:

1- Kesretü'l-Ğalat (كَثْرَةُ الْغَلَطِ) : Râvînin rivâyetlerinde çok yanlış yapması.

2- Fartu'l-Ğafle (فَرْطُ الغَفْلَةِ) : Râvînin rivâyetlerinde çok dalgın ve çok dikkatsiz olması.

3- Vehm (اَلْوَهْمُ) : Râvînin doğru olduğunu zannederek hadîsi yanlış rivâyet etmesi.

4-Muhalefetü's-Sikât (مُخَالَفَةُ الثِّقَاتِ) : Râvînin, diğer güvenilir râvîlerin rivâyetlerine aykırı rivâyette bulunması

5- Suu'l-Hıfz (سُوءُ الحِفْظِ) : Râvînin hafızasının zayıf (za'îf) olması, unutma sebebiyle sık sık yanılması.

İşte bu hususlardan bir veya bir kaçının kendilerinde bulunması sebebiyle cerh edilen yani zayıf (za'îf) sayılan râvîlerin rivâyet ettikleri hadîsler zayıf (za'îf) sayılmıştır. Ancak râvîlerin cerhine/zayıf (za'îf) sayılmasına sebep olan özelliğe göre rivâyet ettikleri hadîslere farklı isimler verilmiştir. Ayrıca sika olan râvîler de insan olmaları sebebiyle zaman zaman rivâyetlerinde hata yapmışlardır. İşte bunların hatalı olarak rivâyet ettikleri hadîsler de zayıf (za'îf) sayılmış ve rivâyetlerinde yaptıkları hatanın çeşidine göre de farklı isimlerle anılmışlardır. Râvîdeki kusur sebebiyle zayıf (za'îf) olan hadîsler şunlardır:

Metrûk Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمَتْرُوكُ)

Metrûk hadisler çok zayıftır, hiçbir şekilde onlara itibar edilmez.

Hiçbir sikanın rivâyetine aykırı olmaksızın, yalancılıkla itham edilme (müttehem bi'l-kizb), çok hata yapma (kesretü'l-galat), çok dalgın olma (fartu'l-gafle), fasık olma (fısk) kusurlarından birini taşıyan râvînin tek başına rivâyet ettiği hadîse metruk hadîs denir. Hadîs rivâyetinde kasden yalan söylediği bilinmemekle beraber, günlük hayatta yalan konuştuğu bilinen râvînin rivâyeti, Hz. Peygamber'in hadîslerinde de yalan söyleyebileceğinden endişe edildiği için reddolunur, metrûk diye isimlendirilir. Metrûk hadîsler çok zayıf (za'îf)tır, hiçbir şekilde onlara itibar edilmez.

حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ مُوسَى صَاحِبُ الدَّقِيقِ عَنْ فَرْقَدٍ عَنْ مُرَّةَ بْنِ شَرَاحِيلَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بَخِيلٌ وَلَا خَبٌّ وَلَا خَائِنٌ وَلَا سَيِّئُ الْمَلَكَةِ وَأَوَّلُ مَنْ يَقْرَعُ بَابَ الْجَنَّةِ الْمَمْلُوكُونَ إِذَا أَحْسَنُوا فِيمَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَفِيمَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَوَالِيهِمْ .

Ebû Saîd > Sadaka b. Mûsâ > Ferkad > Mürre b. Şerâhîl > Ebû Bekr es-Sıddîk'ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Hiçbir cimri, hilekâr, hain ve idaresindekilere kötü davranan cennete giremez…" (Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 4.)

Bu hadîs metrûktur, çünkü bu hadîsi Sadaka b. Mûsâ'dan başkası rivâyet etmediği gibi, Sadaka'nın kendisi ve hocası Ferkad'ın çok zayıf (za'îf) râvîler olduğu söylenmiştir.

Münker Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمُنْكَرُ)

Zayıf (za'îf) bir râvînin, sika/güvenilir bir râvîye veya râvîlere aykırı olarak rivâyet ettiği ve bu rivâyetinde tek kaldığı hadîse, münker hadîs denir. Kendisine aykırı olarak rivâyet edilen sika râvînin rivâyetine ise ma'rûf denir. Ma'rûf hadîs sahîh kabul edilir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بن عُثْمَانَ بن أَبِي شَيْبَةَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالا حَدَّثَنَا حُبَيِّبِ بن حَبِيبٍ أَخُو حَمْزَةَ الزَّيَّاتُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْعَيْزَارِ بن حُرَيْثٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : مَنْ أَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَحَجَّ الْبَيْتَ وَصَامَ رَمَضَانَ وَقَرَى الضَّيْفَ دَخَلَ الْجَنَّةَ .

Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe > Babası Ebû Şeybe > İkisi Hubeyyib b. Habîb'den > Ebû İshâk > el-Ayzâr b. Hureys > İbn Abbâs'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir. Rasûlullah (s.a.s.) : "Kim namazı kılar, zekâtı verir, hacca gider, ramazan orucunu tutar ve misafiri ağırlarsa cennete girer" buyurdu. (Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, XII, 136.)

Bu hadîs münker'dir. Çünkü hadîsin râvîlerinden Hubeyyib b. Habîb zayıf

(za'îf) râvîdir ve hadîsi Hz. Peygamber'in sözü olarak rivâyet etmiştir. Halbuki bu hadîsi, sika bir râvî olan Ma'mer yine Ebû İshâk tarikiyle, Hz. Peygamber'in değil, İbn Abbâs'ın sözü olarak rivâyet eder. Zayıf (za'îf) râvî Hubeyyib'in rivâyeti, sika râvî Ma'mer'in rivâyetine aykırı olduğu için Hubeyyib'in rivâyeti münker yani zayıf (za'îf), Ma'mer'in rivâyeti ma'rûf yani sahîhtir.

Muallel Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمُعَلَّلُ)

Dış görünüşü bakımından sahîh olmakla beraber, bu sıhhati yok edecek gizli bir illete/kusura sahip olduğu anlaşılan hadîstir. Bu hadîslere ma'lûl de denilmiştir. İllet, ya hadîsin senedinde veya metninde bulunur. Bu illet ortaya çıkarılıncaya kadar hadîs sahîh hükmünü taşır, fakat illet ortaya çıkarıldıktan sonra hadîs muallel veya ma'lûl olur.

حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيرٍ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي سُفْيَانَ عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ
أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يَضْحَكُ فِي الصَّلاةِ فقال : يُعَيدُ الصَّلاَةَ ولاَ يُعِيدُ الْوُضُوءَ .

Ebû Süfyan'ın Câbir b. Abdillah'tan rivayetine göre Hz. Peygamber'e namazda gülen adamın durumu soruldu, O: "Namazı iade eder, abdesti iade etmez" buyurdu. (Ebû Ya'lâ, Müsned, V, 367.)

Bu hadîsin senedi muallеldir. Şöyle ki bu açıklama Hz. Peygamber'e değil, Câbir b. Abdillah'a aittir. Bu hadîsin Hz. Peygamber'e nisbeti gizli bir kusurdur. Aslında mevkûf olan hadîs, merfû olarak rivâyet edilmekle muallel olmuştur. Hadîsin sahîh rivâyeti ise şöyledir:

حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيرٍ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي سُفْيَانَ عَنْ جَابِرٍ أَنَّهُ سُئِلَ
عَنِ الرَّجُلِ يَضْحَكُ فِي الصَّلاةِ فقال : يُعَيدُ الصَّلاَةَ ولاَ يُعِيدُ الْوُضُوءَ .

Ebû Süfyan'dan rivayet edildiğine göre Câbir b. Abdillah'a namazda gülen adamın durumu soruldu, O: "Namazı iade eder, abdesti iade etmez" dedi. (Ebû Ya'lâ, Müsned, V, 367.)

Hadîs tarihinde hadîslerin illetlerini ortaya koymak amacıyla bir çok âlim kitap yazmıştır. Bunların en önemlileri şunlardır: Alî b. el-Medînî'nin (ö. 234), Kitâbu'l-İlel'i, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241) Kitâbu'l-İlel ve Marifeti'r-Ricâl'i, Tirmizî'nin (ö. 279) el-İlelü'l-Kebîr ve el-İlelü's-Sağîr'i, İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327) İlelü'l-Hadîs'i, Dârekutnî'nin (ö. 385), el-İlelü'l-Vâride fî'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye'si. Bu son eser bu konuda en kapsamlı olanıdır.

Muzdarib Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمُضْطَرِبُ)

Bir veya birden fazla râvîden birbirine aykırı şekillerde rivâyet edilen ve aralarında, râvîlerin adâlet ve zabt sıfatları yönlerinden eşit derecede olmaları sebebiyle bir tercih yapılamayan hadîslere *muzdarib hadîs* denir.

Bu tanımdan anlaşıldığına göre muzdarib hadîsin, birbirine aykırı çeşitli rivâyetleri vardır, her bir rivâyetin râvîleri ise adâlet ve zabt yönünden birbirine yakındır. Bunların arasını cem etme ve birini diğerine tercih etmek imkânı yoktur. Bu durumda her bir rivâyete muzdarib adı verilir. Çünkü bir hadîsin rivâyetleri arasında görülen bu çeşit zıtlıklar, onlardan birinin hatalı olduğunu gösterir. Hatalı olan rivâyeti tesbit imkânı bulunmayınca, rivâyetlerin hepsi muzdarib yani zayıf (za'îf) kabul edilmektedir.

Izdırab; *bazen tek bir râvîden* meydana gelir; bu onun aynı hadîsi farklı şekillerde rivâyet etmesiyle olur. *Bazen de birçok râvîden* meydana gelir ki bu, aynı hadîsi rivâyet eden râvîlerden her birinin, kendi rivâyetini diğer râvîlerin rivâyetlerine aykırı olarak rivâyet etmesiyle olur.

Birbirine aykırı rivâyetlerden birini diğerine tercih etme veya makbul bir yöntemle aralarını cem etme imkânı bulunması durumunda hadîsteki ızdırab ortadan kalkar. İki rivâyetten birini tercih etme mümkün olunca, tercih edilen rivâyetle amel edilir, aralarını cem etme mümkün olunca da bütün rivâyetlerle amel edilir. Birbirine aykırı rivâyetlerden birisini tercih mümkün olursa tercih edilene mahfûz, bırakılana ise şâz denir. Tercihi imkânsız kılan duruma da ızdırab denilir. Izdırab çok defa hadîsin isnâdında, bazen de metninde olur.

Seneddeki ızdıraba:

حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ عَنْ شَيْبَانَ عَنْ أَبِي إِسْحَقَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ شِبْتَ قَالَ شَيَّبَتْنِي هُودٌ وَالْوَاقِعَةُ وَالْمُرْسَلَاتُ وَعَمَّ يَتَسَاءَلُونَ وَإِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ .

...İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir. Ebû Bekir (r.a.): "Ey Allah'ın Rasûlü! İhtiyarladığını görüyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): "Beni Hûd, Vâkıa, Amme yetesâelûn ve İze'ş-şemsü küvviret sureleri ihtiyarlattı" buyurdu. (Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 6.)

Bu hadîs senedi yönünden muzdaribtir. Çünkü bu hadîsi bazıları Ebû İshâk'tan mürsel olarak, bazıları yukarıdaki rivâyette olduğu gibi mevsul olarak, bazıları Ebû Bekir'in, bazıları Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın, bazıları da Hz. Aişe'nin müsnedi olarak rivâyet etmekte ve hadîsin her rivâyetteki râvîleri sika olduğu için birbirine tercih edilememektedir.

Bir hadîsin çeşitli rivâyetlerindeki râvîleri sika olmakla beraber, isim, neseb ve künyeleri üzerinde ihtilaf edilmişse bu hadîse muzdarib denilse bile, onun sahîh veya hasen hadîs olmasına zarar vermez.

Metindeki ızdıraba:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مَدُّوَيْهِ حَدَّثَنَا الْأَسْوَدُ بْنُ عَامِرٍ عَنْ شَرِيكٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ الشَّعْبِيِّ عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ قَالَتْ سَأَلْتُ أَوْ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الزَّكَاةِ فَقَالَ إِنَّ فِي الْمَالِ لَحَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ .

...Fatıma b. Kays'tan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Rasûlullah'a zekâtı sordum veya O'na zekât soruldu. Bunun üzerine O: "Şüphesiz (kişinin sahip olduğu) malda, zekâttan başka da (vermesi gereken) hak vardır" buyurdu. (Tirmizî, Zekât, 27.)

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ عَنْ شَرِيكٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ الشَّعْبِيِّ عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ أَنَّهَا سَمِعَتْهُ تَعْنِي النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ لَيْسَ فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ

…Fatıma b. Kays'tan Rasûlullah'ın: "(Kişinin sahip olduğu) malda, zekâttan başka (vermesi gereken) hak yoktur" buyurduğunu işittiği rivayet edilmiştir. (İbn Mâce, Zekât, 3.)

Görüldüğü gibi bu hadîsin her iki rivâyeti de Fâtıma b. Kays'tan rivâyet olunduğu halde hadîsin metni birbirine aykırıdır. Bazı âlimler bu iki rivâyeti birbirine tercih edememiş, dolayısıyla hadîs onlara göre muzdaribtir. Ancak bazı âlimler bu iki rivâyet arasındaki ızdırabı, Tirmizî rivâyetinde bazı zayıf (za'îf) râvîlerin bulunduğunu, dolayısıyla İbn Mâce rivâyetinin sahîh olduğunu söyleyerek gidermişlerdir.

Bir hadîsin rivâyetleri arasındaki ihtilaf/aykırılık, rivâyetlerden farklı hükümler çıkarılmasına sebep olacak şekilde ise hadîsi muzdarib kılar. Ancak bir hadîsin birden fazla rivâyetlerinde hadîsin anlamında önemli değişikliklere sebep olmayacak şekildeki lafız farklılıkları hadîsi muzdarib kılmaz, bu lafız farklılıkları hadîsin mana ile rivâyet edilmesinden kaynaklanmış sayılır ki, bu şekilde hadîsleri rivâyet etmek caiz görülmüştür. Muzdarib hadîs konusunda İbn Hacer (ö. 852) *el-Mukterib fî Beyâni'l-Muzdarib* adlı eserini yazmıştır.

Şâzz Hadîs (اَلْحَدِيثُ الشَّاذُّ)

Sika/güvenilir bir râvînin, kendisinden daha sika bir râvîye veya râvîlere aykırı olarak tek başına rivâyet ettiği hadîse şâz hadîs denir.

Kendisine aykırı olarak rivâyet edilen daha sika/güvenilir râvînin veya râvîlerin rivâyetine ise "mahfûz" denir ve sahîh kabul edilir. Şâz hadîsle amel edilmez, ancak onun karşısındaki mahfûzla amel edilir. Sika bir râvînin, kendisinden daha sika bir râvî veya râvîlerin rivâyetine aykırı rivâyette bulunması senedde ve metinde olabilir. *Seneddeki şüzûz/aykırılığa örnek:*

Tirmizî ve Ebû Dâvûd'un, Süfyân b. Uyeyne tariki ile Amr b. Dînâr'dan > onun da İbn Abbâs'ın kölesi Avsece'den > onun da İbn Abbas'tan rivâyet ettiği şu hadîstir:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَوْسَجَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَجُلاً مَاتَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَدَعْ وَارِثًا إِلاَّ عَبْدًا هُوَ أَعْتَقَهُ فَأَعْطَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِيرَاثَهُ

"Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında bir adam vefat etti, arkasında mirasçı olarak kimse bırakmadı, yalnızca azad ettiği kölesi vardı. Hz. Peygamber (s.a.s.) adamın mirasını köleye verdi". (Tirmizî, Ferâiz, 14; Ebû Dâvûd, Ferâiz, 8.)

Görüldüğü üzere bu hadîs Süfyan b. Uyeyne tarikiyle muttasıl bir senedle rivâyet edilmiştir. İbn Cüreyc de ittisal yönünden Süfyan b. Uyeyne'ye mutebaat etmiştir. Bu hadîsi başka bir rivâyette ise Hammâd b. Zeyd, Amr b. Dînâr > Avsece isnâdıyla İbn Abbas'ı zikretmeden mürsel olarak rivâyet etmiştir. Hammâd sika bir râvî olmasına rağmen İbn Abbas'ı zikretmemek suretiyle Süfyan ve İbn Cüreyc'e muhalefet etmiştir. Böylece Hammad'ın rivâyeti şâz, Süfyan b. Uyeyne'nin rivâyeti ise mahfûz olmuştur. *Metindeki şüzûz/aykırılığa :*

حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ الْعَقَدِيُّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ رَكْعَتَيْ الْفَجْرِ فَلْيَضْطَجِعْ عَلَى يَمِينِهِ

Bişr b. Muâz el-Akadî > Abdulvâhid b. Ziyâd > el-A'meş > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre'den Rasûlullah (s.a.s.)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sizden biriniz sabah namazının iki rekâtını kılınca, sağ tarafı üzerine yatsın" (Tirmizî, Salât, 311.)

Bu hadîs şâzdır. Şöyle ki A'meş'ten bu hadîsi rivâyet eden Abdulvâhid b. Ziyâd, sika bir râvîdir, fakat o, A'meş'ten bu hadîsi rivâyet eden diğer bütün sika râvîlere muhalefet etmiştir. Şöyle ki diğer râvîler bu hadîsi, Hz. Peygamber'in sözü olarak değil, aksine "Hz. Peygamber sabah namazının iki rekâtını kılınca sağ tarafı üzerine yatardı" şeklinde O'nun fiili/davranışı olarak rivâyet etmişlerdir. Abdulvâhid ise yukarıda görüldüğü gibi hadîsi Hz. Peygamber'in sözü olarak rivâyet

etmiş ve bu rivâyetinde tek kalmıştır. Râvî Abdulvâhid'in rivâyetine şâz, diğer râvîlerin rivâyetine ise mahfûz denilmiştir.

Maklûb Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمَقْلُوبُ)

İsnadında bir veya birkaç râvînin isim veya nesepleri veya metninde bazı kelime veya cümleleri takdim-tehir edilerek rivâyet edilen hadîse maklûb hadîs denir.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere takdim-tehir/yer değiştirme senedde veya metinde olur. Hadîslerin sened ve metinlerinde yapılan yer değiştirmeler, bazen râvînin yanılması sonucu ortaya çıkmış, bazen de kasden/bile bile yapılmıştır. Kasden hadîste değişiklik yapan râvîler kezzâb/yalancı ve rivâyet ettikleri bu tür hadîsler ise maklûb olmakla birlikte mevzû/uydurma hadîs sayılmışlardır. Bir râvînin yanlışlıkla takdim ve tehir ederek rivâyet ettiği hadîsler ise maklûb yani zayıf (za'îf) sayılmışlardır.

Mesela bir hadîsin isnadında yer alan Ka'b b. Mürre'nin, Mürre b. Ka'b denilerek rivâyet edilmesi *İsnadda kalb'e*/değiştirmeye örnektir.

Müslim'in Ebû Hureyre tarikiyle rivâyet ettiği "Allah'ın kıyâmet gününde yedi sınıf insanı arşının gölgesinde gölgelendireceğini" (Müslim, Zekât, 91.) haber veren hadîsin *metninde kalb*/değiştirme meydana gelmiştir. Şöyle ki Müslim râvîlerinden biri, hadîsin altıncı grup insanları haber veren حَتَّى لاَ تَعْلَمَ يَمِينُهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالُهُ kısmında, يَمِينُهُ kelimesi ile شِمَالُهُ kelimesini yer değiştirmiştir. Bu sebeple bu hadîs, maklûbtur.

Bu hadîsin maklûb olmayan sahîh rivâyeti, Buhârî, Tirmizî ve Nesâî'deki حَتَّى لاَ تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ şeklindedir. (Buhârî, Zekât, 16; Tirmizî, Zühd, 53.)

Müdrec Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمُدْرَجُ)

Sened veya metnine, râvîlerden biri tarafından aslında bulunmayan bir şey eklenerek rivâyet edilen hadîse, *müdrec hadîs* denir.

Hadîsin râvîlerinden birinin, sened veya metne herhangi bir maksatla bir ilave yapmasına ise idrâc denir.

İdrâc denilen ekleme, hadîsin ya senedinde veya metninde olur. İsnadına ekleme yapılmış hadîse *müdrecü'l-isnâd*, metnine ekleme yapılmış hadîse ise *müdrecü'l-metn* denir.

Müdrecü'l-İsnâd (مُدْرَجُ الْإِسْنَادِ) : İsnadda idrâc en çok şu şekilde olur: Bir hadîs, birçok râvî tarafından farklı isnâdlarla rivâyet edilmiş olur. Bir râvî, aynı hadîsi bu râvîlerin hepsini tek bir isnâd içinde birleştirerek rivâyet eder, fakat isnâdlar arasındaki farkı belirtmez.

حَدَّثَنَا بُنْدَارٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ وَاصِلٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُرَحْبِيلَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ : قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ ؟ قَالَ : أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَاذَا قَالَ : أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ خَشْيَةَ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ قَالَ قُلْتُ ثُمَّ مَاذَا قَالَ أَنْ تَزْنِيَ بِحَلِيلَةِ جَارِكَ

Muhammed b. Beşşâr > Abdurrahman b. Mehdî > Süfyân > Vâsıl > Ebû Vâil > Amr b. Şurahbîl > Abdullah'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah'a: "Ey Allah'ın Elçisi! En büyük günah hangisidir?" dedim. O; "Seni yaratmış olduğu halde Allah'a ortak koşmandır" buyurdu. "Sonra hangisidir?" dedim, O: "Seninle beraber yemek yiyeceği korkusuyla çocuğunu öldürmendir" buyurdu. "Sonra hangisidir?" dedim, O: "Komşunun hanımıyla zina etmendir" buyurdu. (Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 26.)

Bu hadîsin senedinde idrâc vardır. Vâsıl'ın rivâyetinde Amr b. Şurahbîl

Bu hadisin senedinde idrâc vardır. Vâsıl'ın rivayetinde Amr b. Şurahbîl bulunmamalıdır. Ancak Abdurrahmân b. Mehdî, Vâsıl'ın rivayetiyle, diğer ravilerin rivayetlerini karıştırmış ve diğer rivayetlerdeki Amr b. Şurahbîl'i eklemiştir.

Müdrecü'l-Metn (مُدْرَجُ المَتْنِ) : Bir râvînin, metnin aslından olmayan bazı sözler ilave ederek, bu sözlerin hadîsin aslından olmadığını belirtmeksizin rivâyet ettiği hadîs, müdrecü'l-metndir.

Hadîsin râvîsi tarafından eklenen ve hadîsten olmayan sözler, ya hadîs metninin başında veya ortasında veya sonunda olur. İdrâc en çok, bir sahabî veya bir tabiî veya daha sonra gelenlerden birinin sözünün herhangi bir ayırım yapılmaksızın Hz. Peygamber'in sözüne eklenmesi şeklinde hadîsin sonunda olur.

Hadîs metinlerinde görülen idrâc; ya hadîsteki bazı garip lafızların açıklanması, veya dinî bir hükmün belirtilmesi veya hadîsten çıkarılan bir hüküm şeklindedir.

Hatîb el-Bağdâdî'nin rivâyet ettiği aşağıdaki hadîs, metni müdrec hadîstir ve idrâc hadîsin başında olmuştur.

أبو قَطَن وَشَبَابَةُ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ : قَالَ رسول الله : أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ وَيْلٌ لِلأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ

Ebû Katan ve Şebâbe > Şu'be > Muhammed b. Ziyâd > Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (s.a.s.) : "Abdesti eksiksiz alınız, cehennemde yanacak ökçelerin vay haline!" buyurdu.

Bu hadîsin baş tarafındaki "أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ /Abdesti eksiksiz alınız" sözü, Ebû Hureyre'ye ait bir sözdür. Ebû Katan ve Şebâbe, hadîsi Şu'be'den rivâyet ederken, Ebû Hureyre'nin sözünü Hz. Peygamber'in sözünden ayırmadan rivâyet etmişlerdir.

Hadîse yanlışlıkla yapılan eklemelerden dolayı hadîs zayıf (za'îf) olur. Şu kadar var ki, hadîs metnindeki garip kelimelerin açıklanması şeklindeki eklemeler hadîsin sıhhatine zarar vermez.

Müdrec hadîsleri bir araya getirmek amacıyla, Hatîb Bağdâdî (ö. 463) *el-Fasl li'l-Vasli'l-Müdrec fi'n-Nakl* ve İbn Hacer (ö. 852) *Takrîbü'l-Menhec bi Tertîbi'l-Müdrec* adlı eserleri yazmışlardır.

Hasen b. Abdullah el-Askerî (ö. 382)'nin Tashîfâtu'l-Muhaddisîn, Dârekutnî (ö. 385)'nin et-Tashîf, Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö. 388)'nin Islâhu'l-Ahtâ'i'l-Hadîsiyye ve Suyûtî (ö. 911)'nin et-Tatrîf fi't-Tashîf adlı eserleri, musahhaf ve muharref hadislerle ilgili önemli kaynaklardır.

Musahhaf ve Muharref Hadîs (اَلْحَدِيثُ الْمُصَحَّفُ وَالْمُحَرَّفُ)

Sened veya metnindeki bazı harflerin noktaları değiştirilerek rivâyet edilen hadîse, musahhaf hadîs denir. Bu çeşit hatalar yazılışları birbirine benzeyen harflerde meydana gelir ki aslında noktalı olan bir harften noktanın düşürülmesi veya noktasız bir harfin noktalanması şeklinde olur. Hadîsi böyle hatalı rivâyet etmeye tashîf denir. Örneğin bir kelimedeki ز harfinin noktasını düşürerek, ر harfi şeklinde rivâyet etmek bir tashîftir.

Sened veya metnindeki bir kelimede hareke, harf ve yazı değişikliği yapılarak rivâyet edilen hadîse ise muharref hadîs denir. Hadîsi böyle hatalı rivâyet etmeye tahrîf denir. Örneğin; عَاصِمٌ kelimesini, وَاصِلٌ şeklinde değiştirmek bir tahrîftir.

İlk dönem hadîsçileri, sened veya metinde ister hareke, ister harf ve isterse yazılış değişikliği olsun her çeşit hata ile rivâyet edilen hadîse, musahhaf hadîs

demişlerdir. Fakat sonraki asırlarda hadîsler, kendilerinde meydana gelen hata çeşidine göre, musahhaf ve muharref hadîs diye farklı isimlendirilmiştir.

Tashîf ve tahrîf, hadîsin senedinde veya metninde meydana gelir. Hadîs metinlerinde meydana gelen tashîf ve tahrîfler, çok defa hadîsin manasının bozulmasına yol açar.

Seneddeki tashîf/tahrîfe örnek: Tirmizî, Sünen adlı eserinde Hz. Peygamber'in abdest alışı ile ilgili bir hadîsi rivâyet ettikten sonra, Şu'be b. el-Haccâc'ın aynı hadîsi Hâlid b. Alkame'den rivâyet ettiğini fakat bu isimde hataya düşüp خَالِدُ بْنُ عَلْقَمَةَ yerine مَالِكُ بْنُ عَرْفَطَةَ dediğini zikreder. Burada râvî ismini oluşturan kelimelerde harf, hareke ve kelime değişikliği hatası yapılmıştır.

Metindeki tashîf/tahrîfe :

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ وَعَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ جَمِيعًا عَنْ إِسْمَعِيلَ قَالَ ابْنُ أَيُّوبَ حَدَّثَنَا إِسْمَعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ أَخْبَرَنِي سَعْدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ ثَابِتِ بْنِ الْحَارِثِ الْخَزْرَجِيِّ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ صَامَ رَمَضَانَ ثُمَّ أَتْبَعَهُ سِتّاً مِنْ شَوَّالٍ كَانَ كَصِيَامِ الدَّهْرِ .

….Ebû Eyyûb el-Ensârî'den Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kim ramazan orucunu tutar, sonra da onun arkasından Şevvâl'den altı günü oruçlu geçirirse, bütün sene oruç tutmuş gibi olur". (Müslim, Sıyâm, 204; Ebû Dâvûd, Sıyâm, 58; Tirmizî, Savm, 53; İbn Mâce, Sıyâm, 33.)

Bu hadîs ise, kendisinde tashîf ve tahrîf bulunmayan bir hadîstir. Ancak bu hadîsi yine Ebû Eyyûb tarikiyle rivâyet eden Ebû Bekr es-Sûlî isimli bir râvî, metinde geçen "سِتّاً /sitten" kelimesinde tashif yaparak onu, " شَيْئًا /şey'en" şekline çevirmiştir. Böylece Ebû Bekr es-Sûlî'nin rivâyet ettiği hadîs, musahhaf hadîs olmuştur.

Musahhaf ve muharref hadîslerle ilgili müstakil eserler yazılmıştır. En önemlileri şunlardır: Hasen b. Abdullah el-Askerî (ö. 382)'nin Tashîfâtu'l-Muhaddisîn'i, Dârekutnî (ö. 385)'nin et-Tashîf'i, Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö. 388)'nin *Islâhu'l-Ahtâ'i'l-Hadîsiyye* ve Suyûtî (ö. 911)'nin *et-Tatrîf fi't-Tashîf* adlı eserleridir.

Zayıf (za'îf) Hadîsle Amel ve Zayıf (za'îf) Hadîsi Tanıma Yolları

Zayıf (za'îf) Hadîsle Amel

Zayıf (za'îf) hadîs, tenkid edilen râvîlerinin onu doğru bir şekilde ezberlemiş ve nakletmiş olma ihtimalini taşıdığı için onunla amel etme konusunda âlimler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ancak burada şunu belirtmek uygun olacaktır. Zayıf (za'îf) hadîslerin hepsi aynı seviyede zayıf (za'îf) değildir. Şöyle ki:

Subhî Sâlih; "Hiç şüphe yoktur ki zayıf rivayetler ne dinî bir hüküm ve ne de ahlâkî bir fazilet için kaynak olur. Çünkü bu hadisler zan bildirir, zan ise gerçek anlamına gelmez. Amellerin faziletleri de ahkâm gibi dinin esas prensiplerindendir. Bu sebeple bu prensipleri, çürük bir temel üzerine, paramparça olacağı bir uçurum kenarına kurmak doğru olmaz" der.

a) Bazı hadîsler, isnâdlarında yer alan râvîlerden bir veya bir kaçı yalancı, yalancılıkla itham edilen veya fuhş-u ğalat sahibi yani rivâyetlerinde hatası çok olduğu için *çok zayıf (za'îf)tır.* Bu çeşit zayıf (za'îf) hadîsler başka isnâdlarla takviye edilerek hasen li-ğayrihi seviyesine yükselemezler.

b) Bazı hadîsler ise bu üç kusur dışındaki sebepler dolayısıyla zayıf (za'îf)tırlar, fakat *çok zayıf (za'îf) değillerdir.* Örneğin senedde kopukluk olması, râvînin hafızasının kötü veya rivâyetleri birbirine karıştıran olması vb. sebeplerle hadîs zayıf (za'îf) olur, fakat çok zayıf (za'îf) sayılmaz. Bu çeşit zayıf (za'îf) hadîsleri takviye eden zayıf (za'îf) isnâdlı başka hadîsler bulunursa, bu takviye ile hasen li-ğayrihi seviyesine yükselirler.

Zayıf (za'îf) hadîslerle amel etme konusunda her dönemde âlimler farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bu farklı görüşler genel olarak üç grupta toplanmaktadır:

1- Zayıf (za'îf) hadîslerle her konuda amel edilir. Yani zayıf (za'îf) hadîs, ister ahkâm yani helal, haram, farz, vacib bildirsin isterse amellerin faziletleri ile ilgili olsun onunla amel edilir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241) ve Ebû Dâvûd bu görüştedir. Ancak onlara göre de üç şart vardır:

a) Zayıf (za'îf) hadîs, *çok zayıf (za'îf) olmamalıdır*, çünkü çok zayıf (za'îf) olan hadîsle hiçbir şekilde amel edilmez.

b) Zayıf (za'îf) hadîsin ifade ettiği konu hakkında, *başka sahîh hadîs* bulunmamalıdır.

c) Zayıf (za'îf) hadîse *zıt olan başka sahîh hadîs* bulunmamalıdır.

2- Zayıf (za'îf) hadîslerle hiçbir konuda amel edilmez. İçeriği ister helal-haram konularında olsun, isterse amellerin faziletleri konusunda olsun zayıf (za'îf) hadîsle amel edilmez. Yahyâ b. Maîn (ö. 233), Müslim (ö. 256), İbn Hazm (ö. 456) ve Ebu Bekr İbnu'l-Arabî (ö. 543) gibi âlimler bu görüşü benimsemişlerdir. Günümüz

âlimlerinden Subhî Sâlih de; “Hiç şüphe yoktur ki zayıf (za’îf) rivâyetler ne dinî bir hüküm ve ne de ahlâkî bir fazilet için kaynak olur. Çünkü bu hadîsler zan bildirir, zan ise gerçek anlamına gelmez. Amellerin faziletleri de ahkâm gibi dinin esas prensiplerindendir. Bu sebeple bu prensipleri, çürük bir temel üzerine, paramparça olacağı bir uçurum kenarına kurmak doğru olmaz” diyerek aynı görüşü paylaşır. Yusuf el-Kardavî de zayıf (za’îf) hadîslerle amel etmeye pek ılımlı bakmayıp sakıncalarını dile getirmektedir.

3- Zayıf (za’îf) hadîslerle ahkâm konuları dışında, sadece amellerin faziletleri konusunda amel edilebilir. Âlimlerin çoğu bu görüştedir. Nevevî ve Aliyyü’l-Karî ise, âlimlerin bu görüşte ittifak ettiğini söylerler.

İbn Hacer, amellerin faziletleri konusunda zayıf (za’îf) hadîslerle amel edebilmek için şu üç şartın bulunması gerektiğini ifade etmiştir:

a) Zayıf (za’îf) hadîs, yalancı, yalancılıkla itham edilen ve fuhş-u ğalat sahibi yani çok hata yapmakla tanınan bir râvînin tek başına rivâyet ettiği hadîs gibi çok zayıf (za’îf) olmayacak,

b) Zayıf (za’îf) hadîsin muhtevasının, Kur’ân-ı Kerim ve sahîh sünnetten çıkarılan genel bir hükmün altına girmesi, yani İslam dininin genel esaslarından birine uygun olması,

c) Zayıf (za’îf) hadîsle amel ederken, onun Hz. Peygamber’e kesin olarak ait olduğuna inanılmaması. Çünkü zayıf (za’îf) hadîsin Hz. Peygamber’e ait olmama ihtimali söz konusudur.

Zayıf (za’îf) Hadîsi Tanıma Yolları

Zayıf (za’îf) hadîsleri tanımak ve öğrenmek, bu konuda yazılmış kaynakları tanıyıp onlara müracaat etmekle mümkündür. Bu amaçla muhaddisler, zayıf (za’îf) hadîsleri biraraya toplayan ve zayıf (za’îf)lık sebeplerini belirten eserler yazmışlardır. Böylece zayıf (za’îf) hadîslerden takviye edilmeye uygun olan, amellerin faziletleri konusunda amel edilebilecek olan ve bu iki özelliği taşımayan çok zayıf (za’îf) hadîsler ortaya konmuştur. İşte zayıf (za’îf) hadîsleri tanımak için şu yollar takip edilir:

a) Zayıf (za’îf) râvîleri tanıtmak amacıyla yazılan eserlere bakmak. Cerh-Ta’dîl âlimleri bu kitaplarda zayıf (za’îf) râvîlerden bahsederken, rivâyetlerinin zayıf (za’îf) olduğunu belirtmek veya râvîlerin zayıf (za’îf) olduğuna delil olarak göstermek amacıyla onların zayıf (za’îf) rivâyetlerini verirler. Bu eserlerin en önemlileri şunlardır:

1- Buhârî (ö. 256)’nin *Kitâbu’d-Duafâi’s-Sağîr*’i,

2- Nesâî (ö. 303)’nin *Kitâbu’d-Duafâ ve’l-Metrûkîn*’i,

3- Ukaylî (ö. 322)'nin *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*'i,

4- İbn Hibbân (ö. 354)'ın *Kitâbu'l-Mecrûhîn'*i,

5- İbn Adiyy (ö. 365)'in *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*'i,

6- Dârekutnî (ö. 385)'nin *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn'*i,

7- İbnu'l-Cevzî (ö. 597)'nin *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*'i,

8- Zehebî (ö. 748)'nin *Mîzânu'l-İ'tidâl*'i ve *el-Muğnî fi'd-Duafâ*'sı,

9- İbn Hacer (ö. 852)'nin *Lisânu'l-Mîzân*'ıdır.

b) Râvîlerin cerh edilmesi dışındaki sebeplerden dolayı zayıf (za'îf) olan Mürsel, Müdrec, Musahhaf, Muallel hadîsleri belirtmek amacıyla yazılmış olan kitaplara bakmak. Meselâ, Hattâbî musahhaf hadîsleri biraraya getirmek maksadıyla *Islâhu Hatai'l-Muhaddisîn* adlı eserini, Dârekutnî ise muallel hadîsleri göstermek amacıyla *el-İlelü'l-Vâride fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye* adlı eserini yazmıştır.

c) Âlimler tarafından içerdikleri hadîslerin zayıf (za'îf) olduğu belirtilen kitaplara bakmak: Mesela Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-Usûl*, Deylemî'nin *Müsnedü'l-Firdevs* ve Ebû Nuaym'ın *Hilyetü'l-Evliyâ* adlı kitaplarında bulunan hadîslerin zayıf (za'îf) oldukları belirtilir. Bu kitaplarda bulunup da diğer hadîs kitaplarında bulunmayan hadîslerin zayıf (za'îf) olduğu kabul edilmiştir.

d) Müellifleri tarafından hadîslerin sıhhat durumlarının belirtildiği kitaplara bakmak. Mesela, Tirmizî *Sünen*'inde birçok zayıf (za'îf) hadîsi sebepleriyle birlikte belirtmiştir. Aynı şekilde Suyûtî de *Câmiu's-Sağîr* isimli eserinde hadîslerin sıhhat durumunu açıklamıştır. Ayrıca günümüz hadîs âlimi Nâsıruddîn Elbânî'nin çeşitli kaynaklardaki hadîsleri sıhhat durumuna göre gruplandırarak bir araya topladığı *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha ve'd-Daîfa* adlı eserinden de faydalanılabilir.

Özet

- Sıhhat yani sağlamlık bakımından hadisler sahîh, hasen, zayıf ve mevzû olmak üzere dörde ayrılır. Adalet ve zabt sahibi râvîlerin muttasıl bir senedle rivayet ettikleri şâzz ve muallel olmayan hadise sahîh hadis denir. Sahîh hadis, sahîh li-zâtihi ve sahîh li-ğayrihi olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sahîh ve zayıf hadis arasında bir hadis çeşidi olan hasen hadis de hasen li-zâtihi ve hasen li-ğayrihi olarak ikiye ayrılır. Adalet sahibi olup zabt sıfatı tam olmayan/biraz zayıf olan râvî veya râvîlerin, muttasıl bir senedle, şâz ve muallel olmaksızın rivayet ettikleri hadise hasen li-zâtihi denir. Sahîh ve hasen hadisler makbul olup kendileriyle amel edilmesi gerekir.
- Sahîh ve hasen hadisin niteliklerinden birini veya bir kaçını taşımayan hadise zayıf hadis denmiştir. Zayıf hadis, isnâdda herhangi bir râvînin düşmesi sebebiyle mürsel, munkatı, mu'dal, muallak ve müdelles olmak üzere beşe ayrılır. Zayıf hadis, râvînin tenkid edilmesi sebebiyle metrûk, münker, muallel, muzdarib, şâz, maklûb, müdrec, musahhaf ve muharref olmak üzere sekize ayrılır.
- Zayıf hadislerle amel konusunda farklı üç görüş vardır. Ancak âlimlerin çoğunluğuna göre, zayıf hadislerle ahkâm konuları dışında, sadece amellerin faziletleri konusunda üç şartla amel edilebilir.
- Zayıf hadisler bir kaç yolla tanınabilir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Zayıf râvileri tanıtmak amacıyla yazılan eserlere bakmak, mürsel, müdrec, musahhaf, muallel hadisleri belirtmek amacıyla yazılmış olan kitaplara bakmak, âlimler tarafından içerdikleri hadislerin zayıf olduğu belirtilen kitaplara bakmak ve müellifleri tarafından hadislerin sıhhat durumlarının belirtildiği kitaplara bakmak.

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan “bölüm sonu testi” bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. **Aşağıdakilerden hangisi seneddeki kopukluktan kaynaklanan zayıf (za’îf) hadîs çeşitlerinden biri <u>değildir</u>?**

   a) Muallak Hadîs

   b) Mevkûf Hadîs

   c) Müdelles Hadîs

   d) Mürsel Hadîs

   e) Munkatı Hadîs

2. **Aşağıdakilerden hangisi sahîh hadîste bulunması gereken şartlardan biri değildir?**

   a) Râvîlerin adâlet sahibi olması

   b) Râvîlerin zabt sahibi olması

   c) Senedin muttasıl olması

   d) Hadîsin şâz ve muallel olmaması

   e) Hadîsin mütevatir olması

3. **Hiçbir sikanın rivâyetine aykırı olmaksızın, yalancılıkla itham edilme (müttehem bi’l-kizb), çok hata yapma (kesretü’l-galat), çok dalgın olma (fartu’l-gafle), fasık olma (fısk) kusurlarından birini taşıyan râvînin tek başına rivâyet ettiği hadîse ne denir?**

   a) Muallel Hadîs

   b) Münker Hadîs

   c) Metrûk Hadîs

   d) Şâz Hadîs

   e) Mevzû Hadîs

4. Aşağıdakilerden hangisi Şâz hadîsin tanımıdır?

a) Sened veya metnindeki bazı harflerin noktaları değiştirilerek rivâyet edilen hadîse denir.

b) Sened veya metnine, râvîlerden biri tarafından aslında bulunmayan bir şey eklenerek rivâyet edilen hadîse denir.

c) Sika/güvenilir bir râvînin, kendisinden daha sika bir râvîye veya râvîlere aykırı olarak tek başına rivâyet ettiği hadîse denir.

d) Sened veya metnindeki bir kelimede hareke, harf ve yazı değişikliği yapılarak rivâyet edilen hadîse denir.

e) İsnadında bir veya birkaç râvînin isim veya nesepleri veya metninde bazı kelime veya cümleleri takdim-tehir edilerek rivâyet edilen hadîse denir.

5. Aşağıdakilerden hangisi râvîdeki kusur sebebiyle zayıf (za'îf) olan hadîs değildir?

a) Muzdarib Hadîs

b) Muallel Hadîs

c) Şâz Hadîs

d) Müdrec Hadîs

e) Muallak Hadîs

6. Sened veya metnine, râvîlerden biri tarafından aslında bulunmayan bir şey eklenerek rivâyet edilen hadîse ne ad verilir?

a) Müdelles

b) Maklûb

c) Mevkûf

d) Müdrec

e) Münker

7. Aşağıdaki âlimlerden hangisine göre zayıf (za'îf) hadîslerle her konuda amel edilir?

a) Ahmed b. Hanbel

b) Müslim

c) Buhârî

d) İbn Hazm

e) İbn Hacer

8. Sened veya metnindeki bazı harflerin noktaları değiştirilerek rivâyet edilen hadîse ne ad verilir?

a) Münker

b) Musahhaf

c) Muharref

d) Şâz

e) Muallel

9. "Takrîbü'l-Menhec bi Tertîbi'l-Müdrec" adlı eser aşağıdaki âlimlerden hangisine aittir?

a) Buhârî

b) Dârekutnî

c) Nevevî

d) İbn Hacer

e) Aynî

10.Sahîhân ifadesi aşağıdaki eserlerden hangilerine verilen isimdir?

a) Sahîh-i Buhârî- Sünen-ü Tirmizî

b) Sahîh-i Müslim- Sünen-ü Tirmizî

c) Sahîh-i Buhârî- Sahîh-i Müslim

d) Sahîh-i Buhârî- Sünen-ü Ebî Dâvûd

e) Sahîh-i Müslim- Sünen-ü Ebî Dâvûd

Cevap Anahtarı

1-b,2-e,3-c,4-c,5-e,6-d,7-a,8-c,9-d,10-c

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmed Naim. (1984). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi.* (Mukaddime) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aydınlı, Abdullah. (2006). *Hadîs Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Hadîsevi.

Aydınlı, Abdullah. (2003). *Hadîste Tesbit Yöntemi*. İstanbul: Kitabevi.

Buhârî, Muhammed İsmâil. (1981). *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. (1981). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ebû Zehv, Muhammed. (1984). *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Itr, Nurettin. (1997). *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. (1981). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

İbnu's-Salâh. (1986). *Ulûmu'l-Hadîs*. Dımeşk: Dâru'l-Fikr.

Kasımî, Cemâlüddîn. (1987). *Kavâidü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs.* Beyrut: Dâru'n-Nefâis.

Koçyiğit, Talat. (1985). *Hadîs Istılahları.* Ankara: Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1997). *Hadîs Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mahmûd et-Tahhân. (1996). *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif.

Müslim. (1981). *el-Câmiu's-Sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman. (1996). *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Subhî es-Sâlih. (1981). *Hadîs İlimleri ve Hadîs Istılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Suyûtî, Celâlüddîn. (1993). *Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî,* Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Tâhir el-Cezâirî. (t.y.). *Tevcîhu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*. Beyrut: Dâru'l-Marife.

Tehânevî, Zafer Ahmed. (1982). *Yeni Usûl-i Hadîs.* çev. İbrahim Canan. İzmir: Türkiye Öğretmenler Vakfı Yayınları.

Tirmizî, Muhammed b. Îsâ. (1981). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Yücel, Ahmet. (2010). *Hadîs Tarihi ve Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları.

HADÎS USÛLÜ IV
YAYGIN (MÜŞTEHİR) ve UYDURMA (MEVZÛ') HABERLER

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

HADİS TARİHİ ve USÛLÜ

Doç. Dr. Nihat YATKIN

ÜNİTE 13

İÇİNDEKİLER

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Halk arasında hadîs diye bilinen sözlerin mahiyetini bilecek,
  - Uydurma haberler hakkında genel bilgi edinecek,
  - Hadis uydurma sebeplerini ve tanınma yollarını öğrenecek,
  - Uydurma haberlerin zararlarını öğrenecek,
  - Hadîs uydurma faaliyetlerine karşı alınmış olan tedbirleri ve ilgili literatürü öğreneceksiniz.

GİRİŞ

Başlangıçta Kur'an ve Sünnet'in şekillendirdiği Müslüman toplumlar, her ne kadar ilerleyen dönemlerde kısmen Kur'an ve Sünnet bilincinden uzaklaşmış olsalar da, gelenek, örf ve yaşantılarının arka planında Kur'an ve Sünnet'in izleri görülmektedir. Bu itibarla, isnâdı olsun veya olmasın, halk dilinde yaygın olan ve hadîs olduğu ileri sürülen çok sayıda sözler vardır. İşte halk arasında hadîs diye dolaşan bu sözlere, ıstılahî anlamda kullanılan *meşhûr (المشهور) hadîs* (her tabakada en az üç râvîsi olan)'ten farklı olmak üzere *meşhûr* yahut *müştehir (المشتهر) hadîs* denilmektedir. Biz buna Türkçe olarak *yaygın haberler* de diyebiliriz. Bununla birlikte bazı meslek grupları arasında meşhûr/müştehir olan hadîsleri de aynı kategoride değerlendirebiliriz.

Bunun yanında, yine hadîs olduğu ileri sürülen fakat hadîsle bir ilgisi bulunmayan ve kasıt, art niyet yahut bilinçsiz iyi niyet sonucu Hz. Peygamber'e nispet edilen bazı haberler de söz konusudur. Bu haberlere, hadîs ıstılahında *mevzû (الموضوع)* yahut *muhtelak (المختلق)* hadîs denilmektedir. Türkçe bir karşılık vermek gerekirse, bunlara, *uydurma haberler* diyebiliriz. Bu rivayetler için bir defasında hadîs, sonra haber dediğimizin farkındayız. Bunun nedeni, hadîs diye uydurulmuş olması, sened ve metne sahip olması dolayısıyla şekil yönünden hadîs gibi görünmesi ve uyduran kişinin onun hadîs olduğunu iddia etmesidir. Diğer taraftan Emir San'anî (ö.1182/1768) ve Abdullah b. Ahmed Safevî (ö.918/1512), bu haberleri hadîs diye niteleyen, hatta zayıf hadîsler kısmından sayanları tenkit ederek bunların hadîsle herhangi bir ilgisinin bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Bu ünitede önce *yaygın haberler*den bazı örnekler vererek ilgili literatürden bahsedeceğiz, daha sonra ünitenin asıl konusunu teşkil eden *uydurma haberler*i ele alacağız.

YAYGIN (MÜŞTEHİR) HABERLER

İsnadı dikkate almaksızın sadece yaygınlığı esas alınan anlamında *meşhûr/müştehir hadîs,* belirli ilim dallarındaki şöhretine göre; "hadîs âlimleri arasında meşhûr", "fıkıh âlimleri arasında meşhûr", "usûl âlimleri arasında meşhûr", "bütün âlimler arasında meşhûr", "halk arasında meşhûr" şeklinde kısımlara ayrılarak ifade edilebilir. Ayrıca bunlar, sahîh, hasen, zayıf (za'îf) ve mevzû' da olabilirler. Bunların her birini örneklendirelim:

- Sadece hadîsçiler arasında meşhûr olan sahih hadîse örnek:

عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ : قَنَتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ الرُّكُوعِ شَهْرًا يَدْعُو عَلَى رِعْلٍ وَذَكْوَانَ

“Nebî (s.a.s.), bir ay süre ile ruku’dan sonra kunut yaparak Ri’l ve Zekvân kabilelerine beddua etmiştir.” (Buhârî, Vitr, 7, İ’tisâm, 16; Müslim, Mesâcid, 299, 300)

- Fıkıh âlimleri arasında meşhûr:

أَبْغَضُ الْحَلالِ إلى اللهِ الطَّلَاقُ *“Yüce Allah’ın hiç hoşlanmadığı helal, boşanmaktır.”* (Ebû Dâvûd, Talâk, 3; İbn Mâce, Talâk, 1)

- Usûl âlimleri arasında meşhûr:

رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنِّسْيَانُ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ *“Ümmetim hata, unutkanlık ve zorlama sonucu yaptığından sorumlu tutulmayacaktır.”* (İbn Mâce, Talâk ,16)

- Bütün âlimler arasında meşhûr:

اَلْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ *“Müslüman Müslümanın kardeşidir.”* (Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58)

- Halk arasında meşhûr:

مَنْ غَشَّنا فَلَيْسَ مِنَّا *“Bizi aldatan bizden değildir.”* (Müslim, İman, 164; Ebû Dâvûd, Buyuʿ, 50)

اَلْمُؤْمِنُ مِرْآتُ الْمُؤْمِنِ *“Mü’min, mü’minin aynasıdır.”* (Ebû Dâvûd, Edeb, 49; Tirmizî, Birr, 18)

اَلدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ *“Dünya âhiretin tarlasıdır.”* (Aclûnî, 1985: I, 412).

- Uydurma meşhûrlara örnekler:

سُؤْرُ الْمُؤْمِنِ شِفَاءٌ *“Mü’minin artığı şifadır.”* (Aclûni, 1985: I, 555).

Yaygı Haberlerle İlgili Eserler

علماء أمتي كأنبياء بني إسرائل *"Ümmetimin âlimleri, İsrailoğullarının peygamberleri gibidir.."* (Aclûni, 1985: II, 83).

Halk dilinde dolaşan sözlerin bir kısmını hadîsler teşkil eder, ancak bunların sıhhat dereceleri farklıdır. Kimi sahih, kimi hasen, kimi de zayıf (za'îf)tir. Diğer taraftan hadîs olmayan (mevzu)lar da bir hayli yekûn tutar. Dolayısıyla bu sözlerin öncelikle hadîs olup olmadıkları, daha sonra da hadîs olanlarının *tahrîc*i (kaynaklarının tespiti) ve sıhhat durumlarının ortaya konulması, doğru bilginin tespiti ve istifade edilebilmeleri için bir zorunluluktur. Zira bu sözlerin bir kısmı, metin tetkikleri yapılmamış tarihî eserlerden, bir kısmı da vâiz, mutasavvıf ve tarihçi gibi farklı meslek sahibi kişilerin sözlerinden kaynaklanmıştır, denilebilir. Üstelik bu tür haberler, zaman zaman kötü niyetli kişiler tarafından istismar edilerek hadîs diye kullanılmışlardır.

Kur'an'la birlikte dinin temel kaynağını oluşturan sünnetin tespiti, ayıklanması ve korunmasında, tarihte eşi benzeri görülmemiş gayret ve mesai sarfeden âlimler, bu alanda da çaba göstermiş ve müstakil eserler te'lif etmişlerdir.

Aslında *mevzu* hadîslerle ilgili çalışmaların bir uzantısı sayılabilecek bu ilimlerin ilk örneğini, *et-Tezkira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehirâ* isimli eseriyle Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö.794/1392) vermiştir. Bununla beraber İbn Hacer Askalânî (ö.852/1448) ve Suyûtî (ö.911/1505)'nin de alanla ilgili eser verdiklerini hatırlatmakla yetinerek, iki önemli eserden bahsetmek istiyoruz.

- Bunlardan ilki, es-Sehâvî diye meşhûr olan Muhammed b. Abdirrahman (ö.902/1496)'a ait, *el-Mekâsidu'l-Hasene* isimli eserdir. Abdullah Muhammed es-Sıddîk'in neşri ile Beyrut'ta 2006 yılında ikinci baskısı yapılan bu eserde, 1354 söz alfabetik olarak incelemeye tabi tutulmaktadır. Her söz, baş taraftaki sıra rakamını takip eden "hadîs" kelimesi ile başlamakta, metnin peşinden de niteliği ile ilgili açıklamalar gelmektedir. Bu değerlendirmeler, yerine göre kısa olduğu gibi uzun açıklamaları da ihtiva etmektedir. Alfabetik olarak incelenen sözler, kitabın sonunda konularına göre bir tertip içinde de verilmiş bulunmaktadır.
- *el-Mekâsidu'l-Hasene* esas alınarak İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (ö.1162/1749) tarafından kaleme alınan, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs* isimli çalışma bu sahanın en faydalı ve kullanışlı eseridir. Aclûnî,

Sehâvî'nin adı geçen eserindeki, önem arzetmeyen uzun sened nakillerini kısaltmış, hadîsi kitabına almış olan müellif ve sahâbî râvîye işaret etmekle yetinmiştir. Ayrıca diğer önceki kaynaklardan istifade etmeyi de ihmal etmemiştir.

İki cilt halinde basılmış olan eser, 3281 sözü incelemektedir. Rakamlardan sonra sözleri parantez içinde alfabetik olarak incelemeye tabi tutmaktadır. Ancak alfabetik sırlama pek dikkatli yapılmadığı için bazen aranılan sözü, bulunması gerekli yerin biraz önünde veya arkasında bulmak mümkün olmaktadır. Kitabın sonunda *el-Mekâsıd'*da olduğu gibi sözlerin konularına göre bir fihristi yer almaktadır.

Şimdi bu eserden, sürekli karşılaştığımız ve hadîs olarak takdim edilen bir sözü örnek olarak vermek istiyoruz:

Hemen herkesin hadis olarak bildiği, “Habibim! Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım” rivayeti gerçekte hadis değilmiş!

لَوْلاَكَ لَوْلاَكَ لما خَلَقْتُ الْأَفْلاَكَ *“Sen olmasaydın (Habîbim) sen, kâinatı yaratmazdım.”*

Bu söz kitapta, kısaca şöyle açıklanmaktadır: “es-Sağânî, *mevzû/uydurma* olduğunu söyledi. Ancak ben, her ne kadar bu söz hadîs değilse de, manası doğrudur, derim.” (Aclûnî, 1985: II, 214).

Burada dikkat çeken bir husus, sözün hadîs olmamasına rağmen manasının doğru olduğuna vurgu yapılmasıdır. Bir sözün Hz. Peygamber'e ait olduğunun tespit edilmesi ve buna hadîs denilmesi ile manasının doğru olduğunu söylemek farklı şeylerdir. Manası doğru olduğu için bu sözden istifade edilebilir. Ancak manası doğru diye, buna hadîs demek yanlıştır.

UYDURMA HABERLER

Giriş'te belirtildiği üzere *mevzû* hadîs tabiri, Hz. Peygamber'e ait olmayan sözlerin onun ağzından uydurulması anlamında kullanılmaktadır. Mevzû hadîsler, *muhtelak* (مختلق), *bâtıl* (باطل) ve *masnu* (مصنوع) kelimeleriyle de ifade edilmekte, hadîs uyduran kimseye de *vazzâ'* (وضاع) denmektedir.

Tarihçesi

Hadîs uydurma faaliyetinin başlangıcına dair farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bazılarına göre bu faaliyet Hz. Peygamber döneminde başlamış; Rasûlullah (s.a.s.);

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ *“Kim bile bile bana isnad ederek yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın.”* (Buhârî, İlim, 38; Müslim, Mukaddime, 2; İbn Mâce, Mukaddime, 4)

hadîsini, kendisine nispet edilen uydurma bir rivayet nedeniyle söylemiştir. Ancak bu iddiayı doğrulayacak bir kanıt gösterilmemiştir. Hz. Peygamber henüz hayatta iken, Medine civarındaki bir kabile halkını, Rasûlullah (s.a.s.) tarafından tayin edilmiş bir memur olduğunu söyleyerek aldatmak isteyen bir şahsın durumundan hareketle, uydurma faaliyetinin bu dönemde başladığını söyelenlerin yanında, bunun sadece Hz. Peygamber aleyhinde söylenmiş bir yalandan ibaret olduğunu kabul edenler de olagelmiştir.

Nitekim Hz. Peygamber’in, muhtelif hadîslerinde ileride birtakım yalancıların ortaya çıkacağını, onların daha önce duyulmamış sözleri hadîs diye ortaya atacaklarını, fitneye düşmemek için onlardan sakınılması gerektiğini belirtmesi ve kendi ağzından yalan uydurmanın başkasının ağzından yalan uydurmaya benzemediğini (Müslim, Mukaddime, 1, 7), bunu bilerek yapanların cehenneme gireceğini ifade ederek ashâbını uyarması, o devirde yalancıların ortaya çıkmasını engellemiştir.

“Sahâbenin en çok kızdığı, hiç hoşlanmadığı huy yalancılıktı.”

İslâm karşıtları, yaptıkları iftiranın Hz. Peygamber tarafından hemen ortaya çıkarılacağı endişesiyle onun sağlığında buna cesaret edememişlerdir. Özellikle ilk iki halife döneminde de böyle bir fırsat ellerine geçmemiştir. Çünkü Hz. Peygamber’in vefatından sonra onun sünnetinin korunmasına yönelik, az rivayet etme, ilk defa duyulan bir hadîs için şahit istenmesi veya yemin ettirilmesi, Kur’an ve maruf sünnet ile karşılaştırılması şeklinde, alınan ciddi tedbirler böyle bir faaliyetin önünü kesmiştir.

Sahâbenin tavrına baktığımızda, son derece güvenli bir ortam olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber döneminde her bir sahâbî hadîsleri doğrudan Hz. Peygamber’den işitmemekle birlikte, bizzat işiten sahâbîden alıyor, karşı tarafa güveniyor, bazen de tahkik ediyordu. Berâ b. Âzib (ö.72/691) anlatıyor; “Hepimiz hadîsleri doğrudan Rasûlullah’tan işitmezdik, işimiz gücümüz vardı. Ancak insanlar yalan söylemezdi ve hadîsi işiten işitmeyene rivayet ederdi.” (Râmehürmüzî, 1984: 235) Keza Enes b. Mâlik (ö.93/717), “Biz yalan söylemeyen bir topluluktuk.” (Fesevî, 1410: II, 534) der, Hz. Aişe (ö.58/677) de, *“Sahâbenin en çok kızdığı, hiç hoşlanmadığı huy yalancılıktı.”* (Ahmed b. Hanbel, VI, 152) şeklinde açıklamalar yapardı. Sahâbenin hata yapma ihtimalinden söz edilebilirse de bunun yalan yahut hadîs uydurma ile bir ilgisi yoktur.

Ne var ki, bu güven ortamı fazla sürmemiş, İslâm *tarihinde “el-fitnetü’l-kübrâ/büyük fitne”* diye tanımlanan, Hz. Osman’ın H. 35 senesinde şehit edilmesi ile başlayan, Hz. Ali’nin halife olması üzerine cereyan eden Cemel Vak’ası ve Sıffîn Savaşı ile devam eden gelişmeler sonucunda siyasî ve itikadî gruplaşmalar ve ayrışmalar başlamıştır. Bu siyasî grupların mensuplarından bazı kimselerin kendi görüşlerini desteklemek, karşı tarafın düşüncelerini tenkid etmek gayesiyle argüman arayışına girmeleri, hadîs uydurma faaliyetinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Siyasî ayrışmalar neticesinde başlayan hadîs uydurma girişimlerinin, yalancılığı ile tanınan ve peygamberlik iddiasında bulunduğu nedeniyle katledilen Muhtâr es-Sekafî (ö.67/687) zamanında yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Zira Muhtâr es-Sekafî zamanına kadar isnâdın sorulmadığını ifade eden haber (Müslim, Mukaddime, 2) de bu durumu teyit etmektedir.

Abdullah b. Abbâs’ın (ö.68/687), *“Hz. Peygamber şöyle buyurdu, Hz. Peygamber böyle buyurdu” diyerek hadîs rivayet eden Büşeyr el-Adevî’yi dinlemeyip bunun gerekçesini de “Hadîse yalan karışmadan önce birisi; ‘Hz. Peygamber şöyle buyurdu’ dediği zaman gözlerimiz ona dikilir, kulaklarımız onun sözlerine eğilirdi fakat doğru yalan demeden rastgele konuşulmaya başlandıktan sonra artık bildiğimiz şeylerden başkasını almaz olduk.”* (Müslim, Mukaddime, 4; Dârimî, Mukaddime, 38) şeklindeki açıklaması, uydurma faaliyetlerinin artmasıyla insanlar arasında güven duygusunun zayıfladığını ve gruplaşmalardan sonra hadîs uydurmanın hız kazandığını göstermektedir.

Siyasî ve itikadî ayrılıklar neticesinde ortaya çıkan Cebriyye, Kaderiyye, Mücessime, Müşebbihe, Kerrâmiye gibi mezhepler, kendi görüşlerini desteklemek, karşı tarafın fikirlerini çürütmek maksadıyla hadîs üretirken diğer taraftan Emevî-Abbâsî çekişmesinde de karşılıklı kendilerini öven ve karşı tarafı yeren hadîsler uydurmaktan geri durulmamıştır.

Emevî ve Abbâsîler döneminde İslâm coğrafyasının genişlemesi, birçok farklı din ve kültüre mensup insanın İslâm hâkimiyeti altına girmesiyle sonuçlanmış; bunlardan İslâm’ı şartlar gereği kabul etmek zorunda kalan bazı kimseler, İslâm inancını zayıflatmaya ve intikam almaya kalkışmışlardır. *Zındık* diye isimlendirilen bu kimseler bunu yaparken bazen bir Şiî, bazen bir zâhid veya İslâm âlimi kılığında faaliyet göstermişler, akıl ve mantık dışı sözler ortaya atmışlardır. En küçük bir iyilik yapana cennetin kapılarını açan, en ufak bir günah işleyeni de cehennemin dibine atan uydurma hadîslerin de kaynağı zındıklar olmuştur.

Hadîs Uydurma Sebepleri

Tarihi seyrini özetlediğimiz hadîs uydurma girişiminin, yukarıda bir nebze değinildiği üzere çok yönlü sebepleri söz konusudur ve bunların büyük bir kısmı art niyet ve maksatlı olmakla birlikte iyi niyet taşıyanları da vardır. Tarih boyunca görülen hadîs uydurma sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

Mezheb ve Irk Taassubu

Siyasî ve itikadî ayrılıklar, her bir grubu, kendi görüşlerini desteklemek ve karşı tarafın düşüncelerini de çürütmek maksadıyla Kur'an-ı Kerîm ve hadîslerden delil getirmeye sevketmiştir. Kur'an'ın başlangıçta yazılarak korunmuş olması, gruplara, âyet metinlerini tahrif etmelerine müsaade etmemiş olsa da onları, kendi görüşleri doğrultusunda tefsir etmişler, hadîsleri de, aynı şekilde aşırı bir zorlama ile kendi görüşlerine uygun olarak yorumlayarak, ihtiyaç duyduklarında hadîs uydurmuşlardır.

Siyasi fırkalar içinde hadis uydurma faaliyetini ilk defa başlatan Şîa'dır.

Siyasî fırkalar içinde *hadîs uydurma hareketini ilk defa başlatan Şîa'dır.* Hz. Ali ve taraftarlarının üstünlüğüne, hilâfetin ondan haksız yere alındığına, ilk üç halife ve Muaviye ile onları sevenlerin yerildiğine dair çok sayıda hadîs uydurulmuştur. İş o derece ileri gitmiştir ki, bir Yahudi dönmesi olan Abdullah b. Sebe, *Hz. Ali'nin Rasûlullah (s.a.s.)'ın halifesi olduğunu, öldükten sonra dünyaya nebî olarak tekrar döneceğini veya hâlâ yaşadığını, onda ilâhî bir taraf bulunduğunu, bulutta gizlendiğini, gök gürültüsünün onun sesi, şimşeğin de kamçısı olduğunu ileri sürmüştür.* (Kandemir, 2004: XXIX, 493) Buna mukabil Şîa'nın cephe aldığı kimseler de karşılık vermek üzere muhalifleri aleyhinde çok sayıda hadîs uydurmuşlardır.

Emevî-Abbâsî çekişmesinde Abbâsî hilâfetinin lehinde pek çok hadîs üretilmiş, Hz. Peygamber'e nispet edilmek suretiyle Ebü'l-Abbâs es-Seffâh, Mansûr ve Mehdî-Billah gibi Abbâsî halifeleri övülmüş, Emevî taraftarları da onlara karşılık vererek Abbâsîler'i tenkid eden sözde hadîsler nakletmişlerdir.

İslâm devletinin sınırları genişleyip muhtelif din ve mezhep mensuplarının düşüncelerinin yayılmasıyla yeni problemler ortaya çıkmış, Allah'ın sıfatları tartışmalara konu olmuş ve böylece Kelâm mezhepleri boy göstermeye başlamıştır. Mu'tezile gibi mezheplerin devlet tarafından desteklenmesi üzerine mezhepler arasındaki ihtilaflar büyümüş, onlar da siyasî gruplar gibi tezlerini hadîs uydurarak desteklemeye çalışmışlardır.

Fıkıh mezheplerine baktığımızda, her ne kadar onların imamları Hz. Peygamber adına hadîs uydurmanın şiddetle karşısında olsa da, hizipleşme fikri

bazı mutaassıp taraftarları sarmış, bunlarda az da olsa hadîs uydurma faaliyetinin içinde bulunmuşlardır.

Emevîler'in Arap milliyetçiliği politikası, öncelikle, hükümranlıklarını kaybeden İranlılar olmak üzere İslâmiyet'i yeni kabul eden milletlerde milliyetçilik duygusunun uyanıp gelişmesine neden olmuştur. Arap ırkçılığını savunanlar Araplar ve Arapça'yı öven hadîsler uydururken onların muhalifleri de Araplar'ı ve Arapça'yı yeren hadîslerle birlikte kendi milletlerini ve belli başlı şehirlerini metheden hadîsler icat etmişlerdir.

İslâm Düşmanlığı

Hadîs uydurma faaliyetlerinde en zararlı olanlar, görünürde İslâm'a girmiş olan fakat bir türlü İslâm'a ısınamayan ve onun gelişmesini, yayılmasını içlerine sindiremeyenlerdir. İslâm fütuhatıyla ülkelerini, saltanatlarını, dinlerini ve mabetlerini kaybederek, yüzyıllar boyu hakir gördükleri Araplar'ın hâkimiyeti altına giren bazı unsurlar, dini konularda şüphe ve istifhamlar oluşturarak İslâm inancını sarsmaya ve böylece intikam almaya kalkışmışlardır. Zındık diye anılan bu kimseler her kılığa bürünerek; bazen bir şiî, bazen bir zâhid ve sûfî veya bir İslâm âlimi kisvesiyle faaliyet göstererek çok sayıda hadîs uydurmuşlardır.

Bu zındıklardan biri, hurafeler ve uydurmalarla doldurduğu kitabını bir ağacın kovuğuna yerleştirip kurşunla kapatmış, bir süre sonra ortaya çıkıp falan yerdeki ağacın içinde bir kitap bulunduğu, o kitapta yazılanlara uyulması gerektiğinin kendisine rüyasında gösterildiğini söylemiştir. (Çakan, 2008: 135)

Aynı şekilde zındıklardan Abdulkerim b. Ebi'l-Avcâ (ö.160/766), asılmak üzere yakalandığı zaman, *"Dininizde helali haram, haramı helal göstermek üzere bin hadîs uydurdum"* diyerek nasıl azılı bir İslâm düşmanı olduğunu itiraf etmiştir. (Çakan, 2008: 135)

Diğer taraftan Gulât-ı Şîa diye bilinen ve Hz. Ali'yi, dini ölçülerin dışına taşarak aşırı derecede metheden Râfizîler, muhtelif fırka ve mezheplere sızmak suretiyle Yüce Allah'ın sıfatlarıyla ilgili akıl ve mantık dışı sözleri hadîs diye piyasaya sürmüşlerdir. Bunların*, Allah Teâlâ'nın melekleri kolunun kıllarından yarattığını, Hz. Peygamber'in Cenâb-ı Hakk'ı Mina'da üzerinde yün cübbeyle boz bir deveye binmiş olarak, mi'racda ise incilerle bezenmiş bir taç giymiş halde gördüğünü* ifade eden uydurma sözleri, işin boyutları hakkında yeterince fikir vermektedir.

Cihanı titretiyorken nidây-ı "men kezebe.."

İştitmiyor mu, nedir, bir bakın şu bî edebe:

Lisân-ı pâk-i Nebîden yalanlar uyduruyor,

Sıkılmadan da "sevap işledim" deyip duruyor.

Mehmet Akif Ersoy

İslâm'a Hizmet Etmek Arzusu

Müslümanlara emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker; yani onları güzel amellere teşvik ve kötülüklerden sakındırmak maksadıyla; Allah katında değerli bir iş yaptığını zanneden zâhid ve mutasavvıf kılığına girmiş kimseler, amellerin faziletine dair hadîs uydurmanın, dinî bakımdan sakıncasının bulunmadığı inancıyla hareket etmişlerdir. Bu düşünce ile hadîs uyduranlar İslâm için en tehlikeli sınıfı oluşturmuşlardır. Çünkü bunlar, halkın sevip saydığı, hareketlerini örnek aldığı kişilerdi. Bu itibarla onların hadîs diye naklettikleri sözler, hiç tereddüt edilmeden hadîs diye kabul görecek, aksine ihtimal bile verilmeyecek, böylece onlar, dini tahrif etmek için gayret eden kötü niyetli kimselerden daha zararlı olacaklardı.

Bu tür uydurmacıların en belirgin özelliği aşırı mübalağacılık olduğundan, en küçük bir iyilik yapana, Hz. Peygamber'in diliyle cennetin kapılarını ardına kadar açmışlar, en ufak bir günah işleyeni de cehennemin dibine atmışlardır. Bu rivayetler daha çok namaz, oruç ve Kur'an okuma gibi ibadetlerle ilgili olmuştur. Mesela, *kuşluk namazını tarif edildiği şekilde kılana yetmiş peygamber sevabı* verilmiş, *sigara dumanı giren vücuttan imanın çıkacağı* ileri sürülmüştür. Bu gruba mensup Meysere b. Abdirabbih adlı yalancı, "Kim şu sûreyi okursa şu kadar sevap kazanır" şeklindeki sözleri, insanları Kur'an okumaya teşvik etmek için uydurduğunu söylemiştir.

Üstelik bu gruptakiler, Hz. Peygamber'in, "Kim benim adıma bilerek hadîs uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın" mealindeki hadîsine bazı kelimeler eklemişler, Rasûlullah (s.a.s.)'ın halkı yanıltmak için hadîs uyduranları kınadığı, kendilerinin bu işi dini savunmak için yaptıklarını ileri sürmüşlerdir.

Şahsi Çıkar Sağlamak Düşüncesi

Dünya menfaati elde etme peşinde koşan bazı çıkarcılar, idarecilerin arzu ve yaşamlarına uygun sözleri, sahih hadîslere ilave ederek yahut tamamen uydurarak bu emellerine ulaşmaya çalışmışlardır. Meselâ Gıyâs b. İbrahim isimli sözde âlim, Halife Mehdî'nin güvercin yarıştırma merakını, *"Ok, deve, at, kuş yarışlarından başkası için ödül almak helal olmaz"* hadîsini, hemen bir senedle Hz. Peygamber'e nispet ederek onaylamıştır. Bundan hoşnut olan Mehdî, kendisine bol miktarda bahşiş vererek ödüllendirmiş fakat daha sonra *(Kuş)* kelimesinin hadîsten olmadığını, onun kendi hatırı için ilave edildiğini öğrenince Gıyâs'a hakaret etmiş ve onu yalana sürüklediler diye güvercinleri kestirmiştir. (Çakan, 2008: 136)

Bunlardan bir kısmı da, mallarına rağbeti artırmak için meselâ, patlıcanın her derde deva olduğu, ayvanın kalbi temizlediği türünden sözleri Hz Peygamber'e onaylatarak ticari kazanç sağlamaya çalışmışlardır.

Birinden intikam almak, verdiği asılsız bir fetvaya dinî bir dayanak bulmak için hadîs uyduranların yanında isteğe bağlı olarak uydurma hadîs siparişi alanların da mevcut olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. (Kandemir, 2004: XXIX, 94)

Uydurma Şekilleri

Hadîs uydurucuları, tabiri caizse, "minareyi çalan kılıfını hazırlar" kabilinden, işlerini ustaca yapmaya; ilk bakışta kendilerini ele vermemeye çalışmışlardır. Hadîslerin Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağı olduğu, dolayısıyla Müslümanların bu konudaki titizliğini hesaba katmayarak;

- Uydurdukları sözleri sahih hadîslere karıştırmak,
- Bu sözlerin baş tarafına hadîs âlimlerince makbul olan bir sened eklemek,
- Bu güne kadar kimsenin rivayet etmediği bir hadîsi rivayet ediyormuş kanaatini uyandırmak için senedler üzerinde değişiklik yapmak,
- İki hadîsin sened ve metnini birbirine karıştırmak,
- Seneddeki bir râvîyi silip yerine kendi adını yazmak,
- Hiç karşılaşmadığı bir şahıstan hadîs öğrendiğini iddia etmek gibi hilelere başvurmuşlardır.

Minareyi çalan kılıfını hazırlar.

Meselâ, Hz. Peygamber'in savaşa giderken Medine'de yerine bıraktığı Hz. Ali'ye, *"Musa'ya göre Harun ne ise, bana göre de sen osun"* sahih hadîsinin başına, *"(Ey Ali), Medine ikimizden biri bulunmadıkça düzelmez"* kısmını, Hafs b. Ömer b. Dinar isimli bir uydurmacı ilave etmiştir. (Çakan, 2008:137)

Tanıma Yolları

İslâm âlimleri hadîs uyduranları ve uydurdukları haberleri tespit edip onları teşhir etmekle kalmamış, bir rivayetin uydurma olduğunun âlametlerini de belirleyerek, uydurma haberlerin İslâm'a ve Müslümanlara verebileceği zararlar konusunda hassas davranılmasını temin etmeyi gaye edinmişlerdir.

Hz. Peygamber, "Efsahu'l-Arab" yani Araplar'ın en fasihi (güzel konuşanı) idi.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, bir hadîsin uydurma olduğunun en önemli belirtisi, onu nakledenlerden yalancı olanlarının tespit edilmesidir. Ricâlle ilgili kitaplarda özellikle *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn* isimli eserlerde hadîs uyduran kimseler *kezzâb (çok yalancı), vadda' (çok haber uyduran)* ifadeleriyle anılmaktadır. Dolayısıyla bu eserlerde hadîs uydurduğu tespit edilen bir kişinin senedde bulunması, söz konusu haberin uydurma olduğunun en önemli belirtisidir. Ancak burada, ayrıntılara da girmek suretiyle, önce uydurma hadîslerin âlametleri, sonra da uydurmacıların tanınma yollarından bahsedeceğiz.

Uydurma Hadîslerin Alâmetleri ve Tanınma Yolları

Lafızlarda veya manada bozukluk

Hadîs diye nakledilen sözlerin dil kuralları açısından tutarsız, içeriğinin bir peygamberin sözüne yakışmayacak şekilde anlamsız ve ölçüsüz olması, o sözün uydurma olduğunun en belirgin işaretidir. Çünkü Hz. Peygamber, "efsahu'l-arab" yani, Araplar'ın en güzel konuşanı idi. *"Yeşile ve güzel kadına bakmak görme duygusunu artırır"*, yatsı namazını kılmayan kimseye Yüce Allah'ın, *"Ben senin rabbin değilim, kendine başka bir ilâh ara"* diyeceğini ifade eden ve buna benzer uydurma haberler bunlara örnek gösterilebilir.

"Kim bir gün oruç tutarsa bin hac ve bin umre sevabı kazanır" gibi az bir amele çok sevap ve küçük bir günah işleyene de şiddetli ceza terettüp ettiren sözler de mana itibariyle bozuk ve ölçüsüz kabul edilmişlerdir.

Güvenilir hadîs kaynaklarında bulunmamak

Son derece ilmi ölçütler oluşturan ve buna göre hadîsleri ayıklayan hadîs âlimleri, sahih hadîsleri müstakil eserlerde bir araya getirmeye gayret etmişler, bunun sonucunda başta *"Kütüb-i Sitte"* diye meşhûr olan altı kitap olmak üzere, te'lif edilen çok sayıda eser günümüze intikal etmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla bu eserlerde bulunmayan, daha çok vaaz, bazı tefsir ve tarih kitaplarında bulunan hadîslerin uydurma olduğu ihtimali bir hayli fazladır.

Sana kıyâmeti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz.

Aʿraf, 7/187

Kur'an ve sahih sünnete aykırı olmak

Hadîs diye nakledilen bir haberin Kur'an'ın sarih nassına ve meşhûr sünnet verilerine aykırı olması, onun uydurma olduğunun âlametidir. Meselâ, *"Dünyanın ömrü yedibin senedir, biz yedinci binin içindeyiz"* şeklindeki rivayet, kıyâmetin ne zaman vuku bulacağını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini ifade eden âyet ve hadîslere aykırıdır. (İlgili âyet ve hadîslerden bir kısmı için bkz., A'raf 7/187; Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1)

Zina mahsulü çocuk hakkında, *"Zinadan doğan çocuk cennete giremez", bir başka rivayette, "…içki içen mel'undur, komşusu da mel'undur, onun yanında oturan da mel'undur"* denilmektedir. Hâlbuki zina mahsulü olan çocuğun, o günahın işlenmesinde hiçbir tesiri olamayacağı gibi; içki içmek suretiyle ilâhî emri ihlal eden birinin günahından da komşusunun sorumlu tutulamayacağı aşikârdır. Zira Yüce Allah, bir âyet-i kerimesinde şöyle buyurmaktadır:

> "Hiçbir günahkâr bir başkasının günah yükünü üslenmez." (İsrâ, 17/15)

Akla, his, müşahede ve tarihi olaylara aykırı olmak

Bilinen bir husustur ki, İslâm akla ve akletmeye son derece önem vermiş, Yüce Allah ancak akıl sahiplerine sorumluluk yüklemiştir. O'nun elçilik görevini hakkıyla yerine getiren Hz. Muhammed'in söz ve fiilleri de akl-ı selime uygun sadır olmuşlardır. Dolayısıyla normal akla ters düşen, yorumlanması mümkün olmayan hadîslerin varlığı düşünülemez. Meselâ, *"Nûh'un gemisi Kâbe'yi yedi defa tavaf ederek Makam'ın arkasında iki rekât namaz kıldı"* uydurmasının normal akıl ve sağlam bir mantıkla bağdaştırılması mümkün değildir. Aynı şekilde*, Allah Teâlâ'nın kendisini kısrağın terinden yarattığını* ileri süren mevzû haberin de akılla izah edilir bir yanı yoktur.

"600/1203 tarihinden sonra doğacak olanlara Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur" şeklindeki uydurma haberin ne mantıkla, ne de gerçekle bir alakası vardır. Zira bu tarihten sonra yaşayan insanlar arasında İslâm'a, Müslümanlara ve hatta bütün insanlara değerli hizmetlerde bulunmuş olanların listesi hayli uzun olsa gerektir.

Hadîs Usûlünde, tarih ilminin önemli bir yeri vardır. Senedde yer alan râvîlerin hoca-talebe ilişkisi, başka bir deyişle senedin ittisalinin tespiti râvîlerin doğum, özellikle de ölüm tarihlerinin bilinmesine bağlıdır. Süfyân es-Sevrî (ö.161/777)'nin, *"râvîler yalan söylemeye başlayınca, biz de onlara tarih silahı ile karşı koyduk"* ifadesi bunu teyit etmektedir. Hassân b. Yezîd ise*, "yalancıları tanımak hususunda bize tarih kadar yardım eden bir şey yoktur. Râvîye ne zaman doğduğunu sorarız, şayet rivayet ettiği şeyhin vefat tarihini biliyorsak, onun cevabına bakarak yalan mı, yoksa doğru mu söylediğini anlarız"* diyerek tarih bilgisinin önemine açıkça işaret etmektedir.

Buna bir misâl olmak üzere Ufeyr b. Maʿdân'ın naklettiği şu olayı verebiliriz: *"Ömer b. Musa (ö.157/774) Humus'a geldiği zaman mescide giderek etrafını sardık. O ikide bir* حدثَنا شيْخُكُمُ الصَّالِحُ *diyerek hadîs rivayet ediyordu. Bunu o kadar tekrarladı ki, dayanamayarak, 'bu sâlih şeyhimiz kimdir? Adını söyleyin de bilelim' dedim. Şeyhimizin Hâlid b. Maʿdân olduğunu öğrenince, 'onunla nerede ve zaman görüştün?' diye sordum. 108 (726)'de Ermeniyye gazâsında görüştüklerini söylemesi üzerine, 'Ey şeyh, dedim, Allah'tan kork, Hâlid b. Maʿdân 104 (722)'de vefat etti. Sen ise, onunla ölümünden dört sene sonra görüştüğünü iddia ediyorsun! Üstelik o hiçbir zaman Ermeniyye'de savaşmamıştır!...'"*

Hadîs metinlerini birbirinden nakleden şahısların hoca-talebe konumlarının tespitinde esas olan tarih bilgisinin önemi kadar tarihi gerçekler de bir hadîsin uydurma olup olmadığını tespitte esas olmaktadır. Muhaddislerin metin tenkidi yaptıklarına da örnek olmak üzere şu uydurma hadîsin tahlil ve tenkidi konuyu aydınlatacak mahiyettedir:

Hadîsin metni şu şekilde gelmektedir: *“Hz. Aişe diyor ki, Peygamber (s.a.s.)’in Hz. Fâtıma’nın boynunu birçok defalar öptüğünü görerek bunun sebebini öğrenmek istedim. Cevaben buyurdular ki, ‘yâ Hümeyrâ, bilmez misin ki, miraca çıktığımda Allah Teâlâ’nın emriyle Cebrâîl beni cennete götürdü ve bir benzerini görmediğim, kokusu hoş ve meyvesi nefis olan bir ağacın yanında durduk. Cebrâîl’in soyarak bana ikram ettiği o meyveleri yedim. Yüce Allah bunlardan bende bir menî yarattı. Dünyaya döndüğümde Hatîce ile münasebette bulundum; neticede Fâtıma’ya hamile kaldı. İşte ben o ağacın kokusunu özledikçe Fâtıma’nın boynunu öper ve o kokuyu alırım…’”*

Bu hadîsin tenkidinde İbnu’l- Cevzî der ki, “Bunun uydurma olduğunda, işin uzmanları bir tarafa hadîs talebeleri bile şüphe etmez. Bunu uyduran kimsenin zerre kadar tarih bilgisine sahip olmadığı meydandadır. Zira Hz. Fâtıma, Peygamber (s.a.s.)’e nübüvvet gelmeden beş sene önce doğmuştur. Bu uydurmayı icat edenden daha cahil olanlar, bu haberi duyup nakletmişler ve tariklerinin çoğalmasına yol açmışlardır. Burada mîracdan söz edilmesi ise ayrı bir rezalettir. Çünkü mîrac, Hz. Hatice’nin vefatından sonra ve hicretten bir yıl önce meydana gelmiştir. Hicretten sonra da Hz. Peygamber Medine’de on sene ikamet etmiştir.

Verilen misâllerden, tarihi gerçeklerle uzlaşmayan haberlerin yalan olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Bu nedenle hadîs tenkitçileri biyografi ve kronoloji bilgisine son derece önem vermişler ve bunlardan azami ölçüde istifade etmişlerdir. (Kandemir, 1991: 176 vd.)

Hadîs Uydurucularını Tanıma Yolları

• Uydurmacıların tanınması bazen bizzat kendi itirafından kaynaklanır. Bu ya takibat yoluyla ya da pişmanlık duygusu ile olur. Meselâ, Abdulkerim b. Ebi’l-Avcâ üvey babası muhaddis Hammâd b. Seleme’nin kitaplarını tahrif etmiş, bu kişileri takip etmekle görevli “sâhibu’z-zenâdıka” kuruluşunun görevlileri tarafından yakalandığında helali haram, haramı helal göstermek üzere çok sayıda hadîs uydurduğunu itiraf etmiştir. (Kandemir, 2004: XXIX, 494)

Ağlayarak Kâbe’yi tavaf eden bir ihtiyara niçin ağladığı sorulunca, *“Rasûlullah’a karşı yalan söyleyerek 50 hadîs uydurdum, onları halk arasında yaydım”* demesi, pişmanlık duygusundan kaynaklanan itirafa örnektir. (Çakan, 2008: 137)

• Arkadaşlarının veya durumdan haberi olanlardan herhangi birinin haber vermesi de uydurmacıların tanınmasını sağlar.

Ebü’l-Hasan İbn Arrâk (ö.963/1556), mevzû hadîsleri müstakil bir eserde toplamak maksadıyla kaleme almış olduğu *Tenzîhu’ş-Şeri’a* adlı eserinin baş

tarafında, 1790 yalancının ismini alfabetik sırayla vererek, ümmeti onların zararlarından koruma hususunda önemli bir ikazda bulunmuştur.

Uydurma Hadîslerin Zararları

Maksatları ne olursa olsun hadîs uyduranlar bu faaliyetleri ile İslâm'a ve Müslümanlara, belki de uzantısı günümüze kadar sirayet eden büyük zararlar vermişlerdir. Her ne kadar bunlara karşı ciddi önlemler alınmış olsa da, hâlâ uydurma hadîsler mesnet kılınarak üzerlerine hüküm bina kılınmaya çalışılmakta ve zihinler bulandırılmaktadır.

Yüce Allah, bir taraftan vahyin tebliği ile görevlendirdiği elçisine, aynı zamanda vahyin açıklanması görevini de tevdi etmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de insanlığa en güzel örnek olarak takdim edilen, emir ve yasaklarına riayet edilmesi istenen Hz. Peygamber bu misyonunu kâmilen yerine getirmiş, dinin doğru anlaşılmasında büyük çaba sarfetmiştir.

Ne var ki, ilerleyen zamanlarda hadîs diye ortaya atılan sözler Müslümanların dini anlama ve yaşamalarını bir ölçüde zorlaştırmıştır. Siyasî düşüncelerini veya mezheplerini dinin önüne geçiren, kendilerini haklı göstermek için peygamberlerine iftira edenler, Müslümanlar arasında daha çok bölünmelere sebep olmuşlardır.

Eski dinlere ve kültürlere ait hurafeleri Peygamber diliyle cazip hale getirmeye çalışan zındıklar veya cahil vâizler dine ilgi duyanları ondan soğutmuşlardır. Kur'an ve hadsilerden ibadete ve iyiliğe özendiren, kötülüklerden sakındıran emir ve yasaklar ölçülü bir şekilde verildiği halde bu ölçülerin göz ardı edildiği uydurma haberler Müslümanların ya aşırı ümide kapılmasına yol açmış yahut onları aşırı korkuya iterek dinden uzaklaştırmıştır.

Hadîs Uydurmanın ve Rivâyet Etmenin Hükmü

"Vaz'ı hadîs küfr-i billâhdan sonra ekber-i kebâirdir."

Ahmed Naim

Hz. Peygamber'e isnat ederek kasten yalan söylemenin haram olduğu hususunda ittifak vardır. Dolayısıyla hadîs uydurma, Allah'ı inkârdan sonra en büyük günah sayılmıştır. Hatta, büyük hadîs âlimi Zehebî; *"Cumhûr-u ulemaya göre terğîb (teşvik) veya terhîb (sakındırma) ile ilgili konularda hadîs uyduranın küfrüne hükmolunmasa da helal ve harama dair hadîs uyduranın, icma ile küfrüne hükmolunur."* demek suretiyle konunun önemine dikkat çekmiştir.

Fakat âlimlerin çoğunluğuna göre, ne şekilde ve hangi maksatla olursa olsun, kasten Hz. Peygamber'e yalan isnat eden, küfürden sonra en büyük günahlardan (kebâirden) birini işlemiş olur ve hiçbir rivayetine itibar olunmaz.

Hadîs uydurma, dinin tebliğcisi Hz. Peygamber'e iftira etmektir ve aynı zamanda bu bir şahsa değil, onun getirdiği dine de iftira etmek anlamına gelmektedir. Bu ise, hadîs uydurmanın büyük bir vebal olması için yeterli bir sebeptir. Yukarıda geçen ... من كذب hadîsi bunun açık bir kanıtıdır.

Diğer taraftan uydurma olduğunu bildiği halde onu rivayet eden ve uydurma olduğunu da açıklamayan kimse de en büyük günahlardan birini işlemiş olur. Zira Hz. Peygamber, konuyla ilgili olarak şöyle buyurur:

مَنْ حَدَّثَ عَنِّي بِحَدِيثٍ يُرَى أَنَّهُ كَذِبٌ فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبِينَ ; Her kim, yalan olduğunu bildiği halde bana isnâd ederek hadis rivayet ederse o da yalancılardan biridir. (Müslim, Mukaddime, 1)

Uydurma olduğunu bilmeden nakledecek olursa, günah işlemiş olmaz. Ancak çok titiz davranması gerekli bir konuda gereken dikkati göstermediği ve araştırma yapmadığı için ciddi kusur işlemiş olur.

Uydurma hadîslerin, Müslümanları uyarmak, dini tahriften korumak ve öğretim maksadıyla; durumun açıklanması suretiyle nakledilmesinde sakınca olmadığı gibi bu bir vecibedir.

Uydurma Faaliyetlerine Karşı Alınan Tedbirler

İslâm'ı tebliğ görevini Hz. Peygamber'den devralmış bulunan âlimler, özellikle de muhaddisler, hadîslerin istismar edilmesine imkân vermeyecek ilmî tedbirleri almaktan geri durmamışlardır.

Tâbiînden büyük âlim Muhammed b. Sîrîn'in (ö.110/728), *"Önceden isnâd sormuyorlardı, fitne olayı meydana gelince râvîlerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Bu suretle sünnet ehlinden olanların hadîsleri alınır, bid'at ehlininki ise terkedilirdi"* (Müslim, Mukaddime, 5; Dârimî, Mukaddime, 38) şeklindeki haberi, fitne olayından sonra ortaya çıkan uydurma faaliyetlerine karşı tedbir olarak isnâd uygulanmaya başladığını göstermektedir.

İslâm âlimleri isnâd uygulaması sonunda hem sened hem de metin tenkidini büyük bir titizlikle gerçekleştirmişler ve bu alanda çok sayıda ilim dalları geliştirmişlerdir.

Hadîs rivayetinde isnâd uygulamasını takiben hadîsleri nakleden kimselerin güvenilirliklerini tespit amacıyla cerh ve taʿdil faaliyeti başlamış; böylece hadîs uyduranlar ve uydurdukları hadîsler tespit edilerek teşhir edilmiştir. Bu yapılırken, hadîs rivayetinde bulunmuş râvîleri tam anlamıyla tanıtmak maksadıyla biyografi (hal tercümesi), tabakât, tarih ve vefayât kitapları yazmışlardır.

Uydurma faaliyetlerinin önünü kesen isnâd uygulaması ve cerh-ta'dil çalışmaları ile yalancı râvîleri tespit edip teşhir eden İslâm âlimleri, bir taraftan da sahih hadîsleri müstakil kitaplarda toplamaya gayret etmişler, özellikler hicrî üçüncü asırda sahih hadîsleri bir araya getiren eserler telif etmişlerdir.

Diğer bir ilmî tedbir de, hadîs diye uydurulmuş sözleri toplamak amacıyla eserler telif etmek olmuş, ancak bu faaliyet hadîs tarihi sürecinde ilk devirlerde değil, hicrî VI. asrın başlarından itibaren görülmeye başlamıştır. Bu kitaplardan ve genel anlamda konuyla ilgili eserlerden bir kısmı kısaca tanıtılacaktır.

Uydurma Hadîslerle İlgili Eserler

Yukarıda değinildiği üzere, hadîs eserlerinin telif edilmeye başladığı hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda mevzu (uydurma) hadîsleri bir araya getiren müstakil kitapların yazıldığı bilinmemektedir. Bu dönemin genel telif anlayışı, isnâdını zikretmek şartıyla sahih, hasen ve zayıf hadîsleri bir arada vermekti. Bunlara mevzu haber de karışabiliyordu. Bu yüzden ilk dönem hadîs kaynaklarında oranları farklı olmakla birlikte mevzu hadîs bulunabilmektedir. Mevzû hadîsleri müstakil eserlerde toplama faaliyetinin yaklaşık hicrî beşinci asırdan itibaren başladığı söylenebilir. Uydurma hadîslerle ilgili eserlerin genel başlığı *el-Mevzûât*'tır. Konuyla ilgili başlangıçtan itibaren yazılan eserlerin tamamını burada vermek mümkün değildir. Dolayısıyla yaygın olarak kullanılan mevzuat kitapları kısaca tanıtılacaktır.

- Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) *el-Mevzûât*'ı: Uydurma olduğu tespit edilen 1850 haber fıkıh konularına göre bir araya getirilmiştir. Ancak müellif bazı zayıf, hasen hatta sahih hadîsleri de eserine almakla eleştirilmiştir.
- Suyûtî'nin (ö.911/1505) *el-Leâli'l-Masnûa*'sı: İbnu'l-Cevzî'nin söz konusu eserindeki yanlışlıkları ortaya koymak için kaleme alınmıştır. Tenkitleri sırasında, İbnu'l-Cevzî'nin mevzu dediği haberlerin öyle olmadığını ispat etmek için bazen birkaç sahifeyi bulan mutabâʿ ve şevâhid getridiği veya hiçbir fikir beyan etmeyerek ona muvafakat ettiği görülmektedir.
- İbn Arrâk'ın (ö.963/1556) *Tenzîhu'ş-Şerîa*'sı: Bahsi geçen iki eseri özetleyip onlarda bulunmayanları da fıkıh konularına göre bir araya getirmiştir. Bu sebeple kendisinden öncekilere ihtiyaç bırakmayacak bir muhtevaya sahiptir. Müellif, kitabın mukaddimesinde mevzû haberlerin alametleri, " من كذب ... " hadîsini rivayet eden sahâbîlerin isimleri, hangi maksatlarla hadîs uydurulduğu ve hadîs uyduranların isimlerini vermiştir.

- Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605) *el-Esrâru'l-Merfûa'*sı: 625 uydurma rivayet alfabetik olarak zikredilmiştir. 17 sahifeyi bulan mukaddimesinde, " من كذب ... " hadîsinin muhtelif tariklerinden, kıssacıların ve vâizlerin durumlarından, zındıkların hadîs uydurma faaliyetlerinden ve İslâm âlimlerinin bunlara karşı açtığı mücadeleden vs. bahsetmektedir.
- Şevkânî'nin (ö.1250/1834) *el-Fevâidu'l-Mecmûa*'sı: Uydurma hadîslerle ilgili kendisinden önceki eserlerin bir özeti ve değerlendirmesi mahiyetinde olup, 1423 uydurma rivayet konularına göre verilmiştir.
- Günümüzde mevzu hadîsler konusunu müstakil olarak inceleyen eserler de telif edilmiştir. Ünitenin hazırlanışında kendisinden istifade edilen M. Yaşar Kandemir'in *Mevzû Hadîsler'*i ayrıca Sadık Cihan'ın *Uydurma Hadîslerin Doğuşu ve Sosyo Politik Olaylarla İlgisi* ve Ömer b. Hasan Fellâte'nin *el-Vaz' fi'l-Hadîs*'i, konuyla ilgili bilinmesi gereken eserlerdir.

Özet

- Halk arasında hadis diye bilinen, isnadlı-isnadsız çok sayıda söz dolaşmakta ve bunlar bir anlamda dini yaşayışa şekil vermektedir. Hadis ıstılahında bunlara, seneddeki ravi sayısı açısından, her tabakada en az üç ravisi bulanan *meşhûr hadis'*ten farklı anlamda olmak üzere *meşhûr* yahut daha özel bir ifade olan *müştehir* haber denilmektedir.
- Buna mukabil tarihi süreçte, söylemediği ve yapmadığı halde Hz. Peygamber'e nispet edilen haberler söz konusudur ki, bunlara ıstılahta *mevzû* veya *muhtelak* hadis adı verilmektedir. Bu haberlerin hadis diye isimlendirilmesi, uydurma da olsa sened ve metne sahip olması, şekil yönünden hadis gibi görünmesi ve uyduran kişinin onun hadis olduğunu iddia etmesi sebebiyledir.
- Hadis uydurma faaliyeti, İslâm tarihinde "el-fitnetü'l-kübrâ/büyük fitne" diye tanımlanan Hz. Osman'ın hicrî 35 senesinde şehit edilmesi ile başlayan, Hz. Ali'nin halife olması üzerine cereyan eden Cemel Vak'ası ve Sıffîn Savaşı ile devam eden gelişmeler sonucunda siyasî ve itikadî gruplaşmalar ve ayrışmalar başlamıştır. Bu siyasî grupların mensuplarından bazı kimselerin kendi görüşlerini desteklemek, karşı tarafın düşüncelerini tenkid etmek gayesiyle argüman arayışına girmeleri, hadis uydurma faaliyetinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.
- Bu haberlerin mevzû oldukları; uyduranın itirafı, Kur'ân'a, sahih hadislere, tarihe, akla aykırı olması, hadisin lafzında veya manasında bozukluk olması, elde mevcut sahih hadis kitaplarında bulunmaması, senedindeki ravilerden birinin yahut birkaçının yalancı olduğunun tespiti gibi yöntemlerle belirlenmiştir.
- Hadislerin rivayet döneminde âlimler; isnad sorma, cerh-ta'dil, sahih hadisleri müstakil eserlerde toplama ve mevzû hadisleri ayrı kitaplarda bir araya getirme gibi faaliyetlerle hadis uydurmaya karşı tedbirler almışlardır. Hicrî altıncı asrın başlarından günümüze kadar olmak üzere mevzû hadisleri içeren bir çok kitap yazılmıştır.

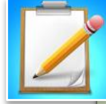

Alıştırmalar

Etkileşimli Alıştırmalar

- Öğrendiklerinizi etkileşimli alıştırmalarla pekiştirebilirsiniz

Ödev

Ödev gönderimi

- Mevzûât kitaplarında yer alan; inanç, ibadet, ilim ve muamelata dair uydurulan hadislerden hareketle bunların toplum üzerindeki etkilerini araştırarak, 200 kelimeyi aşmayacak şekilde bir ödev yazınız ve hazırladığınız belgeyi göndermek için yandaki ödev gönderme linkini kullanınız.

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan "bölüm sonu testi" bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. **Seneddeki râvî sayısı açısından her tabakada en az üç râvîsi bulunan hadîse ne ad verilir?**
   a) Müştehir
   b) Mütevatir
   c) Meşhûr
   d) Garib
   e) Makbul

2. **Uydurma hadîslerin ıstılahtaki ismi aşağıdakilerden hangisidir?**

   a) Metrûk
   b) Muhtelak
   c) Münker
   d) Merdûd
   e) Mahfûz

3. **Keşfu'l-Hafâ isimli eser hangi konuya dair telif edilmiştir?**

   a) Mevzû hadîsler
   b) Makbul hadîsler
   c) Zayıf Hadîsler
   d) Müştehir hadîsler
   e) Garib hadîsler

4. **Siyasî fırkalar içinde hadîs uydurma hareketini ilk defa başlatan fırka hangisidir?**

   a) Hariciler
   b) Şîa
   c) Mu'tezile
   d) Mücessime
   e) Kaderiyye

5. Aşağıdakilerden hangisi hadîs uydurma şekillerinden biri değildir?

a) Uydurdukları sözleri sahih hadîslere karıştırmak
b) İki hadîsin senedini ve metnini birbirine karıştırmak
c) Seneddeki bir râvîyi silip yerine kendi adını yazmak
d) Uydurduğu sözün başına hadîs âlimlerince makbul bir sened eklemek
e) Uydurduğu sözü hocalarından birine nispet etmek

6. "Efsahu'l-Arab" terkibinin Türkçe karşılığı aşağıdakilerden hangisidir?

a) Arapların en akıllısı
b) Arapların en soylusu
c) Arapların en güzel konuşanı
d) Arapların en yararlısı
e) Arapların en masumu

7. **Aşağıdakilerden hangisi bir hadîsin uydurma olduğunun alâmeti değildir?**

a) Lafızlarda ve manada bozukluk
b) Güvenilir hadîs kaynaklarında bulunmak
c) Kur'an ve sahih sünnete aykırı olmak
d) Akıl, his ve müşahedeye aykırı olmak
e) Tarihi olaylara aykırı olmak

8. **Hadîs uydurmanın hükmü aşağıdakilerden hangisidir?**

a) Küfür
b) İrtidat
c) Haram
d) Mekruh
e) Tahrimen mekruh

9. Tenzihu'ş-Şeria isimli eserin müellifi aşağıdakilerden hangisidir?

a) Aclûnî
b) Ali el-Kârî
c) Şevkânî
d) İbn Arrâk
e) Suyûtî

10. "Önceden isnâd sormuyorlardı, fitne olayı meydana gelince râvîlerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Bu suretle sünnet ehlinden olanların hadîsleri alınır, bidʿat ehlininki ise terkedilirdi" sözü kime aittir?

a) Ebû Hanife
b) İmam Mâlik
c) Muhammed b. Sîrîn
d) Abdullah b. Mübârek
e) Abdullah b. Abbâs

Cevap Anahtarı

1-c,2-b,3-d,4-b,5-e,6-c,7-b,8-c,9-d,10-c

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Aclûnî, İsmail b. Muhammed. (1985). *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs.* Beyrut. Müessesetü'r-Risâle.

Ahmed b. Hanbel. (1992). *Müsned*, İstanbul. Çağrı Yayınları.

Ahmed Naim. (1984). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi. (Mukaddime)* Ankara. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aydınlı, Abdullah. (2006). *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Hadisevi.

Buharî, *es-Sahîh*. (tsz.). İstanbul. el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

Coşkun, Selçuk. (2010). *Sünnet ve Gelenek.* Erzurum. Salkımsöğüt Yayınları.

Coşkun, Selçuk. (2011). *Hadîse Bütüncül Bakış*, İstanbul, İFAV Yayınları.

Çakan, İsmail Lütfi. (2008). *Hadis Usûlü.* İstanbul. İFAV Yayınları.

Dârimî. (1987). *Sünen.* Beyrut. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Ebû Dâvud. (1988). *Sünen.* Beyrut. Müessesetü'l-Kütübü's-Sekafiyye.

İbn Arrâk, Ali b. Muhammed. *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa.* (1981). Beyrut. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Mâce. (tsz.). *Sünen.* İstanbul. el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. (1995). *Kitâbu'l-Mevzûât.* Beyrut. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Kandemir, M. Yaşar. (1991). *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi.* Ankara. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kandemir, M. Yaşar. (2004). "Mevzû". *DİA.* C. XXIX. Ankara. TDV Yayınları.

Mâlik. (tsz.). *Muvatta.* Kahire . Daru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye.

Müslim. (tsz.). *Sahîh.* İstanbul. el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

Nesâî. (1988). *Sünen.* Beyrut. Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.

Râmehrümüzî, Hasan b. Abdirrahman. (1984). *el-Muhaddisü'l-Fâsıl.* Beyrut. Dâru'l-Fikr.

Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman. (2006). *el-Mekâdisu'l-Hasene.* Beyrut. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Tirmizî. (tsz.). *Sünen.* Beyrut. Daru'l-Fikr.

Yücel, Ahmet. (2010). *Hadis Tarihi ve Usûlü.* İstanbul. İFAV Yayınları.

HADÎS ÖĞRENİM VE ÖĞRETİMİ

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

İÇİNDEKİLER

- Tehammul ve Edâ
- Tehammul ve Edâ Yolları
- Tehammul ve Edâ Mekânları
- Tehammul ve Edâ Âdâbı

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Prof. Dr. Selçuk COŞKUN

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Hadîs ilmindeki tehammul ve edânın anlamını öğrenilecek
  - Tehammul ve edâ yolları ve tehammul ve edâ sîgaları kavranacak
  - Tehammul ve edânın yapıldığı mekânlar hakkında bilgi edinilecek
  - Tehammul ve edâ esnasında gerek hocaların ve gerekse talebelerin dikkat etmesi gereken âdâb öğrenilecek.

ÜNİTE

14

GİRİŞ

İlk dönemlerde hadîsler nasıl öğrenilir ve gelecek nesillere nasıl nakledilirdi?

Hadîsler, Hz. Peygamberden gelen haberler olduğuna göre, bu haberlerin bazı mekânlarda ve birtakım usûllerle öğrenilip öğretilmesi gerekir. İster programı önceden belirlenen örgün öğretim olsun, isterse belirli bir mekân ve zamanla sınırlı olmayan yaygın eğitim olsun, bunların yapıldığı birtakım mekânlara ihtiyaç duyulur. Burada sırasıyla, tehammul ve edânın anlamı, yolları, mekânları ve âdabından bahsedilecektir.

TEHAMMÜL ve EDÂ

Daha önce, 1. ve 2. Ünitede kısaca bahsdeilen bu kavramlar, bu ünitede daha detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

Arapça'da öğrenim için genellikle, "te'allüm (تعلم)'', öğretim için de "ta'lîm (تعلىم)'' kelimeleri kullanılır. Bununla beraber Hadîs İlminde hadîs öğrenimi için "zorlanarak yüklenmek" manasındaki "tehammül (تحمُّل)'', öğretimi için de, "bir görevi yerine getirmek" manasındaki "edâ (أداء)" kelimeleri kullanılır.

Tehammül kelimesi Arapça'da, "haml (حمل)" kökünden olup, "tefe''ul (تفعُّل)" babındandır. "Tefe''ul" babı, bir şeyi zorlanarak elde etmek manasına gelir. İlmi öğrenmek, aynı zamanda bir takım zorlukları da yüklenmek manasına geldiği için, "yükleme" manasında olan "haml" kökünden müştak/türemiş olan "tehammül" kelimesi kullanılır. Bu kelime kullanılarak hadîs öğrenmenin zorluğuna işaret edilir.

Hadîs Öğrenmeye Tehammul,

öğretmeye de edâ denilir.

"Edâ (أداء)" kelimesi ise "yerine getirme, ödeme" anlamlarına gelmektedir. Hadîs öğretimi için "edâ" kelimesi kullanılarak, öğrenilen hadîslerin başkalarına öğretilmesi sorumluluğuna işaret edilir.

Türkçe'deki tahammül kelimesi; bir kimsenin, olaylar karşısında gücünün son aşamasına kadar dayanması manasında kullanılır. Bu anlamda "sana tahammül edemiyorum", "tahammül sınırlarımı aştı" gibi ifadeler kullanılır. Hadîs öğrenmek için gösterilen çabalar bazı zorlukları içermekte olup, bunlara katlanmak için epeyce bir çaba harcanması gerekmektedir. Hadîs öğrenmenin bu yapısından dolayı, normalde öğrenme manasına gelen "teallüm" kelimesi yerine, bir şeyi zorla yüklenmek manasına gelen "tehammül" kelimesi kullanılmıştır. Kısacası hadîs öğrenmek zor bir süreç olduğu için, bunu öğrenmenin zorluğunu gösteren ve

"zorlanarak yüklenmek" manasına gelen tehammül kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime ile, hadîs öğrenmek kastedilir. Tehammülü'l-Hadîs, hadîs öğrenmek demektir.

Bir müslümanın öğrendiği, tehammül ettiği hadîsleri bir başkalarına öğretme sorumluluğu bulunduğu ve bunu öğretmek onun borcu olduğu için, öğretme işine de kinaye yoluyla "edâ" denilir. Bu kelime Türkçe'de de kullanılır. "Borcu edâ etmek" bu kullanımlardan biridir. Meselâ namaz insanların Allah'a ödemesi gereken bir borç olduğu için, "namazı edâ etmek" tabiri kullanılır. Bu mantıkla, öğrenilen hadîsleri başkalarına öğretme borcunu ifa etmeye de "edâ" denilir. Buna göre hadîslerin edâsı, başkalarına öğretilmesi demek olur.

Özetle hadîslerin öğrenilmesine *tehammül,* başkalarına öğretilmesine de **edâ** denilir. *Tehammülü'l-Hadîs***,** hadîs öğrenimi; *Tehammül ve edâ* ise, hadîs öğrenimi ve öğretimi demektir.

TEHAMMÜL ve EDÂ YOLLARI

Usulsüz Vusûl Olmaz

Hedefe bazı usûller takip edilerek ulaşılabilir.

Daha önce anlatıldığı gibi hadîsçilere göre hadîs öncelikle; Hz. Peygamber kaynaklı her haber demektir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e ait her şeyin öğrenilmesi demek, aynı zamanda hadîs öğrenimi demektir. Ona ait şeyleri öğrenmek için kullanılan bütün argümanlar; aynı zamanda hadîslerin öğrenilmesi için kullanılmış olmaktadır. Bu manada Hz. Peygamber'in öğretim için kullandığı bütün yollar, aynı zamanda hadîslerin öğretilmesi için kullanılmış sayılmaktadır. Bir bilgi, ya doğrudan kaynağından, ya da başkası vasıtasıyla dolaylı olarak öğrenilir. Doğrudan alındığında, ya görülür, ya da duyulur. Başkasından alındığında, ya kaynağına sorularak teyit edilir ve o bilgiyi kullanmak için izin istenilir, ya o bilgilerin kayıtlı olduğu malzeme bizzat alınır, ya telif hakkı alınır. Bir başkasına ait bilgilere günümüzde genel olarak bu veya benzer şekillerde ulaşıldığı gibi, rivâyet asrında da hadîs hocalarının bildiği veya yazdığı hadîsler buna benzer yollarla elde edilirdi.

Bu yollar daha sonraları detaylandırılarak ifade edilmiştir. Hadîsi tehammül eden kimsenin, tehammül ediş şekli ile başkalarına rivâyet ederken kullandığı lafızlar son derece önem arzetmektedir. Zira bir hadîsin bizzat hocadan öğrenilmesi ile, hocayla karşılaşılmaksızın onun gıyabında veya vefatından sonra dolaylı yollardan alınması arasında fark vardır. İşte bir hadîsin, hocadan doğrudan ya da dolaylı yollardan alındığını gösteren bir takım rivâyet sîgaları bulunmaktadır. Hadîs ilminde bunlara *tehammul ve edâ sîgaları* denilir.

Tehammul ve edâ sîgaları, bir râvînin hadîs aldığı hocasından hadîsi hangi şekilde öğrendiğini gösteren lafızlardır. Sika bir ravinin hadîsi hocadan "dinledim" diyerek rivâyet etmesiyle, "bana ulaştı ki" diyerek rivâyet etmesi arasında sıhhati

Tehammül ve edâ yolları kuvvetliden zayıfa doğru şöyle sıralanır:

Semâ'

Kıraat

İcâzet

Münâvele

Kitâbet

İ'lâm

Vasiyyet

Vicâde

etkileyecek türden farklılıklar bulunmaktadır. Birincisinde, talebenin hadîsi bizzat hocanın ağzından duyduğu kesin bir dille ifade edilmekte iken, diğerinde dolaylı bir ifade kullanılmaktadır. İkinci ifadeye göre hadîs hocadan bizzat değil de başka bir yolla alınmıştır. Bu durumda hadîs, hocadan intikal eden yazılı bir malzeme yoluyla alınmış olabilir. Veya arada başka bir ravi vardır, ama durumu zayıf olduğu için adı zikredilmemiş olabilir. Bu ve benzeri durumlar, her zaman söz konusu olabilir. İşte hadîsin sıhhatine zarar verebilecek durumları tespit edebilmek için, hadîsin tehammül ve edâsı esnada kullanılan sîgalar önemli sihhat göstergelerinden sayılmaktadır.

Hadîslerin tehammul ve edâ yolları ile, bu esnada kullanılan sîgaları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Semâ' (السماع)

Semâ'; hadîs hocasının (şeyh) hadîsleri okuması, talebenin veya talebelerin de (tâlib veya tullâb) bizzat ondan dinleyerek alması anlamına gelmektedir. Burada hocanın hadîsleri, ezberinden veya kitabından okuması mümkün olduğu gibi, yazdırması ve talebeler tarafından yazılıp not edilmesi de mümkündür.

Hocanın bizzat talebelerine yazdırması şekline imlâ (إملاء) denilmektedir. Bu metot semanın en üst derecesidir. Bu metotla alınmış olan bir hadîs rivâyet edilirken "حدّثَنى فُلانٌ إملاءً" "Fülan bana imla yoluyla anlattı" şeklindeki eda sîgası kullanılır.

Semanın diğer tarzlarıyla alınan bir hadîs, edâ edilirken bazı sîgalar kullanılır. Bunlar kuvvetliden zayıfa doğru şu şekildedir:

Sema; dinleyerek öğrenme metodudur.

a. "سمِعتُ فلانا" yani "Fülandan dinledim/duydum".

b. "حَدَّثَنى فلان" yani "Fülan bana söyledi/anlattı ki,"

c. "أَخْبَرَنِي فلان" : "Fülan bana haber verdi ki,"

d. "أَنْبأنا فلان ,نَبّأنا فلان": "Fülan bize haber verdi ki,"

e. "قال لى فلان ,ذكر لى فلان": "Fülan bana söyledi"

f. "قال ,ذكر": "Dedi", "söyledi".

Eğer râvî “حَدَّثنا (Bize anlattı)” ve “سَمِعْنا (dinledik)” gibi edâ sîgalarını cemi/çoğul sîgasıyla söylerse; hadîsi şeyhinden/hocasından başkalarıyla birlikte tehammül etmiş olduğunu gösterir.

Kırâat (القرائة) veya Arz (العرض)

Kıraat,

okuyarak öğrenme metodudur.

Tehammülün ikinci yolu, “Kıraat ale’ş-şeyh (قِرائة على الشيخ)” veya “Arz (عَرْض)”dır. *Kısaca arz veya kıraat diye isimlendirilen bu metot; bilahare şeyhinden/hocasından rivâyet edebilmek için hadîsleri onun huzurunda okumaktan ibarettir.* Bu okumada; ister tâlib/talebe/öğrenci bizzat okumuş olsun, ister mecliste hazır bulunan diğer bir talebe okumuş da o dinlemiş olsun; hadîsler ister kitaptan, ister ezberden okunmuş olsun hepsine birden kıraat/arz denilir. Kıraat/Arz için okuyan talebeye ise “kârî (قارى)” denilir.

Arz yoluyla alınan bir hadîs başkalarına rivâyet/edâ edilirken aşağıdaki sîgalar kullanılır:

a. Bizzat talebe okumuş ise; “قَرَأتُ على فلان (Falancanın huzurunda okudum)” der. Kendisi hazır bulunmuş başkası okumuş ise; “قُرِءَ عليه و أنا أسمَعُ (Fülanca hocanın huzurunda okunuyorken ben de dinliyordum)” der.

Duruma göre kıraat yoluyla tehammül edilen hadîsin edâ şekilleri değişebilir. Aşağıda bunlar gösterilmiştir.

b. “حدثنا بقرائتى (Benim okumam suretiyle bize anlattı)”, “ حَدَّثَنَا قِراءةً عليه و أنا أسْمَعُ (Bize kıraat yoluyla anlattı ben de dinliyordum)”

c. “أخبرنا بقرائتى (Bana, benim okumam suretiyle haber verdi)” veya “ أخبرنا قراءة عليه و أنا أسمع (Bize kıraat yoluyla haber verdi ben de dinliyordum)”

İcâzet,

rivâyet için izin verme-alma metodudur.

d. “أنبأنا بقرائتى (Bana, benim okumam suretiyle haber verdi)” veya “ أنبأنا قراءة عليه و أنا أسمع (Bize kıraat yoluyla haber verdi ben de dinliyordum)”

e. “قال لنا بقرائتى (Bana, benim okumam suretiyle söyledi)” veya “ قال لنا قراءة عليه و أنا أسمع (Bize kıraat yoluyla söyledi ben de dinliyordum)”

İcâzet (الإجازة)

İcâzet; semâ ve kıraat olmaksızın hadîs aliminin belirli şartlar dahilinde bütün veya bir kısım rivâyetlerini öğrencinin rivâyet etmesine izin vermesidir. Hocanın bizzat okuttuğu talebesine, okuttuklarını rivâyete izin vermesi anlamındaki icâzet, tartışmasız kabul görürken, diğer farklı şekillerinde ihtilaflar söz konusudur.

Rivâyete izin verilen hadîslere "mücâz (مُجاز)", izin veren muhaddise "mucîz (مُجيز)", izin alan muhaddise, "mücâzün-leh (مُجازٌ له)", izin verilen malzemeye "mücâzun bih (مجاز به) bu işleme de "icâzet (إجازة)" denilir.

İcazetin bir çok çeşidi bulunmaktadır. Hatta bunu on kısma ayıranlar da vardır. En meşhurları aşağıdaki gibidir:

a.Belirli bir kimsenin, belirli hadîsi/hadîsleri/hadîs kitabını rivâyet için, belirli bir kimseye rivâyet izni vermesi. "Buhârî'nin kitabını rivâyet için sana icâzet veriyorum (أجَزْتُ لَكَ كِتَابَ الْبُخَارِيِّ)" ifadesinde olduğu gibi. Dikkat edilirse burada icâzet veren belirli, icâzet verdiği kitab belirli, icâzet verdiği kişi belirlidir.

b.Belirli bir kimsenin, belirli olmayan hadîsi/hadîsleri rivâyet için, belirli bir kimseye rivâyet izni vermesi. "Bildiğim bütün hadîsleri rivâyet için sana icâzet verdim (أجَزْتُ لَكَ جَمِيعَ مَسْمُوعاتِى)" gibi.

c.Belirli bir kimsenin, belirli olan bir kitabı meçhûl şahsa rivâyet izni vermesi. "Kitabımı rivâyet etmeye Müslümanlara izin verdim (أجزت كتابى للمسلمين)" gibi.

Münâvele hadîs yazılı malzemenin elden teslimi metodudur.

d.İcazet-i Âmme (الاجازة العامة): Burada mücazün leh, yani icâzet verilen muhatab belirli olmayıp genel olmaktadır. "Bütün Müslümanlara icâzet verdim (أجَزْتُ لِلْمُسْلِمِينَ)" gibi.

e.İcazet-i Mu'allaka (الاجازة المعلقة): İcazeti belirli veya belirsiz olan bir kimsenin dilemesine bağlamaktır. "Fülan her kimi arzu ederse ona icâzet verdim (أجزت لِمَنْ شاءَ فُلانٌ)" gibi.

f.Ma'duma icâzet: Ortada olmayan birine icâzet vermek. "Fülanın doğacak çocuğuna icâzet verdim (أجزت لِمَنْ يولَدُ لِفُلانٍ)" gibi.

g.Bilahare tehammül edilecek rivâyet için icâzet vermek. "İleride öğreneceğim ne varsa sana izin verdim (أجَزْتُ لك ما صَحّ مِنْ مَسْموعاتِى)" gibi.

h.İcâzetle tehammül edilen hadîslere icâzet vermek. “Rivâyet için izin ve icâzet aldığım haberleri benden rivâyet etmene izin verdim (أجزتك جَمِيعَ ما أُجِيزَ لِي)” gibi.

Münâvele (المناولة)

Kendisinden nakil ve rivâyet etmesi için hocanın, öğrencisine bir kitap veya yazılı bir metin vermesine münâvele denir. Bu usûlün sünnetteki delili, Hz. Peygamber’in Batn-ı Nahle’ye gönderdiği seriyye komutanı Abdullah b. Cahş’a bir mektup verip Medine’den ayrıldıktan iki gün sonra açıp okumasını ve gereğiyle amel etmesini emretmiş olmasıdır.

Münâvele yoluyla tehammül edilen bir hadîs rivâyet edilirken; “ حدثنا مُنَاوَلَةً” (Bana münâvele yoluyla anlattı)”, “ناولني (Bana eliyle verdi)” gibi özel olarak münâveleye delalet eden lafızların yanında, “حدثنا, أخبرنا” gibi belirli bir tehammul ve edâ yoluna ait olmayan edâ sîgaları da kullanılabilir.

Kitâbet-Mükâtebe (الكتابة – المكاتبة)

Mükâtebe, yazıp teslim etme veya gönderme metodudur.

Mükâtebe; hadîs hocasının, rivâyet hakkı bulunan hadîslerinin tamamını veya bir kısmını yakında ya da uzakta bulunan bir kimseye yazıp göndermesidir. Bu usûlde, yazılıp gönderilen metinlerin değişikliğe uğramasından emin olunması amacıyla, götüren kimsenin güvenilir olması, bu mümkün değilse metnin mühürlenmesi şartı aranmıştır.

Bu yolla alınan hadîsler rivâyet edilirken; “أَجَزْتُكَ ما كَتَبْتُ لك (Sana yazdığım hadîsleri rivâyet için sana icâzet verdim)”, “كَتَبَ إِلَيَّ فلان (Fülan bana yazdı ki...)” , “ أخبرنا فلانٌ مُكاتَبَةً (Fülan bana mükatebe yoluyla haber verdi)” gibi edâ sîgaları kullanılır.

İ‘lâm (الإعلام)

İ’lâm, hocanın bildirimine dayanır.

İ’lâm; hocanın hadîs veya hadîs kitabını öğrenciye göndererek bunları semâ yoluyla aldığını ifade etmesi ve fakat rivâyeti için izin verdiğine dair herhangi bir açıklamada bulunmamasıdır. Bu metot hakkında ihtilaf olmakla birlikte ilk dönemlerde yaygın olduğu söylenemez. Daha önce gördüğümüz icâzet, münâvele, mükâtebe denilen tehammül yolları, açık ya da gizli bir şekilde rivâyet iznini işaret etmektedir. Bunun dışındaki i’lâm, vasiyet, vicâde, özelliklede i’lâm, böyle değildir. Bu sadece bir bildirmedir. Bu tür bildirimden sonra, talebenin hocadan rivâyete

izinli olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır. Hadîsçilerden bir kısmı, bunun caiz olabileceği görüşündedirler.

Hoca, i'lâm/bildirimde bulunurken "هذه رواياتي (Bu/bunlar benim rivâyetlerimdir)" şeklinde bir ifade kullanır.

Vasiyyet (وصية)

Hocanın hadîs yazılı malzemeyi vasiyeti metodudur.

Vasiyyet; ölmek veya yolculuğa çıkmak üzere olan hocanın, rivâyet izninden söz etmeksizin, kitabını öğrencilerinden birine vasiyet etmesidir. Bunda "zımnî bir rivâyet izni vardır" diyenlerin yanında "bu yolla elde edilen hadîslerin rivâyeti caiz değildir" diyenler de vardır. Bu metotla hadîs alınmışsa genelde "أوْصَي إليَّ (Bana vasiyet etti)" veya buna benzer bir ifade kullanılır.

Vicâde (الوجادة)

Vicâde; bir hadîs âliminin herhangi bir müellif veya ravinin el yazısı ile yazılmış kitabını veya bazı hadîslerini bulup ele geçirmesine denir. Kitabın müellifi ile bulan (vâcid) arasında muâsarat (aynı asırda yaşama), sema', icâzet gibi herhangi bir ilişkinin bulunması veya bulunmaması neticeyi değiştirmez. Ancak rivâyet ederken aşağıda bazı örnekleri verilen ve vicâdeye delalet eden bir eda sîgası kullanılmalıdır.

Vicâde;

bulmaya dayanan bir metotdur.

a. وَجَدْتُ (buldum)

b. وَجَدْتُ بِخَطِّ فُلانٍ (falanın el yazısıyla buldum)

c. قَرَأْتُ في كِتابِ فُلانٍ (falanın kitabında okudum)

d. قرأت في كتاب فلان بِخَطِّهِ (falanın kitabında el yazısıyla okudum)

e. بَلَغَنِي (bana ulaştı)

Hadîsler, ilk asırda daha çok sözlü rivâyet edilirken, ikinci ve üçüncü asırda daha çok yazılı rivâyet edilmiş ancak bunun yanında sözlü rivâyete de devam edilmiştir. Bu dönemlere rivâyet asrı denilir. Rivâyet asrının başlarında hadîsler, çoğunlukla semâ ve kıraat metotlarıyla alınıp nakledilmekteydi. Daha sonraları İslâm coğrafyası genişleyip, hadîs hocaları uzak diyarlara dağılıp, hocalarla doğrudan karşılaşma imkânı epeyce zorlaştığı yıllarda icâzet, münâvele ve mükâtebe metotları kullanılmaya başlandı. Bu sıralarda İ'lâm, vasiyet ve vicâde

metotlarına nadiren müracaat edilmekteydi. Rivâyet asrı bitip, kitaptan nakil dönemi başlayınca, hem icâzet metodunun kullanımı hem de i'lam, vasiyet ve vicâde yollarının kullanımının yaygınlaştığı görülmektedir. Bu dönemde vicâde metodunun kullanımında da artış olduğu söylenebilir. Son dönemlerde bizler, sadece vicâde metodunu kullanmaktayız. Zira hadîs kitaplarını önümüzde veya kütüphanelerde hazır bulup, onlardan öğrenip, öğretmeye devam ediyoruz.

Edâ Sîgalarıyla İlgili Bazı Kısaltmalar

1. "حدثنا" edâ sîgasının kısaltması; bazen "نا", bazen "ثنا", bazen de "دثنا" şeklinde yapılmıştır.

2."أخبرنا" sîgasının kısaltması ise genellikle "انا" şeklinde yapılmıştır.

3.Bu arada, senedlerde bazen "ح" şeklinde bir kısaltma görülür. Bu kısaltma "hâ" diye okunup geçilir. Buna tahvîl "hâ"sı denilir ve senedin değiştiğini gösterir.

4.Senedlerdeki, "حدثنا", "أخبرنا", "سمعنا", "أنبأنا" veya bunların anlamını içeren kelime ve kısaltmalardan önce, senedde yazılı olmasa bile bir "قال (dedi ki)" kelimesi varsayılarak okunur ve tercüme edilir.

Aşağıdaki metinlerde, tehammul ve edâ sigaları ve bunların başında bulunması gereken "kâle" ifadeleri kırmızı renkte gösterilmiştir.

Tablo:1. Bu tabloda tehammül ve edâ lafızları kırmızıyla gösterilmiştir

حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ: سمعت رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (Buhârî, İlm, 22; Tirmizî, Rü'yâ, 9)

Tablo:2. Bu tabloda tehammül ve edâ lafızları farklı renklerde gösterilmiş, tercümede de her sîga Arapça metindeki renkte gösterilmiştir.

حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قال: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قال: حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ،

"**Bize** Müsedded **anlattı**, dedi ki bize Bişr anlattı, dedi ki bize İbn Avn, İbn Sîrin'den o da Abdurrahman b. Ebî Bekre'den, o da babasından anlattı:..."

(Buhârî, İlm, 9; Dârimî, Mukaddime, 72)

TEHAMMÜL ve EDÂ MEKÂNLARI

Hz. Peygamber ve Sahâbe Dönemi

Hz. Peygamber öğretime 7-24 devam etmiştir.

Öğretimde Zaman sınırlaması yoktur.

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'i *"usvetün haseneh (güzel bir örnek)"* olarak takdim edip, ona itaati zorunlu kılınca, müslümanlar Hz. Peygamber'in her halini takip etmeye başladılar. Hz. Peygamber'in bizzat öğrettiği hususlar ve ona ait dolaylı bilgiler, ashab tarafından sürekli takip ediliyordu. Onlar bu takibi, ona ait her şeyi öğrenmek, uygulamak ve daha sonraki nesillere aktarmak amacıyla yapıyorlardı. Dolayısıyla ashâb, nerede olursa olsun, sürekli olarak, bizzat Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilen hususları, bazen de dolaylı olarak, onda görülen söz ve davranışları öğrenmeye gayret gösteriyorlardı.

Rasûlullah döneminde bu şekilde devam eden öğretim faaliyetlerini belirli bir kurumla sınırlandırmak doğru değildir. Zira Hz. Peygamber, öğretim faaliyetlerine çoğunlukla mescitte devam etmesine rağmen, bu faaliyetler sadece mescitle sınırlı değildi. O bazen evinde misafirlere, bazen çarşıda-pazarda etrafını saranlara, bazen sadece hanımlara, bazen sadece erkeklere, bazen oyun oynayan çocuklara, bazen yolculukta, bazen savaşta velhasıl her yerde ve her zamanda, günümüz ifadesiyle 7-24, yani yedi gün yirmi dört saat her zaman ve mekânda İslâmı öğretiyordu. Onun öğrettiği Kur'ân dışındaki her şey, ondan kaynaklandığı için aynı zamanda hadîs oluyordu ve dolayısıyla hadîsler, her yer ve zamanda öğreniliyordu. Bunun için Hz. Peygamber dönemi hadîs öğretimi, yaygın öğretim şeklinde ve değişik mekânlarda cereyan etmiştir.

Hz. Peygamber öğretime her yerde devam etmiştir.

Mekân sınırlaması yoktur.

Rasûlullah döneminde öğretim mekânlarını bir veya birkaç yere tahsis etmek doğru olmamakla beraber, onun hayatında öğretim işlerinin yoğunlaştığı bazı mekânlardan da bahsedilebilir. Bunlardan biri yukarıda da değinildiği gibi *Mescid-i Nebevîdir. Özellikle buradaki Suffa diye ayrılan bölüm, genç ve bekâr sahabilerden*

oluşan bazı talebelere tahsis edilmişti ve burada öğrenim gören talebelere Ashâbu Suffe denilirdi.

Mescid-i Nebevî'ye ilaveten, Hz. Peygamber'in, nübüvvetinin ilk yıllarında tebliğ faaliyetlerinde bulunduğu Dâru'l-Erkâm'ı (Erkâm'ın evi) da öğretim mekânları arasında sayabiliriz. Burası, sonraki dönemlerde de bir müddet öğretim faaliyetleri için kullanılmıştır. *O dönemlerde Mescid-i Nebevî'nin yanındaki Dâru'l-Kurrâ diye isimlendirilen yeri de öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler arasında zikretmek mümkündür*. Aslında Mahreme b. Nevfel'in evi olan bu mekân, öğretim faaliyetleri için de kullanılmaktaydı. "Kurra" kelimesinin Kur'ân'la ilgili bir kavram olması hasebiyle buranın daha çok Kur'ân'ın öğretildiği bir mekân olduğu izlenimi uyanabilir. Ancak ilk dönemlerde Kurrâ kelimesinin genel olarak Kur'ân'ı ve sünneti bilenler için kullanıldığı hatırlanınca, hicretten sonra bazı evlerin birer mektep gibi kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Hatta bazılarına göre bu ev, daha sonraları kurulan medreselerin doğmasında ilham kaynağı olmuştur.

Öğretim mekânları belirginleşmeye başlıyor.

Hz. Peygamber'in vefatıyla, hadîslerin öğrenilmesi için başvurulacak kaynak artık sahâbe idi. Ashabın ezberinde veya yazılı malzemesinde bulunan hadîsler, ya mescitlerde, ya da farklı mekânlarda bir vesile ile öğrenilmeye çalışılıyordu. Yukarıda da değinildiği gibi, hadîs öğrenmek için yolculuklar "er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs (الرحلة في طلب الحديث)" yapılıyor, bazen dışarıdan hac, umre, ticaret vs. gibi bir vesileyle Mekke ve Medîne'ye gelen Müslümanlar, ashabı yakalayıp, ya akıllarında olan problemleri arz edip cevap niteliğindeki hadîsleri dinliyorlar, ya da Hz. Peygamber'e ait her şeyi, herhangi bir kayıtlama/sınırlama olmadan öğrenmek istiyorlardı. Bu ara gerek Mekke ve Medine'deki, gerekse başka coğrafyalara dağılan bazı sahabîler, hadîs meclisleri oluşturuyor, toplanan kalabalıklara buralarda hadîs öğretiyorlardı.

Sonraki Dönemler

Zaman geçtikçe müslümanlar farklı coğrafyalara dağılmış, farklı medeniyetlerle irtibat kurmuş, yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmış, yeni kurumlar kurulmuş, öğretim faaliyetleri de bundan nasibini almıştır.

Ashabdan sonra da hadîs öğretimi, bir müddet, *mecâlis* denilen büyük toplantılar şeklinde devam etmiştir. Bu toplantılar için çoğunlukla mescidler kullanılmıştır. Bazı hadîsçiler oralarda hadîs meclisleri, ders halkaları oluşturmuş ve öğrencilerine bildikleri hadîsleri rivâyet etmişlerdir. Hatta bazı hadîs âlimleri evlerinde oluşturdukları hadîs meclislerinde öğretimlerine devam etmişlerdir.

İlerleyen yıllarda, İslamî ilimler teşekkül edip, bağımsız bilim dalları oluşmaya başlayınca, hadîsin öğrenimi ve öğretimi konusunda bazı mekânlar ve usûller

belirginleşmeye başlamıştı. Zira hadîsin ehemmiyeti ve gittikçe artan talep, bu işin belirli bir yerde ve usûlde olmasını gerekli kılmıştı. Başka bir ifadeyle, şimdiye kadar yaygın eğitim şeklinde devam eden hadîs öğretimi, örgün eğitimle desteklenmeye başlamıştı. Bu durum aynı zamanda, hadîsin öğrenim ve öğretimi işinin belirli kurallara göre yapılmasını da beraberinde getirmiş ve onu belirli bir metodolojisi olan bilim dalı haline gelmesini sağlamıştır.

İlk dönemlerde cami ve mescitler birer öğretim kurumu olarak kullanılırken, zamanla her türlü İslâmî ilmin öğretildiği medreseler teşekkül etmiş, hatta bununla yetinilmemiş, zamanla sadece hadîs öğretimine tahsis edilen dâru'l-hadîs denilen medreseler de kurulmuştur.

Mescidler/Câmiler

Yukarıda da değinildiği gibi, Hz. Peygamber dönemi için sadece hadîs öğrenimine tahsis edilen belirli bir kurumdan bahsetmek doğru değildir. Bununla beraber mescitler bu işlerin yoğun olarak yapıldığı kurumların başında gelir. Hz. Peygamber'in kadın-erkek herkese ders verdiği Mescid-i Nebevî'de, Suffe denilen bir bölüm vardı. Buranın öğrencileri sürekli orada kalır, ibâte ve i'âşe (konaklama ve yeme) işleri Hz. Peygamber, dolayısıyla müslümanlar tarafından karşılanır, onlar da Hz. Peygamber'in her halini takip eder, her şeyi ondan öğrenirlerdi.

Mescitler, öncelikli olarak ibadet mekânı olarak kurulmuştur. Bununla beraber bazılarında öğretim faaliyetleri de yapılmıştır.

Mescidin bu fonksiyonu, ashab ve devam eden iki nesilde (tabiîn ve etbâu't-tâbiîn) de devam etmiştir. Hatta ileriki yıllarda, hadîs öğretimine tahsis edilen bazı kurumlar olmasına rağmen, mescitler hadîs öğretimi faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Yani medreselerin kuruluşundan sonra mescitler hadîs öğretimine son vermemiş, medreselerin yanında hadîs öğretimi mekânı olmaya devam etmişlerdir. Mescidlerdeki hadîs öğretimi faaliyetleri, dâru'l-hadîsler kurulduktan sonra da bu şekilde devam etmiştir. Fakat hadîs öğretimi konusunda mescitler, örgün öğretimin değil, daha çok yaygın öğretimin mekânı olmuştur.

Mescidlerde değişik ilim meclisleri kurulurdu. Bunlar arasında hadîslerin müzakere edilip yazdırıldığı meclislere *"meclisu'l-İlm" veya "meclisu'l-imlâ"* denilirdi. Bu meclislerde öğrenciler, hocanın etrafında toplanıp halka şeklini aldıkları için *"halka"* da denilirdi. Hatta bu isimlendirme Hz. Peygamber döneminden itibaren kullanılmıştır. Mescitlerdeki halkalar; ders veren hocanın şöhretine uygun olarak, genişler, büyür, bazen hocanın/şeyhin sesi işitilemez olurdu. Bu durumda devreye hocanın/şeyhin sesini, duyamayanlara ulaştıran ve kendilerine *"müstemlî (المستملى)"* denilen yardımcılar girer, bunlar hocanın söylediklerini yüksek sesle tekrar etmek suretiyle arka taraftakilere duyurmaya çalışırlardı.

Bu durum son asırlara kadar devam etmiştir. Meselâ Osmanlı döneminde zaman zaman bazı yerlerdeki câmiler hadîs öğretimi için kullanılmıştır. Evliyâ Çelebi'nin tesbitine göre, Van, Diyarbakır, Bor ve Kayseri'deki bazı camilerde hadîs dersleri okutulmaktaydı.

Günümüzde de durum aynıdır. Her ne kadar günümüzdeki câmi ve mescitler, birinci derecede, namaz kılma yeri olarak kullanılmaktaysa da, bununla beraber, bazı câmi ve mescitlerde gerek namaz öncesi ve sonrasında oluşturulan ders halkalarında, gerek vaazlarda ve gerekse hutbelerde hadîsler okunmakta, bir nevi yaygın hadîs öğretimine devam edilmektedir.

Medreseler

Medresleler, sadece öğretime tahsis edilen kurumlardır.

Medreselerin ne zaman inşa edildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bununla beraber kaynaklarda medrese adıyla anılan ilk eserin, Fakîh ve muhaddis Ebu Bekr es-Sıbğî (ö.342/954) tarafından Nişabur'da kurulan Dâru's-Sünne olduğu söylenmektedir.

Şüphesiz İslam tarihinde inşa edilen birçok medrese vardır. Bunların ilkleri arasında; 349/960 tarihinde Ebu'l-Velîd el-Emevî'nin Nişabur'da yaptırdığı medrese, 354/965 tarihinden önce İbn Hibbân et-Teymî'nin yine Nişabur'da inşa ettirdiği medrese, 402/1011'den önce yine Nişabur'da yapılan es-Sa'îdiyye Medresesi ve 405/1014'ten önce Nişaburda yaptırılan Sabunî Medresesi sayılmaktadır.

Bununla beraber, medrese denilince, Alpaslan'a ve ardından oğlu Melikşah'a vezirlik yapmış olan Nizâmu'l-Mülk tarafından Nişabur ve bilhassa Bağdat'ta açılan Nizamiye medreseleri akla gelmektedir. Bunların yanında Merv, Herat, Belh, Basra, İsfehan, Âmül, Mısır, Cizre ve Rey gibi şehirlerde de Nizamiye medreseleri inşa edilmiştir. Daha sonra çeşitli İslâm ülkelerinde çok sayıda medreseler açılmıştır.

Medreselerde diğer İslâmî ilimler de okutulmaktaydı. "Dâru'l-Hadîs"lerde ise sadece hadîs okutulmuştur.

Konumuz açısından *medreselerin önemi, aynı zamanda hadîs öğretimi merkezleri olmalarından kaynaklanmaktadır.* Hadîslerin öğretildiği mescitlerin yanında, bazı medreselerde hadîs kürsüleri de kurulmuştur. Meselâ el-Melikü'z-Zâhir Baybars, kurduğu bir medresede hadîs ilmine bir kürsü tahsis etmiş, onu başka medreseler de takip etmiştir. Hatta bu kürsülerde zaman zaman önemli hadîsçiler de dersler vermişlerdir. Meselâ İbn Hacer el-Askalânî ve es-Suyûtî gibi önemli hadîsçiler, el-Umerî'nin 757 yılında kurduğu dâru'l-hadîste, dersler vermişlerdir.

Medreselerde hadîs dersleri okutulduğunu gösteren çeşitli tarihî bilgiler vardır. Meselâ Evliya Çelebi İstanbul için şöyle demektedir: "Cümle selâtin medreselerinde, Müslim, Buhârî, Meşarık hadîsleri, râvîleriyle tilavet olunur". O

devamla, “Kayseri’de her câmide olduğu gibi her medresede de ilm-i hadîs görenler bulunur” demektedir. Harput medreselerinden bahsederken “Cümlesinde ilm-i hadîs görülür” demektedir. Bitlis için, “Halkı ğâyetu’l-ğâye (son derece) zekiyyu’t-tab’ (temiz tabiatlı) olup bu medreselerde ilm-i kıraat, hadîs ve tefsir ile meşgul olurlar” demektedir. Merzifon medreseleri için de benzer ifadeleri kullanmaktadır.

Bu anlatılanlardan hareketle, medreselerin diğer İslâmî ilimlerin yanında hadîs öğretim merkezleri de olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü okutulan dersler arasında, Arapça, tefsir, fıkıh, belağat vs.nin yanında hadîs de bulunmaktaydı. Başka bir ifadeyle medreseler, sadece hadîs öğretimine tahsis edilen kurumlar değildi. Ancak okutulan dersler arasında hadîs de vardı. Bu açıdan medreseler, hadîs öğretiminin yapıldığı mekânlardan sayılmalıdır.

Dâru’l-Hadîsler

Medreselerde sadece hadîs okutulmayıp, diğer İslâmî ilimler de okutulmaktaydı. Böyle olunca zamanla sadece hadîslerin belirli bir programa göre okutulduğu “Dâru’l-Hadîs” denilen müesseseler icad edilmiştir.

Arapça’da “yer, mekân, ev” anlamlarına gelen “dâr” ile, hadîs kelimesinden oluşan “dâru’l-hadîs”; “hadîs okutulan yer” anlamına gelmektedir. Bu yerler için yaygın olarak dâru’l-hadîs ifadesi kullanılır. Bununla beraber zaman zaman, “Dâru’s-Sünneti’n-Nebeviyye”, “Dâru’s-Sünneti’l-Muhammediyye” gibi isimler de kullanılmıştır.

Bu kurumların kuruluşuna Nişâbur öncülük etmiştir. Yukarıda bahsedilen müftü ve muhaddis Ebû Bekr es-Sıbğî (ö.342/954), kendisine ait dâru’s-sünnenin işlerini yürütmesi için talebesi Hâkim en-Nîsâbûrî’ye vasiyette bulunmuştur. Bu durum, hicrî IV. (X.) yüzyılın ilk yarısında dâru’s-sünnenin kurulmuş olduğunu göstermektedir.

Nişabur’da kurulan dâru’s-sünne’den farklı olmamakla beraber*, dâru’l-hadîs adıyla müstakil bir öğretim müessesesi, ilk defa VI.asırda Dımeşk’te (Şam) kurulmuştur.* Sultan Nuruddin Mahmûd Zengî (ö.569/1173) tarafından kurulduğu için bu kuruma “Dâru’l-Hadîsi’n-Nuriyye” adı verilmiştir. Bazı araştırmacılara göre kuruluşu, h.566 (1170) tarihidir. Buranın ilk müdürü de İbn Asâkir olmuştur. 1893 yılında geçirdiği yangın sonucunda birkaç duvarı dışında tamamen tahrip olmuştur.

Anadolu Selçukluları döneminde, Anadolu'da Çankırı, Sivas ve Konya'da da dâru'l-hadîs kurulmuştur.

Eyyubîler ve Memlükler devrinde de birçok dâru'l-hadîs kurulmuştur. Fâzılîyye (593/1196), Urviyye (617/1220), el-Eşrefiyye (630/1232), Kürusiyye (641/1243), Nâsıriyye (654/1256), Şukayşakıyye (657/1259), Sükkeriyye (674/1275), Nefîsiyye (696/1297), Sâmerriyye (696/1297), Devâdâriyye (698/1299) bunlardandır. Bunların bazıları, dâru'l-hadîs diye vakfedilmiş olan zengin konaklarıydı.

Bir başka dâru'l-hadîs, Eyyubî sultanlarından el-Meliku'l-Kâmil tarafından kurulmuştur. 621 (1224) yılında kurulan bu dâru'l-hadîs, kurucusuna nisbetle "el-Medresetü'l-Kâmiliyye" adını taşımaktadır.

VIII. (XIV.) yüzyılın sonlarında Kâhire'de bulunan 73 medresenin iki tanesi dâru'l-hadîsti.

Dâru'l-hadîs kurumlarından Anadolu toprakları da nasibdar olmuştur. Anadolunun birçok şehrinde dâru'l-hadîs kurulmuştur. *Çankırı, Sivas ve Konya'da kurulan dâru'l-hadîsler bunlardan sadece bazılarıdır.*

Günümüzde Taş Mescid diye adlandırılan Çankırı'daki dâru'l-hadîs, Osmanlı döneminde medrese diye adlandırılmaktadır. Orijinal kitabesiyle günümüze kadar gelen bu dâru'l-hadîs, 640 (1242) yılında yaptırılmıştır.

Çankırı dâru'l-hadîsinden otuz yıl sonra, ikinci bir dâru'l-hadîs Sivas'ta yaptırılmıştır. Sivas'taki çeşitli medreslerden özellikle Çifte Minareli Medrese dâru'l-hadîs diye tanıtılmaktadır. Fakat son dönemde yapılan bazı araştırmalar, Sivas'taki dâru'l-hadîsin, Çifte Minareli Medrese değil, Sâhibiye Medresesi olduğunu göstermektedir.

Anadoluda kurulan ve güzel bir san'at eseri de olan üçüncü dâru'l-hadîs, Konya'da, Selçuklu vezirlerinden, Sahib Ata adıyla tanınan Fahruddin Ali b. Huseyn tarafından inşa ettirilmiştir. Aynı zamanda "İnce Minare Dâru'l-Hadîsi" ismiyle şöhret bulan bu dâru'l-hadîsin tam olarak ne zaman kurulduğu ihtilaflı olmakla beraber, 675 (1276) ve 678 (1279) tarihleri gerçeğe daha yakın görünmektedir.

Erzurumdaki Ahmediye Dâru'l-Hadîs'ini izleyiniz

Bu dâru'l-hadîsten yaklaşık kırk yıl sonra, Erzurum'da İlhanlılar tarafından bir başka dâru'l-hadîs yaptırılmıştır. Ahmediye Medresesi adıyla bilinen bu eserin 714 (1314) tarihli kitabesi günümüze kadar gelmiştir. Murat Paşa Camii'nin hemen bitişiğinde bulunmaktadır.

Anadolu Selçukluları döneminde yapılan bu dâru'l-hadîslere Osmanlılar döneminde de ilavelerde bulunulmuştur.

Osmalı döneminde ilk dâru'l-hadîs I.Murad döneminde (1360-1389) Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından İznik'te yaptırılmıştır.

Bununla beraber *ilk dönem Osmanlı dâru'l-hadîslerinin en meşhuru II. Murad'ın Edirne'de yaptırdığı dâru'l-hadîstir.* Bu dâru'l-hadîs, Sultan II. Murad tarafından Edirne'de 828/1435 tarihinde yaptırılmıştır. Bugün binasından hiçbir iz kalmayan dâru'l-hadîste önemli âlimler görev yapmışlardır.

II. Bayezid döneminde Amasya'da Abdullah Paşa Dâru'l-Hadîsi kurulmuştur (890/1485).

Kanûnî Sultan Süleyman devrine gelince, dâru'l-hadîs sayısında bir artış olduğu gözlemlenir. Bu manada Amasya'da ve İstanbu'un çeşitli semtlerinde birçok dâru'l-hadîs yaptırılmıştır.

II. Selim zamanında da dâru'l-hadîs yaptırma geleneği sürmüştür. Bu dönemde Birgi'de, Kasımpaşa'da, Üsküdar'da, Edirne'de dâru'l-hadîsler yaptırılmıştır.

Bu gelenek devam etmiş III. Murad döneminde yüksek pâyeli dâru'l-hadîsler yaptırılmıştır. Atik Vâlide, Câfer Ağa, Mehmed Ağa, Sinan Paşa, Zekeriya Efendi dâru'l-hadîsleri bu tür kurumlardandır. Daha sonraki padişahlar olan, III. Mehmed, I.Ahmed, IV. Mehmed, III. Ahmed, I. Mahmud, dönemlerinde de Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dâru'l-hadîsler yaptırılmıştır.

Yukarıda, bazılarının yapıldığı yerlerden, bazılarının isimlerinden bahsedilen bu dâru'l-hadîsler, şüphesiz bu sayılanlarla sınırlı değildir.

Son dönem müsteşrik/oryantalist/şarkiyatçılarından Goldziher, bir başka oryantalist olan Kremer'in görüşünü paylaşarak, dâru'l-hadîslerin kısa ömürlü olduklarını, bir müddet sonra tamamen ortadan kalktıklarını iddia etmiştir. Bunun sebebi olarak, sonraki Müslümanların, bu müesseseleri ayakta tutacak İslâmî ruhun gerektirdiği dinamizme sahip olmadıklarını göstermiştir. Bu görüşü ileri süren Goldziher, dâru'l-hadîs kuruluşlarının Arap âleminin sınırlarını aşıp Selçuklulara ve Osmanlı İmparatorluğu'na, hatta kendi memleketi olan Macaristan hudutlarına kadar yayıldığını hiç dikkate almamıştır. Halbuki bu müesseseler son yüzyıla kadar devam etmiştir.

Meselâ Evliya Çelebî'nin Saray Bosna'da gördüğü on dâru'l-hadîsten biri ve en meşhuru olan Gâzi Hüsrev Bey'in yaptırdığı dâru'l-hadîs, 1940'lara kadar müderris Ahmed Burek tarafından idare edilmekteydi. Hatta son dönemlerde kurulan yeni dâru'l-hadîsler de vardır. Bunlardan biri, 1933 yılında Mekke'de kurulan üç sınıflık bir dâru'l-hadîstir.

Dolayısıyla dâru'l-hadîsler Ebû Bekr es-Sıbğî (ö.342/954) ile IV. asırda başlayıp, son yüzyıla kadar devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde o kadar dâru'l-hadîs vardır ki, meşhur sehhâh Evliya Çelebi, gezdiği

yerlerdeki dâru'l-hadîsleri sayıp dökmek yerine bazen dâru'l-hadîs olmayan yerleri belirtmiştir. Meselâ o, İstanbul'daki Beşiktaş semti için, "dâru'l-hadîsi yok" ifadesini kullanmıştır. Yine Kanlıca semti için, "Medrese, dâru'l-hadîs gibi şeyleri yoktur" demiştir.

Evliya Çelebi, Anadolu'daki dâru'l-hadîslerin sayısı hakkında şunları söylemektedir: Erzurum'da bir, Urfa'da üç, Ayntâb'da (Antep) yedi, Adana'da üç, Tokat'ta bir, Amasya'da bir, Ankara'da üç, Beypazarı'nda bir, Manisa'da yedi, Akhisar'da bir, Bursa'da müteaddit dâru'l-hadîsler, İznik'te bir, İzmir'de bir, Denizli'de bir, Adalya (Antalya)da bir, Ozkur köyünde bir, Mudurnu'da bir, İstanbul tarafında Hasan Efendi ve Mehmet Efendi dâru'l-hadîsleri, Eyüp semtinde birkaç dâru'l-hadîs, ve Edirne'de birçok dâru'l-hadîs bulunmaktadır.

Hadîs ilminin Türkiye'de yeniden canlanmasını sağlayan merhum Bosna'lı âlim Muhammed Tayyip Okiç, Balkanlardaki dâru'l-hadîsler hakkında geniş bilgi vermektedir. Bu esnada, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Yugoslavya (Makedonya, Hırvatistan, Sırbistan, Bosna ve Hersek) gibi ülkelerde birçok dâru'l-hadîsi saymaktadır.

Bütün bunlardan hareketle, Goldziher'in ileri sürdüğü değerlendirmelerin ne kadar gerçeğe aykırı olduğu görülmektedir. Çünkü o, hicrî VII. asırdan sonra bu müesseselerin tamamen ortadan kalktığını ileri sürüyordu. Halbuki XI. asırda ve yalnız Evliya Çelebi'nin tesbit ettiği dâru'l-hadîsler bile büyük bir sayıyı bulmaktadır.

Mimarî yönden medreselerle farklı olmayan dâru'l-hadîsler, bazı istisnaları olmasına rağmen, eskiden beri ihtisas medreseleri olarak değerlendirilmişlerdir. Müfredatları, okutulan eserler çok net bilinmemekle beraber, bazılarında, Sahîhu'l-Buhârî, Sahîhu Müslim, Mesâbîhu's-Sünne, Meşâriku'l-Envâr gibi eserlerin okutulduğu bilinmektedir. Dâru'l-hadîsler, hadîslerin belirli usûllere göre, belirli hocalar tarafından ve belirli bir programda öğretildiği için hadîs öğretiminin örgün öğretim kurumları olarak vasıflandırılabilirler.

Hem hadis hocasının hem de hadis öğrencilerinin uyması beklenilen bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlara âdâb denilir.

TEHAMMÜL ve EDÂ ADÂBI

Tehammül ve edânın olmazsa olmazları yukarıda sayılmıştı. Burada ise, onun âdabından bahsedilecektir. Tehammül ve edânın hem hocaya/şeyhe, hem de talebeye/öğrenciye yönelik bazı âdâbları bulunmaktadır.

Başta hocanın uyması beklenilen bazı hususlar vardır. Bunların başında, hocanın iyi niyetli ve ihlaslı olması gelmektedir. Zira Hz. Peygamber, "Ameller niyetlere göre değer kazanır" buyurmuştur. Buna ilaveten hadîs hocasının üstün

ahlâkî meziyetlere sahip olması gerekir. Hz. Peygamber, "Ben üstün ahlâkı tamamlamak için gönderildim" buyurmuştur. Âlimler, nebilerin varisleri olduğuna göre, onların da bu meziyeti üst seviyede taşımaları gerekmektedir. Hocanın ayrıca bu işe ehliyetli olması, bunama vs. gibi mesleğini yapamayacağı durumlarda hocalığı bırakması, kendisinden daha bilgili olanlara öncelik tanıması, hadîse ve hadîs meclislerine saygılı olması, bildiklerini ve öğrendiklerini gelecek nesillere aktarmak için eserler yazması da uyması beklenilen âdâblardandır.

Hadîs hocasının uyması beklenilen kurallar olduğu gibi*, talebenin uyması gereken kurallar da vardır.* Bunların başında; ihlaslı ve samimi olması, öğrendikleriyle amel etmesi ve amel etmek üzere öğrenme gayretinde olması, hadîs ehlinden öğrenmeye çalışması bu manada uzun yolculuklara veya çeşitli meşakkatlere katlanması, hocalarına saygılı olması, arkadaşlarıyla uyumlu olması, bildiklerini onlarla paylaşması, istikrarlı olması ve bıkkınlığa kapılmaması, hadîsi, Hadîs Usûlü kriterlerine uygun olarak tedris etmesi gibi hususlar gelmektedir.

Özet

- *Her bilgi gibi, hadîsler de gelecek nesillere öğrenilip öğretilmek suretiyle nakledilmiştir. Hadislerin öğreniminin zorluğunu göstermek için, kelimenin "zorlanarak yüklenmek" manasına gelen "tehammül" formu kullanılmıştır. Buna göre "tehammül" kelimesi hadis öğrenimi manasına gelmektedir. Öğrenilen hadislerin başkalarına öğretilmesi dinî bir zorunluluk olduğu için, yerine getirilmesi zorunlu olan bir görevi ifa etme manasına gelen "edâ" kelimesi kullanılmıştır. Böylece hadis öğrenimine tehammül, öğretimine de edâ denilmiştir.*
- *Hadis öğrenim ve öğretiminde kullanılan bazı yollar vardır. Sekiz ana başlık halinde anlatılan tehammül ve eda yolları kuvvetliden zayıfa doğru şunlardır: Semâ, Kıraat, İcazet, Münâvele, Kitâbet, İ'lam, Vasiyyet, Vicâde. Bu yollarla alınan hadisler, rivayet edilirken bazı sîgalar kullanılır. Bunlara da tehammül ve edâ sîgaları denilir. Her tehammül ve edâ yoluyla ilgili bazıları farklı, bazıları da ortak kullanılan birtakım tehammül ve eda sîgaları bulunmaktadır.*
- *Bu metotlara ilaveten, bir de hadis öğrenim ve öğretiminin yapıldığı mekânlar bulunmaktadır. İlk zamanlarda Hz. Peygamber'in Mescidi ve müslümanların olduğu her alan bir öğrenim mekânı sayılıyordu. Zamanla öğretim işleri belirli kurumlarda yapılmaya başlandı. Bu manada hadis öğrenimi için mescidler, medreseler ve dâru'l-hadîsler kullanılmaya başlandı. Günümüz dünyasında bu üç kuruma ilaveten, lise ve fakülte düzeyinde bazı örgün öğretim kurumları da hadis öğrenim ve öğretimine katkıda bulunmaktadır.*
- *Son olarak, hadis öğrenim ve öğretiminin bir de âdâbı vardır. Bu âdâbların bir kısmı hocayla, bir kısmı da talebeyle ilgilidir. Öğrencinin uyması gereken âdâblar; ihlas ve iyi niyet, bildiğiyle amel etmek, ehlinden öğrenmek, saygılı olmak, öğrendiği hadisleri arkadaşlarıyla paylaşmak, metodolojiye/usûle önem vermek şeklinde sayılabilir. Hocanın uyması beklenen âdâblar ise; ahlâklı olmak, ehliyetli olmak, ihlaslı olmak, iyi niyetli olmak, yeterli olmadığını anladığı zaman hocalığı bırakmak, hadis meclislerine özen göstermek, eser yazıp ilmi faaliyetleri devam ettirmek şeklinde sayılabilir.*

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan "bölüm sonu testi" bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. **Tehammul kelimesinin anlamıyla ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi <u>söylenemez</u>?**
    a) "Haml" kökünden türemiştir.
    b) "Tefe''ul" babındandır.
    c) Öğrenmedeki zorluğa işaret eder.
    d) Öğrenilenlerin başkalarına aktarılmasının zorunlu olduğunu gösterir.
    e) Hadîs öğrenmeye denir.

2. **Hadîs İlminde kullanılan "Edâ" kelimesinin anlamıyla ilgili aşağıdakilerden hangisi doğrudur?**
    a) Bir râvî ismidir.
    b) Namazın ifası anlamına gelir.
    c) Hadîs öğretmeye denilir.
    d) Bir tür rivâyet sîgasıdır.
    e) Hadîs öğrenmeye denilir.

3. **Aşağıdakilerden hangisinde tehammul ve edâ sîgaları kuvvetliden zayıfa göre sıralanmıştır?**
    a) Semâ, kıraat, arz, icâzet, kitabet, münâvele, i'lam, vasiyet
    b) Semâ, kıraat, icâzet, kitâbet, münâvele, vicâde, i'lam, vasiyet
    c) Semâ, kıraat, i'lam, vasiyet, vicâde, mükatebe, münâvele, icâzet
    d) Semâ, kıraat, icâzet, münâvele, mükatebe, i'lâm, vicâde, vasiyet
    e) Semâ, kıraat, icâzet, münâvele, kitâbet, i'lâm, vasiyet, vicâde

4. Hadîslerin hocadan dinlenerek öğrenilmesine ne denir?

a) Kıraat

b) Arz

c) Arzu'l-Kıraat

d) Semâ

e) İsmâ'

5. Hocanın, elinde bulunan hadîs malzemesini öğrencisine elden vermesine ne denir?

a) Münâvele

b) Mükâtebe

c) İcâzet

d) Vasiyyet

e) İ'lâm

6. وَجَدْتُ بِخَطِّ فُلانٍ ifadesi, bir hadîsin hangi yolla alındığını gösterir?

a) Vasiyyet

b) Vicâde

c) Münâvele

d) Mükâtebe

e) Kırâat

7. Hangi edâ sîgasının kısaltması “انا” şeklindedir?

a) حدثنا

b) أخبرنا

c) أخبرني

d) حدثني

e) وجدنا

8. Aşağıdakilerden hangisi hadîs öğretim kurumlarından <u>sayılmaz</u>?

a) Mescid-i Nebevî

b) Kuba mescidi

c) Dâru’l-Erkâm

d) Ashaba ait çarşılar

e) Dâru’l-Kurrâ

9. Aşağıdakilerden hangisi hadîslerin müzakere edilip yazdırıldığı yerler için <u>kullanılamaz</u>?

a) Mescid

b) Meclisu’l-ilm

c) Meclisu’s-şûrâ

d) Meclisu’l-imlâ

e) Halka

10.Aşağıdakilerden hangisi dâru'l-hadîs adıyla müstakil olarak yapılmıştır?

a) Dâru's-Sünneti'n-Nebeviyye

b) Dâru's-Sünneti'l-Muhammediyye

c) es-Sıbgî'nin yaptırdığı Dâru's-Sünne

d) Medresetü'l-Kâmiliyye

e) Dâru'l-Hadîsi'n-Nûriyye

Cevap Anahtarı

1-d,2-c,3-e,4-d,5-a,6-b,7-b,8-d,9-c,10-e

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Atay, Hüseyin. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Aydınlı, Abdullah. (2009). *Hadîs Tesbit Yöntemi*, , İstanbul: Rağbet Yayınları.

Birışık, Abdulhamit. (2003). "Medrese". *DİA*, (XXVIII, 333-338). İstanbul: TDV Yayınları.

Babanzâde, Ahmed Naim. (1987). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. Ankara: DİB Yayınları.

Bozkurt, Nebi. (1993). "Dâru'l-Hadîs". *DİA*, (VIII, 527-529). İstanbul: TDV Yayınları.

Bozkurt, Nebi. (2003). "Medrese". *DİA*, (XXVIII, 323-327). İstanbul: TDV Yayınları.

Coşkun, Selçuk. (2010). *Sünnet ve Gelenek.* Erzurum. Salkımsöğüt Yayınları.

Coşkun, Selçuk. (2011). *Hadîse Bütüncül Bakış*, İstanbul, İFAV Yayınları.

Çakan, İsmail Lütfi. (2008). *Hadîs Usûlü.* İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

Hamidullah, Muhammed. (1967). *Muhtasar Hadîs Tarihi.* Çev. Kemal Kuşcu. İstanbul: Bahar Yayınları.

İşpirli, Mehmet. (2003). "Medrese". *DİA*, (XXVIII, 327-332). İstanbul: TDV Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (1998). *Hadîs Tarihi*. Ankara: Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Koçyiğit, Talat. (2003). *Hadîs Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları.

Okiç, Tayyib. (1959). *Bazı Hadîs Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.

Yardım, Ali. (1993). "Dâru'l-Hadîs". *DİA*, (VIII, 529-532). İstanbul: TDV Yayınları.

Yardım, Ali. (1984). *Hadîs I-II*. İzmir: Dokuzeylül Üniv.Yayınları.

Yücel, Ahmet. (2011). *Hadîs Usûlü.* İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

Yücel, Ahmet. (2011). *Hadîs Tarihi.* İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları.

ANAHATLARIYLA HADİS İLİMLERİ III
GARÎBU'L-HADÎS
ESBÂBU VÜRÛDİ'L-HADÎS
NÂSİHU'L-HADÎS VE MENSÛHUHU
ŞERHU'L-HADÎS

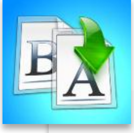

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATA-AÖF

HADÎS TARİHİ ve USÛLÜ

Prof. Dr. Talat SAKALLI

İÇİNDEKİLER

HEDEFLER

- Bu üniteyi çalıştıktan sonra;
  - Garîbu'l-Hadîs İlminin ne ile ilgilendiğini öğrenerek ilgili eserlerden istifade edebilecek
  - Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs ilminin ne ile ilgilendiğini öğrenerek ilgili eserlerden istifade edebilecek
  - Nâsihu'l-Hadîs ilminin ne ile ilgilendiğini öğrenerek ilgili eserlerden istifade edebilecek
  - Şerhu'l-Hadîs ilminin ne ile ilgilendiğini öğrenerek ilgili eserlerden istifade edebilecektir.

ÜNİTE

9

GARÎBÜ'L-HADÎS İLMİ

Aynı dili konuşan milletlerin, zaman içinde, çok çeşitli etkenlerle dillerinin esasını oluşturan kelimelerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Bazıları konuşanın hançeresine göre ses değişikliğine, kimisi anlam daralmasına, kimisi de anlam genişlemesi veya kaymasına uğramıştır. Bazı kelimeler ise daha az kullanıldığından, o dili konuşan çoğunluk tarafından bilinemez olmuştur. Bazı kelimeler de ise anlam kapalılığı (müphemiyet) sebebiyle herkes tarafından anlaşılamaz olmuştur. Bu durum söz konusu kelimelerin açıklanmasını ihtiyacını doğurmuş ve buna yönelik faaliyetler olmuştur.

Garîbu'l-Hadîs'in Ortaya Çıkışı

Hz. Peygamber'in konuştuğu ve Kur'ân'ın indiği Arapça da aynı süreçlerden geçmiştir. Arapça, mensubu olduğu Sami dillerden ayrılıp müstakil bir dil (Luğat) olarak özellikle Cahiliye döneminde çok güçlenmişti. *Arap cahiliye şiir ve edebiyatı ilk vahyin nazil olduğu dönemde altın çağını yaşıyordu. O devirde toplumun el üstü tutulan seçkinleri şâirler, üstünlük sağlamak için yapılan yarışmaların, hatta savaşların sebep ve sonuçlarında etkili kişilerdi. Kültür ve folkloru sonraki nesillere şifahen (sözlü) taşıdıkları kadar, bilgelik ve saygınlık açısından da önemli görevler üstlenmişlerdi.* Arapça bunlar sayesinde gelişti ve zenginleşti.

Kur'ân-ı Kerim nazil olunca bu zengin ve parlak Arap Edebiyatı ürünleri gölgede kaldı. Dil özellikleriyle; edebî sanatları, üslup ve muhtevasıyla Kur'ân, dönemin şairlerinin hayranlığına ve takdirine sebep oldu. *Kutsal Kitabımız Kur'ân, apaçık idi (Mübîn). Kendisine indirilen Hz. Muhammed (s) de, bu kutsal mesajı insanlara anlatma ve açıklama noktasında, dil ve belagat açısından bu yükü taşıyabilecek özellikte ve liyâkatte idi.* Kendisine nâzil olan *Kur'ân'ı müminlere tebliğ ederken verilen yetki ve görevi çerçevesinde onu açıklıyor (tebyîn), te'yid, umumunu sınırlandırıyor (takyid), hususunu genişletiyor (tamîm), yeni hükümler koyuyordu.*

Hz. Peygamber, Araplar içinde dili en fasih konuşandı. Beyanı en açık olandı. İfadesi ve konuşması çok tatlı, ikna gücü kuvvetliydi. Kelimeleri yerli yerinde kullanır, cümlelerinde anlam düşüklüğü, anlamsızlık ve lüzumsuzluk bulunmazdı. Arapçanın lehçelerini de bilir, her kabileye kendi lehçesi ile hitap ederdi. İlahî ve semavî destekle delillerini en güçlü şekilde ifade eder, hasımlarına itiraz mecali bırakmazdı. Nitekim kendileri "Ben insanlara akılları ölçüsünde hitap etmekle, konuşmakla emrolundum" (Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, I. 225-226) buyurmuşlardı.

Hz. Peygamber, ashabı ile sohbetlerinde gâyet anlaşılır ve fasih konuşurdu. Muhatabının anlamadığı garip kelimeler çok değildi. Fesahat, belagat veya

konunun inceliği veya nüktesine göre kullandığı bazı garip kelimeleri, sahâbenin sorması üzerine bizzat kendileri açıklıyordu.

Nitekim şöyle bir olay nakledilmektedir: *Hz. Ali bir gün Hz. Peygamber'in Nehd kabilesiyle kendi lehçeleri ile konuştuğuna şahit olur. Yâ Rasulellah! der, biz sizinle aynı babadan (soydan) geliyoruz. Fakat seni Arap kabilelerinin temsilcileri olan heyetleri ile konuşurken görüyoruz, dikkat kesiliyoruz, ancak konuşmaların çoğunu anlayamıyoruz? Hz. Peygamber cevap olarak, "Rabbim beni terbiye etti, terbiyemi ve eğitimimi de en güzel şekilde yaptı. Ayrıca ben Sa'd oğulları kabilesinde eğitildim" demiştir (Aclûnî, I. 72.).*

Hz. Peygamber dönemi bu şekilde vefatına kadar devam etti. Sahâbenin büyük bölümünün hayatta olduğu hicrî I. asrın ortalarında hadîslerin anlaşılmasında da hadîslerin rivâyeti ve anlaşılmasında genel olarak problem olmadı. Bu kutlu nesil de Arapçayı doğru kullandı. Zira dış tesirlere henüz açılmadığı için dillerinde bozulma olmamıştı. Dil, bütün özellikleri ile dış müdahalelerden korunmuş olması sebebiyle, Hz. Peygamber dönemindeki usûl üzere devam etmişti.

İlk hicrî asrın ortalarında fetihler başladı. Araplar Rum, Fars, Habeş, Nebat ve başka milletlerle karşılaşıp kaynaştı. Bu karşılaşma çeşitli kültür, din, mezhep ve dillerin iç içe girmesine, sonuçta da karışmasına sebep oldu. Haliyle dile *yabancı kelimeler girdi.* Bu siyasî ve kültür ortamında doğan yeni nesiller Arapçayı, ihtiyaç hissettikleri en az seviyede öğrenmekle yetindiler. Zorunluluk hissetmediklerinden Arapçayı doğru ve iyi derecede öğrenmediler. Birinci asır böyle geçti.

Bu dönemde Sahâbe, özellikle hadîs rivâyetini büyük arzularla öğrenip, uyguladılar. Anlayamadıklarını aralarında müzakere ederek doğrusunu öğrendiler. Yapılan tenkitlere göre hadîsleri doğru kelime ve cümlelerle naklettiler.

Tabiîn nesli de sahâbenin yolunu takip etti. Ancak bu neslin arasında en üstün seviyede dil bilgisi bilen, buna bağlı olarak da hadîs rivâyetinde sahâbe kadar eksiksiz ve tam bilenlerin sayısı çok değildi.

İşte bu dönemde A'cemî denilen farklı etnik kökenden gelen bir nesil Arapça konuşmaya başladı. Özellikle hadîs ilmiyle uğraşanlar arasında Arap olmayanlar çoktu. Dolayısıyla Arapçayı iyi bilen ve koruyan kişiler sınırlı sayıdaydı. Ana dili Arapça olmayan Müslüman kitlelere, derinliğine bilmedikleri Arapçanın bazı kelimeleri kendilerine garip gelmeye başlamıştı. İlk dönemde sınırlı olan hadîslerdeki garip kelime öğrenme ihtiyacı bu nesilden sonra artmaya başladı. Dolayısıyla bu asırdan sonra garip kelimelerin öğrenilmesi ihtiyacını daha çok kişi hisseder olmuştu. Arz talep kanununun sonucu olarak hem Arapçanın, hem hadîslerin garip kelimelerini açıklamak amacıyla Dil ve hadîs âlimleri garip kelimeleri açıklamak için eserler yazmaya başlamışlardı. *Bu çalışmalar Garîbü'l-Hadîs ilminin doğmasına; zaman içinde de sistemleşerek sistematik bir ilmî disiplin haline gelmesine zemin hazırlamıştı.*

Daha sonra Tebeü't-Tâbiîn nesli geldi. Arapçanın aslî şekliyle korunmasına yönelik lügat, imlâ, sarf, nahiv gibi çalışmalara yönelişler başladı. Önceleri kısa ve az hacimli eserlerin yazılmasına sebep olan bu çalışmalar, zaman ilerledikçe, büyük ve hacimli eserlerin ortaya çıkmasına vesile oldu.

Hadis Usulü terimlerinden biri olan "Garib Hadis" ile "Garibü'l-Hadis ilmi" birbiriyle karıştırılmamalıdır. Garib hadis, senedinin herhangi bir yerinde râvi sayısı bire düşen hadise denir.

TANIMI

Bu bilgilerden sonra Garîbü'l-Hadîs ilmini şöyle tanımlayabiliriz: *hadîs metinlerinde geçen ve az (nadir) kullanımı veya çeşitli sebeplerle manası gizli kalmış olduğundan kolay anlaşılamayan, anlamı ancak Arap dilinde ve Garîbü'l-Hadîs alanında derinleşmiş âlimlerin açıklamalarına ve ilgili eserlerine başvurmakla anlaşılabilen kelimeleri konu alan hadîs ilim dalıdır (İbn Salah, Mukaddime, s. 458).*

Uyarı: Hadîs Usûlü terimlerinden biri olan "Garîb hadîs" ile "Garîbü'l-Hadîs İlmi" birbiriyle karıştırılmamalıdır. Garîb hadîs, senedinin herhangi bir yerinde râvi sayısı bire düşen hadîse denir.

Garîbü'l-Hadîs ile İlgili Eserler

Yukarıda ifade edildiği gibi, Garîbü'l-Hadîs meselesi etbâu't-tâbiîn döneminde gündem oluşturmuştur. Bu sebeple bu konuyla ilgilenenler olmuştur. *hadîslerdeki bu tür garip kelimelerle ilgilenen ilk hadîs imamları şunlardır: Malik b. Enes (ö.179/795), Süfyanü's-Sevrî (ö.161/777), Şu'be b. Haccâc (ö.160/776).*

Aslında daha hicrî birinci asırda Garîbü'l-Hadîs ile ilgili çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. Ancak tartışmalı olsa da *hadîslerin garip kelimeleriyle ilgili ilk eser yazan Nadr b. Şümeyl el-Mâzenî (ö.203/819) olduğu belirtilmiştir.* Aynı dönemde Ebu Bekr Hüseyin b. Ayyâş (ö.204/819), Kutrub (Muhammed b. Müstenîr) (210/825), Ebu Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö.210/825) ve diğer âlimler de bu alanda eser yazmışlardır. Küçük hacimli bu eserler günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, daha sonra yazılan geniş ve sistematik eserlere kaynak olmuşlardır. Bir anlamda sonraki eserler içinde günümüze taşınmışlardır*. Garîbü'l-Hadîsle ilgili eserler hicrî VII-VIII. (miladî XIII.-XIV.) asırlarda da yazılmaya devam etmiştir.*

Garibü'l-Hadîsle ilgili eserler hicrî VII-VIII. (miladî XIII.-XIV.) asırlarda da yazılmaya devam etmiştir.

Konumuzla ilgili ve baskısı yapılan, piyasada bulunabilecek şu beş eseri müellifleri ile birlikte bilmek ve kullanabilmekte fayda vardır. Bu eserler:

1- Ebu Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Garîbü'l-Hadîs*, I-II, nşr. Hüseyin Muhammed Şeref, Kahire, 1405/1984.

2- İbn Kuteybe, (276/889), *Garîbü'l-Hadîs*, II veya III cilt halinde üç ayrı baskısı vardır.

3- Hattâbî, *Garîbü’l-Hadîs*, I-II, Abdülkerim İbrahim el-Azbâvî, Dımeşk, 1402/1982.

4- Zemahşerî, (538/1144), *el-Fâik fî Garîbi’l-Hadîs*, I-II, Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Kahire, 1364/1945.

5- İbnü’l-Esîr (Mecdü’d-Din) (606/1210), *en-Nihâye fî Garîbi’l-Hadîs*, I-V, neşr. Mahmud et-Tanahî ve Tahir Ahmed ez-Zâvî, Daru’l-Fikr, II. Baskı, Kahire, 1399/1979.

hadîslerdeki Garîb kelimelerin yanında Kur’ân-ı Kerim’deki garip kelimeleri de beraber ihtiva eden eserler de yazılmıştır. Bu eserlere “Hem Kur’an’ın hem de hadîslerin Garîb kelimelerini ihtiva eden” anlamında “Garîbeyn” ismi verilmiştir.

Garîbü’l-Hadîs ile İlgili Kaynakları Kullanma Yöntemi

Bu eserler birbirinden farklı yöntemlerle yazılmıştır. Ancak hepsinde de hadîslerdeki Garîb kelimelerin anlamları açıklanır. İhtiyaca göre kelimenin Kur’ân-ı Kerim’deki kullanımlarına da dikkat çekilir. hadîsin fıkhî yönüne işaret edenleri de vardır. Genellikle hadîslerin senedleri hazfedilmiştir. Yukarda zikredilen beş eserden son ikisinde Garîb kelimeler, ilk iki harf dikkate alınarak, alfabetik sıralanmıştır.

Hadîs içinde temel sözlüklerde bile anlamı bulunamayan bir kelime ile karşılaşılınca, önce o kelimenin sülâsî, rubaî… köküne inilir. Aynen Arapça sözlüğe bakar gibi eserin içinden o kök fiil bulunur. Altında aradığımız müştakı (türevi) olan kelime bulununcaya kadar satırlar taranır. (Bazı yeni baskı kitaplarda kök kelime veya Garîb kelimeler koyu punto veya kırmızı ile yazılmış olduğundan taranması daha kolaydır.) Aranan kelime bulunur. Birden fazla hadîste o kelimenin geçmiş olması da muhtemeldir. Bu açıdan aranan hadîs bulununcaya kadar tekrar tarama yapılır. Aranan hadîs ve içinde geçen Garîb kelime bulununca, hemen altında o kelimenin anlamı ve o hadîs içinde hangi anlamda kullanılmış olduğu okunabilecektir.

Mesela; söz konusu kelimenin *en-Nihâye* adlı Garîb hadîsleri ihtiva eden eserde verilen kelime anlamının “uzak” (mütebâid) olduğu görülebilir. Terim anlamı ise şöyle tanımlanmıştır: “Cinsi içinde benzeri olmayan, eşsiz her şeye “ğarîb” denir. Sonra diğer açıklamalar gelir (Mecdü’d-Din İbn Esîr. (Tsz): III, 348).

— ٣٤٨ —

* وفى حديث عمر « شكا إليه أهلُ الماشية تَصْديقَ الغِذَاء، فقالوا: إن كنت مُعْتَدًّا علينا بالغِذَاء فخُذْ منه صَدَقَتَه، فقال: إنَّا نَعْتَدّ بالغِذَاء كلّه حتَّى السَّخْلةِ يَرُوح بها الرَّاعِى على يَدِه، ثم قال فى آخره: وذلك عَدْل بين غِذَاء المال وخِيَاره ».

(ه) ومنه حديثه الآخر «أنَّه قال لِعَامل الصَّدَقات: احْتَسِبْ عليهم بالغِذَاء[1] ولاتأخُذْها منهم» الغِذاء: السِّخال الصِّغار، واحِدها: غَذِىّ، وإنَّما ذكَّر الضَّمير فى الحديث الأوّل رَدًّا إلى لَفْظ الغِذَاء، فإنَّه بوزن كِساء ورِدَاء. وقد جاء السِّمام المُنْقَع، وإن كان جمع سَمّ.

والمراد بالحديث ألا يأخُذ السَّاعِى خِيارَ المال ولا رَدِيئه، وإنما يأخُذ الوَسَط؛ وهو بمعنى قوله « وذلك عَدْلٌ بين غِذَاء المال وخِياره ».

* وفى حديثه الآخر « لا تُغَذُّوا أولاد المُشْرِكين » أرادَ وَطْء الحبالَى من السَّبْى، فجَعَل ماء الرَّجُل للحَمْل كالغِذَاء.

﴿ باب الغين مع الراء ﴾

﴿ غرب ﴾ * فيه « إن الإسلام بَدأ غَرِيبا وسَيَعود كما بَدأ فَطُوبَى للغُرَباء » أى أنَّه كان فى أوّل أمْره كالغَرِيب الوَحِيد الذى لا أهْل له عنده، لِقلَّة المُسْلمين يومئذ، وسَيَعود غَرِيبا كما كان: أى يَقِلُّ المسلمون فى آخر الزَّمان فيصيرون كالغُرَباء. فطُوبَى للغُرَباء: أى الجنة لأولئك المسلمين الذين كانوا فى أوّل الإسلام ويكونون فى آخِره، وإنَّما خصَّهم بها لصَبْرهم على أذَى الكُفَّار أوّلاً وآخِرا، ولُزُومهم دينَ الإسلام.

* ومنه الحديث « اغْتَرِبُوا لا تُضْوُوا[2] » الاغْتِراب: افْتِعال من الغُرْبَة، وأراد تَزوَّجُوا إلى الغَرائب من النِّساء غير الأقارب، فإنه أنْجَب للأولاد.

(س) ومنه حديث المُغِيرة « ولا غَرِيبَة نَجِيبَة » أى أنها مع كونها غريبةً فإنَّها غيرُ نَجِيبَة الأولاد.

(١) فى الهروى: « احتسب عليهم الغِذاء ». (٢) انظر حواشى ص ١٠٦ من الجزء الثالث.

Garîbü'l-Hadîs İlminin Önemi ve Amacı

İslam'ın Kur'ân'dan sonra ikinci aslî kaynağı olan Sünneti; hadîs kitaplarındaki zengin muhteviyattan çıkarılan mesajları, hüküm veya sonuçları öğrenmek Müslümanlar için olmazsa olmaz temel görevlerdendir. Dolayısıyla İslam'ı anlamak, Kur'ân kadar hadîsleri de anlamak, idrak etmek ve özümsemekle, müteâkiben hüküm çıkardıktan sonra hayata geçirebilmekle mümkündür. *hadîsleri anlamada ilk adım, kelimelerin anlaşılmasıyla başlamayı gerektirecektir.* Bunun için bazı hadîs şerhlerinde tahric ve tenkidin hemen arkasından "*Beyanü'l-Luğât*"

başlığı altında garip kelimelerin anlamları verilmiştir. Bu kelimelerle birlikte hadîsin daha iyi anlaşılmasını gerektiren veya hadîs içinde özel anlamı olan kelimeleri de açıklamışlardır.

Hem Belagat, hem de hadîs ilimleri açısından bir kelimenin garip sayılması için, Arap dilini iyi bilen ve hadîs ilminde özellikle Dirâyetü'l-hadîs'te mahir olan bilginlerin ve Arap Edebiyatı ve Belagatinde üstat olanların kullanmadığı ve nadir kullanıldığı için de halk tarafından bilinmeyen kelime olması gerekir. Bu açıdan hadîslerin garip kelimeleri ya Garîbü'l-Hadîs veya ansiklopedik Arapça lügatlere ya da hadîs şerh kitaplarına müracaat edilerek öğrenilebilir.

Hadîslerdeki garîb kelimelerin garabetinin sebeplerinden bazıları şunlardır:

- Bir kelimenin anlamının önceleri açıkken az kullanımı nedeniyle anlaşılmaz hale gelmesi *(müphem, mehcûr),*
- Kelimenin bizatihi az kullanılması *(nadir),*
- Telaffuzunun zor olması ve kulak tırmalaması *(gayr-i fasih, sekîl),*
- Mürâdiflerinin daha yaygın olması *(şaz),*
- *Anlam kayması* veya değişmesine uğraması,
- Arap kabilelerinden sadece bir veya birkaç kabile lehçesinde kullanılması *(lehce),*
- Yabancı bir dilden Arapçaya ithal edilmiş olması *(muarrab, dahîl),*
- Hz. Peygamber'in fesahatle kullandığı bazı hadîslerinde, belli kelimelere *özel anlam yüklemesi,*
- Hz. Peygamber'in az sözle geniş ve derin anlamları ifade etmiş olması *(cevâmiü'l-kelim).*

ESBÂBU VÜRÛDİ'L-HADİS İLMİ

Ortaya Çıkışı

Hadîsleri anlama ve yorumlamaya yönelik ilim dallarından biri de hadîslerin vürûd sebeplerini ele alan Esbâbu Vürûdi'l-Hadîstir*. Hz. Peygamber'in muradını isabetle anlayabilmek için hadîslerin ne amaçla, nerede ve ne zaman söylendiğini*

tespit etmek önem arz eder. hadîslerin diğer hadîs ilim dalları ile birlikte söyleniş sebeplerini bilmek Dirâyetü'l-hadîs konusunu da yakından ilgilendirir.

Hz. Peygamber İslam'ı tebliğ ederken, emir, yasak, nasihat, vaaz veya tavsiyelerde bulunuyordu. Bunları yaparken Allah'ın kendisine bildirdiği ilâhî mesajları tebliğ ediyor, açıklıyor ve örneklik yapıyordu. Bu mesajlar çoğu kere Allah'ın iradesi ile herhangi bir sebep olmaksızın nâzil oluyordu. Ancak bazı durum, sebep veya vesile ile inen âyetler de vardı. *Bu sebepler Allah'ın muradını anlama ve yorumlamada önemliydi.* Bu açıdan ilerleyen asırlarda Tefsir ilminin olmazsa olmaz temellerinden biri olarak "Esbâb-ı Nüzûl" ilmi doğup gelişmişti.

"Esbâb", Allah'ın muradını anlama ve yorumlamada önemlidir.

Esbâbu Nüzûl, Tefsir ilmine nispetle ne ise, hadîs ilmine nispetle Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs de odur. Burada şu hususa işaret etmek gerekir: Esbâbu nüzûl de, bu konuda rivâyet edilen hadîslerle bilinebilir.

Hz. Peygamber de İslam'ı tebliğ ederken Kur'an âyetlerinin tebliğine paralel olarak, hadîsleriyle insanları aydınlatıyor, tevhid akidesini bütün kurumlarıyla yerleştirmeye çalışıyordu. Bu kutsal görevinin gereği, eksiksiz olarak bütün mesajları insanlara anlatıyordu. Bu mesajlarının büyük çoğunluğunu da herhangi bir sebebe binâen değil, doğrudan söylüyor; insanları doğru yola hidâyet ediyordu. Buna karşılık belli sebep, durum, zaman, mekânla ilişkili olarak da söylediği sözleri, yaptığı fiilleri ve onayladığı takrirleri de oluyordu. Ancak bunların sayısı fazla değildi. Bu açıdan hadîslerin vürûd sebepleri, bize ulaşan hadîslere oranla oldukça azdır. Diğer bir ifade ile her hadîs bir sebebe binâen söylenmediği gibi, her hadîsin sebeb-i vürûdu da rivâyet edilmemişti.

Tanıma ve Bilinme Yolları

Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadîs; hadîslerin nerede, ne zaman ve hangi sebep veya sebeplerle söylendiğini veya ortaya çaktığını araştırır. *Bu ilim hadîslerin anlaşılmasına yardımcı olurken, hadîslerin nâsih ve mensûhunu belirlemede, hadîsler arasındaki ihtilafların çözümünde, tercih konusunda da yardımcı olur. Aynı şekilde, hükümlerin illetlerini belirleme, müşkil ve mücmel olanlarını beyan; mutlakı takyid, mukayyedi tayin, umumu tahsis, hususî olanların da umumî olduğunu açıklar. Ayrıca hadîslerin bağlamını kavramada da etkilidir. hadîslerin kişisel, tarihsel, toplumsal, kültürel ve coğrafî bağlamlarıyla doğru tesbîti, tashihi, anlaşılması ve yorumlanmasında büyük katkı sağlar. Hadîslerin sened ve metin tenkidi açısından da büyük önem taşır. Kısacası hadîslerin anlaşılmasında vazgeçilmeyen bu hususları ve hadîslerin özel ve genel vürûd sebepleri Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadîs ilmi sayesinde öğrenilebilir.*

TANIMI

'Sebeb'in çoğulu "esbâb" ile 'meydana gelme, söylenme, yapılma" anlamına gelen "vürûd", terkip olarak "hadîslerin söylenme, yapılma veya meydana gelme sebepleri" manasına gelmektedir.

Verilen bilgilerden sonra Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadîs ilmini şöyle tanımlayabiliriz: *Hz. Peygamber'in söylediği sözlerini, yaptığı fiillerini ve onayladığı takrirlerini hangi amaçla, ne sebeple, nerede ve ne zaman yaptığını araştıran ve inceleyen hadîs bilim dalıdır.*

Hadîslerin vürûd sebepleri genellikle rivâyet edilmemiştir. Rivâyet edilenleri ise iki gruba ayırabiliriz:

- Hadîsin bizzat içinde; başında, sonunda veya metnin içinde sebep rivâyet edilmiştir.

Örnek: Cibril hadîsi; (Buhârî, Îmân, 37.)

- Sebep hadîsin içinde rivâyet edilmez; ya o hadîsin başka bir tarikinde/senedinde veya başka bir hadîste rivâyet edilir.

Örnek: Niyet hadîsi. Buhârînin ilk hadîsi. (Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1.)

İlgili Eserler

İlk dönem hadîs rivâyetinde önem ve ağırlık senede veya tariklere verildiğinden, çoğunlukla mahiyetleri bilindiğinden, hadîslerin vürûd sebeplerine ve bağlamlarını ifade eden geniş izaha ve açıklamalara yer verilmemiştir. Ayrıca her hadîsin bu açıklamalarla normalinden çok fazla bir hacme ulaşacağı, bunun da zapt ve rivâyeti zorlaştıracağı tabiîdir. Sözünü ettiğimiz bu ve bunun gibi sebepler hadîslerin vürûd sebeplerine dair yazılan eserlerin yazılmasını hem azaltmış, hem de geciktirmiştir. Bu açıdan Esbâbu Vürûdi'l-hadîs ilmi, diğer hadîs ilimlerine göre istenilen gelişmeyi sağlayamamış ve yazılan eserler oldukça sınırlı kalmıştır.

Hz. Peygamber'in söylediği sözlerinin, yaptığı fiillerinin ve onayladığı takrirlerinin hangi amaçla, ne sebeple ve vesile ile nerede ve ne zaman yaptığını araştıran ve inceleyen Hadis bilim dalıdır.

Konuyla ilgili yakın denilebilecek zamanda yazılmış ve günümüzde baskısı yapılmış iki temel eser vardır. Bunlardan birisi **Suyûtî** (v.911/1505) tarafından yazılmıştır, ismi *"Esbâb-ı Vürûdi'l-Hadîs (el-Lüma' fî Esbâbi'l-hadîs)"*dir. Eser, temel hadîs kaynaklarından derlenmiş ve Fıkıh konularına göre sıralanarak vürûd sebepleri belirtilmiş 98 hadîsi ihtiva etmektedir.

Diğeri de **İbn Hamza el-Hüseynî** (v.1120/1708) tarafından yazılan *el- Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbı Vürûdi'l-hadîs* isimli eserdir. Bu eserde de 1154 hadîsin vürûd sebebi zikredilmiştir. Eserin müellifi hem Suyutî hem de kendinden önceki diğer kaynaklardan yararlanmıştır.

HADÎS NESH İLMİ

(İLMÜ NÂSİHİ'L-HADÎS ve MENSÛHİHİ)

Terim ve Tanımlar

Nesh sözlükte; izale etmek, iptal etmek, nakletmek, değiştirmek, (tebdil ve tağyir) gibi manalara gelir.

Buna karşılık âyet ve hadîslerde nesh kelimesiyle aynı anlama gelen kelimeler de vardır: Ref' (hükmünü kaldırmak), tebdil (bir hükmü başka bir hüküm ile değiştirmek), Mahv (sabit bırakmanın zıttı anlamında değiştirme veya neshetmek), terk (meselâ Allah'ın farz kıldığı bir hükmü terk etmesi anlamında olduğu gibi).

Verilen bu bilgiler çerçevesinde hadîs ilmiyle alakalı neshin terim anlamını şöyle tanımlayabiliriz:

Şer'î delil ifade eden bir hadîsin/sünnetin hükmünün, daha sonraki bir nasla (şer'î delil ile) kaldırılmasıdır. Hükmü kaldırılan hadîse mensûh, kaldıran hadîse de nâsih denilir.

Hadîsleri nesh açısından ele alıp inceleyen ilme de "İlmü Nasihi'l-hadîs ve Mensûhıhî" denir.

ORTAYA ÇIKIŞI

Şari, toplumun ve devrinin özellikleri ile alakalı bazı ahkâm ve ibadet şekillerini sona erdirmiştir.

İslam Hz. Adem'den, Hz. Muhammed (s)'e kadar Allah tarafından gönderilen Hak dinin ortak adıdır. Hak din, îmân ve ahlâk esasları açısından hiç değişmedi. Ancak şeriat denilen uygulamaya yönelik kısmı, gönderilen peygamberlere göre değişti. Tedrici olarak gelişen bu uygulamalar, Hz. Muhammed (s)'e gönderilen son din İslam ile bir daha gelişmeye, değişmeye veya tamamlamaya ihtiyaç hissettirmeyecek şekilde kemale erdi. Sonra gönderilen her din, kendinden önceki dinleri tamamlamış olmasına karşın, son din İslam ise kendinden önceki bütün dinleri nesh etmiştir.

Nesh îmân esaslarıyla alakalı alanda söz konusu olmadığı için bütün dinlerin özü olan tevhid akidesi hiç değişmedi. Sadece, her dinin gönderildiği toplumun ve devrinin özellikleri ile alakalı bazı ahkâm ve ibadet şekillerinin sona erdiği bildirilmiş ve yeni mahiyetinin nasıl olduğu açıklanmıştır. Bunu ise bizzat Şârî Teâlâ yapmıştır. Yani, neshe yetkili Allah'tır ve Allah adına görevlendirilen peygamberleridir.

Anlatmaya çalıştıklarımızı âyet-i kerime şöyle ifade eder:

"Biz (hükmünü veya uygulamasını sona erdirdiğimiz veya kaldırdığımız (nesh ettiğimiz) veya unutturduğumuz bir ayetin yerine daha hayırlısını (insanlara daha iyi olanı) veya benzerini getiririz. Allah'ın gücü her şeye yeter". (Bakara, 2/106)

Nesh konusu bizzat Kur'an-ı Kerim'de yukarıdaki işaret ettiğimiz âyette söz konusu olması sebebiyle Tefsir ilminin önemli bilim dalları arasında kabul edilmiştir. Kur'an âyetleri arasında neshin olup olmadığı, nesh vuku bulmuş ise kaç âyetin mensûh olduğu konuları müfessirler arasında tartışma konusu olmuştur. Neshi kabul edenlerden Mensûh âyetlerin sayısını iki yüzün üzerine çıkaranlar olduğu gibi, beş âyete kadar indirenler de olmuştur.

Nesh ilmi, Kelâm ilminin de mühim konuları arasında yer almıştır. Özellikle Allah'ın ilminde bir değişikliği (bedâ) ve cehli ifade edeceğini savunarak neshi reddeden itikadî mezheplerin görüşüne, özellikle ehl-i sünnet kelamcıları, "değişiklik insanlar açısındandır; Allah için söz konusu olan ebedî ve ezelîliktir. Bu açıdan da O'nun ilminde de bir değişiklik, önce veya sonra bilmezlik (cehl) olamaz. Allah nesh edeceği her şeyi ezelde biliyordu ve takdir ettiği zaman geldiğinde bunu peygamberleri aracılığı ile bildirdi, (beyan etti)", şeklindeki itirazları ile karşı çıkmışlardır.

Mükellefler açısından şer'i delillerin ameli hükümleriyle ilgilenen Fıkıh ilmi ve Fıkıh Usûlünde ise nesh konusu, diğer ilim dallarına göre daha çok irdelenmiştir. Zira hangi hükmün mensûh olduğunu bilmeden hüküm vermek veya uygulamaya geçirmek büyük hataları beraberinde getirebilecekti.

Nesh meselesi hadîs ilimleri arasında da önemli bir yer tutar. Çünkü Hz. Peygamber döneminde nesh söz konusu olmuştur. Bu açıdan hadîsleri anlamak, yorumlamak, ihtilaflarını gidermek; bütün bunların ötesinde hadîslerden hüküm çıkarabilmek için muhaddisin "Nasihu'l-hadîs ve Mensûhuhu" ilmini bilmeden özellikle hadîsleri dirâyet açısından anlayabilmesi mümkün değildir.

Hadîsin Nâsih ve Mensûhunu Bilmenin Önemi

Hz. Peygamber, öncelikle kendi kavmini daha sonra da bütün insanlığı cahiliye toplumundan irfan ve medeniyet toplumuna yükseltirken, insanların temelde değişikliklere ve yeniliklere karşı tutucu olduklarını dikkate almıştır. *Yerleşik alışkanlıklar, örf ve âdetler kolay değişmezler. Ayrıca sosyal, siyasî, kültürel ve ilmî hayatın değişikliği için zihnî bir inkılâp da zorunludur.* Bunun için *Hz. Peygamber de, vahyin kendisine yüklediği sorumluluk çerçevesinde ve onunla*

eşzamanlı olarak, geçiş döneminin özel şartlarının gerektirdiği özel amelî hükümler, tedricilik, geçici çözüm, kişiye özel süresi sınırlı çözüm, sevdirmek, alıştırmak için kolaydan başlama, hukukî formül gibi pek çok sebeple, birçok amelî konunun uygulamasını sonlandırmıştır. Bunların yerlerine yeni bir hüküm bildirmiştir.

MENSÛH HADÎSLERİN SAYISI VE BİLİNME YOLLARI

Sahâbe döneminden itibaren kullanılmaya başlayan "nesh" terimi, tabiîn döneminde daha da yaygınlık kazanmıştır. Nesh, sadece bir hükmün ortadan kaldırılarak, başka bir uygulama getirilmesi anlamında kullanılmadığı için hem âyetler, hem hadîsler açısından yüzlere varan sayılara çıkarılmıştır. Meselâ, mensûh hadîslerin sayısını İbn Şahin (385/995) 90 civarında, Hazimî 80, Ca'berî 110 olarak tespit ederken, İbnü'l-Cevzî bu sayıyı 20'ye düşürmüştür.

Hadîsi kabul edenlere göre neshin bilinme yollarını şöyle sıralayabiliriz:

1-Bizzat Hz. Peygamber'in açıkça bildirmesiyle:

Bunların sayısı oldukça azdır. Ayrıca Hz. Peygamber "nesh" kelimesini de kullanmamıştır. Ancak önceden emrettiği veya yasakladığı bir şeyin daha sonra tam aksini söylemiş veya yapmıştır. Meselâ Hz. Peygamber'e Abdü'l-Kays heyeti geldiğinde, İslam'a dair akıllarında kalacak ve döndüklerinde kendi toplumlarına anlatacakları kısa özlü bilgi öğretmesini istemişlerdi. Hz. Peygamber onlara dört şeyi emretmiş, dört şeyi yasaklamıştı. Kısaca kelime-i şehadet, namaz, zekat, oruç ve ganimetin beşte birini beytü'l-mâle verilmesini emretmiş; su ve yiyeceklerin içine konulduğunda çabucak alkolleşmesine (intibaz, nebiz) sebep olan içki yapma kaplarını da sayarak yasaklamıştı (Müslim, Îmân, 6. bâb).

Daha sonra Hz. Peygamber;

"Sizlere bazı kaplardan içmeyi yasaklamıştım. Artık istediğiniz kaptan içiniz; fakat müskiratı (sarhoşluk veren şeyleri) içmeyiniz" (Müslim, Eşribe, 33, 45, 57).

buyurarak ilk yasağını kaldırmıştır

2- Sahâbenin verdiği bilgilerle:

Sahâbenin ictihad sahasına giren konularda naklettikleri haberlerle de nesh olgusu tespit edilebilir. Şâyet hepsi bir konuda sözbirliği etmiş ise bu takdirde icma da hâsıl olmuş demektir. Bu konuda pek çok örnek vardır. Sadece birini verelim:

Hz. Peygamber gusül abdesti ile ilgili olarak;

"Su, suyu gerektirir = Yani gusül, (cinsel ilişkide) sadece inzal sonucu yapılır" (Ebu Dâvud, Tahâret, 82, 83).

buyurmuşlardır.

Konu ile ilgili son emirlerini veya sünnetlerini bildiren diğer bazı hadîsler ve uygulamalar da var ki, bunlar söz konusu uygulamanın kaldırıldığını yani nesh edildiğini bildirmektedir: "Sünnet mahallerinin birleşmesi guslü gerektirir" (Buhârî, Ğusl, 28) hadîsi bunlardan biridir. "İnzal olsun olmasın…" ilavesi de olan rivâyetler, önceki uygulamanın nesh olduğunu haber vermektedir.

3- Hadîslerin vürûd (söylenme, yapılma) tarihlerini bilmek yoluyla:

Rivâyet edilen hadîslerin hangi tarihlerde söylendiği veya sünnetlerin uygulandığı tespit edilebilirse, sonraki rivâyetin, öncekini nesh etme durumu olabilir. Bu hadîslerin neshe tâbi tutulabilmesi için, sıhhat derecelerinin eşit olması şartı da aranır. Ayrıca görünürde bu rivâyetlerin birbiriyle çelişmesi ve cem veya te'lif yoluyla da te'lif imkânının bulunmaması gerekir. hadîs yorumu ve ihtilafü'l-hadîs açısından tarihî kronoloji bu açıdan önem taşır. Bu çerçevede siyer, meğazi; kısacası İslam tarihi bilgisi ve felsefesi hadîs nesh ilmi açısından da önemlidir.

Örnek: Hz. Peygamber Mekke'nin fethi zamanında bir vesile ile "Hacamat yapanın da, yaptıranın da orucu bozulmuştur."(Buhârî, Savm, 32) diyerek, kan alanın da aldıranın da oruçlarının olmayacağını söylemiştir.

Buna karşılık, "Rasûlullah (s.a.s) oruçlu iken hacamat yaptırdı" (Buhârî, Tıb, 11.) hadîsi de rivâyet edilmiştir. Bu hâdisenin Veda Haccı esnasında olduğuna dair açıklamalar sahih rivâyetlerde nakledilmiştir. Buna göre son hüküm, oruç tutanın kan aldırdığında orucunun bozulmayacağı istikametinde olmalıdır; yani bu hadîs "nâsih" hüküm konumundadır.

4- İcmâ ile;

İcmâ, nâsih olan habere delalet eder; bir hadîsi nesh edemez.

Mut'a nikâhının (süresi belirli ve sınırlı nikah akdi) haram oluşu konuyla ilgili güzel bir örnektir.

5-Aklın sünneti neshi:

Bazı mu'tezilî âlimler aklî delillerin bazı hadîsleri nesh edeceğine dair görüşleri nakledilmekle beraber, bu görüş âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir. Akıl ile bir hadîsin nesh edilmesinden bahseden mu'tezilî imam

Nazzam'ın, bununla terim anlamında nesih değil, "hadîsi akıl ile red" anlamını kastettiği de ifade edilmiştir.

Nesh çeşitleri

- Kitab'ın, Kitab'ı neshi: Âyetler kuvvet dereceleri açısından eşit oldukları için biri diğerini veya diğerlerini nesh edebilir.
- Hadîsin hadisle /sünnetin sünnetle neshi.
- Sünnetin Kitab'la neshi.
- Kitab'ın sünnetle neshi.

İlk iki nesh çeşidini genel olarak âlimler (cumhûr) kabul etmekle birlikte, diğer iki çeşidinde pek çok ihtilaf söz konusu olmuştur.

ŞERHU'L-HADİS İLMİ

Tanımı

Şerh, sözlükte *"bir şeyi kesmek, genişletmek"* gibi anlamlara gelir. Terim anlamı ise, *"Bir söz veya ifadenin, özellikle yazılı bir metnin kapalı veya zor anlaşılır kısımlarını açıklayıp kolay anlaşılmasını sağlamak amacıyla yazılan metin veya söz"* şeklinde tanımlanabilir.

Hadîs Şerhinin Önemi ve Ortaya Çıkışı

Sahâbe, Hz. Peygamber hayatta iken, ondan aldıkları mesajları vahiy kaynaklı olup olmadığına bakmadan aynı şekilde alıp uygulamışlardır. Anlayamadıkları konular olursa ilk fırsatta ya kendisi sormuş veya Hz. Peygamber'e yakın olan ev halkı veya diğer bir sahabiye sordurarak öğrenmişlerdir.

Müspet ilimlere nispetle Felsefe ne ise, İslâmî ilimlere nispetle Hadis o konumdadır.

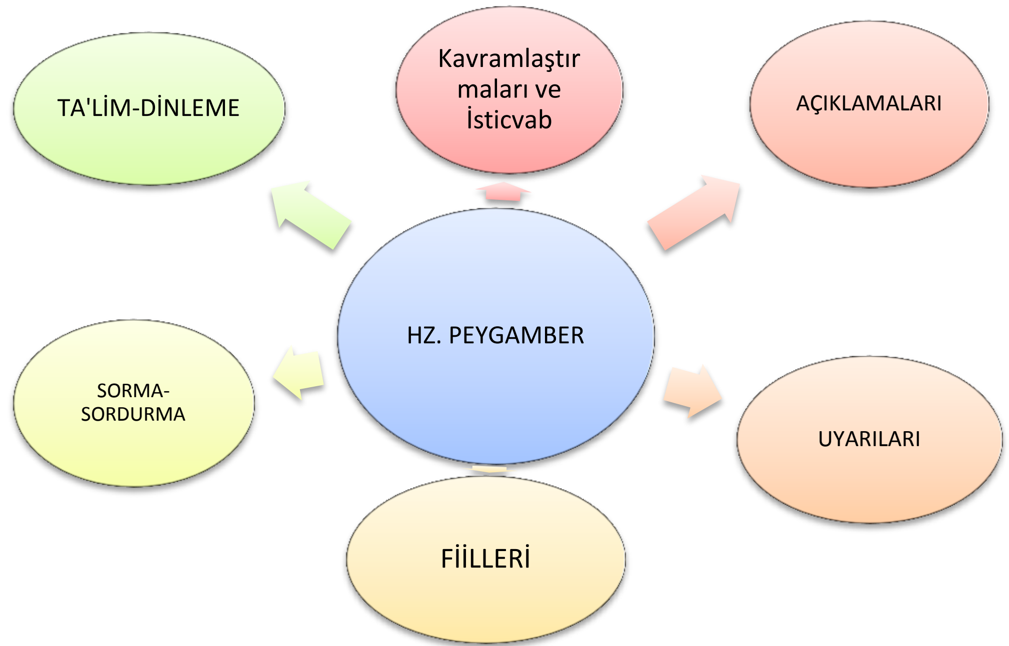
Sahâbe, bazen hayatındaki bir problem veya kafasına takılan bir mesele için de Rasûlullah (s)'e müracaat etmiş, konuyu kaynağından öğrenmiştir. Gereksiz ve lüzumsuz soru sormak yasaklandığından, bazı problemlerini çözmek için, özellikle çölde yaşayan Arapların (bedevî) gelip Hz. Peygamber'e soru sormalarını dört gözle beklemiştir.

Bunların yanında bizzat Hz. Peygamber kendisi de, etrafındaki sahâbenin dikkatini çekmek ve önemli olduğunu ihsas etmek için veya başka sebeplerle cevabını kendisinin verdiği sorularla sözlerini şerh etmiş veya açıklamıştır.

Hz. Peygamber Dönemi Şerh Çeşitleri

Sahâbe tarafından anlamı bilinen bir kelimeye, *Hz. Peygamber farklı bir anlam yüklemişse onu yine kendisi açıklamıştır. Meselâ, "Pehlivan kimdir?", sorusunu sormuş, sahâbenin bilinen anlamını cevap olarak vermelerinden sonra, "Hayır, esas pehlivan, öfkelendiği anda kendisine hâkim olandır"* şeklinde açıklamıştır (Müslim, Birr, 106)

Yine Hz. Peygamber sözlerini anlayamayan sahâbenin sorularına karşılık vermek suretiyle şerh etmiştir: *Bir ara Hz. Peygamber "Zalim de olsa, mazlum da olsa kardeşine yardım et!" uyarısında bulunmuştur. Sahâbe, "Ey Allah'ın Rasulü, mazluma yardımı anladık, fakat zalime nasıl yardım edilir?" diye sormuştur. Hz.*

Peygamber "Onun zulüm yapmasına engel olursun; bu da ona bir yardımdır" şeklinde cevap vererek sözlerine açıklık getirmiştir (Tirmizî, Fiten, 68). Böylece cahiliye şairlerinden birinin düşman kabile eline düştüğü bir anda, kendi kabilesinden yardım etmeleri için söylediği bu sözün anlamının, cahiliye zihniyetinde olduğu gibi "ben haksız da olsam, adam da öldürsem cahiliye asabiyeti bana yardım etmenizi gerektirir" anlayışında olmadığını, tam aksine zâlimin

zulmüne engel olunursa onu dünyevî ve uhrevî cezalara çarpılmasından korumuş olacağı anlamında kullandığını bizzat kendisi şerh etmiştir.

Hz. Peygamber'in ilahî mesajları mücerret *tebliğ, tebyin ve tefsirinin* yanında, yukarıda şekillerini verdiğimiz kendi hadîslerine dair açıklama türleri, hadîs şerh ilminin ilk numuneleri mahiyetindedir.

Sebeb-i Vürûd ve Garibü'l-Hadis ilimleri Hadis Şerh ilminin temelleri olarak ilk örnekleriyle bu dönemde çıkmıştır.

Tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn dönemlerinde hadîslerin tedvin döneminde hadîs şerhlerinde ağırlıklı konu hadîs tahrici, sened ve ricâline dair meseleler ağırlık kazanmıştır. Metinden ziyade sened ve tahrice, hadîsin turukunun çoğaltılmasına önem verilmiştir. Bu sebeple de metinler, hadîse konu olan hâdiseye veya hükmün bütün tafsilatına işaret etmek üzere sadece birkaç cümle ile işaretle yetinilmiştir. Çoğu kere sebeb-i vürûd veya hadîsin siyak ve sibakı (öncesi ve sonrası), herkesçe bilindiği düşüncesi ile rivâyet edilmemiştir. Tasnif dönemiyle birlikte bu kısa ve bütün olaya işaret edecek metinlerin kendi bağlamında anlaşılması için hadîslerin şerhine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için bazı rivâyetlerde, sahih bir senedle rivâyetin yanı sıra, aynı metnin tariklerini bir araya getirerek, hâdisenin doğru ve sevk edildiği bağlamda anlaşılması için kısa da olsa açıklamalar veya şerhler yapılmıştır.

Hadîslerin garip kelimeleri de bu dönemde açıklanmaya başlanmıştır. Sebeb-i Vürûd ve Garîbü'l-Hadîs ilimleri hadîs Şerh ilminin temelleri olarak ilk örnekleriyle bu dönemde çıkmıştır. Bu çerçevede, hadîslerde nesh ve ihtilaf konuları, daha Hicrî II. asırda şekillenmeye başlayan hadîs Şerh İlminin önemli ayaklarını oluşturmuştur.

Hadîslerin Dil (Sarf, Nahiv), Edebiyat ve Belagat açısından şerhini gerektirecek meselelerine dair kısa açıklamalar da yine bu dönemde şerh edebiyatına girmeye başlamıştır. hadîs ilimlerini ilgilendiren bu meselelerle ilgili müstakil eserler kaleme alındığı gibi, bu izahlar ve açıklamalar hadîs şeyhlerinin rivâyetlerine de konu olmuştur.

İlimler sınıflamasında *"Şerh İlmi"* de yer alır. Her ilim dalının özellikle kısa ve öz yazılmış temel eserleri açıklanarak şerhi yapılmıştır. Neredeyse her ilim dalının bir "*Şerh Edebiyatı*" vardır. Bu eserlerin ortak özellikleri şöyle tanımlanabilir:

- *Şerhi yapılan kitap veya sözün kapalı kısımlarını açıklar,*
- *Eksik yönleri tamamlanır,*
- *Hataların işaret edilir.*
- *Fikir, görüş, düşünce ve diğer edebî özellikler açısından şerhi yapılan eser tenkit edilir. Takdir edilen özellikleri öne çıkarılır.*

Üç tür şerh vardır.

- *Şerh yapanın mezhebinin aleyhine olan müellifin fikirleri tenkit edilir, kendi mezhebinin görüşlerinin haklılığı savunulur.*
- *Kelime ve cümle tahlilleri yapılır, eser Dil ve Belağat açısından da değerlendirilir.*
- *Şerhler, genellikle meşhur olmuş o ilim dalının muhtasar eserleri için yazılmakla birlikte, ihtiyaca ve eserin şöhretine göre daha geniş hacimli eserler için de yazılmıştır.*
- *Şerh üzerine şerhler de yapılmıştır. Şerh üzerine yazılan eserlere, "haşiye" (ek açıklama veya ilave notlar), "haşiye" üzerine yazılan eserlere de "ta'lîk" isimleri verilmiştir.*

Muhteva itibariyle şerhler üçe ayrılır:

- *Eserin tamamını şerh edenler*
- *Bir bölümünü şerhe edenler*
- *İhtiyaç duyulan ilgili ifadeleri şerh edenler*
- *Tek hadîs şerhleri*

Geç dönemlerde eserler matbaada basılmaya başlanınca, modern tekniklerle metin ve şerhin birbirinden ayrılmasına yarayacak yeni yöntemler bulunmuştur. Meselâ, metin sayfa başına yazılmış, alta bir çizgi çekilerek, şerh onun altına yazılmıştır. Ayrıca metnin parantez içine alınarak yazılan şerhler de mevcuttur.

Aynı şeklî özellikler ve telif türleri hadîs şerh edebiyatında da görmek mümkündür.

Hadîs Şerh İlmine, Hadîs Yorum İlmi de demek mümkündür. Kur'an'a nispetle Tefsir ilmi ne ise, hadîs'e nispetle hadîs şerh ilmi de odur.

İLK MEŞHUR ŞERHLER

Hadîslerin tedvin ve tasnifi, hicrî birinci asrın sonunda başlayıp II. ve IV. asırda devam etti. Bu hadîslerin toplandığı hadîs kitaplarına yazılan hadîs şerhleri de II. (miladî IX.) asırda yazılmaya başlandı. Garîbü'l-Hadîs ile ilgili hadîs lügatleri bu dönemin ürünleridir.

Bu eserleri, IV. (X.) yüzyılda yani tehzîb döneminde yazılan sistematik ve tam olan şerhler izlemiştir. hadîs tahric ve sened tenkitlerinin yanı sıra, hadîslerin sarf ve nahiv açısından durumu, garip kelimelerin izahı, hadîsin muhtevasına

yönelik açıklamalar ağırlıklı olarak hadîs şerhlerinin ilk muhtevalarını oluşturmuştur.

Hattâbî (v.388/998) hem Buhârî'nin Sahih'ine, hem de Ebû Dâvud'un Sünen'ine şerh yazmıştır. Müteâkip asırlarda yazılan ve sayıları gittikçe artan hadîs şerhlerinin ana kaynağını teşkil eden bu şerhler, hadîs Şerh İlminin de yöntem olarak omurgasını oluşturmuştur. Ebû Dâvud'un Sünen'i üzerine yazdığı şerh olan *Meâlimü's-Sünen* günümüze ulaşmış olup baskıları yapılmıştır.

معالم السنن

للامام ابي سليمان حمد بن محمد الخطابي البستي

المتوفى سنة ٣٨٨

وهو شرح سنن الامام ابي داود

المتوفى سنة ٢٧٥

الطبعة الأولى

سنة ١٣٥١ هجرية وسنة ١٩٣٢ ميلادية

طبعه وصححه

محمد راغب الطباخ

في مطبعته العلمية بحلب – حقوق الطبع محفوظة له

– ٩ –

(كتاب الطهارة)

« من باب التخلي عند قضاء الحاجة »

اخبرنا ابو الحسن علي بن الحسن انا ابو سليمان حمد بن محمد بن ابراهيم نا ابوبكر بن داسة نا «١» ابوداود حدثنا مسدد حدثنا عيسى بن يونس حدثنا اسماعيل بن عبد الملك عن الزبير عن جابر بن عبد الله ان النبي ﷺ كان اذا اراد البراز انطلق حتى لا يراه احد .

البراز بالباء المفتوحة اسم للفضاء الواسع من الارض كنوا به عن حاجة الانسان كما كنوا بالخلاء عنه يقال تبرز الرجل اذا تغوط وهو ان يخرج الى البراز كما يقال تخلى اذا صار الى الخلا واكثر الرواة يقولون البراز بكسر الباء وهو غلط وانما البراز مصدر بارزت الرجل في الحرب مبارزة وبرازاً .

وفيه من الأدب استحباب التباعد عند الحاجة عن حضرة الناس اذا كان في براح من الأرض . ويدخل في معناه الاستتار بالأبنية وضرب الحجب وارخاء الستور واعماق الآبار والحفاير في نحو ذلك في الامور الساترة للعورات .

« ومن باب الرجل يتبوأ لبوله »

قال ابو داود . حدثنا موسى بن اسمعيل حدثنا حماد حدثنا ابو التياح قال حدثني شيخ ان عبد الله بن عباس كتب الى ابي موسى يسأله عن اشياء فكتب اليه ابو موسى اني كنت مع رسول الله ﷺ فأراد ان يبول

«١» هذا السند في نسخة الأحمدية واما الطرطوشية فانه افتتح الكلام بقوله قال ابو داود الخ .

(١ ع)

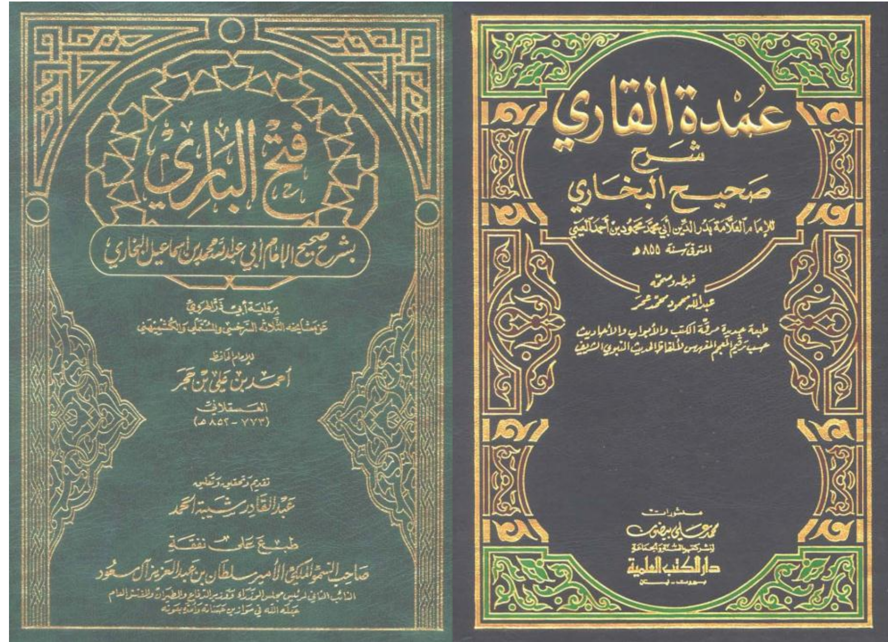
Kütüb-i Sitte'nin bütün kitaplarının ayrı ayrı şerhleri yazılmıştır. Özellikle Buhârî'nin Sahih'ine iki yüz civarında şerh ve haşiye yazılmıştır. Müslim'in Sahih'ine de pek çok şerh yazılmıştır. Ayrıca diğer hadîs kitaplarının da hemen hemen bir veya birden çok şerhi vardır.

Özellikle İbn Hacer'in (v.852/1448) Buhârî'ye yazdığı "Fethu'l-Bârî" isimli şerhi ile Aynî'nin (v.855/1451) yazdığı, "Umdetü'l-Kârî" [isimli] eserler hadîs şerh edebiyatının zirvesini teşkil ederler. hadîs tahric ve tenkidi, nesh gibi hadîs ilimleriyle ilgili bütün ilimlere ilişkin meselelerin çözümü, hadîslerin ricaline dair ayrıntılı bilgi, garip kelimelerin açıklaması, ihtilafların telifi, fıkhî hükümlerin çıkarılması, hadîsten çıkarılan hikmetler ve ince mesajlar… gibi pek çok bilgi bu kaynaklarda yer almıştır. *Bu açıdan söz konusu eserlere hadîs ansiklopedileri de denilebilir.*

Hanefî fakih ve muhaddis Aynî, yazdığı Umdetü'l-Kârî isimli Buhârî şerhinde ilk hadîsi otuz başlık altında değerlendirmiştir. Daha sonra bu başlıklar azalsa da, şerhi ve açıklaması gereken bir problem varsa, başta koyduğu bu sistematik şerh

yöntemine uygun olarak bütün hadîsleri şerh etmiştir. İfadesinin güzelliği, ricale dair verdiği bilgiler, hadîslerin fıkhî ahkâm açısından değerlendirilmesi gibi özellikleri ile diğer şerhlere üstünlük arz eder. Ayrıca Şafiî olan İbn Hacer’i de tenkit eder.

İbn Hacer’in eseri de hadîs tahrici, ta’liklerin senedlerinin tespiti ve senede dair diğer incelikler hakkında verdiği bilgilerle âlimlerin övgüsüne mazhar olmuştur.

En meşhur şerhleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Fethu’l-Bâri bi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî: İbn Hacer el-Askalânî’nin Buhârî üzerine yazdığı şerhi.
2- el-Minhâc fi Şerhi Sahîh-i Müslim İbni'l-Haccâc**:** Nevevî diye bilinen Ebu Zekeriya Yahya İbnu Şeref en-Nevevî’nin Müslim üzerine yazdığı şerhi.
3- Ârızatu'l-Ahvazî fî Şerhi't-Tirmizî: İbnu'l-Arabî el-Mâlikî’nin Tirmizî üzerine yazdığı şerhi.
4- Meâlimu’s-Sünen: el-Hattâbî’nin Ebû Dâvud üzerine yazdığı şerhi.
5- Misbâhu'z-Zücâce âlâ Sünen-i İbni Mâce: Suyûtî’nin İbn Mace üzerine yazdığı şerhi.
6- Zehru’r-Rubâ ala’l-Müctebâ: Suyûtî’nin Nesâî üzerine yazdığı şerhi.
7- Tenvîru'l-Havâlik: Suyûtî’nin Muvatta üzerine yazdığı şerhi.

Hadîs Şerhlerinin Özellikleri

İster *tek bir hadîsin şerhine yönelik yazılan hadîs şerhleri, ister kırk hadîs şerhleri, tasavvufî hadîs şerhleri, isterse hacimli bir hadîs kitabının şerhi veya şerhleri* olsun üslup, dil özellikleri, yöntem, muhteva zenginliği ve ağırlık verilen konular açısından farlılık arz etse de, genel olarak şu özelliklere sahiptirler:

- *Hadîs Usûlü, hadîs ilimleri ve ilgili hadîsin ricaline (râvîlerine) dair gerekli bilgiler verilir.*
- *Hadîsin tahrici: hadîsin aynı eser içinde ve diğer hadîs kaynaklarında hangi bölümlerde geçtiği değerlendirilir. Bu hadîslerin sıhhat derecesi belirtilir.*
- *Hadîsin farklı tarîklerinin (senetlerinin) metninde farklılık varsa o farklılıklara işaret edilir. Yani "metin inşası" yapılır.*
- *Garîb kelimelerin temel lügatlerden anlamları verilir. Gerektiğinde, diğer hadîs, âyet ve Arap şiiri ile istişhadı yapılır.*
- *Hadîsin dil açısından özellikleri; İ'rabı, kelimelerin sarf, nahiv açısından durumu açıklanır.*
- *Hadîsteki belagat özellikleri üzerinde hassâsiyetle durulur. (Beyân, Bedî ve Meânî özellikleri açıklanır).*
- *Hadîsten çıkarılan mesajlar sıralanır ve dil, muhteva, hadîs ilimleri ile ilgili konularda akla gelebilecek sorular tartışılır.*
- *Hadîsin vürûd sebebi açıklanır.*
- *Sahâbe, tâbiîn ve müctehid imamların farklı görüşleri zikredilir.*
- *Eserin nüsha farklılıklarına işaret edilir. Hatta "vav" yerine "fâ" bile olsa belirtilir.*
- *Hadîsler bir yerde uzun uzun açıklanır, tekrar geçtiği yerde ilgili yere havâle edilir.*

Hadis şerhleri
hadis ansiklopedileridir!

- *Bazı açıklamalar, yazarın devrinin sosyal, siyasal ve kültürel yapısıyla ilişkilendirilir.*
- *Bu kitapların çok zengin kaynağı vardır. Meselâ İbn Hacer Fethu'l-Bârî'de 1000 kitabı kaynak olarak kullanmıştır.*
- *Hadîslerin şerhinde gerektiğinde Siyer, Tarih, Kelâm, Coğrafya, Tıp, Astronomi… gibi ilim dallarından da istifade edilir.*
- *Hadîsler Kur'an, genel hükümler, ilgili diğer rivâyetler ve özellikle mezhep imamlarının görüşleri çerçevesinde değerlendirilir.*

GÜNÜMÜZ HADÎS ŞERHİ VEYA YORUMU

Günümüzde hadis yorum usûlü ihtiyaç olarak önemini hissettirmektedir.

Günümüz hadîs ilmi araştırmacıları, devrin ihtiyaçlarını da dikkate alarak hadîs yorumlama yöntemlerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. *hadîslerin anlaşılması ve özellikle yorumlanmasında usûl geliştirme çabaları sürdürülmektedir.* Bu alanda yazılan eserlere ilaveten dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılan sempozyum veya bilimsel toplantılarla hadîs Yorumbilim Metodolojisi'nin temelleri atılmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmaları da dikkate alarak günümüzde bir hadîsi yorumlamak için şu hususları dikkate almak gerektiği söylenebilir:

- Hadîs şerhinde yukarıda belirtilen *klâsik dönem hadîs şerhlerinde temel olan konular öncelikle dikkate alınmalı;* bu konulardan taviz verilmemelidir.
- Hadîsler *Kur'an ışığında* değerlendirilmelidir.
- Aynı konuda bütün hadîsler birlikte ele alınmalı, *"metin inşası"* yapılmalıdır.
- Hadisler, *Muhtelifü'l-hadîs ilmi ve diğer hadîs ilimleri yöntemleri* çerçevesinde değerlendirilmelidir.
- Hadîsler, *vârid olduğu bağlamlar, sebepler ve maksatlar ışığında* değerlendirilmelidir. (Sosyal, coğrafî, kültürel,

psikolojik, tarihî bağlamlar ile örf-âdet, "tabiî hal", cârî kültür etkisi dikkate alınmalıdır).

- Hadîsteki *değişken vâsıta ile sâbit hedef* birbirinden ayırt edilmelidir. Yani hadîslerde asıl amaçlanan hedef ile bu hedeflere ulaşmak için Hz. Peygamber dönemindeki vasıtalar ayırt edilmeli, hedefler tespit edilmelidir. Çünkü sabit olan bunlardır.
- Hadîsteki *edebî sanatlar* dikkate alınmalı; özellikle *mecazla hakikat* olanlar ayırt edilmelidir.
- *Gaybî olan ile olmayan hadîs* hükümleri veya mesajları birbirinden ayırt edilmelidir.
- Hadîslerin *sıhhat derecesi* iyi tespit edildikten sonra, *lafızlarının delâlet ettiği anlamlar* da iyi tespit edilmelidir.
- Hadîslerin *mânen rivâyet edildiği gözden kaçırılmamalıdır.*

Hadîs şerhlerine dair günümüzde Türkçe yazılan veya tercüme edilen pek çok şerh vardır. Kütüb-i Sitte ve diğer temel hadîs kaynaklarından tercüme veya şerh edilmeyen eser neredeyse yok gibidir. Ayrıca belli bir konuya dair hadîslerin birlikte değerlendirilip açıklandığı "konulu hadîs yorumları" da vardır.

Bir veya birkaç hadîsin tahric ve tenkidiyle birlikte şerhinin de yapıldığı tez, makale veya kitap türnde yayımlanan araştırmalar da oldukça yaygındır.

Özet

- Hadis ilmi geliştikçe ele alınan konular müstakil olarak derinlemesine incelenmeye başlamış ve bu konular müstakil birer ilim dalı olarak kabul edilmiştir. Bu ilim dallarından hadisleri anlama ile ilgili olanların başında Garîbu'l-Hadîs ilmi gelmektedir. Garîbu'l-Hadis İlmi arap dilinin gelişimi neticesinde kullanımdan kalkan veya anlam değişmesine maruz kalan kelimelerin Hz. Peygamber dönemindnki anlamlarını tespit eden bir ilim dalıdır.
- Hadis ilimleri içinde bir diğer müstakil ilim dalı Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs'tir. Bu ilim dalının da asıl gayesi hadislerin doğru anlaşılmasını temin etmektir. Zira Esbâbu Vürûdi'l-Hadîs ilmi Hz. Peygamber'in, nakledilen hadisi hangi gerekçeyle söylediğini tespit etmeye çalışmaktır.
- Nâsihu'l-Hadîs ilmi ise neshedilen hadisleri tespit etmeye çalışmaktadır. Birbiri ile farklı hüküm ifade eden hadislerin nesh itibariyle ele alındığı bu ilim dalı da hadislerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.
- Hadislerin anlaşılması faaliyeti ilerleyen zamanlarda hadis şerhlerinin ortaya çıkmasını sağlamış böylece Şerhu'l-Hadîs İlmi adıyla hadislerin anlaşılmasına dair konular bu ilim altında ele alınmıştır.

Ödev

- Buhârî hadislerinden birini, Türkçe yazılan şerhlerden bularak, diğer kaynaklardan da yararlanarak, bu hadisin yorumu ile ilgili 250 kelimeyi aşmayacak bir ödev hazırlayınız ve hazırladığınız belgeyi göndermek için yandaki ödev gönderme linkini kullanınız

Ödev gönderimi

Değerlendirme sorularını sistemde ilgili ünite başlığı altında yer alan "bölüm sonu testi" bölümünde etkileşimli olarak cevaplayabilirsiniz.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. **Hadîslerde garip kelimelerin yer almasının sebepleri arasında aşağıdakilerden hangisinden <u>bahsedilemez</u>?**

   a) Yeni fetihler

   b) Yeni kültürlerle karşılaşma

   c) Hz. Peygamber'in kabilelerle kendi lehçeleri ile konuşması

   d) Sahâbenin zapt ve zekâ farklılıkları.

   e) Kelimelerin az kullanılması

2. **'el-Fâik fî Ğaribi'l-hadîs' aşağıdakilerden hangi âlimin eseridir?**

   a) İbn Esîr

   b) Zemahşerî

   c) Buhârî

   d) İbnü'l-Cevzî

   e) İbn Hacer

3. **Esbâb-ı Vürûdi'l-hadîs ilminden aşağıdakilerden hangisi <u>öğrenilemez</u>?**

   a) Hadîslerin bağlamı

   b) Râvinin tadili

   c) Hadîslerden hüküm çıkarmak

   d) Mensûh olan hüküm

   e) Hadîsin zamanı

4. Esbâb-ı Vürûdi'l-hadîs ilminin diğer hadîs ilimlerine nispetle daha az gelişmesinin en önemli sebebi aşağıdakilerden hangisidir?

a) İlk dönem hadîs rivâyetinde senede ve rivâyet tariklerine daha çok önem verilmesi.

b) Sahâbenin hadîsleri hırs derecesinde öğrenmeye önem vermesi.

c) Garîbü'l-Hadîs ilminin gelişmesi.

d) Hadîs ilminin henüz gelişmemiş olması.

e) Uzmanının bulunmaması

5. Aşağıdaki ilimlerden hangisi nesh ile ilgilenmez?

a) Hadîs

b) Tefsir

c) Kelâm

d) Tasavvuf

e) Akâid

6. Nesh ilmi içinde değerlendirilen ve "anlamı kapalı veya anlaşılamayan (mücmel, müphem olan) hadîslerin açıklanması" anlamına gelen terim aşağıdakilerden hangisidir?

a) Bedâ

b) Beyân

c) İstisnâ

d) Takyid

e) Tahsîs

7. **"Hacamat yaptıranın da yapanın da orucu bozulmuştur" hadîsi mensûhtur. Bu hüküm aşağıdakilerden hangisiyle tespit edilmiştir?**

    a) Hz. Peygamber'in beyanıyla.

    b) Sahâbenin uygulamasıyla

    c) Hadîsin vürûd tarihinin bilinmesiyle

    d) Müctehid imamların icmasıyla

    e) Bazı âlimlerin içtihadıyla

8. **"Bir söz veya ifadenin, özellikle yazılı bir metnin kapalı veya zor anlaşılır kısımlarını açıklayıp kolay anlaşılmasını sağlamak amacıyla yazılan metin veya söz" aşağıdakilerden hangisinin tanımıdır?**

    a) Yorumbilim

    b) Belâgat

    c) Şerh

    d) Rivâyet

    e) Dirâyet

9. **Hz. Peygamber "Pehlivan kimdir?", sorusunu sormuş, sahâbenin bilinen anlamını cevap olarak vermelerinden sonra, "Hayır, esas pehlivan, öfkelendiği anda kendisine hâkim olandır" şeklinde kendisi cevap vermiştir. Bu hadîs için aşağıdaki tanımlamalardan hangisi uygundur?**

    a) Sebebu vürûdu içermektedir.

    b) Hadîsin Garîb kelimesi açıklanmıştır.

    c) Rasûlullah bizzat kendisi sözünü şerh etmiştir.

    d) Hz. Peygamber kelimeye özel anlam yüklemiştir.

    e) Hz. Peygamber hadisi tefsir etmiştir.

10. Hadîslerin Dil (Sarf, Nahiv), Edebiyat ve Belagat açısından şerhini gerektirecek kısa açıklamalar ilk defa hangi dönemde yapılmaya başlanmıştır?

a) Etbâü't-Tâbiîn döneminde

b) Sahâbe

c) Rıhle döneminde

d) IV. Asırda

e) 18.Yüzyılda

Cevap Anahtarı

1-d,2-b,3-b,4-a,5-d,6-b,7-d,8-c,9-d,10-a

YARARLANILAN VE BAŞVURULABİLECEK DİĞER KAYNAKLAR

Abdullah Aydınlı. (2006).*hadîs Istılahları Sözlüğü.* İstanbul: hadîsevi.

Ali Osman Koçkuzu. (1985). *hadîsde Nâsih-Mensûh.* İstanbul.

Ebu Bekr Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî . (1982). *el-İ'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh*, tahkik: Dr. Abdülmu'tî Emin Kal'acî. Kahire.

Ebu'l-Bekâ. (Tsz.). *el-Külliyât*, Thk. Adnan Derviş ve Muhammed el-Mısrî, .Beyrut.

Elmalı, Hüseyin."Garîb" mad.". *DİA*. (XIII. 374).Ankara.

Hakim Neysâbûrî.(Tsz.). *Ma'rifetü Ulumi'l-hadîs*. Kahire.

İbn Hamza el-Hüseynî. (1981). *el- Beyân ve't-Ta'rîf fî Esbâbı Vürûdi'l-hadîs*, Neşreden: Seyfeddin el-Kâtib. Beyrut.

İbn Salah. (Tsz.). *Mukaddimetü İbn Salah*, Thk., Dr. Aişe Abdurrahman (Bintü'ş – Şâti'). Kahire.

İbrahim b. Ömer el-Ca'berî . (1988).*Rusûhu'l-Ahbâr fî Mensûhi'l-Ahbâr*, Thk. Dr. Muhammed Ahmed Mîra. Beyrut.

Kandemir, Yaşar. " Garîbü'l-Hadîs", *DİA*. (XIII. 376-377). İstanbul.

Kettânî. (1994). *hadîs Literatürü*, Trc. Yusuf Özbek. İstanbul.

Koçyiğit, Talat. (1992). *hadîs Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları.

Mecdü'd-Dîn İbnü'l-Esîr. (Tsz). *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-hadîs,* Thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmud Muhammed et-Tenâhî. Beyrut.

Mehmet Efendioğlu. (2006)." *Nesih* mad.".*DİA*. (XXXII. 579). İstanbul.

---------------. (2010)."*Şerh (hadîs) Maddesi*". *DİA.(* XXXVIII. 559-560). İstanbul.

Mehmet Görmez. (1997). *Sünnet ve hadîsin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu.* Ankara.

Rağıb Isfahânî, el-Müfredât, s. 746, İstanbul, 1986.

Ramazan Ayvallı. (1995)."*Esbâb-ı Vürûdi'l-hadîs Maddesi*". DİA.(XI, 362).İstanbul.

Sakallı, Talat (1987). *Aynî'nin hadîs kültüründeki Yeri*, (Doktora Tezi(Basılmamış)). Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

--------------. (1996). *hadîs Tartışmaları, (İbn Hacer – Bedruddin Aynî).* Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Suyûtî. (1998). *Esbâb-ı Vürûdi'l-hadîs (el-Lüma' fî Esbâbi'l-hadîs),* Thk., Dr. Yahya İsmai. Beyrut.

Yusuf Kardavî. (1991). *Sünneti Anlamada Yöntem*. (Trc., Bünyamin Erul).İstanbul.